

ISTORIJOŠ

VADOVĖLIS

I DALIS

RASA BUTVILAITĖ
DEIMANTAS KARVELIS
NELIJA KOSTINIENĖ
STASYS LUKŠYS
SAULIUS PIVORAS
MINDAUGAS TAMOŠAITIS

baltos lankos
VADOVĖLIAI

RASA BUTVILAITĖ
DEIMANTAS KARVELIS
NELIJA KOSTINIENĖ
STASYS LUKŠYS
SAULIUS PIVORAS
MINDAUGAS TAMOŠAITIS

ISTORIJO S

V A D O V Ė L I S

I D A L I S

baltos lankos

TURINYS

PRATARMĖ	6
 I. EUROPA XVII–XVIII A. PABAIGOJE IR JAV SUSIKŪRIMAS ŠIAURĖS AMERIKOJE	8
1. Anglija XVII–XVIII a. pradžioje (<i>N. Kostinienė</i>)	10
2. Absoliutizmo įsigalėjimas Prancūzijoje (<i>N. Kostinienė</i>)	16
3. Absoliutizmo įsigalėjimas Rusijoje (<i>N. Kostinienė</i>)	22
4. Barokas Europos kultūroje (<i>N. Kostinienė, S. Lukšys</i>)	26
5. Apšvietos idėjos Europos visuomenėje (<i>N. Kostinienė</i>)	32
6. Apšviestasis absoliutizmas Austrijoje, Prūsijoje ir Rusijoje (<i>N. Kostinienė</i>)	38
7. Anglų kolonijos Šiaurės Amerikoje ir JAV nepriklausomybės karas (<i>N. Kostinienė</i>)	44
8. Nuo Bastilijos šturmo iki Liudviko XVI giljotinavimo (<i>N. Kostinienė</i>)	50
9. Nuo jakobinų diktatūros iki Direktorijos valdymo (<i>N. Kostinienė</i>)	56
10. Pokyčiai europiečių visuomenėje ir kasdieniame gyvenime (<i>N. Kostinienė</i>)	62
Apibendrinamieji klausimai	68
Rekomenduojama literatūra	69
 II. ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKA: NUO BAJORŲ AUKSO AMŽIAUS IKI VALSTYBĖS ŽLUGIMO	70
11. Valstybės nuosmukis XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a. antrojoje pusėje (<i>D. Karvelis</i>)	72
12. Lietuvos kovos XVII a. viduryje – XVIII a. pradžioje (<i>D. Karvelis</i>)	76
13. Lietuvos ūkio pokyčiai (<i>D. Karvelis</i>)	82
14. Baroko epocha Lietuvoje (<i>R. Butvilaitė</i>)	88
15. Kultūros centrai Lietuvoje XVII–XVIII a. pirmojoje pusėje (<i>D. Karvelis</i>)	94
16. Politinė ATR raida XVIII a. antrojoje pusėje (<i>D. Karvelis</i>)	100
17. Apšvietos idėjų sklaida Lietuvoje (<i>R. Butvilaitė</i>)	104
18. Ketverių metų seimo reformos ir ATR panaikinimas (<i>D. Karvelis</i>) ...	110
Apibendrinamieji klausimai	116
Rekomenduojama literatūra	117

III. EUROPA NUO PRAMONĖS PERVERSMO

IKI TAUTINIŲ SAJŪDŽIŲ	118
19. Pramonės perversmas ir jo padariniai (<i>S. Pivoras</i>)	120
20. Napoleono imperijos sukūrimas ir žlugimas (<i>S. Pivoras</i>)	126
21. Napoleono epochos padariniai ir Vienos kongresas (<i>S. Pivoras</i>)	134
22. Šiuolaikinių politinių srovių atsiradimas (<i>S. Pivoras</i>)	140
23. 1830 m. revoliucijos Belgijoje ir Prancūzijoje. Tautų pavasaris (<i>S. Pivoras</i>)	146
24. Italijos ir Vokietijos suvienijimai (<i>S. Pivoras</i>)	152
25. Tautiniai sąjūdžiai Vidurio ir Rytų Europoje (<i>S. Pivoras</i>)	160
26. Antisemitizmas ir žydų siekis sukurti savo valstybę Palestinoje (<i>M. Tamošaitis</i>)	166
Apibendrinamieji klausimai	172
Rekomenduojama literatūra	173

MIELIEJI MOKSLEIVIAI IR MOKYTOJAI,

„Istorijos vadovėlis 9 klasei“ (I, II dalys) yra vienas iš vadovėlių serijos „Raktas“ (V–X kl.) leidinių. Vadovėlyje pateikiama integruota Lietuvos ir pasaulio istorija nuo XVII a. vidurio iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos. Atsižvelgiant į atnaujintas bendrojo lavinimo istorijos programos rekomendacijas ir siekiant atskleisti Lietuvos vietą Europos ar net pasaulio kontekste, apie 40 proc. visos vadovėlio medžiagos sudaro Lietuvos istorija. Todėl šiame integruotame vadovėlyje pirmą kartą plačiai pristatomos temos apie žemaičių lituanistinį sąjūdį, Katalikų bažnyčią ir lietuvių tautinį atgimimą, knygnešių laikus, lietuviškąją vargo mokyklą, Mąžąją Lietuvą ir lietuvių tautinį atgimimą, Lietuvos gyventojų migraciją XIX amžiuje. Atskirai rašoma apie tautinius sąjūdžius Vidurio bei Rytų Europoje, antisemitizmą ir žydų siekį sukurti savo valstybę Palestinoje XIX amžiuje. Siekiant išryškinti Vakarų Europos ir JAV poveikį kitiems žemynams, imperializmo laikotarpis pristatomas net trijose temose. Kadangi norima pateikti kuo išsamesnį vaizdą, pasaulio istorijai skiriamose temose dažnai nurodomas tiesioginis įvykių ryšys su Lietuva.

Vadovėlis, kurį sudaro 55 temos, yra dviejų dalių: I dalyje yra 26 temos, II – 29. I dalis apima laikotarpį nuo Anglijos istorijos XVII–XVIII a. pradžioje iki antisemitizmo ir žydų siekio sukurti savo valstybę Palestinoje XIX amžiuje. II dalis pradedama Lietuvos istorija XIX a. pirmojoje pusėje ir baigiama Pirmojo pasaulinio karo padariniais (1918 m.).

Šį vadovėlį parašė gausus autorių kolektyvas – dr. Nelija Kostinienė, dr. Rasa Butvilaitė (Vilniaus dailės akademija), dr. Deimantas Karvelis (Lietuvos edukologijos universitetas), Stasys Lukšys, dr. Saulius Pivoras (Vytauto Didžiojo universitetas) ir projekto vadovas, daugumos antros vadovėlio dalies temų bei metodinės vadovėlio dalies autorius Mindaugas Tamošaitis (Lietuvos edukologijos universitetas). Dalis autorių, be darbo aukštojo mokslo įstaigose, dirba ir įvairiose Vilniaus miesto vidurinėse mokyklose.

Vadovėlio struktūra:

1. Skyrių pradžioje yra po iliustraciją, kuri vaizduoja svarbiausią skyriuje aptariamą įvykį. Šalia pateikiamas puslapio apimties tekstas, kuris moksleivius supažindina su pagrindinėmis skyriaus temomis ir įvykiais.

2. Temos pradedamos dviem probleminiais klausimais, padedančiais geriau suvokti paragrafo medžiagą ir kiek įmanoma susieti vieno ar kito laikotarpio įvykius su dabartimi.

3. Prieš paragrafų dėstomąją dalį yra svarbiausių istorinių sąvokų žodynėlis.

4. Autorinis tekstas suskirstytas į atskiras potemes.

5. Siekiant pagyvinti istorijos mokymą ir pagelbėti moksleiviams suvokti mokomąją medžiagą, temose, be autorinio teksto, yra vidutiniškai po keturias įvairaus pobūdžio iliustracijas. Mokinius taip pat turėtų sudominti istorinių filmų kadrai, spektaklių apie istorines asmenybes ar istorinius įvykius nuotraukos – tai IX klasės moksleiviams padės istorinius faktus susieti su jų mėgstamų filmų bei spektaklių siužetais ir herojais. Istorijos mokymasis jiems turėtų tapti įdomesnis, o pats istorijos mokslas – artimesnis. Įsidėmėti istorinius faktus taip pat padės statistikos lentelės ir diagramos.

6. Autoriniame tekste skaičiais žymima papildoma medžiaga ir istorijos šaltiniai, kurie mokiniams leis labiau įsigilinti į konkrečius istorinius įvykius ir geriau išmokti nagrinėjamą temą.

7. Po autorinio teksto pateikiamos 6 užduotys, padedančios geriau suvokti vadovėlio medžiagą. Siekiant diferencijuoti ir individualizuoti mokymą, užduotys pagal jų sudėtingumą yra skirstomos: pirmosios keturios užduotys skiriamos visiems, 5-a – stipresniems, 6-a – stipriausiems moksleiviams. Kad mokiniai atliktų pastarųjų dviejų tipų užduotis, jiems reikės ne tik turimų žinių, bet ir kitų gebėjimų. Panašiai diferencijuojamos ir dokumentams, iliustracijoms bei kitiems šaltiniams skiriamos užduotys: daugumą jų gali atlikti visi, o žvaigždute pažymėtosios skirtos stipresniems moksleiviams.

8. Kiekvieną temos dalį „Darbas su šaltiniais“ paprastai sudaro nuo dviejų iki trijų įvairaus pobūdžio šaltinių (daugiausia rašytinių). Jie nekartoją autorinio teksto – jį papildo. Po kiekvienu šaltiniu ar keliais šaltiniais yra užduočių, skirtų moksleivių gebėjimams ugdyti. Žvaigždute pažymėtos užduotys skirtos stipresniems moksleiviams.

9. Siekiant padėti geriau prisiminti įgytas žinias, kiekvieno skyriaus pabaigoje pateikiami apibendrinamieji klausimai ir rekomenduojamos literatūros sąrašas.

Tikimės, kad pristatomas vadovėlis mokiniams ne tik padės įsidėmėti svarbiausius faktus, pagelbės suvokti svarbiausius aptariamojo laikotarpio pasaulio ir Lietuvos istorijos įvykius, bet ir prisidės prie moksleivių pilietinių vertybių, pilietinės visuomenės ugdymo – to taip pasigendama į trečią dešimtį įžengusioje nepriklausomoje Lietuvoje. Moksleiviams bei mokytojams to ir linkime.

Už vertingas pastabas antrajai vadovėlio laidai dėkojame Lietuvos edukologijos universiteto Visuotinės istorijos katedros dėstytojui ir Vilniaus Radvilų gimnazijos istorijos mokytojui Mindaugui Nefui.

Autoriai

skyrius

EUROPA

XVII–XVIII A. PABAIGOJE IR JAV
SUSIKŪRIMAS ŠIAURĖS AMERIKOJE

XVII a.

rytinėje Europos dalyje Abiejų Tautų Respublika (ATR) kariavo su Rūsija ir Švedija. Centrinėje Europoje 1618 m. prasidėjo Trisdešimties metų karas, kuris įtraukė daug valstybių ir tęsėsi iki 1648 metų. 1640 m. Pirėnų pusiasalyje prieš ispanų viešpatavimą sukilo portugalai. Karams pasibaigus pasikeitė Prancūzijos, Šventosios Romos imperijos, Švedijos, Rūsijos ir ATR sienos. Europos žemėlapyje atsirado naujų valstybių – nepriklausomybę išsikovojo Jungtinės Provincijos ir Šveicarija, o amžiaus pabaigoje uniją su Ispanija nutraukė Portugalija. Keitėsi Europos valstybių galių pusiausvyra, per karus išseko Šventoji Romos imperija, nusilpo ATR, bet Vakarų Europoje sustiprėjo Prancūzijos, Rytų ir Vidurio Europoje – Rūsijos įtaka, tuo pat metu visa Europa baiminosi Osmánų imperijos grėsmės.

Didžiojoje Europos dalyje XVII a. vyravo absoliutizmas. Valdovai stengėsi kontroliuoti visas valstybės valdymo sritis, ypač tai buvo akivaizdu Prancūzijoje ir Rūsijoje. Anglijos gyventojai 1640 m. sukilo prieš karalių, o 1689 m. priimtas Teisių bilis apribojo monarchų savivalę – Anglija tapo pirmąja Europoje parlamentine monarchija. Visa Europa įsitikino, kad valstybė gali būti valdoma kitaip – ne vienvaldžio valdovo, o įstatymo numatyta tvarka renkamų tautos atstovų.

XVIII a. pradžioje sparčiau vystėsi kapitalistiniai santykiai, turtėjo pramoninė gamyba ir prekyba besiverčiančių gyventojų sluoksniu – keitėsi visuomenė. Keitėsi ir Europos ekonomikos centrai: amžiaus pradžioje klestėjo Jungtinės Provincijos, pabaigoje jas nurungė Anglija. Gamybos ir prekybos srityse, valstybės valdymo ir teisinei sistemai reikėjo daugiau išsilavinusių žmonių. Kūrėsi mokyklų tinklas, universitetuose daugėjo studentų. XVIII a. technikos išradimai keitė pasaulio pažinimą ir gamybos procesus, gerėjo sveikatos priežiūra. Filosofai kalbėjo apie žmogaus individualybę ir veiklos laisvę. Jų idėjų įkvėpta visuomenė iš valdovų reikalavo reformų. XVIII a. antrojoje pusėje daugumoje Europos šalių vykdytos valstybės valdymo, teisinės sistemos, švietimo pertvarkos. Akivaizdūs pokyčiai vyko ir europiečių valdomoje Šiaurės Amerikoje – 13 Didžiosios Britanijos kolonijų sukilo prieš jas išnaudojančią metropoliją ir įkūrė savarankišką valstybę. Prancūzijos karaliaus pavaldiniai taip pat pareikalavo savo teisių. Suvokusi, kad valstybė – ne valdovas ir jo favoritai, o ji pati – t. y. tie, kurie dirba ir moka mokesčius, tauta pabudo kovoti už savo teises. XVIII a. pabaigoje Prancūzijos žmonės sukilo ir pakeitė šimtmečius šalyje gyvavusią tvarką: panaikino luominę sanklodą, suvienodino visų piliečių teises, reformavo valstybės valdymo sistemą. Visuomeninius ir ekonominius pokyčius atspindėjo besikeičiantys meno stiliai. Absoliutizmo triumfą liudijo nuo XVI a. pabaigos iki XVIII a. pradžios viešpatavęs baroko menas, išpuošęs Europos miestus, karalių rezidencijas ir aristokratų rūmus, pakeitęs žmonių grožio sampratą, kasdienio gyvenimo ir švenčių įpročius. Apšvietos idėjas ir revoliucines nuotaikas atspindėjo XVIII a. baroką nurungęs klasicizmas. Taigi XVII–XVIII a. kito Europos gyventojų socialinė padėtis, iro luominis susiskirstymas, keitėsi gyvenimo būdas ir įpročiai – visuomenė modernėjo.

01. Ánglija XVII–XVIII a. pradžioje

- Kodėl 1649 m. anglai savo karalių nubaudė mirties bausme?
- Kaip keitėsi Ánglijos valdymas XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

DEPUTĀTAS – RENKAMAS ATSTOVAUJAMOJO VALDŽIOS ORGANO NARYS.

DIKTĀTORIUS – VALSTYBINĘ VALDŽIĄ SUĖMĘS VISAVALDIS VALDOVAS.

MANUFAKTŪRÀ – NEMECCHANIZUOTA ĮMONĖ, KURIOJE PRODUKTO GAMYBOS PROCESAS SKAIDOMAS DALIMIS.

PARLAMENTARIZMAS – VALSTYBĖS VALDYMO FORMA, KAI AUKŠČIAUSIOJI VALSTYBINĖ VALDŽIA PRIKLAUSO TAUTOS IŠRINKTAM PARLAMENTUI.

PURITŌNAI – XVI–XVII A. RELIGINIO POLITINIO JUDĖJIMO ÁNGLIJOJE IR ŠKŌTIJOJE DALYVIAI, JONO KALVINO (*CALVIN*) MOKYMO SEKĖJAI.

TŌRIAI – POLITINĖ PARTIJA ÁNGLIJOJE, SUSIFORMAVUSI XVII A. PABAIGOJE; ŠIUOLAIKINĖS KONSERVATORIŲ PARTIJOS PIRMTAKĖ.

VETŪOTI – TURĖTI TEISĘ UŽDRAUSTI AR SULAIKYTI ĮSTATYMO ĮSIGALIOJIMĄ.

VIGAI – POLITINĖ PARTIJA, SUSIFORMAVUSI XVII A. ÁNGLIJOJE; ŠIUOLAIKINĖS LIBERALŲ PARTIJOS PIRMTAKĖ.

TAUTOS IR KARALIAUS SANTYKIŲ PAAŠTRĖJIMAS.

XVII a. pradžioje dėl palankios Ánglijos valdovų Tiudorų vykdomos ekonominės politikos pirkliai, **manufaktūrų** savininkai, bankininkai smarkiai praturtėjo, bet politinės įtakos, tokios pat kaip senos kilmės bajorai, jie neįgijo. Mokėdami didelius mokesčius valstybės išdui, naujieji turtuoliai norėjo turėti teisę prisidėti prie valstybės valdymo. Todėl jau karalienės Elžbietos valdymo (1558–1603 m.) pabaigoje Bendruomenių rūmų **deputatai** reikalavo, kad privilegijos būtų teikiamos ne pagal kilmę, o atsižvelgiant į darbu sukauptą turtą ir verslumą. Valdinių santykiai su valdovu dar labiau pašlijo sos-

tą užėmus Jokūbui I (valdė 1603–1625 m.) (1, 5). Iš Škŏtijos atvykęs valdovas siekė sustiprinti karaliaus valdžią ir retai šaukė parlamentą. Valstybėje buvo nusistovėjusi tvarka, kad karalius be parlamento sutikimo negali įvesti jokių naujų mokesčių. Bet Jokūbas I šią taisyklę sulaužė ir įvesdavo naujų mokesčių arba atnaujindavo seniai užmirštus.

Jokūbo sūnus Karolis I (valdė 1625–1649 m.) valdymo pradžioje sušaukęs parlamentą išgirdo tuos pačius priekaištus, kuriuos nuolat girdėdavo jo tėvas: nesavivaliauti, reguliariai šaukti parlamentą. Bendruomenių rūmų deputatai kritikavo ir vyriausybės užsienio politiką. Suartėjęs su Prancūzija

1. Jokūbas I (dail. D. Mytensas, 1621 m.)

Karolis I įsitraukė į karą su Ispanija. Jau pirmame susitikime su parlamentu 1625 m. jis reikalavo leisti didinti mokesčius karo išlaidoms padengti.

Deputatai sutiko skirti 140 tūkst. svarų sterlingų. Tokia suma karaliaus netenkino, ir parlamentą jis paleido. Po metų susirinkęs parlamentas reikalavo nuo valstybės reikalų tvarkymo nušalinti visuomenėje nepopuliarių pirmąjį ministrą lordą Bakingamą (*Buckingham*) ir nutraukti karo veiksmus. Karalius atsisakė atšaukti ministrą ir parlamentą paleido. Tai sukėlė visuotinį Anglijos gyventojų pasipiktinimą. 1628 m. parlamentas privertė karalių priimti Teisių peticiją. Karalius Teisių peticiją priėmė, bet jos nesilaikė, o maištingą parlamentą paleido. 1629–1640 m. valdovas parlamento nešaukė. Visuomenėje vis labiau augo nepasitenkinimas.

Arkivyskupas Viljamas Loda (*Laud*) gavo valdovo sutikimą persekioti **puritonus**. Tuo metu visuose visuomenės sluoksniuose buvo daug Jono Kalvino mokymo sekėjų. Taip pat buvo persekioja-

mi katalikai. Anglikonybė, vyriausybės nuomone, turėjo likti vienintelė valstybės religija. Paaštrėjo Anglijos ir Škotijos santykiai. Anglijoje oficiali religija nuo XVI a. 4-ojo dešimtmečio buvo anglikonybė, o Škotijoje išplito J. Kalvino mokymas. 1637 m. prieš Anglijos vyriausybės persekiojimus dėl religinių įsitikinimų ir mokesčių didinimą sukilo Škotijos gyventojai. Kariuomenei surinkti valdovui trūko pinigų. 1640 m. pavasarį Karolis I sušaukė parlamentą – prašė leisti įvesti naujus mokesčius. Parlamentas atsakė reikalavimu prisiminti Teisių peticiją ir liautis piktnaudžiauti valdžia. Karolis I parlamentą paleido. Rudenį buvo sušauktas naujas parlamentas, kuris dirbo iki 1653 metų. Šis parlamentas vadinamas Ilguoju.

KARALIAUS NUKIRSDINIMAS.

Parlamentas nesutiko patenkinti karaliaus reikalavimų. Bendruomenių rūmai pareikalavo nubausti savo valdžia piktnaudžiavusius ministrus, panaikinti karaliaus teisę paleisti parlamentą, kariuomenę, nepersekioti protestantų. 1641 m. rudenį parlamentas karaliui pateikė Didžiojo protesto aktą, kuriame išdėstė nepasitenkinimą valdžios veiksmais. Tarp karaliaus šalininkų ir parlamento surinktos kariuomenės prasidėjo karas. Karaliaus priešininkų kariuomenei vadovavo narsus parlamento deputatas Oliveris Kromvelis (*Cromwell*, 1599–1658 m.). Pilietinis karas truko aštuonerius metus ir baigėsi monarchistų pralaimėjimu. O. Kromvelio ir jo šalininkų iniciatyva 1649 m. pirmą kartą visos Europos istorijoje tautos sprendimu buvo priimtas nutarimas „Karolį Stiuartą, tironą, išdaviką, žudiką ir šios tautos gerų žmonių priešą, už visą pralietą tautos kraują ir žalą, kurią padarė vargšei tautai“, nubausti mirties bausme – nukirsdinti. Bausmė įvykdyta 1649 m. sausio mėnesį (2).

O. KROMVELIO DIKTATŪRA.

Karaliaus valdžia ir parlamento Lordų Rūmai buvo panaikinti, Anglija paskelbta respublika. Tiesa, realiai valdė ne parlamentas, o O. Kromvelis. Jo valdymo pradžioje anglų kariuomenė susidorojo su škotų ir airių sukilėliais. Dėl žudynių ir nepritekliaus sukeltų ligų revoliucijos metais Aėrijoje gyventojų

2. Karolio I mirties baudmės įvykdymas (dail. Dž. Vysopas, 1649 m.)

sumažėjo 40 procentų. Ištuštėjusiose airių žemėse kūrėsi kolonistai anglai.

Tuo pat metu respublikos kariuomenė rengėsi karui su Jungtinėmis Provėncijomis. Anglijoje buvo statomi prekiniai ir karo laivai. Vyriausybė priėmė Navigacijos aktą, kuriuo riboją Šiaurės Nyderlandų prekybą su Anglija ir jos kolonijomis. 1652 m. prasidėjo karinis konfliktas, po poros metų jis baigėsi anglų pergale. Sėkmė anglus lydėjo ir kare su Portugalija bei Ispanija. Įgijęs didelę įtaką ir tapęs populiarius, O. Kromvelis paleido 13 metų dirbusį parlamentą, išvaikė jo narius ir pasiskelbė vieningu Anglijos, Škotijos ir Aėrijos globėju (lordų protėktoriumi). Pagal įstatymus valdyti valstybę jis turėjo su parlamentu, kurį sudarė 460 deputatų (400 iš Anglijos, po 30 iš Škotijos ir Aėrijos). Kai buvo išrinktas pirmasis parlamentas, deputatai ir **diktatorius** ėmė nesutarti, todėl O. Kromvelis parlamentą paleido ir daugiau jo nešaukė. Anglijoje vėl įsigalėjo vienvaldystė (3). Buvo priimtas naujas įstatymas, kuris lordo globėjo valdžią paskelbė paveldima. Valstybėje įsigalėjo puritoniškas griežtumas – gyventojams buvo uždrausta švaistyti pinigų prabangiems drabužiams ir šventėms. Vėlesni įvykiai buvo panašūs į situaciją Karolio I valdymo metais: vėl trūko pinigų toliau kariauti su Ispanija,

buvo sušauktas naujas parlamentas. Jis nepakluso diktatoriui, todėl vėl buvo paleistas. Valstybėje didėjo nepasitenkinimas. Po O. Kromvelio mirties

3. 1658 m. nežinomo O. Kromvelio šalininko graviūra, viena iš nedaugelio išlikusių iš jo valdymo metų (stulpai graviūroje simbolizuoja dvasinę ir karinę galią)

valdžią perėmęs jo sūnus nesugebėjo pelnyti visuomenės pagarbos, todėl monarchistams pavyko atkurti monarchiją. 1660 m. užimti sosto buvo pakviestas Karolio I sūnus Karolis II (4). Jis pasirašė Bredos deklaraciją ir pasižadėjo nevaržyti iškovotų anglų laisvių, žadėjo likti ištikimas Anglikonų bažnyčiai, bet nepersekioti protestantų. Deja, pažadai buvo greitai pamiršti.

REVOLIUCIJA BAIGĖSI, REVOLIUCIJA TĘSIASI.

Daugumos Bredos deklaracijos punktų Karolis II nesilaikė. Vėl pradėjo persekioti puritonus, jiems neleido užimti valstybinių postų, buvo cenzūruojamos visos Anglijoje spausdinamos knygos. Imti persekioti O. Kromvelio šalininkai. Buvo iškastas O. Kromvelio kūnas, nuspręsta, kad už nusikaltimus jau po mirties jam turi būti nukirsta galva.

Pasikeitė Anglijos užsienio politika: kai buvo pralaimėtas 1665–1667 m. karas su Šiaurės Nyderlandais, Anglija suartėjo su Liudviko XIV valdoma Prancūzija. Tai kėlė didelį Anglijos visuomenės pasipiktinimą. 1679 m., kai susirinko ryžtingesnis parlamentas, režimas sušvelnėjo – karalius buvo priverstas daryti nuolaidų. Būtent šiame parlamente iškilo dvi politinės grupuotės – **tòriai** ir **vìgai**. Jie vėliau susibūrė į pirmąsias politines partijas. 1679 m. parlamentas priėmė svarbų Asmens neliečiamybės įstatymą (*Habeas Corpus Act*), kuris kiekvienam asmeniui užtikrino laisvę ir gynė jį nuo savavališko suėmimo. Tačiau Karolio II ir parlamento santykiai pablogėjo, 1681 m. jis paleido parlamentą ir iki pat mirties naujo nešaukė.

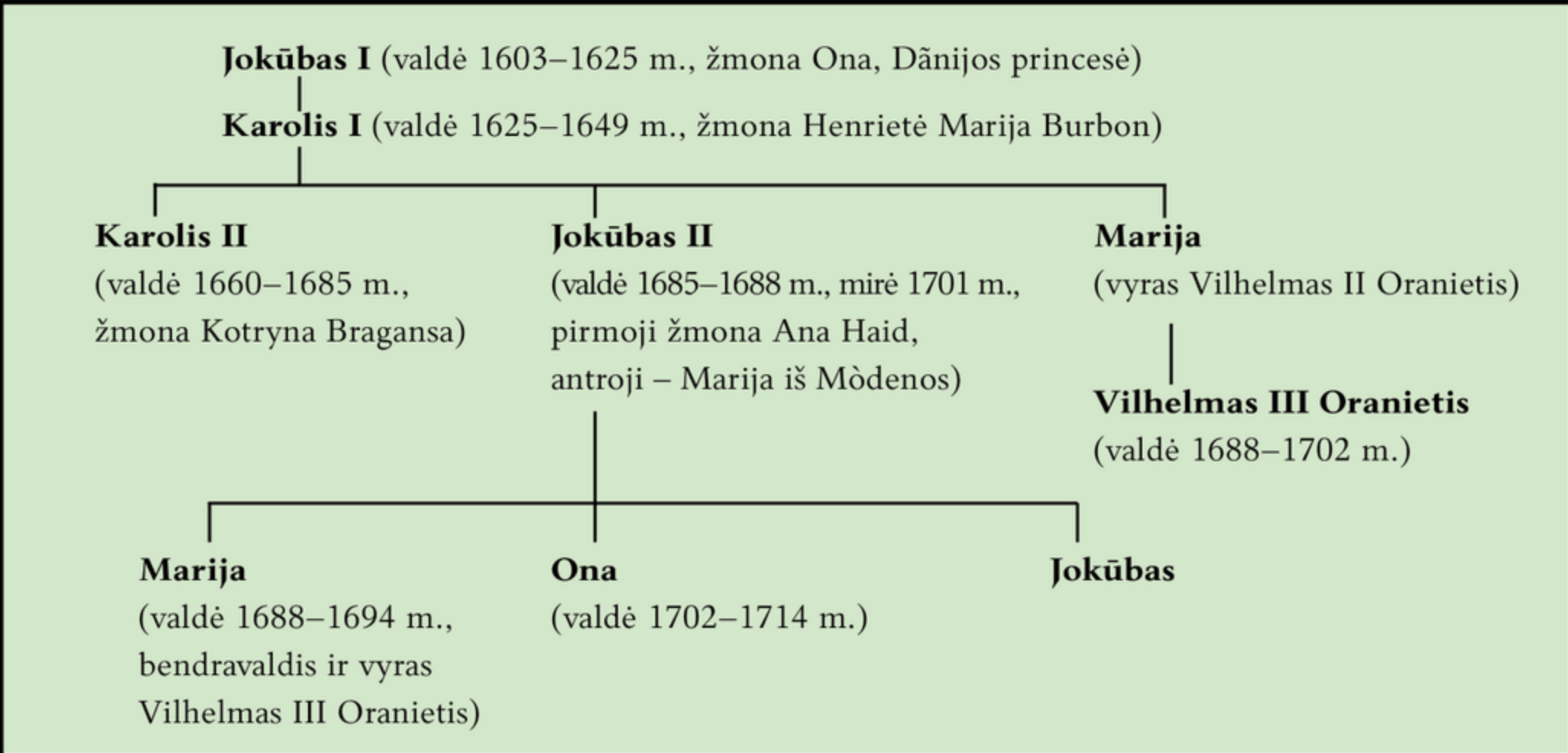
1685 m. sostą užėmė Karolio II brolis Jokūbas II. Jis buvo tvirto būdo, ryžtingas ir nuoseklus. Karalius atvirai pradėjo stiprinti absoliutizmą, į aukščiausius postus skyrė tik katalikus. Jau trečiais savo valdymo metais Jokūbas II neteko visų Anglijos socialinių sluoksnių paramos, jo valdymas rėmėsi samdomąja airių ir škotų kariuomene. 1688 m. vasarą Anglijos vyriausybė pradėjo slaptas derybas su jo dukters Marijos vyru Jungtinių Provėncijų vadovu Vilhelmu Oraniečiu. Sužinojęs apie tai karalius bandė daryti nuolaidų, tačiau buvo per vėlu. 1688 m. gruodžio mėn. Jokūbas II slapta paliko Lėndoną, bet buvo su laikytas. Vis dėlto jam pavyko pabėgti į Prancūziją,

4. Karolis II (dail. Dž. M. Vraitas, 1660–1665 m.)

kur buvo svetingai priimtas Liudviko XIV dvare. Prancūzijos valdovas tremtiniui suteikė išlaikymą ir apgyvendino Sen Žermeno rūmuose, kuriuose Jokūbas II praleido paskutines gyvenimo dienas. Anglijos sostą užėmė iš Jungtinių Provėncijų pakviestas Jokūbo II žentas protestantas Vilhelmas Oraniecis. Tuo metu jis išgarsėjo sėkmingomis kovomis su prancūzų kariuomene. Prieš suteikdamas valdymo įgaliojimus Vilhelmui Oraniečiui, parlamentas pateikė Teisių bilį (1), kuriame apibrėžta parlamento ir karaliaus valdžia, nustatytas teismų savarankiškumas ir piliečių teisės. Jis sutiko, kad karaliaus valdžia būtų apribota. Karalius neteko teisės **vetuoti** parlamento parengtų įstatymų, nebegalėjo jų išleisti be parlamento sutikimo, taip pat skirti mokesčių ar rinkti kariuomenės. Teisių bilį papildė aktas, kuriuo paskelbta religinė tolerancija. Nors antroji Anglijos revoliucija baigėsi be kraujo praliejimo, ji galutinai pakeitė valstybės valdymą, todėl anglai ją vadina Šlovingąja.

Po Vilhelmo Oraniečio mirties sostą užėmė jauniausia Jokūbo II dukra Ona. Nė vienas iš

5. Stiuartų giminės schema

septyniolikos Onos vaikų nesulaukė pilnametystės, todėl Anglijoje bijota, kad, pasibaigus Stiuartų dinastijai, Škotija gali atsiskirti. 1707 m. gegužės 1 d. buvo pasirašyta Anglijos ir Škotijos unija (2), valstybė pradėta oficialiai vadinti Jungtinė Didžiosios Britanijos Karalystė. Škotija galutinai prarado savarankiškumą. Kadangi unijos aktas draudė užimti sostą katalikams arba susituokusiesiems su katalikais, 1714 m. Didžiosios Britanijos sostą užėmė Jokūbo I provaikaitis protestantas Jurgis I Hanoveris (valdė 1714–1725 m.). Jo valdymo metais galutinai įsigalėjo naujoji valstybės valdymo

tvarka. Iš Hanoverio kunigaikštystės atvykęs valdovas nekaip mokėjo anglų kalbą, nesuprato šalies valdymo ir ekonomikos savitumo, todėl nesikišo į jos tvarkymą ir šią teisę suteikė jį remiančios vigų partijos ministrų kabinetui. Jis buvo sudaromas iš partijos vadovų, partijos lyderis buvo skiriamas kabineto vadovu – ministru pirmininku. Kabinetas privalėjo atsiskaityti parlamentui. Nuo XVIII a. pradžios Didžiojoje Britanijoje galutinai įsitvirtino **parlamentarizmas**, o nauja valdymo forma, kai karalius turi skaitytis su tauta, tapo pavyzdžiu kitų Europos tautų visuomenei.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Nurodykite tris esmines priežastis, dėl kurių XVII a. pirmojoje pusėje Anglijoje paaštrėjo karaliaus ir parlamento santykiai.
2. Kodėl Karolis I daugiau kaip dešimt metų nešaukė parlamento?
3. Palyginkite O. Kromvelio ir Karolio I valdymą.
4. Koks Asmens neliečiamybės įstatymo išleidimo tikslas?
5. *Pateikite tris argumentus, kodėl į sostą buvo pakviestas Nyderlandų valdytojas Vilhelmas Oranietis.
6. **Kokį poveikį revoliucijos turėjo Anglijos ir pasaulio visuomenei?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Ištrauka iš Teisių bilio:
Šiomis aplinkybėmis minėtieji Lordų Rūmai, atstovaujantys dvasininkams ir pasauliečiams, ir Bendruomenių rūmai šiandien susirinkę paskelbia:

1. Karaliaus valdžios siekimas atidėti įstatymus arba įstatymų vykdymą be Parlamento sutikimo yra neteisėtas.
2. Karaliaus valdžios siekimas atleisti nuo įstatymų ar nuo įstatymų vykdymo, kadangi praeityje tokių dalykų pasitaikydavo, yra neteisėtas.
5. Valdiniai turi teisę įteikti peticijas karaliui, ir visi suėmimai ir persekiojimai dėl šių peticijų yra neteisėti.
6. Kariuomenės šaukimas ir išlaikymas karalystėje taikos metu be Parlamento sutikimo prieštarauja įstatymui.
8. Parlamento narių rinkimai turi būti laisvi.
9. Nei žodžio laisvės, nei ginčų ar procedūrų laisvės Parlamente negali varžyti ar svarstyti joks teismas ar kokia kita institucija, išskyrus patį Parlamentą.
13. O skundams spręsti ir įstatymų pataisoms tvirtinti ir kontroliuoti, kaip jų laikomasi, Parlamentas turės dažnai rinktis.

Pagal P.-P. Bugnard'o ir kt. kn. *Istorija*, d. 2, Vilnius, 1995, p. 226.

***Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:**

- a) Kokiomis aplinkybėmis buvo paskelbtas Teisių bilis?
 - b) Kuri valdžios institucija pasiūlė sudaryti Teisių bilį?
 - c) Pateikite pavyzdį, kuris įrodytų, kad karalius viršydavo savo galias (žr. Teisių bilio 2 punktą).
 - d) Kokių išskirtinių teisių neteko Anglijos valdovai priėmus Teisių bilį?
 - e) Kokia Teisių bilio reikšmė?
- Atsakymus pagrįskite.

2. Anglijos ir Škotijos unijos aktas:

Nuo šiolei abi – Škotijos ir Anglijos – karalystės bus amžiams sujungtos į vieną karalystę ir nuo ateinančio gegužės mėnesio pirmos dienos vadinsis Didžiąja Britanija.

Jungtinei Didžiosios Britanijos Karalystei atstovaus vienas ir tas pats Parlamentas, kuris vadinsis Didžiosios Britanijos parlamentu.

Visi Jungtinės Didžiosios Britanijos Karalystės valdiniai susijungus turės visišką prekybos ir laivininkystės laisvę visuose Jungtinės Karalystės ir jos žemių bei kolonijų uostuose ir vietose.

Pasirašiusios šią Uniją visos Jungtinę Karalystę sudarančios šalys visada turės vienodų lengvatų ir privilegijų ir privalės vienodai dengti valstybės išlaidas, paklusti prekybos suvaržymams ir taisyklėms ir laikytis tų pačių mui-tų, o įvažiavimo ir išvažiavimo mokesčiai, įvesti Anglijoje pasirašant Uniją, veiks pasirašius Uniją visoje Jungtinėje Karalystėje.

Laikydami šios sutarties pasirašę Uniją šešiolika Škotijos perų¹ turės teisę posėdžiauti ir balsuoti Didžiosios Britanijos parlamento Lordų Rūmuose, o Bendruomenių rūmuose bus keturiasdešimt penki Škotijos atstovai.

Pagal P.-P. Bugnard'o ir kt. kn. *Istorija*, d. 2, Vilnius, 1995, p. 238.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiomis aplinkybėmis sudaryta unija?
- b) Kas buvo šios unijos sudarymo iniciatoriai?
- c) Pateikite po teiginį ir argumentą, įrodantį, kuo ši unija buvo naudinga ar žalinga škotams.
- d) Iš 8 klasės istorijos kurso prisiminkite, kuo ši unija panaši ir kuo skiriasi nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos unijos, pasirašytos Liubline. Atsakymus pagrįskite.

3. Remdamiesi graviūra (3 iliustracija) ir tekstu, atsakykite klausimus:

- a) Koks galėjo būti graviūros sukūrimo tikslas?
 - b) Kuriais metais ir kokiomis aplinkybėmis O. Kromvelis atėjo į valdžią Anglijoje?
 - c) Kaip amžininkai vadino O. Kromvelio valdymą?
 - d) Kuriais metais ir kodėl baigėsi O. Kromvelio valdymas Anglijoje?
- Atsakymus pagrįskite.

¹ Prancūzijoje ir Didžiojoje Britanijoje feodalizmo laikais – aukštosios aristokratijos ar aukštųjų pareigūnų titulas.

02.

Absolutizmo įsigalėjimas Prancūzijoje

- Kokiomis reformomis Prancūzijoje stiprinta karaliaus valdžia?
- Su kokiais sunkumais susidūrė Prancūzijos valdovai XVIII a. antrojoje pusėje?

– SĄVOKŲ ŽODYNELIS –

ABSOLIUTIZMAS – VALSTYBĖS VALDYMO FORMA, KAI AUKŠČIAUSIA VALDŽIA PRIKLAUSO ĮSTATYMŲ NERIBOJAMAM MONARCHUI.

DIPLOMATAS – VALSTYBĖS PAREIGŪNAS, DIRBANTIS VALSTYBĖS SANTYKIŲ SU UŽSIENIO ŠALIMIS IR TARPTAUTINĖMIS ORGANIZACIJOMIS SRITYJE.

HUGENŪTAI – PROTESTANTAI, JONO KALVINO PASEKĖJAI PRANCŪZIJOJE.

INTENDANTAS – SRITIES (PROVINCIJOS) VALDYTOJAS PRANCŪZIJOJE XVII–XVIII A., KURIS RŪPINOSI MOKESČIŲ SURINKIMU, POLICINE PRIEŽIŪRA IR TEISMŲ DARBU.

NANTO EDIKTAS – 1598 M. PRANCŪZIJOS KARALIAUS HENRIKO IV PASIRAŠYTAS ĮSAKAS, KURIUO HUGENOTAMS BUVO SUTEIKTOS TIKĖJIMO IR KT. TEISĖS.

GELEŽINĖ RIŠELJĖ RANKA.

1589 m. mirė paskutinis Valua dinastijos valdovas Henrikas III. 1573 m. jis buvo išrinktas Abiejų Tautų Respublikos (ATR) karaliumi, tačiau mirus vyresniajam broliui ši sostą paliko dėl Prancūzijos. Deja, didelė Prancūzijos visuomenės dalis piktinosi bėgliu: valstybės iždas ištuštėjo dėl rinkimų, nepavyko sustiprinti įtakos Rytų Europoje. Visus keturiolika jo valdymo metų vyko **hugenotų** ir katalikų karai, valdovas nesugebėjo atkurti absoliučios tėvo ir brolio turėtos valdžios. Blaškydamasis tarp konfliktuojančių katalikų ir protestantų, Henrikas suartėjo su savo tetos anūku protestantu Henriku Burbonu ir 1589 m. pradžioje jį paskelbė savo įpėdiniu. Kai fanatikas katalikų vienuolis Henriką III

nužudė, į sostą atėjo nauja Burbonų dinastija. Jai valdant prasidėjo Prancūzijos **absolutizmo** triumfas, o vėliau ir nuosmukis.

1. Prancūzijos valdovai Burbonai XVII–XVIII a.

VALDOVAI	VALDYMO METAI
Henrikas IV	1589–1610 m.
Liudvikas XIII Teisingasis*	1610–1643 m.
Liudvikas XIV Didysis, Karalius Saulė	1643–1715 m.
Liudvikas XV	1715–1774 m.
Liudvikas XVI	1774–1792 m.

* Realiai valdė kardinolas A. Ž. de Rišeljė.

2. Kardinolas Armanas Žanas de Rišeljė (dail. F. de Šampenis, 1637 m.)

Dėl beveik penkiasdešimt metų trukusių katalikų ir protestantų karų, Valua dinastijos paskutiniųjų karalių negebėjimo užgniaužti konfliktų XVI a. pabaigoje Prancūzijoje monarchų autoritetas buvo susilpnėjęs. Todėl Henrikas Burbonas, vainikavimo metu paskelbtas Henriku IV (1), turėjo įdėti daug pastangų, kad Prancūzijos karaliai vėl jį atgautų savo ir kaimyninėse šalyse. Pasitelkęs išmintingus patarėjus, Henrikas IV užglaistė nesutarimus tarp katalikų ir protestantų, **Nánto ediktù** hugenotams buvo leista turėti tvirtoves ir savivaldą. Valdovas skatino Prancūzijos vidaus ir užsienio prekybą, rūpinosi, kaip susigrąžinti tarptautinę įtaką. Valstybėje įsivyravo taika, karaliaus žodis vėl tapo pats svarbiausias.

Henriko IV reformas nutraukė staigi mirtis nuo žudiko rankos. Po jo mirties sostas atiteko nepilnamečiam sūnui Liudvikui XIII. Valstybės išdas buvo tuščias, vyriausybė bijojo, kad vėl kils hugenotų maištas. Todėl 1614 m. karaliaus motinos Marijos Mediči sprendimu buvo sušauktas Generalinių luomų susirinkimas, kuris turėjo nuspręsti, kaip toliau bus tvarkomi Prancūzijos reikalai. Tačiau per susirinkimą trečiojo luomo deputatai visai nesiruošė atverti karalienei savo piniginių. Priešingai – jie išsakė nuomonę, kad valstybės biudžeto skyles reikėtų užkišti apmokestinant pirmojo ir antrojo luomų turtą. Kilo luomų atstovų nesutarimų. Maištingą susirinkimą valdovė paleido. Per posėdžius daugelis atkreipė dėmesį į dvasininkų

deputatą vyskupą Armaną Žaną de Rišelję (*de Richelieu*, 1585–1642 m.). Dvasininko racionalus protas ir geležinė valia patiko jaunam karaliui: jis vyskupą paskyrė valstybės sekretoriumi, 1622 m. – Prancūzijos kardinolu, po dvejų metų – pirmuoju valstybės ministru (2).

Kardinolas buvo absoliučios karaliaus valdžios gynėjas. Savo mintis apie valstybės tvarkymą jis išdėstė politiniame testamente (1). Pirmasis ministras sustiprino absoliutizmą – įvykdė valstybės administravimo ir finansų tvarkymo reformas. Pertvarkė ir disciplinavo kariuomenę, pradėjo kurti karinį ir prekybos laivynus. Kad centrinė valdžia galėtų kontroliuoti visą Prancūzijos teritoriją, A. Ž. de Rišelję įsakymu į visas provincijas buvo paskirti jam vienam pavaldūs **intendantai**, kurie provincijose prižiūrėjo teisėtvarą, valdymą ir mokesčių surinkimą, buvo panaikintos Nanto ediktu numatytos protestantų teisės. Kardinolo reformų programa užtikrino ramų Liudviko XIII valdymą. Jis kardinolu visiškai pasitikėjo, pats į valstybės reikalų tvarkymą beveik nesikišo. A. Ž. de Rišelję sustiprino tarptautinę Prancūzijos įtaką: skatino užjūrio žemių kolonizavimą, siekė susilpninti senus Prancūzijos priešus Habsburgus. Kardinolo valdymo laikotarpiu Prancūzijoje imta įtvirtinti absoliučią karaliaus valdžią, kuri savo galybę pasiekė valdant Liudvikui XIV.

KARALIUS, KURIO VALDŽIA RIBOJO TIK DIEVAS.

1661 m. Liudvikas XIV (3) šalį pradėjo valdyti pats – panaikino pirmojo ministro pareigas, pašalino visus anksčiau buvusius Karaliaus tarybos narius ir pasirinko naujus, sau ištikimus žmones. Liudvikas XIV turėjo savo nuomonę, kaip reikia valdyti valstybę (2, 3). Nė karto per visą ilgą valdymo laikotarpį karalius nešaukė Generalinių luomų susirinkimo. Valdovas panaikino Parįžiaus parlamento teisę stabdyti karaliaus ediktus. Valstybės valdymo klausimus karalius aptardavo tik su Valstybės taryba, tačiau jis daugiau nurodinėjo, nei klausė patarėjų. Siekdamas stiprinti valstybės centralizaciją, šalies teritoriją padalijo į 25 sritis, į kiekvieną jų paskyrė intendantus, kuriems vadovavo valstybės kontrolierius Žanas Batistas Kolberas (*Colbert*, 1619–1683 m.)

3. Žanas Batistas Kolberas Liudvikui XIV pristato Karališkosios mokslų akademijos narius (dail. Č. le Brunas, 1667 m.)

(3) (jis prižiūrėjo visų valstybės administravimo ir užsienio politikos reikalų tvarkymą). Ž. B. Kolberas centralizavo finansų sistemą, įsteigė Teisingumo rūmus. 1664 m. jo iniciatyva įkurtos Rytų Indijos, Vakarų Indijos prekybos bendrovės. Siekdamas apsaugoti Prancūzijos pramonę, vyriausiasis valstybės kontrolierius padidino muitus užsienio prekėms. Ž. B. Kolberas skatino steigti valstybines manufaktūras, jo įsakymu buvo tiesiami nauji keliai, kasami kanalai, statomi tiltai, pertvarkytas jūrų laivynas. Liudviko XIV valdymo metais suintensyvėjo pramonės plėtra, prekyba tiek valstybėje, tiek su Europos valstybėmis ir kolonijomis.

Liudviko XIV manymu, valstybėje, kurią valdo karalius katalikas, negali būti kitų religijų, todėl 1685 m. Fontenblo ediktu buvo panaikintas Nanto ediktas. Naujasis ediktas uždraudė protestantų tikėjimą. Iš Prancūzijos buvo priversti išsikelti 0,5 mln. žmonių. Daugelis jų buvo puikūs amatininkai arba prekybininkai. Hugenotus, kurie liko Prancūzijoje, vyriausybė įvairiais būdais vertė pereiti į katalikybę.

Atrodytų, kad Liudviko XIV valdymo metais Prancūziją tapo galingiausia ir turtingiausia valstybe. Karaliaus rūmai skendėjo prabangoje. 1661–1710 m. statyti Versalio rūmai (4) rodė tobulą žmogaus kūrybos ir gamtos harmoniją. Kerintis aukso ir marmuro spindesys valstybės išdui kainavo 117 milijonų livrų. Fontenblo rūmų išlaikymas kainavo 2,8 mln., Luvro ir Tiuilri – 10,6 mln., Šamboro – 1,5 milijono. Karalius, karalienė, jų vaikai turėjo šimtus patarnautojų, kurių išlaikymas valstybės biudžetui brangiai atsiėjo. Vien tik 512 karalienės tarnų išlaikyti kasmet buvo skiriama 466 tūkst. livrų. Šio prabangaus gyvenimo Liudvikui XIV pavydėjo visų Europos valstybių valdovai. Jie mėgdžiojo prancūzų įpročius ir madas, savo valstybėse statėsi į Versalį panašius rūmus, veisė sodus. Europoje plito prancūzų kalba, drabužių mados, virtuvės įmantrybės. Tačiau po prabangaus gyvenimo skraiste slėpėsi despotiškas valdinių išnaudojimas, rūmai klestėjo, o juos išlaikantys mokesčių mokėtojai skurdo.

PRANCŪZIJOS TARPTAUTINĖ ĮTAKA.

Prasidėjus Trisdešimties metų karui (1618 m.) Rišeljė kurstė kaimynines valstybes prieš Šveitąją Rėmos impėriją ir stengėsi kuo labiau Europoje padidinti Prancūzijos įtaką. Ir jo pastangos neuėjo veltui – 1648 m. karui pasibaigus buvo sutrikdyta vokiečių žemių pramonės ir žemės ūkio plėtra, apmirė prekyba, Šventoji Rėmos impėrija neteko svarbių prekybos kelių Šiaurės ir Baltiesios jūromis. Vakarinė dalis pateko į Prancūzijos, o Šiaurės Vakarų – į Jungtinių Provėncijų ekonominę ir politinę įtaką. Prancūzijos tarptautinė įtaka augo. Sostą užėmęs Liudvikas XIV, dar vadintas Karaliumi Saule, siekė toliau išplėsti valstybės sienas ir galutinai įsitvirtinti Europoje. Iš 54 Karaliaus Saulės valdymo metų 32 metus Prancūziją kariavo. Karo reikmėms net ir taikos metais buvo skiriama daugiau kaip 50 proc. valstybės biudžeto lėšų. Per karą išlaidos dar labiau padidėdavo. Iš pradžių Prancūziją lydėjo sėkmė – iki XVII a. pabaigos jos teritorija plėtėsi. Pavyzdžiui, XVII a. antrojoje pusėje Prancūzijai pavyko prisijungti Nėderlandų Flėndrijos terito-

rijas. Prancūzijos iškilimas gėsdino Europą, todėl Jungtinės Provėncijos, Ąnglija, Švėdijs ir Šventoji Rėmos impėrijs suvienijo jėgas: sudarė koalicijs – Augsburgo lygą – prieš Prancūziją. Su visa Europa Liudvikas XIV kovoti nebepajėgė, todėl 1697 m. Prancūziją buvo priversta pasirašyti Reisveiko sutartį ir atsisakyti visų nuo XVII a. antrosios pusės užimtų teritorijų.

Tačiau taika truko neilgai. Ramybę sudrumstė įvykiai Ispėnijoje. Šios valstybės karalius Karolis II Habsburgas (valdė 1665–1700 m.) buvo liguistas iš prigimties, niekuo nesidomėjo, sunkiai skaitė ir rašė, jokių valstybės reikalų spręsti negalėjo. Jo patarėjus papirkinėjo Prancūzijos ir Šventosios Rėmos impėrijos dvarai: abi valstybės norėjo, kad karalius įpėdiniu pasirinktų kurį nors giminaitį iš šių šalių valdovų dinastijų. Liudvikas XIV buvo vedęs Karolio II seserį Mariją Teresę, todėl sosto įpėdiniu norėjo matyti savo anūką Pilypą. Šventosios Rėmos impėrijos imperatoriaus Leopoldo I (valdė 1658–1705 m.) motina buvo Karolio II teta Marijs Ona, taigi šis tikėjosi, kad sostą pusbrolis paliks jo sūnui Karoliui. Prancūzijos **diplomėtai** Ispėnijos dvare turėjo didesnę įtaką, tad likus dviem savaitėms iki mirties Karolis II sosto įpėdiniu paskelbė Pilypą.

Kai Pilypas buvo karėnuotas Ispėnijos karaliumi Pilypu V (valdė 1700–1746 m.), Liudvikas XIV tikėjosi, kad jo anūkas suvienys Ispėniją ir Šveitąją Rėmos impėriją, kaip XVI a. pradžioje tai buvo padaręs Karolis Habsburgas. Imperatorius Leopoldas I atsisakė pripažinti Pilypo teisę valdyti Ispėniją ir 1701 m. pradėjo karą dėl sosto. Leopoldas I siekė sumažinti Prancūzijos įtaką Europoje, prieš jį susivienijo galingos Europos valstybės, vadovaujamos Ąnglijos. Dviejų valstybių nesutarimai virto visos Europos karu, kuris baigėsi 1713 m., prieš pat karaliaus Liudviko XIV mirtį. Karaliui mirus paaiškėjo, kad valstybės išdas tuščias. Padėtis nepasikeitė į sostą atėjus Liudviko XIV provaikaičiui – Liudvikui XV. Valdovas be saiko išlaidavo, jo kariuomenė kurį laiką kovojo Ąustrijos įpėdinystės kare, kuris Prancūzijai nieko gero nedavė. Nesėkmingas buvo ir Septynerių metų karas (1756–1763 m.), po kurio Prancūziją

4. Versalio rūmai (dail. P. D. Martinas, 1722 m.)

neteko beveik visos Kanados, buvo išstumta iš Indostano pusiasalio, prarado laivyną, neteko tarptautinės įtakos. Mirdamas Liudvikas XV įpėdiniui paliko milžiniškas valstybės skolas, sužlugdytą

ekonomiką ir menką tarptautinį autoritetą. Nėgana to, Apšvietos idėjų veikiama Prancūzijos visuomenė atvirai reikalavo reformuoti valstybės valdymą. Absoliutizmas išgyveno krizę.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Nurodykite tris esmines reformas, kuriomis kardinolas A. Ž. de Rišeljė sustiprino Prancūzijos karaliaus valdžią.
2. Kokios priežastys lėmė Prancūzijos tarptautinės įtakos padidėjimą XVII a. antrojoje pusėje?
3. Išskirkite tris teigiamus Liudviko XIV valdymo padarinius Prancūzijai.
4. Schematiškai pavaizduokite Liudviko XIV laikų Prancūzijos valdymą.
5. *Nurodykite, kokiomis aplinkybėmis absoliučiosios monarchijos valdymas naudingas, o kokiomis žalingas.
6. **Trimis argumentais pagrįskite arba paneikite teiginį, kad Liudviko XIV valdymas turėjo įtakos monarchinio valdymo krizei.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Ištrauka iš kardinolo Armano Žano de Rišeljė politinio testamentu Prancūzijos karaliui:

Kaip gydytojas, kuris gali perspėti apie artėjančią ligą, yra daugiau pagarbos vertas už tą, kuris tik stengsis gydyti jau prasidėjusią ligą, taip ir valstybės ministrai turi dažniau priminti savo valdovui, kad daug svarbiau mąstyti apie ateitį nei apie dabartį ir kad skaudulių, kaip ir valstybės priešų, reikia atsikratyti, užkirsti kelią jų veiksmų plėtrai, o ne laukti jų puolimo.

Karaliams reikia būti labai atsargiems priimant sprendimus, bet, kai jie jau priimti, reikia jų šventai laikytis.

Itin daug nelaimių atsitinka dėl nesugebėjimo numatyti kandidatų, kuriems galima patikėti svarbiausias pareigas ir pavesti priimti svarbius sprendimus. Valdovai ir valdytojai ne visuomet gali visiškai tinkamai numatyti, kad kiekvienas būtų paskirtas į pareigas, kurios jam tinkamos.

Pagal kn. A. P. Андреев, *Гений Франции, или Жизнь кардинала Ришелье* (A. R. Andreev, *Genij Francii, ili Žizn kardinala Rišelje*), Москва, 1999, p. 158–160.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kokiu tikslu buvo parašytas šis šaltinis?
- Tai viešas ar privatus testamentas?
- Kokių kriterijų turi laikytis valdovas, rinkdamasis savo patarėjus?
- Paaškindite žodžius: „Karaliams reikia būti labai atsargiems priimant sprendimus, bet, kai jie jau priimti, reikia jų šventai laikytis.“
- Kodėl šaltinio autorius daug dėmesio skyrė šalies ateičiai?
- Kodėl A. Ž. de Rišeljė šalies valdovą gretina su gydytoju?

2. Liudviko XIV valstybės samprata, XVIII a. pradžia:

Niekas negali skirstyti jūsų darbo, neturėdamas tam tikros dalies jūsų valdžios. Palikti kitam tik tai, ko jūs negalite išlaikyti, nes kad ir kiek jūs saugotumėtės, visada neteksite daugiau, negu norėtusi.

Kai dirbi valstybei – dirbi sau. Jos gerovė yra tavo šlovė. Kai valstybė laiminga, išaukštinta ir galinga, tas, kuris yra šitos laimės priežastis, įgyja šlovę ir kartu patiria viską, kas yra maloniausia gyvenime.

Pagal kn. *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, sud. V. Stepanova ir kt., d. 2, Kaunas, 1977, p. 212.

3. Iš Prancūzijos valstybinės teisės kurso, parengto Liudviko XIV anūkui mokyti:

Prancūziją yra monarchinė valstybė pačia plačiausia šio žodžio prasme. Karalius joje atstovauja visai tautai, o kiekvienas pavienis asmuo – tikrai izoliuotai asmenybei prieš karalių. Taigi visa galybė, visa valdžia sutelkta karaliaus rankose ir karalystėje negali būti jokių kitų valdžios organų, išskyrus tuos, kuriuos įsteigia karalius. Tauta Prancūzijoje nesudaro atskiro kūno – ji visa įsikūnijusi karaliaus asmenyje.

Pagal kn. *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, sud. V. Stepanova ir kt., d. 2, Kaunas, 1977, p. 212.

***Remdamiesi šaltiniais ir tekstu, atsakykite į klausimus:**

- Kuriam tikslui buvo sukurti šie šaltiniai?
- Tai vieši ar privatus šaltiniai?
- Paaškindite teiginį: „kai dirbi valstybei – dirbi sau“, „tauta Prancūzijoje nesudaro atskiro kūno – ji visa įsikūnijusi karaliaus asmenyje“.
- Įvardykite, be Liudviko XIV, dar kitą Prancūzijos valdovą, kurio valdymo metais šalyje vyravo tvarka, aprašyta šaltiniuose.
- Kuriems šaltinių teiginiais pritariate, kuriems – ne?
Atsakymus pagrįskite.

03. Absolutizmo įsigalėjimas Rusijoje

- Kuo Rusijai svarbus caras Petras I?
- Kodėl Petro I valdymas vis dėlto vertinamas prieštaringai?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

NAVIGACIJOS PRIETAISAI – LAIVŲ AR KITŲ TRANSPORTO PRIEMONIŲ JUDĖJIMO IR PADĖTIES ERDVĖJE KONTROLĖS BEI ORIENTAVIMO PRIETAISAI.

PRIKĀZAI – XVI–XVIII A. PRADŽIOJE RUSIJOS VALDYMO CENTRINĖS ĮSTAIGOS, KURIOS ATLIKO ADMINISTRAVIMO, FINANSŲ IR TEISMO FUNKCIJAS.

ŽEŢSKINIS SUSIRINKĪMAS – XVI A. VIDURYJE – XVII A. VIDURYJE RUSIJOS AUKŠČIAUSIOJI LUOMINĖ ATSTOVAUJAMOJI INSTITUCIJA.

SUMAIŠTIES LAIKOTARPIS.

XVI a. pabaigoje mirus Ivanui IV (1547–1584 m.) prasidėjo suirutė. Trumpai valdant jo sūnui Fiodorui I (1584–1598 m.) dėl įtakos tarpusavyje ėmė varžytis kilmingų giminių grupuotės. Mirus Fiodorui I valdovu išrinktas Borisas Godunovas (1598–1605 m.) valstybėje buvo nepopuliarus, todėl niekas per daug nesipriešino, kai į sostą pretenzijas pareiškė neaiškios kilmės jaunuolis, pasivadinęs mirusio Ivano IV sūnumi Dmitrijumi. Nuo 1605 m. prasidėjo politinė suirutė, kuri truko iki 1613 metų. Mirus Borisui Godunovui, Maskvės bajorai patys pakvietė Dmitrijų į sostą. Maskvoje Dmitrijus su savo palyda pradėjo nevaldomai siautėti, plėšikauti. Rusai greitai susivokė, kad tai apsišaukėlis, jį nužudė, o kūną sukišo į patranką ir išsvaidė į keturias pasaulio puses. Paskui išsirinko naują valdovą – Vasilijų Šuiskį. Tačiau lenkų didikai atžygiavo su kitu avantiūristu, kuris skelbėsi esąs tikrasis caraitis Dmitrijus. Gre-

timoje ATR įsivyravusi netvarka pažadino viltį sustiprinti įtaką ir atsiimti Livonijos kare Respublikos prarastas žemes. 1609 m. ATR oficialiai paskelbė Rusijai karą, Vasilijus Šuiskis buvo nuverstas, o caru rusai išsirinko ATR valdovo Zigmanto Vazos sūnų Vladislovą Vazą. Tėvas bijojo jį išleisti į Maskvą, be to, siekė, kad rusai valdovu paskelbtų jį patį. Tuo tarpu ATR kariuomenė šeimininkavo Maskvoje. Plėšimai, nesiskaitymas su vietos papročiais greitai sukėlė gyventojų neapykantą. 1613 m. caru rusai išsirinko Michailą Romanovą (valdė iki 1645 m.). Jis pradėjo dinastiją, kuri įtvirtino Rusijoje absolutizmą ir valdė iki 1917 m. revoliucijos. Absolutizmo pradžia Rusijoje siejama su caru Aleksejumi Michailovičiumi (valdė 1645–1676 m.) (1). 1649 m. **Žemskiniam susirinkimui** priėmus Susirinkimo teisyną, šalyje įsitvirtino caro vienvaldystė. Valdymo pabaigoje caras vis rečiau tardavosi su Bojarinų dūmą, nebešaukė Zemskinių susirinkimų. Rusijoje

1. Aleksejus Michailovičius (nežinomas dailininkas, apie 1670–1680 m.)

vis labiau įsigalėjo visiškas absoliutizmas, kurį galutinai įtvirtino jauniausias Aleksejaus sūnus Petras I (valdė 1689–1725 m.) (2).

PETRO I VALDYMO PRADŽIA RŪSIJOJE.

Dar vaikystėje Petras I susižavėjo trimis dalykais: statybos bei dailidės amatais, karyba ir jūreivyste. Suaugęs Petras I mokėjo mūryti sienas, kalti pasagas, puikiai išmanė karo strategijos meną, mokėjo naudotis visais **navigacijos prietaisais**. Būsimasis valdovas mokėsi iš Pamaskvėje gyvenančių vokiečių. Petrą I domino modernesnės už Rūsiją Vakarų Europos šalys, todėl lydimas jaunų bajorų jis išvyko mokytis pats ir lavinti savo patarėjų. Grįžęs iš kelionės po Vakarų Europą Petras I įvedė vokiečių protestantų žemėse naudotą Julijaus kalendorių, kuris 10 dienų skyrėsi nuo Rėmos popiežiaus 1582 m. pradėto naudoti kalendoriaus. Naujuosius metus buvo įsakyta švęsti ne rugsėjo mėnesį, o sausio 1 d. ir 7208 metus nuo pasaulio sukūrimo laikyti 1700 metais nuo Kristaus gimimo.

Valstybė sparčiai modernėjo. Iš švedų atkariautoje Baltijos jūros pakrantėje pradėtas kurti Baltijos jūros laivynas. 1703 m. Petro I įsakymu buvo pradėta statyti būsima nauja Rūsijos sostinė – Sankt Peterburgas (3). Naujoji sostinė buvo panaši į keliaujant po Vakarų Europą matytus miestus. Po penkiasdešimties metų Sankt Peterburge jau gyveno 80 tūkst. žmonių. Naujasis didmiestis simbolizavo galių pusiausvyros pasikeitimą Baltijos jūros pakrantėje. Bajorams Petras I įsakė mokytis vakarietišku manierų, siūdintis vakarietiškus drabužius ir skustis barzdas. Caro įsakymu buvo įsteigta apie du šimtus naujų manufaktūrų, į kurias buvo kviečiami specialistai iš kitų Europos valstybių. Rūsija turėjo daug žaliavų, pigios darbo jėgos, trūko tik kvalifikuotų specialistų. Taip pat siekta atnaujinti žemės ūkį, nes produktyvumas buvo mažas, be to, valstiečiai dirbo labai primitiviais darbo įrankiais. Daug našesnė žemdirbystė buvo po Šiaurės karo iš Švėdijos atplėštose žemėse, todėl kai kurios žemės ūkio naujovės buvo perimtos iš ten. Pavyzdžiui, 1721 m. iš Ėstijos į Rūsiją atsiųsti valstiečiai turėjo parodyti, kaip naudotis dalgiu. Jau kitą vasarą visi caro valdiniai derlių nuėmė dalgiais.

2. Rūsijos imperatorius Petras I (dail. P. Delarošas, 1838 m.)

3. Žiemos rūmai Sankt Peterburge (nežinomas dailininkas, apie 1750 m.)

Vakarų Europos valstybių pavyzdžiu Petras I pertvarkė ir Rūsijos valdymą. Caras nebešaukdamo nei Bojarinų dūmos, nei Zemskinio susirinkimo. Jis įsteigė Senatą, su kuriuo pasitardamas leido įstatymus. Senatas prižiūrėjo valstybės reikalų tvarkymą ir įstatymų vykdymą. Valdovas panaikino **prikazūs**, vietoj jų įkūrė kolegijas. Kiekviena kolegija tvarkė tam tikrą valstybės sritį: pavyzdžiui, jūrų laivynu rūpinosi Admiraliteto kolegija. Siekiant stiprinti šalies centralizaciją, valstybės teritorija buvo suskirstyta į aštuonias gubernijas, kurių valdytojus – gubernatorius – valdovas skyrė ne pagal kilmę, o savo nuožiūra. Visus pareigūnus prižiūrėjo specialūs priežiūros pareigūnai.

1722 m. Petras I pasirašė įsakymą, kad įsigalioja Rangų lentelė. Remiantis šiuo dokumentu, visi valstybės civiliniai ir kariniai tarnautojų laipsniai buvo suskirstyti į 14 kategorijų. Jaunuoliai pradėdavo tarnybą nuo 14-os kategorijos ir kildavo pagal nuopelnus arba karinius laimėjimus. Išsilavinę miestiečių vaikai galėdavo įgyti bajorystę, jeigu pakildavo į aukštesnį rangą. Turtingi kilmingieji negalėjo reikalauti, kad jų vaikai gautų aukštesnes pareigas, jeigu šie prieš tai nebuvo turėję žemesnių postų. Valdininkai tapo visiškai priklausomi nuo valdovo (1).

RŪSIJOS ĮTAKOS STIPRĖJIMAS RYTŲ EUROPOJE.

Dar XVII a. pabaigoje Rūsija neturėjo priėjimo nei prie Baltijos, nei prie Juodosios jūros. Juodosios jūros pakrantes kontroliavo Osmānų impėrija, o Baltijos – Švėdija, kuri itin sutvirtėjo po Trisde-

šimties metų karo. Pagrindinis Archangelsko uostas, jungiantis Rūsiją su Europos prekybos centrais, žiemą užšaldavo. Rūsija neturėjo galimybės naudotis jūrų keliais, todėl Petro I žvilgsnis nukrypo į Baltijos jūros pakrantę. 1698–1699 m. caras ieškojo sąjungininkų kovoti dėl Baltijos jūros pakrantės. Jais tapo Dānijos karalius Frederikas IV (valdė 1671–1730 m.) ir ATR valdovas Augustas II. 1700 m. prasidėjo Šiaurės karas, kuris truko 21 metus. Šio karo pradžia Rūsijai buvo nesėkminga. 1700 m. lapkričio mėn. rusai patyrė triuškinamą pralaimėjimą prie Narvos. 1701 m. vasario 26 d. Petras I ir Augustas II pasirašė Bīržų sutartį, kuria įsipareigojo vienas kitą remti kare su Švėdija. Vasarą Švėdijos karaliaus Karolio XII (valdė 1697–1718 m.) kariuomenė įsiveržė į Augusto II valdas ATR, paėmė Bīržų pilį, vėliau užėmė vakarinę Lietuvės dalį. Švedai siaubė lietuvių žemes, degino miestus ir kaimus, plėšė gyventojus. 1707 m. tūkstantinė Karolio XII kariuomenė įsiveržė į Rūsiją. Lemiamos kautynės įvyko 1709 m. ties Poltava. Birželio 28 d. Poltavos mūšyje Karolio XII kariuomenė patyrė triuškinamą pralaimėjimą. Kariuomenės likučiai pasidavė į Rūsijos valdovo nelaisvę, pats Švėdijos valdovas pabėgo į Osmānų impėriją, iš kurios tik vėliau sugrįžo į Švėdiją (1718 m. rudenį Karolis XII žuvo).

1721 m. rugsėjo 10 d. Ništate buvo pasirašyta taikos sutartis tarp Švėdijos ir Rūsijos. Švėdija prarado visas savo žemes rytinėje Baltijos jūros pakrantės dalyje, Piėtryčių Sūomiją ir Vyborgo tvirtovę – jos atiteko Rūsijai. Švėdijos viešpatavimą rytinėje Baltijos jūros pakrantėje perėmė Rūsija. Tais

pačiais metais Petras I buvo iškilmingai vainikuotas Rūsijos imperatoriumi, Rūsija paskelbta imperija. Nors šalis dar labai atsiliko nuo išsivysčiusių Europos valstybių, ji turėjo daug žaliavų (2), pigios dar-

bo jėgos ir stiprią centralizuotą valdžią. Tai sudarė sąlygas plėsti savo teritorijas ir daryti įtaką silpnėms kaimynams. Šią įtaką nuo Petro I valdymo pradžios itin skaudžiai pajuto ATR.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kokios dinastijos valdymo metais Rūsijoje buvo įtvirtintas absoliutizmas?
2. Nurodykite tris esmines priežastis, paskatinusias Petrą I keisti Rūsijos papročius.
3. Kuo Rūsijai buvo svarbus Petro I pastatytas miestas Sankt Peterburgas?
4. Išskirkite tris svarbiausius Petro I pertvarkymus Rūsijoje. Savo pasirinkimą pagrįskite.
5. *Palyginkite Liudviko XIV ir Petro I valdymą. Nurodykite panašumus ir skirtumus.
6. **Trimis pasirinktais argumentais įrodykite arba paneikite teiginį, kad Petras I „Rūsijai iškirto langą į Europą“.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Rūsijos senato narių galios:

Skirdamas į Senatą, Petras vadovavosi ne aristokratinio, bet biurokratinio principu, skiriamojo asmens sugebėjimais atlikti priesaikoje išvardytas pareigas: „būti ištikimam valdovui ir visai valstybei“, teisingai teisti ir būti uoliam „renkant valstybės išdą, žmones ir visa kita“. Į Senatą caras paskyrė iš viso devynis žmones, be to, senatorius buvo pareigūnas ir savo pareigystės bet kuriuo metu galėjo netekti. Tad senatorius buvo tarnautojas, visiškai priklausantis nuo caro valios.

Pagal N. Pavlenkos kn. *Petras Pirmasis*, Vilnius, 1989, p. 186.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kuriam tikslui Rūsijoje buvo pirmą kartą sušauktas Senatas?
- b) Paaiškinkite teiginius: „skirdamas į Senatą, Petras vadovavosi ne aristokratinio, bet biurokratinio principu“, „senatorius buvo pareigūnas ir savo pareigystės bet kuriuo metu galėjo netekti“.
- c) Kokią išvadą galite padaryti apie Senato galias Rūsijoje? Atsakymus pagrįskite.

2. 1715 m. anglų pamfletas apie Petro I valdomos Rūsijos galią:

Ar galima gauti geresnių medžiagų negu tos, kurių į gerai įrengtą laivų statyklą iš savo valdų jis gali nemokamai atsigabenti kanalu į Narvą ir Sankt Peterburgą? Ar jam reikia medienos, lentų ir stiebų? Jo paties miškai aprūpina visas Europos laivų statyklas... Ar jam reikia geležies? Nepirks jos iš olandų, nes negali parduoti taip pigiai kaip jo kaimynai. Takelazas, burės? Jo šalis tiekia kanapes visoms kitoms valstybėms. Jis turi pakankamai darbininkų iš Anglijos ir Olándijos, kurie vadovauja kalvėms bei virvių dirbtuvėms. Derva ir degutas? Olandai patys šias prekes iš jo perka...

Pagal D. Kirby kn. *Šiaurės Europa ankstyvaisiais naujaisiais amžiais. Baltijos šalys 1492–1772 metais*, Vilnius, 2000, p. 359.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiu tikslu buvo parašytas šis pamfletas?
- b) Kokių žaliavų turėjo Rūsija?
- c) Kodėl Rūsijos pramonės įmonėse dirbo darbininkai iš Anglijos ir Olándijos?
- d) Kokio įvykio metu anglai atkreipė dėmesį į Rūsijos gamtinius išteklius?
- e) Ar kylanti Rūsijos galia galėjo džiuginti Anglijos vyriausybę? Atsakymus pagrįskite.

04. Barokas Europos kultūroje

- Kodėl Europoje XVII a. įsivyravo barokas?
- Kaip barokas paveikė to meto europiečių būdą ir laisvalaikį?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

HERÁLDINIS – SUSIJĘS SU HERBŲ SUDARYMU, AIŠKINIMU IR TYRIMU.

MARINISTINĖ DAILĖ – DAILĖS (DAŽNIAUSIAI TAPYBOS) ŽANRAS; KŪRINYS, VAIZDUOJANTIS JŪRĄ, JOS STICHIJĄ IR SU JŪRA SUSIJUSIŲ ŽMONIŲ GYVENIMĄ BEI DARBĄ.

NATIURMŪRTAS – DAILĖS ŽANRAS; DAŽNIAUSIAI TAPYBOS KŪRINYS, VAIZDUOJANTIS NEGYVUS DAIKTUS, NUSKINTAS GĖLES, VAISIUS, SUMEDŽIOTUS ŽVĖRIS.

BAROKO ATsirADIMAS.

XVI a. antrojoje pusėje šiandienės Italijos teritorijoje pradėjo formuotis naujas, renesansą nurūnęs meno stilius – barokas. Stilių puikiai apibūdina jo pavadinimas, kilęs iš italų kalbos žodžio *barocco*, kuris reiškia „keistas“, „įmantrus“. Barokiniai pastatai akį traukia prabangiu puošnumu, aukštus, erdvius, masyvius, šviesių spalvų pastatus puošia įmantrūs lipdiniai, arkos, bokšteliai ir skulptūros. Statybos pokyčius lėmė XVI a. pabaigos politinės ir ekonominės sąlygos. 1545–1563 m. įvykusiame Katalikų bažnyčios visuotiniame Tridento susirinkime nutarta, kad bažnytinė dailė ir architektūra turi jaudinti ir mokyti, pavergti tikintįjį didingu grožiu. Įėjęs į maldos namus žmogus turėjo pajusti savo menkumą ir Dievo didybę (1). Architektai pasiūlė lotyniškojo kryžiaus plano bažnyčią su puošniu kupolu, išpuostą daugybe gyvų vaizdų iš šventųjų gyvenimo. Pirmasis barokinis pastatas buvo archi-

tekto Džakomo da Vinjolos (*Vignola*) suprojektuota Jėzaus bažnyčia Romoje (1568–1584 m.) (1).

Panašių bažnyčių daugėjo, jos darėsi vis prašmatnesnės. Bažnyčių architektūra sužavėjo Europos valdovus. 1589 m. Ispanijos karaliaus Pilypo II (valdė 1556–1598 m.) įsakymu Madrido priemiestyje pastatytas Eskorialis – pirmoji karališkoji baroko stiliaus rezidencija su vienuolynu ir mauzoliejumi karališkajai šeimai. Pastatų kompleksas atspindėjo Didžiųjų geografinių atradimų metais praturtėjusios Ispanijos galią ir turtą. XVII a. barokas išplito visoje katalikiškoje Europoje. Bažnyčių ir rūmų statytojai rungėsi, kuris labiau nustebins lankytojus marmuru, aukso bei sidabro puošyba ir skulptūromis. Šiuo stiliumi Europoje buvo pastatyta daugybė rūmų bei užmiesčio vilų su parkais, vandens telkiniais bei fontanais. Miestų statyboje chaotišką planavimą pakeitė puošniais skulptūriniais aikščių ansambliais užsibaigiančios plačios, tiesios gatvės, buvo for-

1. Jėzaus bažnyčia Ròmoje (dabartinis vaizdas)

muojami simetrinio plano parkai. Nors barokinių pastatų statybai dažniausiai samdyti italų architektai, kiekvienoje šalyje architektūra įgavo specifinių bruožų. Vokiečių žemėse, Ispanijoje laikytasi itališkų pavyzdžių, Prancūzijoje, kitaip nei Itālijoje, nebuvo tokios įmantrios puošybos. Šioje šalyje kuriant baroko stiliumi buvo stengiamasi sekti antikos ir renesanso pavyzdžiais. Pats nuostabiausias barokinis prancūzų statinys – Versalio rūmų ansamblis prie Parįžiaus, pastatytas XVII a. 8–9-ajame dešimtmetyje (architektas Lui Le Vo (*Le Vau*) ir kt.) (2). Nuo 1682 m. iki 1789 m. Prancūzijos revoliucijos Versalis buvo ne tik karalių rezidencija, bet ir faktinė Prancūzijos sostinė. Prancūzijos karaliaus svečiams užgniauždavo žadą rūmų fontanai, geometrinio plano parkas, kurio kompozicinis centras buvo patys rūmai. Rūmus puošė įmantrūs auksu ir sidabru puošti baldai. Baroko epochoje išpopuliarėjo rašomieji stalai, komodos, puošnios lovos. Versalio rūmai tapo pavyzdžiu statant kitų Europos valstybių valdovų rūmus. Grožis užvaldė turtinguosius – baroko stilius įsigalėjo visoje Europoje, per ispanus ir portugalus pasiekė net Lotynų Ameriką.

Paveikė ir protestantiškas šalis, tačiau čia (2) baroko architektūra buvo kiek paprastesnė, racionali. XVIII a. pradžioje barokas pasiekė ir Rūsiją. Remiantis barokiniu planu buvo pastatyta naujoji sostinė Sankt Peterburgas. Žymiausias šio stiliaus architektas Rūsijoje buvo italas Bartolomėjas Rastrelis (*Rastrelli*). 1762 m. jis suprojektavo Žiemos rūmus (Rūsijos imperatorių rezidencija, dabar – dailės ir kultūros muziejus Ermitažas) (3), rūmus Carskoje Selo ir kitus pastatus.

XVIII a. antrajame ketvirtyje pasireiškė vėlyvojo baroko atmaina rokogas. Rokokiniai pastatai pasižymėjo mažesniais masteliais, lengvomis proporcijomis, laisva, asimetriška puošyba, statyboje naudotos kontrastingos medžiagos.

MENO ĮMANTRYBĖS.

Barokinis pastatas neišsivaizduojamas be skulptūrų ir paveikslų. Gražūs, atletiški, dažnai apnuoginti

2. Šv. Pauliaus katedra Lòndone (dabartinis vaizdas)

3. Žiemos rūmai Sankt Peterburge (dabartinis vaizdas)

žmonės įkūnijo Biblijos, legendinius personažus, didvyrius ir valdovus. Skulptūros puošė bažnyčias, rūmus, parkus, miestų aikštes, gatves, fontanus. Italų baroko skulptūros bruožai bene labiausiai atskleisti Džano Lorenzo Berninio (*Bernini*) (4) kūryboje. Rėmoje jis sukūrė altorių ansamblį Šv. Petro bazilikoje ir skulptūrų kompoziciją Švč. Marijos Nugalėtojos bažnyčioje. Kitų šalių baroko skulptoriai sekė italų pavyzdžiu. Ispanijoje ir Lotynų Amerikoje, norint suteikti daugiau tikroviškumo, skulptūroms būdavo įstatomos stiklinės akys, jos aprenčiamos drabužiais, medinės dar ir nudažomos. Itin mėgta raudona, juoda, purpurinė, mėlyna ir aukso spalvos. Baroko tapyboje daug dėmesio skirta fiziniam žmogaus grožiui. Be religinių ir mitologinių objektų, imta vaizduoti aplinkinio pasaulio reiškinius. Buvo tapomi altorių paveikslai, reprezentaciniai portretai, peizažai, **natiurmòrtai**. Šio stiliaus tapytojai vengė ryškių linijų, mėgo lengvus spalvų perėjimus, daug dėmesio skyrė šviesos ir tamsos žaismui. Vaizduoti dramatiški ir įtempti siužetai,

žmonių išgyvenimai, netektys (pvz., šventieji su ašaromis akyse, į dangų nukreiptais veidais, mitiniai herojai – įvairiose kovos scenose). Vienu žymiausių to meto italų dailininkų laikomas Karavadžas (*Caravaggio*), ispanų – El Grekas (*El Greco*), Diegas Velaskesas (*Velázquez*). Ypač suklestėjo katalikiškosios Flándrijos (Pietų Nyderlandų, arba Ispanijos Nyderlandų) tapyba. Žymiausias flamandų tapytojas buvo Peteris Paulius Rubensas (*Rubens*). Jis su savo padėjėjais sukūrė daugybę paveikslų, kuriuose aukštinami žemiškojo gyvenimo džiaugsmas, žmonės vaizduojami puošniais drabužiais, su daugybe papuošalų, besidžiaugiantys gyvenimu (5).

Barokas veikė ir protestantiškuosius Šiaurės Nyderlandus. XVII a. olandų tapyboje, kitaip nei italų, ispanų ir flamandų, beveik nebuvo bažnytinės tematikos. Čia paplito buitinė tapyba. Svarbiausi olandų dailininkų darbų užsakovai buvo turtingi miestiečiai, todėl paveiksluose vaizduojama jų aplinka: namai, kambariai, baldai, natiurmòrtuose – ant stalo padėti brangūs indai su vaisiais

ir gėlėmis, medžioklės laimikiai. Olandų dailininkų peizažuose gausu gamtos vaizdų: lygumos su malūnais, kaimeliai, miesteliai, pievose besiganantys gyvuliai. Olandai buvo ypač susiję su jūra (daug olandų vertėsi žvejyba ir jūrų prekyba), todėl jie davė pradžią **marinistinei daili**. Paplito portretinė tapyba. Tuo metu Olandijoje kūrė vienas žymiausių tapytojų Rembrantas (*Rembrandt*). Jo paveikslai, nesvarbu, kokios tematikos, yra humaniški, šviesos spinduliai išryškina gerumą atspindinčius žmonių veidus, jų žvilgsnius, raukšles. Šviesa žaidžia ir ant žmonių drabužių, papuošalų. Rembrantas naudojo tamsią aukso, rudą, sodrią raudoną, kartais mėlyną spalvas. Vienas geriausių Rembranto darbų – „Sūnaus palaidūno sugrįžimas“.

4. „Šv. Teresės ekstazė“ (skulpt. Dž. L. Berninis, 1645–1652 m.)

GYVENIMO BŪDAS IR LAISVALAIKIS.

XVII a. pradžioje barokinė kultūra visapusiškai apėmė žmogaus gyvenimą. Sekdami valdovais aristokratai ir turtingi miestiečiai statėsi prabangius rūmus. Jų grindis klojo marmuro plokštėmis, lubas tapė mitologinių siužetų motyvais, visur žėrėjo auksas ir sidabras. Kambarius šildė iš puošnių koklių statytomis krosnimis ir židiniais, apšvietė šimtais vaško žvakių auksinėse ir sidabrinėse žvakidėse. Sienas puošė gobelenais ir paveikslais. Staltieses, nosinaites, patalynę siuvinėjo aukso ir šilko siūlais arba gražino siuvinėtais apvadais. Puošybai tapo madinga naudoti savo giminės herbus ir **heraldines** spalvas, kilmingų šeimų namai puikavosi giminės genealoginiais medžiais ir portretų galerijomis. To meto portretuose vaizduojami žmonės stebina spalvingais sudėtingo kirpimo kostiumais ir prabangiais papuošalais. Vyrai augino ilgus plaukus, moterys dabinosi įmantriomis šukuosenomis. XVII a. antrojoje pusėje paplito perukai. XVIII a. pradžioje aristokratui pasirodyti viešai be peruko tapo net nemandagu. Aksomo ir vilnos drabužius siuvinėjo aukso ir šilko siūlais, puošė perlais ir brangakmeniais. Ir vyrai, ir moterys pudravosi veidus, rausvino skruostus, gausiai kvepinosi. Pasikeitė aukštuomenės laisvalaikis ir pramogos. Renesanso idėjos paskatino visuomenės švietimą, paplitus spaudos presui atpigo knygų leidyba, padaugėjus išsilavinusių žmonių pagausėjo mokslinės ir grožinės literatūros. Aristokratai įpratę laisvalaikį leisti skaitydami knygas. Baroko grožinės literatūros kūriniuose aukštinta žmogaus dora ir moralė, bet vyravo liūdni motyvai, esą žemiškas gyvenimas yra trumpas, skirtas pasiruošti išeiti į mirusiųjų pasaulį. Daug dėmesio buvo skiriama meilės, garbės ir mirties temoms. Rašytojai siekė suteikti naują prasmę antikos mitams ir siekti juos su bibliniais motyvais. Buvo itin madinga meilės lyrika, alegoriniai ir jausmų romanai, religinės, rūmų ir liaudiškos turgaus aikščių dramos, riterinis fantastinis epas. Žymiausi baroko rašytojai yra italas Torkvatas Tassas (*Tasso*), ispanas Pedras Kalderonas de la Barka (*Calderón de la Barca*), vokiečių Andrejus Grifijus (*Gryphius*) ir kiti. Keitėsi ir muzikinė kultūra, įsigalėjo penkialinijs natų

rašyba. Baroko muzikos formavimuisi didelę įtaką turėjo Katalikų bažnyčios visuotinis Tridento susirinkimas, kurio sprendimuose nemažai dėmesio skirta mišių metu skambančios muzikos įtaigumui. Nemaža dalis suvažiavimo dalyvių kritikavo muzikos pasaulietiškėjimą, netgi bandyta uždrausti polifoninę (daugiabalsę) melodiją. Tik olandų kompozitoriui Jakobui de Kerlei (*Kerle*) pristačius savo kūrinį, daugiabalsė muzika buvo įteisinta bažnyčiose, o nuo 1600 m. per bažnytines apeigas leista groti vargonais. Greitai suvokta muzikos įtaiga bažnytinių pamaldų ir pasaulietinių renginių metu. Kompozitoriai stulbino klausytojus garų didingumu, būrė gausius muzikantų orkestrus ir chorus. Tuo metu kūrė Klaudijus Monteverdis (*Monteverdi*), Johanas Sebastijanas Bachas (*Bach*), Antonijus Vivaldis (*Vivaldi*), Georgas Frydrichas Hendelis (*Händel*) paliko ir mūsų dienomis skambančių fugų, simfonijų, oratorių. Florencijos menininkai XVI a. antrojoje pusėje, sujungę

šokį, melodiją ir vaidybą, sukūrė naują muzikos žanrą – operą. Pirmąją operą pastatė Jakopas Peris (*Peri*). Jos siužetu tapo graikų mitas apie nimfą Dafnę. Trejus metus šis spektaklis džiugino žiūrovus. Pirmosios operos libretas – trumpas turinio išdėstymas – mūsų dienų nepasiekė, tačiau išliko antrosios operos – „Euridikės“, Jakopo Perio ir Otavijo Rinučinio (*Rinuccini*) 1600 m. sukurtos Prancūzijos karaliaus Henriko IV ir Marijos Mediči vedybų proga, rankraštis. XVII a. operos centru tapo Venecija, kur įsikūrė pirmas viešas operos teatras „San Casiano“. Netrukus operos buvo statomos visų Vakarų Europos valdovų rūmuose, tačiau solistai dainuodavo tik italų kalba.

Nuo XVI a. pabaigos iki XVIII a. pradžios viešpatavęs baroko menas išpuošė Europos miestus, karalių rezidencijas ir aristokratų rūmus, pakeitė žmonių grožio sampratą, kasdienio gyvenimo ir švenčių įpročius. Puikus šio laikotarpio palikimas puošia ir šiandienius miestus bei paveikslų galerijas.

5. „Taikos palaimos alegorija“ (dail. P. P. Rubensas, 1629–1630 m.)

1. Nurodykite baroko atsiradimo Europoje aplinkybes.
2. Nurodykite tris pagrindinius baroko meno bruožus.
3. Kodėl baroko kultūra itin suklestėjo katalikiškuose kraštuose?
4. Kokią įtaką barokas turėjo baldų, drabužių ir kitų daiktų gamybai?
5. *Kaip pasikeitė kilmingųjų laisvalaikis XVII amžiuje?
6. **Remdamiesi papildoma literatūra ir internetu, parenkite tekstą papildančius pranešimus apie baroko dailę, muziką, kostiumus.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Apie baroko bažnyčias:

Po asketiškos kontrreformacijos paskatintos pradžios baroko bažnytinė architektūra (1500–1770) vėliau pasižymėjo tiesiogiai jausmus veikiančiu įspūdingu prašmatnumu. Kaip absoliutūs monarchai, kurie leidžiasi šlovinami savo didžiuliuose rūmuose, taip ir vyskupai su kardinolais Dievo garbei vykdė grandiozines statybas, kurių nežemiškos paskirties vis dėlto nesugeba užgožti pasaulietiškas blizgesys.

Brangiu poliruotu marmuru, auksu bei sidabru inkrustuoti¹ altoriaus reikmenys bei skulptūros turi stebinti ir žavėti lankytojus. Norint sukelti atitinkamą emocinį poveikį, griebiamasi ir imitacijos: nuspalvintas medis naudojamas vietoj marmuro, bronzos – vietoj aukso, o kraštutiniais atvejais net ir lipdiniai pakeičiami kartonine imitacija. Prie to dar prisideda iliuzoriniai² efektai – sutrumpinimai, ištempimai, regimoji apgaulė. Visa tai būdinga daugeliui baroko bažnyčių, kurių dramatiškas inscenizavimas³ bei rafinuotas žaismas neabejotinai turi teatrališkumo elementų.

Pagal U. Birnsteino ir kt. kn. *Krikščionybės kronika*, Vilnius, 1999, p. 267.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kaip kontrreformacija susijusi su barokinio stiliaus bažnyčiomis?
- b) Kokių tikslų vyko grandiozinės bažnyčių statybos?
- c) Kokių priemonių buvo imamasi puošnumo įspūdžiui sustiprinti?
- d) Ar šios priemonės pasiekė tikslą? Atsakymą pagrįskite.

2. Meno istorikai apie baroko architektūrą:

Barokinės Rėmos bažnyčios ir Prancūzijos pilys įkaitino amžiaus vaizduotę. Kiekvienas menkiausias kunigaikštukas Pietų Vokietijoje norėjo turėti savo Versalį, kiekvienas nedidukas vienuolynas Austrijoje ar Ispanijoje troško varžytis su įspūdinga Frančesko Borominio ar Džano Lorencio Berninio projektų didybe. XVII ir XVIII amžių sandūra yra vienas didingiausių architektūros (ir ne tik jos) istorijos laikotarpių. To meto pilys ir bažnyčios nebūdavo projektuojamos kaip paprasti statiniai – visos meno šakos prisidėdavo prie to nuostabaus dirbtinio paveikslo kūrimo. Ištisi miestai ėmė priminti teatro sceną, kaimo plotai virsdavo sodais, upeliūkščiai – kaskadomis.

Pagal E. H. Gombricho kn. *Meno istorija*, Vilnius, 1997.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kas buvo šaltinyje minimas Versalis?
- b) Kodėl kiekvienas kunigaikštukas Pietų Vokietijoje norėjo turėti savo Versalį?
- c) Pakomentuokite autoriaus teiginį: „to meto pilys ir bažnyčios nebūdavo projektuojamos kaip paprasti statiniai“.
- d) Pateikite tris argumentus, patvirtinančius autoriaus teiginį, kad XVII ir XVIII amžių sandūra yra vienas didingiausių architektūros istorijos laikotarpių.
Atsakymus pagrįskite.

¹ Inkrustuoti – įstatyti puošmenas, pagražinimus.

² Iliuziniai.

³ Insценizuoti – daryti ką nors, turint tikslą suklaidinti.

05. Apšvietos idėjos Europos visuomenėje

- Kodėl XVIII a. dar vadinamas Apšvietos epocha?
- Kaip Apšvietos idėjos pakeitė to meto Europos visuomenę?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

ŪRDERIS – ARCHITEKTŪRINĖ KOMPOZICIJA, KURIOS PAGRINDAS – KOLONŲ IR JŲ LAIKOMŲ KONS-TRUKCIJŲ DERINYS.

PATENTŪOTI – GAUTI DOKUMENTĄ, KURIUO VALSTYBĖ PATVIRTINA, KAD TAM TIKRĄ TECHNIKOS SPRENDIMĄ JI LAIKO IŠRADIMU IR SUTEIKIA IŠIMTINĘ TEISĘ IŠRADĖJUI JĮ ĮGYVENDINTI.

VALSTYBĖS VALDYMO REFORMOS IR NAUJAS POŽIŪRIS Į GAMTOS DĖSNIUS.

XVIII a. pradžioje keitėsi visa Europa, bet aiškiausi pokyčiai vyko Anglijoje. Po revoliucijos daugiau teisių įgiję anglų prekybininkai ir pramonininkai aktyviau kūrė savo verslus, steigė prekybos bendroves Europos, Azijos valstybėse ir plėtė prekybą su kolonijų gyventojais. Gamybai ir prekybai organizuoti bei valstybei valdyti reikėjo išsilavinusių žmonių, todėl steigtos pradinės ir vidurinės mokyklos, daugėjo studentų universitetuose. Visuotinio dėmesio sulaukė anglų mokslininkų Džono Loko (*Locke*) (1) ir Izaoko Niutono (*Newton*) (2) darbai. Dž. Lokas atskleidė pagrindinius visuomenės raidos ir valdymo, o I. Niutonas – fizikos dėsnius.

Po Šlovingosios revoliucijos Anglijoje valdžią karalius dalijosi su parlamentu ir ministrų kabinetu. Šią valdymo formą Dž. Lokas laikė daug tinkamesne nei kaimyninių valstybių absoliutizmas. Filosofas knygoje „Du traktatai apie valdžią“ (1690 m.) nesutiko, kad teisę valdyti valdovai yra gavę iš Dievo,

nes kiekvienos valdančios dinastijos pradininkas šią teisę turėjo išsikovoti, jėga bei sumanumu priversdamas jam paklusti. Išsivysčiusioje visuomenėje vienas žmogus neturi teisės spręsti visos valstybės ir jos piliečių likimo, todėl valdyti valstybę jam turi padėti geriausi jos piliečiai, išrinkti visų gyventojų sprendimu.

1687 m. buvo išspausdintas I. Niutono darbas „Matematiniai gamtos filosofijos pagrindai“, kuriame mokslininkas apibrėžė svarbiausias fizikos sąvokas: masę, jėgą, judėjimo kiekį, laiką ir erdvę, aprašė tris dėsnius, kurie dabar vadinami Niutono dėsniais. I. Niutono išradimai paskatino mokslo perversmą, o Dž. Loko idėjos pakeitė žmonių sampratą apie valstybės valdymą. Filosofo idėjos itin išpopuliarėjo Prancūzijoje, kur visą tautos valdymą į savo rankas buvo suėmęs absoliučią valdžią turintis karalius Liudvikas XIV. Jo valdymo metais išaugusi prancūzų karta matė daug taisytinų negerovių. Veikiami Dž. Loko idėjų prancūzų filosofai svajojo pertvarkyti savo valstybę. Įdomiomis mintimis itin

1. Džono Loko portretas veikale „Esė apie žmogaus intelektą“ (pirmoji laida – 1690 m.)

išgarsėjo teisininkas Šarlis Luji Monteskjė (*Montesquieu*), Fransua Mari Arujė (*Arouet*), pasirašinėjęs Voltero (*Voltaire*) slapyvardžiu, Deni Didro (*Diderot*) ir Žanas Žakas Ruso (*Rousseau*).

Š. L. Monteskjė filosofijos veikale „Apie įstatymų dvasią“ (1748 m.) rašė, kad valdymas, įstatymai ir jų veikimas priklauso ne nuo Dievo valios, o nuo sąlygų, kuriomis gyvena tauta, t. y. nuo klimato, dirvožemio, prekybos, gamybos būdų. Š. L. Monteskjė pritarė Dž. Loko minčiai, kad valdžia negali būti sutelkta vieno žmogaus rankose, ir manė, kad būtina atskirti įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teismų valdžią. Tai užkirstų kelią vienam ar grupei žmonių piktnaudžiauti valdžia.

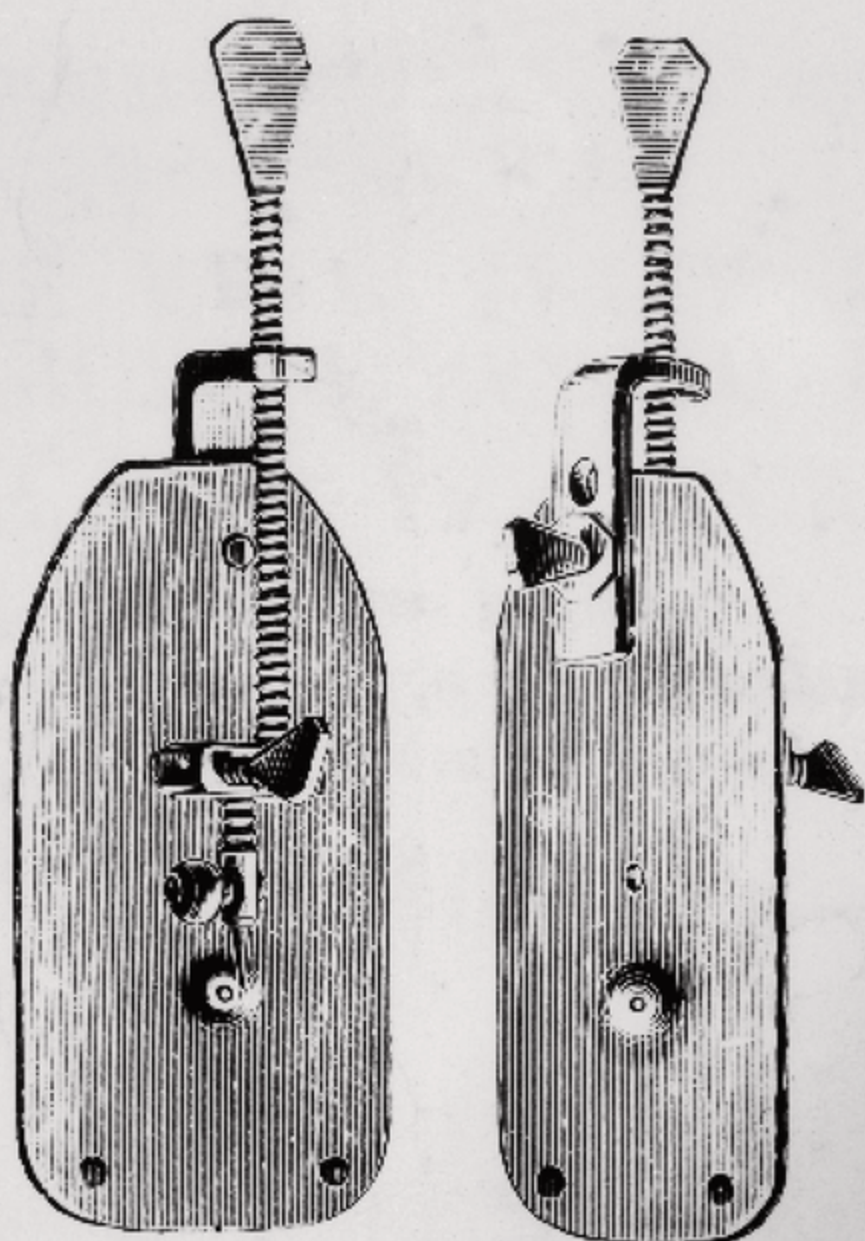
Š. L. Monteskjė amžininkas prancūzų rašytojas ir istorikas Volteras manė, kad visas visuomenės

problemas gali išspręsti išsilavinęs valdovas, kuris galvoja ne apie savo, o apie pavaldinių gerovę. Jeigu valdovai rūpintųsi valdinių lavinimu, leistų teisingus įstatymus ir nežlugdytų verslo pernelyg dideliais mokesčiais, jų valstybėse gyventų apsišvietę, darbštūs ir turtingi žmonės, tuomet turtin-gas būtų ir valstybės iždas. Voltero romanai ir filosofiniai darbai paplito visoje Europoje, jais žavėjosi Prūsijos, Austrijos, Rusijos valdovai, kurie bandė gerinti savo valstybių valdymą ir valdinių gyvenimą (žr. „Apšviestasis absoliutizmas Austrijoje, Prūsijoje ir Rusijoje“).

XVIII a. antrojoje pusėje itin išgarsėjo du jaunesnės kartos prancūzų švietėjai – D. Didro ir Ž. Ž. Ruso. D. Didro savo kūrinuose „Apie prigimtinės religijos pakankamumą“ (1747 m.), „Laiškas apie aklusius regintiesiems pamokyti“ (1749 m.) ir žinomiausiame veikle „Vienuolė“ (1760 m.) kritikavo Katalikų bažnyčią, savo gyvenamosios epochos valstybės, nualintos neapibrėžtos karaliaus valdžios, santvarką; smerkė absoliutizmą, luominę nelygybę, neprivilegiuotųjų luomų pilietinių teisių

2. Izaokas Niutonas eksperimentuoja su šviesa

3. Antonijaus Levenhuko mikroskopas – lęšis tarp dviejų metalinių plokštelių

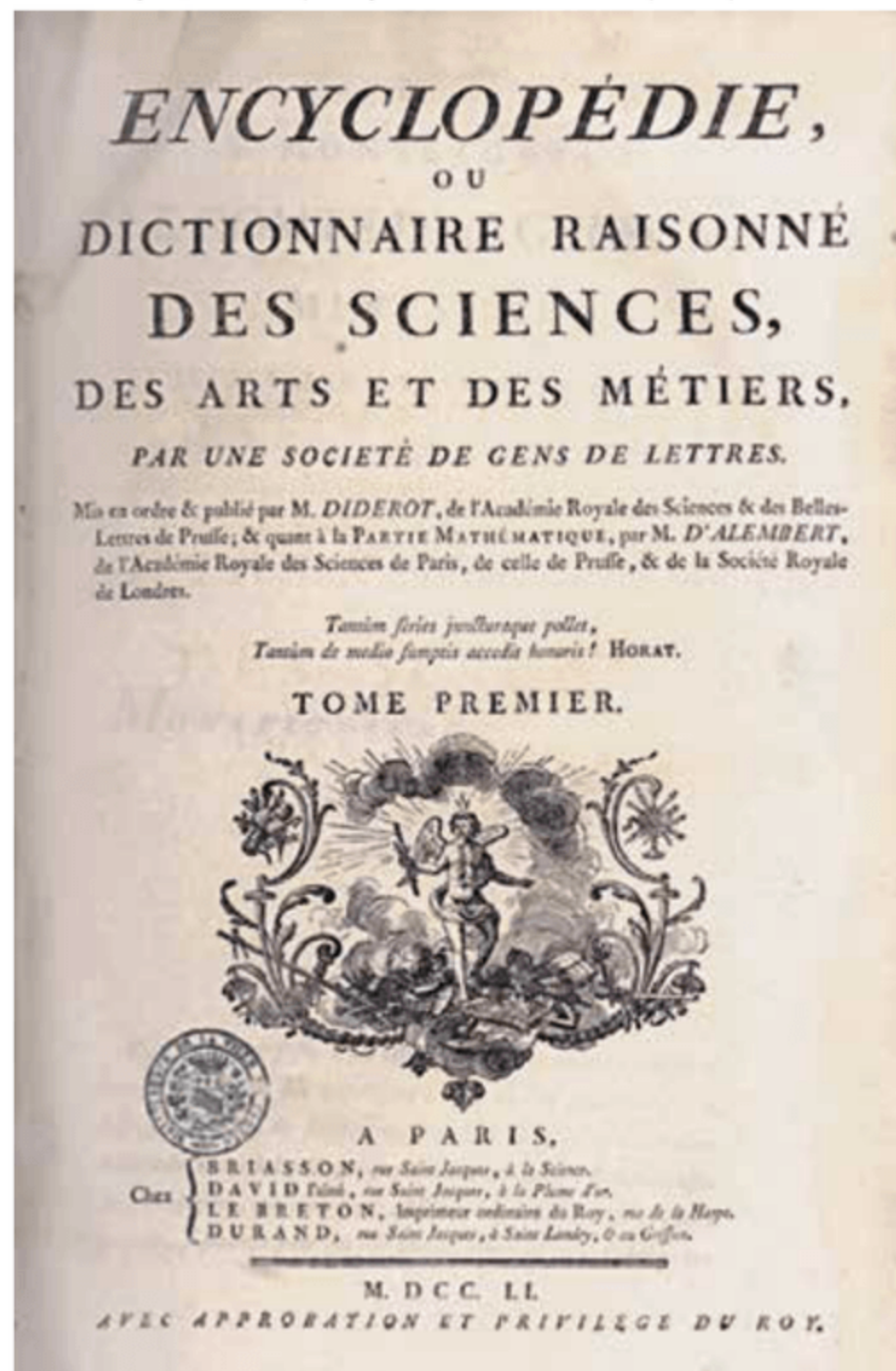
riboumą. Už laisvamaniškas mintis D. Didro buvo nuolat stebimas policijos.

Ž. Ž. Ruso išgarsėjo 1750 m. filosofine esė „Samprotavimas Dižono akademijos pateiktu klausimu „Ar mokslų ir menų atgimimas sukilnino papročius“. Dar populiariesnis buvo 1755 m. išleistas veikalas „Samprotavimai apie žmonių nelygybės kilmę ir pagrindus“, kuriame filosofas iškėlė tuo metu revoliucingą mintį, esą savo prigimtimi visi žmonės lygūs, skirtumus sukuria jų socialinė padėtis. Vieniems, kurie gimsta turtingoje bei įtakingoje šeimoje, suteikiama galimybių tobulėti, kiti, gimę skurde, pasmerkti skursti. Šią tvarką galima pakeisti tik panaikinus luomus ir monarchinį valdymą. Tinkamiausia visuomenės valdymo forma Ž. Ž. Ruso laikė respubliką. Norint ją sukurti, reikia pertvarkyti seną valdymo sistemą. 1762 m. filosofas išleido vieną garsiausių savo romanų „Emilis, arba Apie auklėjimą“, kuriame herojų lūpomis kalbėjo apie moralę, auklėjimą, visuomeninę santvarką.

ATRADIMAI, PALENGVINĖ KASDIENĮ GYVENIMĄ.

Stebėjimų ir teigiamų eksperimentų rezultatų taikymas keitė visas žmogaus gyvenimo sritis. Siekiant gerinti mitybą ir išvengti dažnai pasikartojančių badmečių, itin susirūpinta žemdirbyste. Anglas Karolis Taunsendas (*Townsend*) aprašė ir išpopuliarino Flándrijoje matytą ir paties taikytą daugialaukę sėjomainą. Džetrau Talis (*Tull*) sukonstravo tradicinę sėjamąją ir savo žemės ūkio eksperimentus aprašė knygoje „Žemdirbystė, žemės purenimui panaudojant arklius“ (1733 m.). Didelę įtaką pasaulinės mitybos kaitai turėjo agronomo Antuano Parmentjė (*Parmentier*) eksperimentai su bulvėmis, kukurūzais, cukriniais runkeliais. A. Parmentjė parengė mokslinį darbą, kuriame įrodė bulvių maistinę vertę ir tinkamumą žmogaus mitybai. Kad paskatintų prancūzus šią kultūrą auginti maistui, jis rengė specialius priėmimus, kuriuose tiekdamo tik bulvių patiekalus.

4. Pirmojo „Enciklopedijos“ tomo titulinis puslapis

5. Laukinis žmogus iš Markizo salų, vaizduojamas „Enciklopedijoje“ (dail. Ž. de Grasė de San Sovoras, 1796 m.)

Tobulinti tyrinėjimo prietaisai: pirklys iš Ámsterdamo Antonijus Levenhukas (*Leeuwenhoek*) sukonstravo daugiau kaip 200 mikroskopų (3). Naujausi ir tobuliausi didino net iki 300 kartų. A. Levenhukas visus savo stebėjimus (pvz., musės akies sandaros, kapiliarų buožgalvio galvoje išsidėstymo) nupiešdavo ir kruopščiai aprašydavo. Aprašymus siuntė Lõndono karališkajai draugijai. Šie stebėjimai padėjo naujo mokslo – mikrobiologijos – pagrindus. Švedų mokslininkas Karlas fon Linėjus (*von Linnè*) sukūrė gyvų organizmų rūšių sistemą: juos suskirstė į rūšis, grupes, klases, būrius ir gentis.

Apšvietos epochos gydytojai pradėjo ieškoti naujų būdų, kaip apsaugoti nuo ligų. 1798 m. gydytojas Edvardas Dženeris (*Jenner*) pasiskelbė atradęs skiepą nuo raupų (1), kuris greitai paplito. Per dvejus metus pasiskiepijo 100 tūkst. žmonių. Vėliau skiepytis tapo privaloma, ir buvo išgelbėta milijonai žmonių. Tobulėjo anatomijos mokslas,

gydytojai išmoko daryti sudėtingas operacijas. Į gamybą įdiegus technikos išradimų, XVIII a. pabaigoje prasidėjo pramonės perversmas. Pritaikius naujus žemės ūkio įrankius, auginant naujas kultūras ir daugiau dėmesio skiriant gyventojų sveikatos priežiūrai, pagerėjo gyvenimo sąlygos ir pailgėjo žmogaus gyvenimo trukmė.

Idėjų sklaida: enciklopedijos.

Leidėjas Andrė Fransua Bretonas (*Breton*) filosofui D. Didro pasiūlė parengti pažintinę knygą, kurioje skaitytojas rastų informacijos apie visus jį dominančius dalykus. Pavyzdys buvo 1728 m. anglo Efraimo Čeimbero (*Chamber*) „Cyclopedia“. Ši idėja D. Didro patiko, tačiau versti svetimą darbą buvo neįdomu. Kartu su matematiku Žanu Le Ronu D'alamberu (*d'Alambert*) jis subūrė įvairių sričių mokslininkus, filosofus, literatus (daugiau kaip 140 žmonių). Aktyviai bendradarbiavo apie 60 autorių, dauguma jų buvo itin garsūs žmonės to meto Europoje: Ž. Ž. Ruso, Volteras, Žoržas Lui de Biufonas (*de Buffon*), Klodas Adrianas Helvecijus (*Helvetius*), Polis Holbachas (*Holbach*) ir Š. L. Monteskjė, šis prisidėjo prie pirmųjų tomų rengimo. Pirmasis knygos „Enciklopedija, arba Aiškinamasis mokslų, menų ir amatų žodynas“ tomas išleistas 1751 metais (4).

Iki 1772 m. buvo parengti ir išleisti 28 „Enciklopedijos“ tomai. Iš viso pirmąją Apšvietos epochos enciklopediją sudarė 35 tomai. Liudvikas XV du kartus uždraudė šią „Enciklopediją“ leisti, popiežius ją taip pat pasmerkė dėl laisvamaniškų tekstų. „Enciklopedijos“ redaktoriai buvo persekiojami, tačiau daugiatomė knyga buvo labai populiari (ją užsisakė daugiau kaip 4 tūkst. prenumeratorių). „Enciklopedija“ supažindino su istorija, garsiomis įvairių epochų asmenybėmis, naujais išradimais. Tekstai buvo parašyti modernia Apšvietos epochai būdinga šviečiamąja maniera. „Enciklopedija“ turėjo labai didelį poveikį visuomenės švietimui, taip pat paskatino rengti panašius leidinius visoje Europoje.

Visuomenės pokyčiai.

Įsiklausydami į švietėjų žodžius, aristokratai ir turtingi miestiečiai XVIII a. lavino savo vaikus. Tapo madinga domėtis gamtos ir tiksliaisiais mokslais.

Prie universitetų buvo kuriamos laboratorijos, dirbtuvės, botanikos sodai, observatorijos, kur studentai atlikdavo arba stebėdavo praktinius eksperimentus. Buvo manoma, kad išsilavinęs žmogus turi pažinti pasaulio šalių gyvenimą ir kultūrą. Jauni vyrai leisdavosi į keliones po Europą, smalsesni – ir po Europos kolonijas (5). Kaip ir humanizmo laikotarpiu, buvo madinga aplankyti Veneciją, Florenciją, paklausti paskaitų žymiausiuose universitetuose, lankytis Lõndone, Oksforde, Kembridže, Parýžiaus salonuose ir kavinėse, kur atvykėliai iš svečių šalių stengdavosi susipažinti su įžymybėmis ir intelektualais. XVIII a. žmonės ėmė daugiau keliauti, bendrauti, ieškoti bendraminčių. Atsirado naujų laisvalaikio leidimo būdų. Parýžiaus ir Lõndono intelektualai rinkdavosi į klubus ar kavines, čia susipažindavo, diskutuodavo, kurdavo įvairius planus (6). Pradėtos steigti įvairios bendraminčių bendrijos. Aristokratai burdavosi salonuose, į kuriuos išsilavinusios damos kviesdavosi draugų ir pažįstamų, žymių literatų, filosofų ir muzikantų (2). Iš šių vakaronių kilo mokslininkų, politikų, menininkų draugijos. Daugumos draugijų veikla buvo vieša, narius priimdavo pagal interesus arba išsilavinimą. Tačiau būta ir slaptų draugijų. Itin didelį smalsumą kėlė uždara masõnų organizacija, į kurią priimdavo tik pateikus specialią rekomendaciją. Draugijos pradėjo leisti savo periodinius leidinius – taip visuomenę informuodavo apie mokslo, technikos, kūrybos laimėjimus. Priešingai nei XVII a., išradimų neslėpdavo, skubėdavo **patentuoti** ir pranešti tos srities tyrinėtojams bei visuomenei. Siekiant keistis informacija, kurtos draugijos, siejančios mokslinius tyrinėjimus. 1660 m. įkurta Lõndono karališkoji gamtos pažinimo plėtros draugija, 1666 m. – Karališkoji mokslų akademija Parýžiuje. Visus XVIII a. reiškinius amžininkai vadino Apšvieta. „Apsišvietęs žmogus – tai žmogus, kuris vadovaujasi protu“, – taip savo gyvenamo meto žmogaus idealą apibūdino iš Karaliáučiaus kilęs vokiečių filosofas Imanuelis Kantas (*Kant*).

XVII a. antrojoje pusėje menininkai persisotino baroko įmantrumo, ir Prancūzijoje pradėjo formuoti naujas stilius, pagal lotynų kalbos žodį *classicus* – „pavyzdinis“ – pavadintas klasikiniu. Tikrasis kla-

6. Menininkų susitikimas (dail. L. L. Boilis, 1799 m.)

sicizmo suklestėjimas prasidėjo XVIII a. viduryje. Jį paskatino Apšvietos idėjų racionalumas ir kilęs susidomėjimas archeologiniais radiniais Rõmos ir jos apylinkių teritorijoje, ypač atradus Vezuvijaus sunaikinto Pompėjos miesto griuvėsius. Pradėta kasinėti Graikijos ir Mažosios Azijos teritorijose. Remdamiesi išlikusių pastatų fragmentais menininkai stengėsi atkurti antikos pastatų konstrukcijas. Visus žavėjo aiškos antikinės architektūros formos, simetrinės linijos, didingos kolonos, balta spalva. Antikinės demokratiškos Graikijos, ypač Atėnų, pastatai atrodė kaip visiems žmonėms svarbių laisvės, lygybės, brolybės idealų įsikūnijimas. Klasicistiniai pastatai dažnai stačiakampiai arba centriškai, monumentalių (įspūdingų) formų, vienspalvių plokštumų, santūrios puošybos. Pastatų monumentalumas pabrėžiamas taisyklingomis linijomis ir plokštumomis. Iš senovės Graikijos architektūros buvo perimtos konstrukcijos, dorėninis, jonėninis, korintinis **õderiai**. Klasicizmo urbanistikoje plėtotas taisyklingas gatvių tinklas, didelės, atviros aikštės, susijungiančios su gatvėmis arba krantinėmis, dideli visuomeniniai pastatai, rūmų ansambliai su taisyklingo (vėliau laisvo, vadinamojo angliškojo) plano sodais ir parkais.

Apšvietos idėjos persismelkė ir paveikė visas Europos visuomenės gyvenimo sritis, kito žmogaus mąstymas ir gyvenimo būdas. Visuomenė modernėjo.

1. Nurodykite tris esminius XVIII a. mokslo atradimus, pakeitusius žmogų supančio pasaulio pažinimą.
2. Dėl kokios priežasties švietėjai pradėjo kalbėti apie valstybės valdymo reformas ir manė, kad valdžią būtina išskaidyti?
3. Dirbdami grupėmis nurodykite, kuo panašūs ir kuo skyrėsi Š. L. Monteskjė, Voltero ir Ž. Ž. Ruso požiūriai į valstybės valdymą.
4. Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių Prancūzijoje buvo draudžiama leisti „Enciklopediją“.
5. *Kodėl Apšvietos epochoje susiformavęs architektūros stilius vadinamas klasikiniu? Nurodykite, kuo jis skiriasi nuo baroko.
6. **Padiskutuokite tema „Kaip švietėjų idėjos pakeitė to meto ir dabarties visuomenę“.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Iš gydytojo užrašų:

Išsirinkau sveiką berniuką, Džeimsą Fipsą, maždaug aštuonerių metų, kad jam įskiepyčiau karvių raupų turinčios medžiagos. Jos paėmiau iš vienos melžėjos, – Saros Nelms, kuri buvo užsikrėtusi karvių raupais nuo savo šeimininko karvių, – rankos pūslelės. 1796 m. gegužės 14 d. šią medžiagą įskiepijau berniukui, padaręs jo rankoje du vos odos storio paviršinius, apie pusę colio kiekvieną, įpjovimus. Septintą dieną berniukas pasiskundė skausmu pažastyje, o devintąją pradėjo truputį karščiuoti, prarado apetitą, jam pradėjo skaudėti galvą. Kitą dieną jis buvo visai sveikas... Norėdamas įsitikinti, kad karvės raupų medžiagos įskiepijimas berniuką apsaugos nuo užsikrėtimo tikraisiais raupais, tą pačių metų liepos 1 dieną jam įskiepijau žmogaus raupų medžiagos, paimtos iš sergančiojo raupais pūslelės. Jo abiejose rankose padariau kelis nedidelius įpjovimus bei dūrius ir skiepų medžiagą kruopščiai įtryniau, tačiau berniukas nesusirgo.

Pagal D. Adomaitienės kn. *Įdomioji imunologija*, Vilnius, 1985, p. 19.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kuo šaltinio autorius nusipelnė medicinai?
 - b) Nurodykite išradėjo – šaltinio autoriaus – pavardę.
 - c) Kokia aptariamo išradimo reikšmė žmonijai?
 - d) Kuo šis eksperimentas skiriasi nuo medicininių eksperimentų, atliekamų mūsų laikais?
- Atsakymus pagrįskite.

2. 1764 m. panelės Džiuli de Lespinasė (*de Lespinasse*) salonas:

Jai pasisekė savo namuose suburti labai gausią, labai įvairią ir energingą draugiją. Kasdien nuo penktos iki devintos valandos vakaro čia ateidavo vis naujų žmonių. Čia tikrai galėjai sutikti puikių, visiems valstybės, bažnyčios, rūmų, kariuomenės rangams atstovaujančių žmonių, svetimšalių ir žymių rašytojų. Sumaniai replikuodama, ji vadovaudavo pokalbiui, pagyvindavo jį ir kreipdavo pagal savo skonį. Politika, religija, filosofija, pasakojimai, naujienos – apie ką tik nebūdavo ten kalbama.

Pagal U. Im Hofo kn. *Švietimo epochos Europa*, Vilnius, 1996, p. 98.

*Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kokia pagrindinė šaltinio mintis?
 - b) Kodėl panelei Dž. de Lespinasė pavyko suburti įvairių visuomenės sluoksnių draugiją?
 - c) Kuriam tikslui gausi draugija rinkdavosi pas šią panelę?
 - d) Kodėl Dž. de Lespinasė stengdavosi, kad į jos namus kasdien ateitų vis naujų žmonių?
 - e) Ką galite pasakyti apie Dž. de Lespinasė išsilavinimą?
 - f) Kaip suprantate žodį „salonas“?
 - g) Kas šaltinyje pateikiama – faktai ar nuomonė?
- Atsakymus pagrįskite.

06.

Apšviestasis absolutizmas Áustrijoje, Prūsijoje ir Rūsijoje

- Kokios valdymo reformos Áustrijoje, Prūsijoje ir Rūsijoje buvo atliktos remiantis švietėjų idėjomis?
- Kaip apšviestojo absolutizmo valdovų veikla atskirose Europos valstybėse paveikė to meto visuomenę?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

ISPRĀVNIKAS – CARINĖS RŪSIJOS TERITORINIO VIENETO APSKRITIES VALDYTOJAS.

REKRŪTAS – ASMUO, PRIEVARTA PAIMTAS Į KARIUOMENĘ; REKRUTŲ PRIEVOLE XVIII–XIX A. TAIKYTA DAUGUOMOJE EUROPOS VALSTYBIŲ.

EUROPA KEIČIASI.

XVIII a. antrojoje pusėje daugumoje Europos valstybių buvo pertvarkomas valstybės valdymas ir teisinė švietimo sistema: įvestas privalomas pradinis mokymas, apribotos bajorų privilegijos, praplėstos miestų savivaldos teisės, valstiečiams suteikta asmens laisvė. Dauguma reformų rėmėsi švietėjų idėja, kad reikia pagerinti valstybės valdinių gyvenimą. Toks valdovų valdymas vadinamas apšviestuoju absolutizmu.

APŠVIESTASIS ABSOLUTIZMAS ÁUSTRIJOJE.

Pirmosios reformos buvo įvykdytos siekiant centralizuoti valstybės valdymą ir pertvarkyti kariuomenę, nes per Áustrijos įpėdinystės karą (1740–1748 m.) paaiškėjo, kad Áustrijos kariuomenė nepajėgia tinkamai pasipriešinti vis stiprėjančiai kaimynei Prūsijai. Įvestas visuotinis mokestis kariuomenei išlaikyti, nesisteminis **rekrūtų** vervavimas pakeistas karių rinkimu pagal nustatytus sąrašus. Karininkų pareigas leista eiti ir gabiems nebajoriškos kilmės vyrams. Pertvarkytas valsty-

1. Juozapas II (apie 1769 m.)

bės valdymas – įsteigta Šešių patarėjų taryba, kuri pradėjo Áustrijos valdomų žemių centralizaciją. Didelę reikšmę valstybės raidai turėjo visuotinis apmokestinimas pagal turtą. Tai panaikino dvarininkų išskirtinę padėtį ir padidino valstybės išdo pajamas. Siekiant pagerinti valstiečių padėtį, panaikinta dvarininkų teisė teisti ir bausti jų žemėse gyvenančius valstiečius, sumažintas lažo dienų skaičius, numatyta galimybių leisti valstiečiams išsipirkti paveldėjimo teise dirbamą žemę. Pradėta teismų ir įstatymų reforma: įstatymų kodekse sumažinta nusikaltimų, už kuriuos skiriama mirties bausmė, uždrausti kankinimai. Įgyvendinama švietimo reforma, valstybė į savo rankas perėmė visas anksčiau Jėzuitų ordino kontroliuotas mokyklas, įvestas privalomas pradinis mokslas.

1765 m. mirė Marijos Teresės vyras Pranciškus I (valdė nuo 1745 m.), imperatoriumi tapo jos vyresnysis sūnus Juozapas II (valdė iki 1790 m.) (1). Liudviko XIV valdymą apibūdina frazė: „valstybė – tai aš“, o Juozapo II – „viskas, kas valdovo, priklauso valstybei“. Po Marijos Teresės mirties Juozapas II įgyvendino pačias revoliucingiausias Apšvietos epochos valdymo reformas. Nepabūgęs sukelti aristokratijos ir Ròmos popiežiaus nepasitenkinimo, visiems Áustrijos luomams jis įvedė vienodus įstatymus, suvienodino mokesčius. 1781 m. Juozapas II panaikino baudžiavą, išleido religinės tolerancijos ediktą, po metų suteikė religijos išpažinimo laisvę žydams. Áustrijos žemėse nepripažino tiesioginės popiežiaus viršenybės, apmokestino bažnytines žemes, panaikino vienuolių ordinų privilegijas, 400 vienuolynų uždarė, o jų turtą atidavė į valstybės išdą. Iš sukauptų lėšų buvo steigiamos mokyklos. Visiems vaikams įvestas privalomas 7 metų mokymas, tėvams, vengiantiems leisti vaikus į mokyklą, numatytos baudos. Juozapo II valdymo pabaigoje mokyklą lankė 35 proc. mokyklinio amžiaus vaikų (daugiausia to meto Europoje). Vienoje buvo įkurtos Kalnakasybos ir Prekybos akademijos, XVIII a. pabaigoje šis miestas tapo mokslo ir muzikos centru. Juozapo II dvare kūrė Kristofas Vilibaldas Gliukas (*Gluck*), Francas Jozefas Haidnas (*Haydn*), Volfgangas Amadėjus Mocartas (*Mozart*).

2. Frydrichas I (dail. F. V. Veidemanas, XVIII a. pradžia)

Nors Juozapo II reformos sukėlė didelį bajorų ir dvasininkų nepasitenkinimą, valstybė buvo pertvarkyta, karalius revoliucionierius padėjo užkirsti kelią revoliucijai, todėl jo ir jo motinos paminklai ir šiandien puikuoja centrinėse Áustrijos miestų aikštėse.

NUO KARINGOJO BRÁNDENBURGO IKI APŠVIESTOSIOS PRÚSIJOS.

XVI a. Brándenburgas buvo nedidelė kunigaikštystė Šventosios Ròmos impèrijos šiaurėje, ją valdė iš Švabijos kilusi Hohencolernų giminė. Valstybės sostinė buvo Berlýnas. 1618 m. prie Brándenburgas buvo prijungta buvusi Lėnkijos vasalė Prúsijsa. Valstybės

3. Frydrichas II (XVIII a.)

stiprėjimą lėmė išmintinga Frydricho Vilhelmo (valdė 1713–1740 m.) vidaus ir užsienio politika.

Valdovas plėtė valstybės sienas ir į gana retai apgyventas rytines žemes pritraukė darbščių, mokesčius mokančių gyventojų. Dėl religinių Augsburgo taikos nuostatų („kieno valdžia, to tikėjimas“, 1555 m.) vokiečių žemių gyventojams tekdavo keisti gyvenamąją vietą arba religiją. Frydrichas Vilhelmas noriai priėmė valstybei naudingus emigrantus protestantus. Bėgdami nuo persekiojimų XVII a. pabaigoje į Brėndenburgą persikėlė daugiau nei 26 tūkst. žmonių iš Prancūzijos ir jai atitekusių Ispanijos Nyderlandų valdų. Iš katalikiškų vokiečių kunigaikštysčių kėlėsi liuteronai ir kalvinistai. Frydricho Vilhelmo užsienio politikos taktika – padėti stipresnei arba laiminčiai šaliai. Pavyzdžiui, per Prancūzijos karą su Jungtinėmis Provincijomis Brėndenburgas parėmė Prancūziją, už tai turėjo gauti apie pusę milijono talerių ir vieną iš Nyderlandų provincijų.

Frydricho Vilhelmo sūnus Frydrichas III (valdė 1688–1713 m.) toliau tęsė tėvo politiką ir sugebėjo puikiai pasinaudoti dviem XVIII a. pirmųjų metų konfliktais – Šiaurės karu (1700–1721 m.) ir Ispanijos įpėdinystės karu (1701–1714 m.). Per pastarąjį karą Frydrichas III, pažadėjęs karinę paramą (8 tūkst. kareivių) Austrijos imperatoriui Leopoldui I, iš jo gavo Prūsijos karaliaus titulą, 1701 m. karūnavosi Karaliūčiuje ir pasivadino Frydrichu I (2).

Po Šiaurės karo Prūsija prisijungė dalį Vakarų Pamario su Oderio žiotimis, Štetenos juostą Baltijos jūroje. Taip XVIII a. pradžioje savo vietą Europoje išsikovojo nauja vis stiprėjanti karalystė.

Prūsijoje valstybę pertvarkyti pradėjo Frydrichas II (valdė 1740–1786 m.) (3). XVIII a. viduryje Prūsija buvo karinė valstybė, kariuomenei išlaikyti buvo skiriama 70–80 proc. valstybės biudžeto lėšų. Europoje ji užėmė 10-ą vietą pagal teritorijos plotą ir 13-ą – pagal gyventojų skaičių (1).

Frydrichas II žavėjosi švietėjų idėjomis, be to, pats rašė, paliko daugiau kaip 30 tomų įvairaus pobūdžio kūrinių. Valdovas filosofas svajojo apie reformas, kurios paverstų jo valstybę pranašiausia Europoje, suvienytą susiskaldžiusias vokiečių žemes. Susiskaldymas stabdė ūkio plėtrą, vokiečių žemių gyventojai dėl skirtingų tarmių sunkiai susikalbėdavo – iki XVIII a. norminė vokiečių kalba dar nebuvo susiformavusi. XVIII a. Prūsijos dvare buvo kalbama prancūziškai. Frydricho II valdymo metais Potsdamo rezidencijoje apsilankęs Volteras, pagal kurio patarimus valdovas įgyvendino reformas, pastebėjo, kad „visi kalba prancūziškai, vokiečių kalbą galima išgirsti tik kareivinėse“. Pradėjęs valdyti Frydrichas II paskelbė tikėjimo ir spaudos laisvę, sušvelnino teismo procedūras, įsteigė Berlyno karališkąją mokslų akademiją, į Berlyną ir Potsdamą kvietė žymių mokslininkų ir menininkų, juos rėmė finansiškai. Reformavo mokesčių surinkimą, administraciją ir teisėtvarką, rūpinosi prekyba ir pramonės plėtra. 1763 m. pradėjo formuoti visuotinio pradinio mokymo tinklą. Prūsija – pirmoji Europos valstybė, kurioje buvo įvestas privalomas pradinis mokslas visiems vaikams. Tėvams, kurie neleido vaikų į mokyklą, grėsė bau-

dos. 1763 m. išleistas įsakas panaikinti baudžiavą Pamaryje, tačiau dvarininkams pasipriešinus įsakas nebuvo įgyvendintas. Valstybiniams valstiečiams vyriausybė suteikė teisę paveldėti žemės sklypus, daug dėmesio buvo skiriama po Áustrijos įpėdinystės karo prijungtų žemių ir po maro epidemijos ištuštėjusiai Rytų Prūsijai apgyvendinti.

Tačiau Apšvietos epochos valstybėje buvo dar labiau padidinta kariuomenė (200 tūkst. karių) (4). Prūsija tapo viena galingiausių karinių valstybių, siekiančių bet kokia proga išplėsti savo teritoriją. Pavyzdžiui, 1772 m. Prūsijai, Áustrijai ir Rūsijai pirmą kartą pasidalijus ATR, Frydrichas II prisijungė 36 tūkst. kv. km lenkų ir lietuvių gyvenamų žemių.

APŠVIESTASIS ABSOLIUTIZMAS RŪSIJOJE.

Dėl Petro I reformų Rūsija europėjo. Valdant jo dukrai Jelizavetai 1755 m. Maskvojė įsteigtas uni-

versitetas ir dvi gimnazijos, rusų aukštuomenėje plito prancūzų kalba, daugėjo išsilavinusių žmonių.

Tačiau didžiosios permainos 1762–1796 m. įvykdytos valdant Jekaterinai II (5). Kilusi iš vokiečių žemių Sofija Augusta Frederika fon Anhalt-Cerbst (*von Anhalt-Zerbst*) buvo tolimesnė Petro I giminaitė. Jelizaveta ją pakvietė į Rūsiją ir sutuokė su sosto paveldėtoju Petru III. Priėmusi stačiatikybę būsimoji valdovė gavo Jekaterinos vardą.

Rūsijos valdovė Jekaterina II buvo paskelbta 1762 m., kai per rūmų perversmą buvo nužudytas jos vyras Petras III. Nuo vaikystės Jekaterina daug skaitė, domėjosi Voltero, D. Didro idėjomis. Susirašinėjo su prancūzų filosofais: kvietė atvykti į jos valdomą šalį, tarėsi įvairiais valstybės pertvarkymo klausimais. Jekaterina II manė, kad reikia atsižvelgti į švietėjų mintis apie valstybės valdymą. Reformomis siekta centralizuoti valstybės valdymą, stiprinti teisėtvarką. Valdovės įsakymu buvo

4. Prūsijos kariuomenės stovykla (XVIII a. vidurys)

5. Jekaterina II su kelionės kostiumu (dail. M. Šibanovas, 1787 m.)

pertvarkytas valstybės senatas – jis suskirstytas į 6 departamentus. Įvykdyta ir administracinė reforma, pagal kurią imperijos teritorija suskirstyta į 50 gubernijų, šios – į apskritis. Gubernijų reikalus tvarkė vyriausybės skiriami gubernatoriai,

tvarką ir mokesčių surinkimą apskrityse prižiūrėjo **isprāvnikai**. Jekaterina II praplėtė Rūsijos bajorų privilegijas. 1785 m. išleido įstatymą, kuris atleido bajorus nuo privalomos valstybinės tarnybos, šio luomo žmonėms uždraudė taikyti fizines bausmes. Miestams Europos pavyzdžiu buvo suteiktos savivaldos teisės. Visiškai nepakito, gal net dar labiau pablogėjo, valstiečių padėtis. Kaip ir anksčiau, jie atliko visas baudžiavines prievoles, kaip asmeninė nuosavybė buvo prirašyti prie dvarininko žemės, neturėjo jokių asmens dokumentų ir negalėjo palikti vietos, kurioje gimė ir užaugo.

Jekaterinos II užsienio politika buvo panaši į Frydricho II – per visą valdymo laikotarpį ji plėtė imperijos ribas. 1783 m. prie Rūsijos buvo prijungtas Krymas ir visa šiaurinė Juodosios jūros pakrantė. Rūsija kišosi į ATR vidaus reikalus, 1772 m., 1792 m. ir 1795 m. dalyvavo ją dalijant, perėmė daugiausia šios valstybės žemių.

Po reformų Áustrijos, Prūsijos ir Rūsijos valdymas pakito. Gyvenimo sąlygos labiausiai pagerėjo Áustrijoje. Rūsijoje apsišvietusioji valdovė pagerino tik bajorų luomo padėtį, Rūsijos aukštuomenės gyvenime ji siekė įdiegti vakarietiškus papročius (2), bet daugelio didžiosios imperijos gyventojų gyvenimas nepasikeitė. Ypač sunki buvo valstiečių padėtis. Iki pat 1861 m. Rūsijos laikraščiuose būta panašaus turinio skelbimų: „Parduodama baudžiauninkų šeima, vyrui – 40, žmonai – 31, turi du vaikus. Darbštūs ir sveiki.“

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Nurodykite esmines priežastis, paskatinusias Áustrijos, Prūsijos ir Rūsijos valdovus reformuoti savo valdomas valstybes.
2. Išskirkite tris svarbiausias Áustrijos valdovų (Marijos Teresės ir Juozapo II) įvykdytas valdymo, ekonomikos ir švietimo reformas.
3. Pateikite tris argumentus, kurie pagrįstų teiginį, kad Prūsijos valdovas Frydrichas II reformuodamas valstybę rėmėsi švietėjų idėjomis.
4. Paaškindite Voltero pastabą: „visi kalba prancūziškai, vokiečių kalbą galima išgirsti tik kareivinėse“.
5. *Kuo buvo panašios ir kuo skyrėsi Rūsijos, Áustrijos ir Prūsijos valdovų reformos?
6. **Dirbdami poromis pagrįskite teiginį, kad laiku ir tinkamai reformavus valstybę galima užkirsti kelią revoliucijai.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Verneris Röseneris (*Rösener*) apie kolonistus Prūsijoje:

Karalius Frydrichas II visoje Prūsijos karalystėje skatino plėsti dirbamosios žemės plotus. Jam valdant į šalį atvyko naujakurių iš gretimų teritorijų, iš Saksėnijos, Tiuringijos ir Mėklenburgo, taip pat ir iš tolimesnių kraštų – Viurtembergo, į Vakarų Prūsiją persikėlė didesnės naujakurių grupės. Paprastai atsikėlėliai nebuvo skurdžiai, turėjo sukaupę kapitalo. 30 000 kolonistų, kurie valdant Frydrichui II atvyko į Prūsiją, turėjo pakankamai pinigų ir atsigabeno vertingo žemės ūkio inventoriaus: arklių, jaučių ir avių. Oderio ir Vartos slėniuose, Pamario pakrastyje ir kituose regionuose valdant Frydrichui II buvo įdirbta apie 40 000 hektarų žemės, todėl karalius visai pagrįstai galėjo tvirtinti, kad jis taikos metu prūsų valstybei iškovojo dar vieną provinciją.

Pagal W. Rösenerio kn. *Valstiečiai Europos istorijoje*, Vilnius, 2000, p. 144.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kodėl Frydricho II laikais visoje Prūsijos karalystėje daugėjo gyventojų?
 - Iš kokių regionų ir dėl kokių priežasčių į Prūsiją kėlėsi naujakuriai?
 - Kokią įtaką valstybės gerovei padarė gyventojų daugėjimas?
 - Kokią išvadą galite padaryti apie Prūsijos valstybės valdovą ir šalies gyventojus?
- Atsakymus pagrįskite.

2. Škotų grafitės rašytojos Elžbietos Kraven laiškas iš Sankt Peterburgo:

Peterburgas – linksmas ir gražus miestas. Gatvės plačios ir ilgos. Namai taip puikiai nutinkuoti, atrodo, kad visi padaryti iš balto akmens. Nėra nei žemesnių, nei aukštesnių negu triaukščiai.

Atrodo, kad aukštuomenė rungtelėjasi dėl įvairaus puošnumo, ypač dėl visos tos prabangos, kuri atkeliauja iš užsienio. Dabar viešpatauja mada, mano nuomone, visai netinkanti vietos klimatui. Gamta nesukūrė rusių gražuolių, kad jos puoštųsi dirbtinėmis prancūziškomis gėlėmis.

Čia¹ yra viešųjų pastatų, skirtų visiems mokslams ir menams. Dailininkai, įvairūs menininkai, kurių talentas nebuvo įvertintas Italijoje, Prancūzijoje, Anglijoje, čia rado prieglobstį ir aprūpinimą. Jos didenybės pagarba ir apdovanojimai turėjo daugelį priversti apsispręsti likti šioje didžiosios imperijos sostinėje. Tik aštuonis mėnesius išsilaikantis šaltis gali sumažinti karštą globojamųjų vaizduotę.

Mačiau tik du kilmingus asmenis su rusiškais drabužiais. Jie man labai gražūs. Vis labiau stebiuosi, kad tautos, užuot besistengusios išsaugoti savo tradicijas, mėgdžioja kitų tautų gyvenimo būdą.

Su derama pagarba reikia pasakyti, kad šiuo metu valdanti imperatorė teikia pirmenybę mėgavimuisi įdiegti savo šalyje mokslą, meną, manufaktūras ir viską, ko reikia gyvenimui, kad suteiktų šiai vietai tokių dovanų, kuriomis dangus apdovanojo pačias nuostabiasias šalis.

Pagal http://historydoc.edu.ru/catalog.asp?ob_no=14574&cat_ob_no=13381

*Remdamiesi šaltiniu, tekstu, žiniomis ir papildoma literatūra ar internetu, atsakykite į klausimus:

- Kokiai imperatorei valdant laiško autorė lankėsi Rūsijoje?
 - Kuo žavisi laiško autorė Rūsijoje?
 - Kas aplankytoje šalyje jai nepatiko?
 - Kuo Rūsijai buvo svarbus Sankt Peterburgas?
 - Prisiminkite, kuriame amžiuje ir kurio valdovo nurodymu šis miestas buvo pastatytas.
 - Paaškindite Sankt Peterburgo miesto pavadinimo reikšmę.
 - Pasidomėkite, kodėl šis miestas dabar nėra Rūsijos sostinė.
- Atsakymus pagrįskite.

¹ Sankt Peterburge.

07.

Anglų kolonijos Šiaurės Amerikoje ir JAV nepriklausomybės karas

- Kokiomis aplinkybėmis XVIII a. antroje pusėje Šiaurės Amerikos žemyne susikūrė Jungtinės Amerikos Valstijos?
- Kokią įtaką JAV susikūrimas turėjo pasaulio valstybių valdymo demokratėjimui?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

ARTILĖRIJA – KARIUOMENĖS DALIS, KOVOJANTI SVIEDINIAIS IR MINOMIS ŠAUDANČIAIS PABŪKLAIS.

ASAMBLĖJA – VISUOTINIS KURIOS NORS ORGANIZACIJOS SUSIRINKIMAS.

BOIKŖTAS – VIEŠAS ORGANIZUOTAS ATSIŠAKYMAS KĄ NORS DIRBTI, DARYTI AR VARTOTI.

FEDERĀCIJA – KELETO VALSTYBIŲ AR TERITORINIŲ VIENETŲ SUSIVIENIJIMAS.

KONSTITŪCIJA – PAGRINDINIS VALSTYBĖS ĮSTATYMAS, TURINTIS AUKŠČIAUSIĄ TEISINĘ GALIĄ, NUSTATANTIS ŠALIES POLITINĖS, TEISINĖS IR EKONOMINĖS SISTEMOS PAGRINDUS.

KONVENŖTAS – TAUTOS ATSTOVŲ SUSIRINKIMAS.

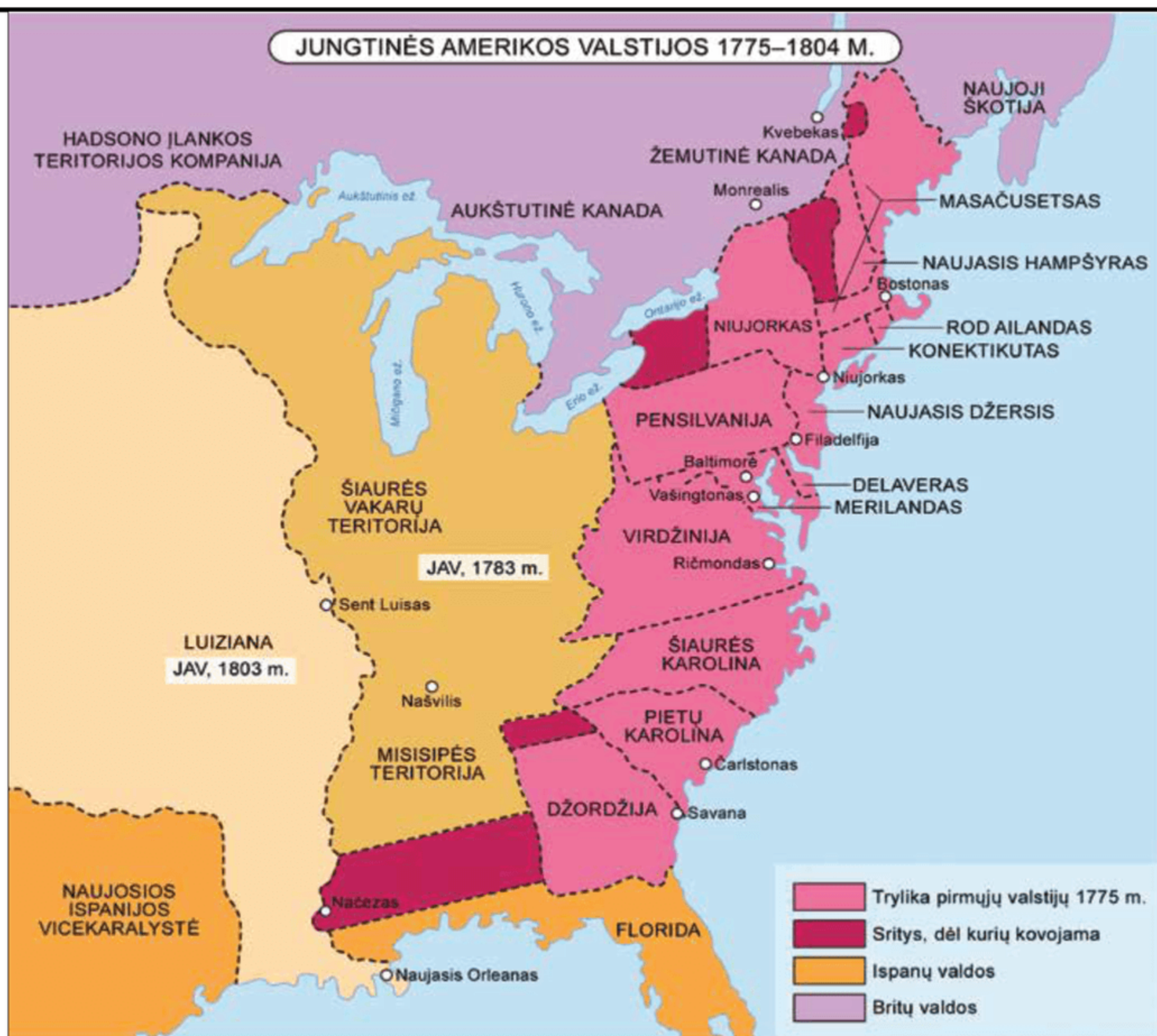
METROPŖLIJA – VALSTYBĖ, TURINTI KOLŖNIJŲ (UŽGROBTŲ TERITORIJŲ).

ŽYMĖNIS MŖKESTIS – NUSTATYTO DYDŽIO PINIGŲ SUMA, MOKAMA UŽ VALSTYBĖS INSTITUCIJŲ AT-LIEKAMUS VEIKSMUS IR IŠDUODAMUS TEISINĘ GALIĄ TURINČIUS DOKUMENTUS (PVZ., SUTARTIS, TURTO REGISTRACIJĄ, ASMENS DOKUMENTŲ IŠDAVIMĄ IR KT.).

ŠIAURĖS AMERIKA XVIII A. VIDURYJE.

XVIII a. pradžioje trylikoje Didžiajai Britānijai priklausančių Šiaurės Amerikos kolonijŲ (1) gyve-no apie 1,6 mln. žmonių (jų nuolat daugėjo). Kas buvo tie žmonės, kurie nusprendė palikti gimtuosius namus, nepabijojo pavojų ir ieškodami lai-mės perplaukė vandenyną? Vieni buvo nuotykių ir turto ieškotojai. Kiti atvyko todėl, kad tėvynėje buvo persekiojami dėl politinių ar religinių pažiūrų: XVII a. iš Anglijos kėlėsi persekiojami puritonai, iš Prancūzijos – hugenotai, iš Aėrijos – katalikai. Per Anglijos revoliuciją bėgo karaliaus šalininkai, po revoliucijos – kromvelininkai. Amžiaus pabai-

goje į Ameriką Didžiōsios Britānijos vyriausybė pradėjo tremti politinius ir kriminalinius nusikal-tėlius. Ąustrijoje ir Prūsijoje panaikinus valstiečių baudžiavinę priklausomybę, į Naująjį pasaulį galėjo keltis laisvę gavę beturčiai kaimų gyventojai. Su-sikūrus stambioms plantacijoms pietuose ir ma-nufaktūroms šiaurėje, trūko darbininkų. Agentai prikalbindavo skurdžiai gyvenančius žmones pasi-rašyti sutartis, kuriomis šie įsipareigodavo atidirbti už kelionei pasiskolintus pinigus. Atvykę į Ameriką jie būdavo įdarbinami, grāžinę pinigus galėjo patys užsidirbti ir kurti naują gyvenimą. Visų atvykėlių laukė sunkus darbas ir kova dėl išgyvenimo. Var-

1. Jungtinės Amerikos Valstijos (1775–1804 m.)

gų užgrūdintų kolonistų gyvenimas rėmėsi taisykle: „Padėk sau, tai ir Dievas tau padės.“ Tačiau iš Afrikos atvežtiems vergams padėti galėjo tik laimė gimti pas dorą šeimininką. Vergų daugiausia buvo Džordžijoje, Karolinoje ir Virdžinijoje, nes čia buvo įkurta plantacijų (didelių žemės plotų), kuriose buvo auginami vienos rūšies augalai – cukranendrės, medvilnė ir pan.

XVIII a. visos trylikos kolonijų turėjo savo valdymo formą ir tradiciškai susiformavusią valdymo sistemą. Į vienas jų Didžiosios Britanijos vyriausybė skyrė gubernatorius, kitose valdė renkami atstovai, kuriems Didžioji Britanija skirdavo prižiūrėtojus. Rod Ailande ir Konektikute gubernatorius rinko

patys kolonistai. Valdymas ir teisinė sistema rėmėsi Didžiosios Britanijos įstatymais. Kolonistai turėjo teisę rinkti savo atstovus į kolonijų **asamblėjas**.

Didžiosios Britanijos ir kolonijų gyventojų konflikto priežastys.

Didžiosios Britanijos vyriausybė stengėsi išlaikyti nusistovėjusią tvarką: kolonistai teikė žaliavas valstybės pramonei ir pirko **metropolijos** prekes. Kad kolonijos negalėtų konkuruoti su metropolija, Didžiosios Britanijos įstatymai draudė į kolonijas importuoti išrastą pramonės techniką. Kolonistai turėjo pirkti tik angliškas prekes, buvo draudžiama prekiauti su kitomis Europos valsty-

2. Viena iš organizacijos „Laisvės sūnūs“ naudotų kovos formų – britų valdininkų bauginimas (1774 m.)

bėmis. Nepaklūstantiesiems ir užsiimantiesiems kontrabanda buvo taikomos įvairios bausmės. Nesutarimų ypač padaugėjo po Septynerių metų karo

(1756–1763 m.): nurungusi Prancūziją, metropolija kolonizavo žemes už Apalačų, o trylikos kolonijų gyventojams ten keltis ir prisijungti vakarines žemes buvo uždrausta. Didžioji Britanija, perėmusi daugumą Prancūzijos kolonijų Šiaurės Amerikoje ir tapusi įtakingiausia valstybe tiek Europoje, tiek kolonijose, po karo susidariusį valstybės biudžeto trūkumą stengėsi padengti didindama mokesčius, todėl ir kolonijose įvedė **žyminį mokesť**. Metropolijos vyriausybė Atlanto pakrantėse dar aktyviau kovojo su kontrabanda, kolonistams uždraudė leisti popierinius pinigus ir pareikalavo, kad šie mokesčius mokėtų tik sidabriniais pinigais. Priešindamiesi tokiai metropolijos savivalei, amerikiečiai kūrė organizacijas, kurios buvo skirtos kovoti su britais (viena aktyviausių – „Laisvės sūnūs“) (2).

1765 m. vyriausybė priėmė sprendimą į kolonijas siųsti neribotą kiekį karių ir įkurdinti juos pas gyventojus. Taip pat buvo išleistas įstatymas, kuriuo buvo apmokestinti visi leidžiami laikraščiai ir dokumentai. Didžiosios Britanijos parlamentas nekreipė dėmesio į kolonistų protestus, todėl tais pačiais

3. Karas dėl nepriklausomybės (scena iš filmo „Patriotas“, 2000 m., rež. R. Emerichas, pagrindinį vaidmenį atlieka M. Gibsonas)

metais Niujorke susirinkusio Kongreso nutarimu kolonistai pradėjo anglų prekių **boikotą**. Žyminis mokestis buvo panaikintas, tačiau daugumai įvežamų prekių įvesti muitai. 1770 m. kovo mėn. Bostone kareiviai apšaudė beginklių protestuotojų minią. Visose kolonijose didėjo pasipiktinimas. Protestuodami prieš mokesčius iš Didžiosios Britanijos įvežamoms prekėms, 1773 m. gruodžio mėn. jaunuoliai, persirengę indėnais, įsiveržė į britų laivus Bostono uoste ir į jūrą išmetė dėžes su arbatžolėmis. Pasirodė įvairaus pobūdžio leidinių, kuriuose buvo kritikuojami vyriausybės veiksmai, raginama kovoti su ekonominių teisių pažeidimais, reikalaujama, kad kolonistams būtų suteikta teisė turėti savo atstovus Didžiosios Britanijos parlamente.

KOLONIJŲ GYVENTOJAI PRADEDA KARĄ.

1774 m. visos kolonijos apsisprendė sušaukti visuotinį kongresą. Rugsėjo mėn. susirinkęs I kontinentinis kongresas iš Didžiosios Britanijos vyriausybės pareikalavo keisti valdymo ir ekonomikos politiką. Vis labiau aiškėjo, kad susitaikyti nepavyks. Kolonistai ginklavosi, kitų metų balandžio mėn. susidūrimais Leksingtone ir Konkorde prasidėjo karas (3). Gegužės pradžioje Filadelfijoje susirinko II kontinentinis kongresas, kurį sudarė 63 delegatai iš visų trylikos valstijų. Mėnesio pabaigoje karališkasis laivynas iš Didžiosios Britanijos į Bostoną atplukdė dar daugiau karių. Kongresas taip pat telkė kariuomenę (1), kuriai vadovavo Džordžas Vašingtonas (*Washington*) (4).

Prasidėjo karas dėl nepriklausomybės, jis truko aštuonerius metus. Didžioji Britanija turėjo pačius naujausius ginklus, gerai parengtą kariuomenę, o kolonistai – ryžtą kovoti ir laisvės dvasią. Formuodama kariuomenę žygiui prieš kolonistus, Didžiosios Britanijos vyriausybė pajuto savo pavaldinių nepasitenkinimą: dauguma anglų, škotų, airių turėjo ten gyvenančių giminaičių ar pažįstamų. Karalius Jurgis III (valdė 1760–1820 m.) negalėjo patikėti susiklosčiusia padėtimi (2). Po Septynerių metų karo sutvirtėjusios Didžiosios Britanijos nerėmė nė viena iš didžiųjų Europos valstybių. Padėti kolonistams iš visos Europos vyko savanoriai, nemažai ir iš I padalijimą patyrusios ATR. Kare su britais išgarsėjo iš

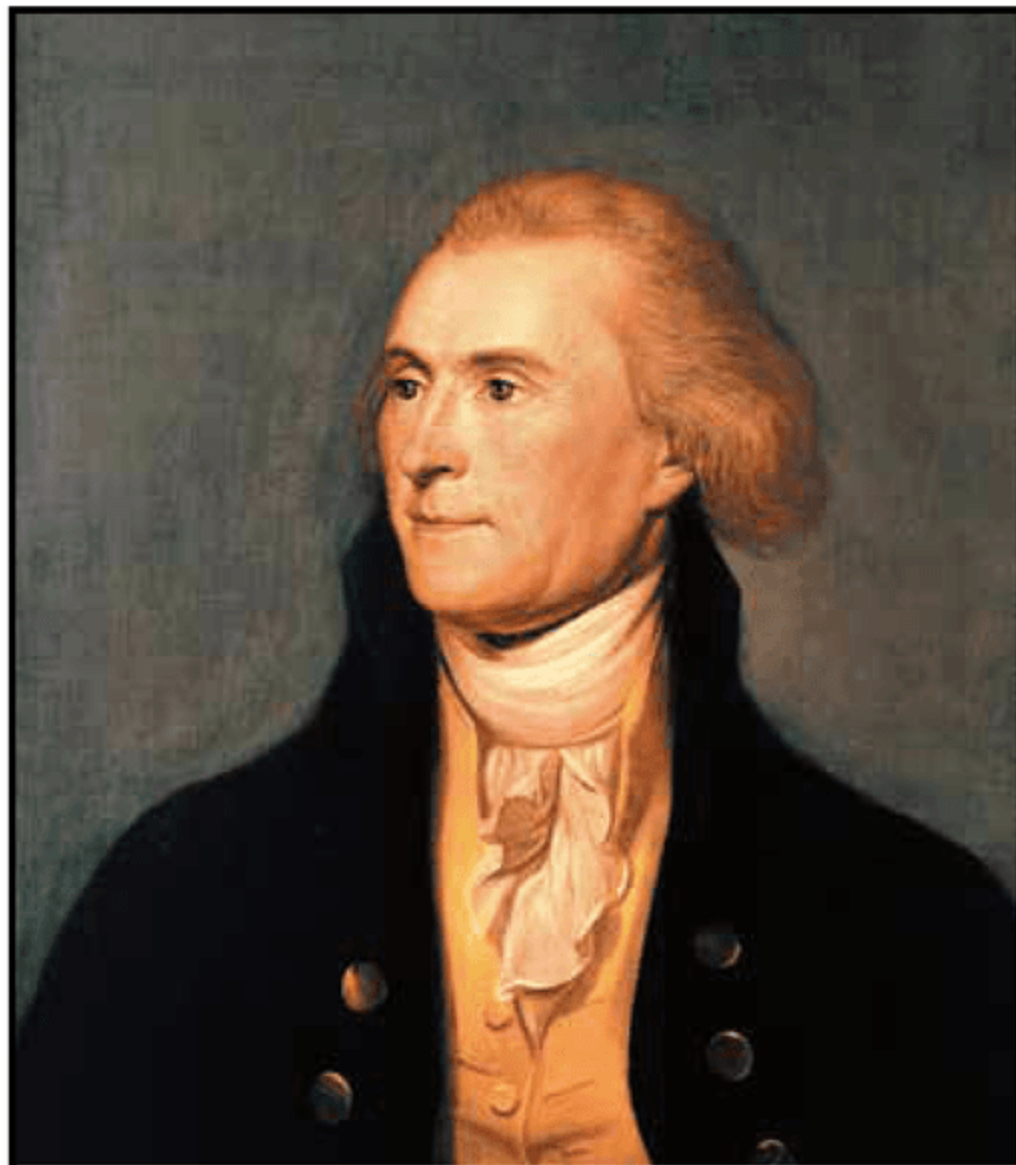
4. Kolonistų kariuomenės vadas ir pirmasis JAV prezidentas Džordžas Vašingtonas (dail. R. Pilis, XIX a. pirmoji pusė)

Naugarduko kilęs ATR **artilèrijos** karininkas Tadas Kosciuška (*Kościuszko*). Už karinius nuopelnus JAV kongresas 1783 m. jam suteikė generolo laipsnį, jo vardu pavadinta apskritis Indianos valstijoje, miestas Misisipės ir sala Aliaskos valstijose.

NEPRIKLAUSOMYBĖS DEKLARACIJA.

Vykstant karui Kongresas pavedė filosofui Tomui Džefersonui (*Jefferson*) (5) sukurti Nepriklausomybės deklaraciją, kurioje būtų aiškiai išdėstytos priežastys, privertusios kolonistus nutraukti ryšius su Didžiąja Britanija, ir pagrindiniai naujos valstybės – Jungtinių Amerikos Valstijų – kūrimo principai.

Birželio 2 d. T. Džefersonas parengtą tekstą pateikė II kontinentiniam kongresui. Jo nariai tekstą pataisė, sutrumpino. 1776 m. liepos 4 d. dokumentą savo parašais patvirtino 55 deputatai. Deklaracija skelbė, kad „visi žmonės Dievo apdovanoti neatiimamomis teisėmis: gyvybe, laisve ir laimės siekimu“, todėl trylika kolonijų atsiskiria nuo Didžiosios Britanijos, kurios vyriausybė ilgus metus pažeidinėjo jų teises. Deklaracijoje pirmą kartą pasaulio istorijoje buvo įrašytos švietėjų idėjos. Pradėta rengti naujos valstybės **konstitucija**.

5. Tomas Džefersonas, JAV nepriklausomybės deklaracijos kūrėjas (dail. Č. V. Pilis, apie 1790 m.)

VALSTYBĖS KŪRIMAS IR TARPTAUTINIS PRIPAŽINIMAS.

Paskelbus nepriklausomybę buvo skubiai telkiama kariuomenė ir siunčiami pasiuntiniai į Prancūziją, Ispaniją ir kitas valstybes su prašymais padėti kovoti su Didžiosios Britanijos kariuomene. Pirmieji karo metai amerikiečiams buvo sunkūs, tačiau karių ryžtas, Prancūzijos, siekiančios susilpninti Didžiąją Britaniją, parama lėmė, kad Didžioji Britanija buvo priversta pripažinti savo pralaimėjimą. 1783 m. rugsėjo 3 d. Parýžiaus priemiestyje Versalyje buvo

pasirašyta sutartis, kuria Didžiosios Britanijos karalius Jurgis III, vyriausybė ir parlamentas pripažino trylikos kolonijų nepriklausomybę ir išipareigojo išvesti savo kariuomenę.

Pasaulio žemėlapyje atsirado nauja valstybė. 1787 m. Filadelfijoje **Konveñtas** patvirtino naujos valstybės konstituciją, kuri įteisino trylikos valstybių **federaciją**. Numatyta, kad prie sąjungos gali jungtis naujos teritorijos, nauja valstija formuojama, kai jos gyventojų skaičius pasiekia 30 tūkstančių. JAV konstitucija įtvirtino respublikinį valdymą. Piliečių teises gavo visi mokantys mokesčius pilnamečiai baltaodžiai vyrai, gimę Amerikoje arba išgyvenę joje nustatytą metų skaičių. Piliečių teisių negavo moterys ir iš Afrikos atvežtų vergų palikuonys. Įstatymų leidžiamoji valdžia buvo suteikta Kongresui. Jį sudarė Atstovų Rūmai, į kuriuos atstovai iš kiekvienos valstijos buvo renkami dvejiems metams, ir Senatas, į kurį kiekviena valstija siuntė po du atstovus šešeriems metams. Vykdomoji valdžia suteikta prezidentui, kuris buvo ir vyriausiasis karinių pajėgų vadas. Prezidentas buvo renkamas ketveriems metams. Teismų valdžią valstybėje prižiūrėjo Aukščiausiasis teismas, kurio teisėjai buvo skiriami iki gyvenimo pabaigos. Pirmuoju JAV prezidentu 1789 m. visais balsais išrinktas Dž. Vašingtonas (vadovavo 1789–1797 m.) (3). 1791 m. priimtas Džeimso Madisono (*Madison*) parengtas Teisių bilis: konstitucija praplėtė JAV piliečių teises. Pradėjo formotis nauja laisva tauta, o pasiekta laisvė ir naujai sukurtos valstybės demokratinis valdymas įkvėpė už savo teises kovoti ir kitas monarchų engiamas pasaulio tautas.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl į Šiaurės Ameriką XVII–XVIII a. atsikėlė tūkstančiai europiečių?
2. Nurodykite tris esmines priežastis, dėl kurių kilo Didžiosios Britanijos ir kolonijų gyventojų konfliktas.
3. Paaiškinkite, kodėl Prancūziją vadinamajame Nepriklausomybės kare Šiaurės Amerikoje veikė prieš Didžiąją Britaniją.
4. Nurodykite aplinkybes, padėjusias sukilusiems amerikiečiams laimėti Nepriklausomybės karą.
5. *Pasiskirstę į grupes padiskutuokite, kuris iš tekste paminėtų politikų daugiausia nusipelnė kuriant JAV ir kodėl pirmuoju JAV prezidentu buvo išrinktas Dž. Vašingtonas.
6. **Kaip XVII–XVIII a. įvykiai metropolijoje (Didžiojoje Britanijoje, žr. „Ánglija XVII–XVIII a. pradžioje“) veikė Šiaurės Amerikos kolonijų gyventojus? Išskirkite sąsajas.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Situacija formuojant kolonistų kariuomenę:

Pirmiausia Vašingtonas susirūpino išsiaiškinti, kiekgi jis turi kareivių. Paaikškėjo – 16,6 tūkstančio žmonių, iš jų 9 000 iš Masačusetso. Šie skaičiai nė kiek neguodė. Dar blogiau – kareiviai buvo užverbuoti labai trumpam laikui, ir sutarčiai pasibaigus nei geruoju, nei bloguoju jų nebus įmanoma išlaikyti.

Vašingtono žinioje liko 8 000 kareivių, o Bostone (jo manymu) jau spietėsi 12 tūkstančių anglų (iš tikrųjų – 8,5 tūkstančio). Vašingtono pasiūlytas ir Kongreso palaimintas planas – turėti 20 372 žmonių kariuomenę (26 pulkus, vieną šaulių ir vieną artilerijos pulką) – taip ir liko neįgyvendintas.

Pagal kn. *Vašingtonas. Karvedys, politikas, prezidentas, žmogus*, sud. L. Inis, Kaunas, 1999, p. 129.

***Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir papildoma literatūra ar internetu, atsakykite į klausimus:**

- Kuriais metais vyko šaltinyje aprašomi įvykiai?
- Koks klausimas kėlė nerimą Dž. Vašingtonui?
- Ką galite pasakyti apie šaltinyje minimos kariuomenės pasirengimą?
- Kaip pasikeitė padėtis laikui bėgant?

Atsakymus pagrįskite.

2. Iš Jurgio III laiško ministrui pirmininkui lordui Nortui:

Aš negaliu patikėti, kad šis kraštas taip būtų praradęs savimanos jausmą, kad būtų pasiruošęs Amerikai suteikti nepriklausomybę. Jei tai kada nors būtų padaryta, aš neteksiu vilties, kad tas kraštas kada nors bus apsaugotas nuo nevisavertiškumo komplekso ir todėl nepateks tarp Europos valstybių.

Pagal R. Stewarto ir kt. kn. *Istorijos paslaptys*, Vilnius, 2006, p. 121.

***Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:**

- Kada galėjo būti parašytas šis Jurgio III laiškas?
- Kodėl šaltinio autorius reiškia pasipiktinimą?
- Kodėl laiško autorius teigia, kad suteikus Amerikai nepriklausomybę „Didžioji Britanija nepateks tarp Europos valstybių“?
- Nurodykite tris JAV susikūrimo padarinius Didžiajai Britanijai.
- Ar Jurgio III būgštavimai dėl Didžiosios Britanijos įtakos pasitvirtino?

Atsakymus pagrįskite.

3. Ištrauka iš Džordžo Vašingtono inauguracinės kalbos:

Šioje pirmojoje mano oficialioje kalboje būtų keista ir neteisinga apsieiti be karštų prašymų, nukreiptų į Visagalę Būtybę, kuri viešpatauja visatoje, vadovauja tautų taryboms, kurios apdairi pagalba panaikina kiekvieną trūkumą. Tik Jos palaiminimas pašventina Jungtinių Valstijų žmonių laisves ir gerovę.

Jokiam žmogui negali būti uždrausta pripažinti ir garbinti Nematomą Galią (angl. *Invisible Hand*), kuri žmogiškiems reikalams vadovauja daugiau negu Jungtinių Valstijų funkcionieriai. Kiekvienas žingsnis į priekį, nepriklausomos nacijos pripažinimo link, mums būdavo parodytas Apvaizdos ženklų.

Pagal <http://www.religija.lt/content/view/47/45//>

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kokia pagrindinė šios kalbos mintis?
- Kokia proga ir kuriais metais ji pasakyta?
- Ką galite pasakyti apie Dž. Vašingtono religines pažiūras?
- Paaikškinkite Dž. Vašingtono žodžius „nepriklausoma nacija“.
- Kuo, pasak Dž. Vašingtono, turi vadovautis tautos, kurdamos savo gerovę?

Atsakymus pagrįskite.

08.

Nuo Bastilijos šturmo iki Liudviko XVI giljotinavimo

- Kokios priežastys ir aplinkybės privertė Prancūzijos karalių Liudviką XVI vykdyti ekonomines ir valdymo reformas?
- Kaip revoliucija pakeitė Prancūzijos valdymą ir gyventojų padėtį?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

JAKOBĖNAI – POLITINĖ PARTIJA, SUSIKŪRUSI IR VEIKUSI 1789 M. PRANCŪZIJOS REVOLIUCIJOS LAIKOTARPIU, RESPUBLIKINIO VALDYMO IR DEMOKRATINIŲ REFORMŲ ŠALININKAI.

KILMINGŲJŲ (NOTĀBLIŲ) SUSIRINKIMAS – XIV–XVIII A. PATARIAMOJI KARALIAUS TARYBA PRANCŪZijoje ypatingiems klausimams SPREŠTI; SUDARĖ AUKŠTIEJI DVASININKAI, ARISTOKRATIJA IR TURTINGIAUSI MIESTIEČIAI.

KONSTITUCINĖ MONARCHIJA – VALSTYBĖS VALDYMO FORMA, KAI VALSTYBĖS VADOVO (MONARCHO) VALDŽIA YRA RIBOJAMA KONSTITUCIJOS.

ŽIRONDISTAI – POLITINĖ PARTIJA, VEIKUSI 1789 M. PRANCŪZIJOS REVOLIUCIJOS LAIKOTARPIU, KURIOS ATSTOVAI SIEKĖ KONSTITUCINĖS MONARCHIJOS, SKELBĖ RELIGINĖS TOLERANCIJOS IR KITAS IDĖJAS. ŽODIS KILĖS IŠ ŽIRONDOS DEPARTAMENTO, KURIO DEPUTATAI TURĖJO DIDELĘ ĮTAKĄ NACIONALINIAME SUSIRINKIME, PAVADINIMO.

ABSOLIUTIZMO KRIZĖ.

1774 m. Prancūzijos karaliaus sostą užėmė Liudvikas XVI (1). Uždaras, drovus ir geranoriškas jaunuolis nemėgo brangių puotų, laisvalaikio domėjosi šaltkalvyste ir kalvyste, medžiojo, skaitė apie keliones po tolimus kraštus ir braižė žemėlapius. Tačiau dvaras karaliumi nesižavėjo. Amžininkų nuomone, jis neturėjo absoliučiam valdovui reikiamų savybių, jam trūko ryžto ir tvirtos valios. Prancūzus piktino ir jauno valdovo santuoka su vėjavaikiška ir išlaidžia Austrijos valdovės Marijos Teresės dukra Marija Antuanete (1), kuri rengė prašmatnias puotas tuo metu, kai valstybės išde trūko pinigų net karių atlyginimams. Norint pagerinti šalies finansinę

būklę, 1774 m. generaliniu finansų kontrolieriumi paskirtas gabus ekonomistas Anas Roberas Žakas Tiurgo (*Turgot*). Jis pasiūlė pinigus valstybės išde kaupti taupant, atsisakyti įvairių išmokų ir pensijų aristokratams, kontroliuoti valstybės išlaidas, sumažinti lėšas, skiriamas karališkajam dvarui išlaikyti. Prancūzijoje dvasininkai ir bajorai naudojos ypatingomis privilegijomis, jie nemokėjo mokesčių į valstybės išdą, o už valstybines tarnybas gaudavo didelius atlyginimus. Mokesčių našta gulė ant miestiečių ir žemdirbių pečių. Net ir puikiai išsilavinę turtingų miestiečių sūnūs aukštų valstybinių pareigų negaudavo, nes į jas buvo skiriami tik bajorų kilmės žmonės. Karininko laipsnis buvo su-

1. Liudviko XVI (dail. Ž. Diuplesi, 1776 m.) ir Marijos Antuanetės (dail. E. L. Vižė-Le Bren, 1786 m.) portretai

teikiamas tik tam asmeniui, kuris įrodydavo savo ketvirtos kartos bajorystę. Karaliaus dvare, kaip ir Liudviko XIV valdymo metais, karaliaus šeimos nariams patarnavo tūkstančiai dvariškių, o už tarnybą jiems mokėjo valstybė. Pavyzdžiui, vien karaliaus arklidėse apie 1 600 žirgų prižiūrėjo maždaug 1 400 tarnų.

A. R. Ž. Tiurgo reformų projektui Valstybės taryba nepritarė, jo nepalaikė ir karaliaus artimieji (ypač Marija Antuanetė), todėl projekto autorius buvo atstatydyntas. 1776 m. finansų ministras Žakas Nekeras (*Necker*) pradėjo naujas reformas. Jis ėmė paskolas iš užsienio valstybių senoms išdo skoloms sumokėti ir padėtis laikinai pagerėjo. Ž. Nekeras tapo populiarus, bet populiarumą prarado išdrįsęs pasiūlyti sumažinti dvaro bei valdininkų išlaidas ir apmokestinti privilegijuotuosius luomus – dvasininkus ir bajorus. Valstybės išlaidos padidėjo, kai 1778 m. Prancūziją pradėjo teikti

karinę pagalbą sukilusioms Didžiiosios Britanijos kolonijoms. Per šį karą Prancūziją naujų teritorijų nelaimėjo, pagalba siekiant susilpninti konkurentę valstybės išdui atsiėjo 113 mln. livrų. 1781 m. Ž. Nekeras buvo atstatydyntas. Padėtis ir vėliau nepagerėjo. Situaciją šalies viduje itin paaštrino 1787 m. nederlius. Nežinodamas, kaip pakeisti padėtį, karalius sušaukė **Kilmėnųjų (Notāblių) susirinkimą**. Tačiau projektą visiems luomams įvesti vienodus mokesčius susirinkusieji atmetė. 1788 m. rugpjūčio mėn. Liudvikas XVI sutiko sušaukti Generalinių luomų susirinkimą, nešauktą nuo 1614 metų.

NUO GENERALINIŲ LUOMŲ IKI ĮSTATYMŲ LEIDŽIAMOJO SUSIRINKIMO.

1789 m. gegužės mėn. Versalyje prasidėjo Generalinių luomų susirinkimas. Dauguma trečiojo luomo atstovų atsivežė iš rinkėjų gautus priesakų

2. Bastilijos antpuolis (1789 m. liepos 14 d.)

sąsiuvinius. Visą mėnesį vyko diskusijos. Birželio 17 d., taip ir nepavykus susitarti su dvasininkų ir bajorų atstovais, trečiojo luomo deputatai paskelbė nuo dviejų pirmųjų luomų atsiskiriantys ir pasivadinantys Nacionaliniu susirinkimu. Karalius pareiškė, kad toks atsiskyrimas ir savavališkas susirinkimo pavadinimo pakeitimas yra neteisėtas, ir bandė susirinkimą paleisti. Deputatai nesutiko, todėl valdovui teko kreiptis į kilminguosius ir paraginti juos prisidėti prie trečiojo luomo atstovų. Kai kurie deputatai pakluso. Liepos 9 d. Nacionalinis susirinkimas pasiskelbė Steigiamuoju susirinkimu ir pradėjo svarstyti pirmuosius įstatymus. Liepos 13 d. Parėžiujje prasidėjo sukilimas. Liepos 14 d. rytą sukilėlių rankose buvo visas miestas, į pary-

žiečių pusę perėjo karaliaus kariuomenė. Sukilėliai apsupo Bastiliją (2), viduramžių tvirtovę, XVI a. paverstą kalėjimu. Liudviko XIV valdymo metais čia buvo kalinami tik politiniai nusikaltėliai. Per sukilimą kalėjimą saugojo 114 karių įgula, todėl didelio pasipriešinimo nebuvo. Tačiau Bastilijos užgrobimas tapo tautos kovos su absoliutizmu simboliu, o liepos 14-oji (revoliucijos pradžia) – nacionaline Prancūzijos švente. Kilus sukilimui, įstatymai pradėti rengti sparčiau. Rugpjūčio pradžioje priimtas įstatymas panaikino išskirtines žemvaldžių medžioklės, valstiečių teismų, kai kurių prievolių teises. Rugpjūčio 26 d. Steigiamasis susirinkimas priėmė 17 straipsnių Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją (3, 1), kuri įteisino pagrindines prigim-

tines žmogaus teises. Dokumentas savo dvasia ir idėjomis buvo labai panašus į JAV nepriklausomybės deklaraciją ir Teisių bilį. Dauguma šių dokumentų sakinių ir dabar įrašyti į visų demokratinių valstybių konstitucijas.

Deklaracijos priėmimas buvo sutiktas ypač pakiliai. Gyventojai siuvo revoliucines vėliavas: miestų gatvėse mirgėte mirgėjo mėlynos, baltos ir raudonos trispalvės. Tačiau prasidėjo nevaldomi prievartos veiksmai. Valstiečiai degino savo senjorų dvarus, naikino turtą, miesto gyventojai vaikė mokesčių rinkėjus ir palūkininkus.

1790 m. spalio mėn. pasklido gandai, kad karalius tariasi su užsienio valstybėmis, kaip sutramdyti sukilusią tautą. Moterų minia, prie kurios prisidėjo tūkstančiai paryžiečių, įsiveržė į Versalį, privertė karalių grįžti į Parįžių ir priimti visus Steigiamojo susirinkimo įstatymus. Liaudies neapykanta įbaugino karališkąją šeimą (2). 1791 m. birželio mėn. karalius su karaliene ir vaikais bandė pabėgti į Belgiją, bet Varene (Šiaurės Prancūzijoje) jie buvo sulaikyti ir grąžinti į sostinę. Revoliucingiausi patriotai apkaltino karalių tautos išdavimu ir reikalavo jį nubausti.

1791 m. rugsėjo 3 d. buvo priimta konstitucija, skelbianti, kad Prancūziją – tai valstybė, kurioje monarchas dalijasi valdžia su tauta. Buvo įtvirtinta **konstitucinė monarchija**. Įstatymų leidžiamąją teisę konstitucija suteikė Įstatymų leidžiamajam susirinkimui, o vykdomąją – karaliui ir ministrų kabinetui. Deputatus į Įstatymų leidžiamąjį komitetą rinko 25 metų sulaukę prancūzai vyrai, turintys nekilnojamojo turto ir mokantys 1,5–3 livrų mokesčius. Ministrus skyrė karalius. Valstybėje buvo nustatytas naujas administracinis suskirstymas – valstybės teritorija padalyta į 83 departamentus. Pagal naująją tvarką į Įstatymų leidžiamąjį susirinkimą išrinkti 745 deputatai darbą pradėjo spalio mėnesį. Posėdžių salės dešinėje sėdėjo konstitucinės monarchijos šalininkai (dešinieji), kairėje – radikalai, siekiantys tolesnių revoliucinių pertvarkų (kairieji), centre – nuosaikių pažiūrų deputatai. Toks politinių pažiūrų pasiskirstymas imtas taikyti vėliau susikūrusioms partijoms apibūdinti.

3. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija (1789 m. rugpjūčio 26 d.)

RESPUBLIKOS PASKELBIMAS.

Europos valstybės pirmaisiais metais į įvykius Prancūzijoje nesikišo. Tačiau baimė, kad sukils ir jų žmonės, didėjo. 1792 m. vasario mėn. Austrija ir Prūsija parengė bendrų veiksmų prieš Prancūziją planą. Balandžio mėn. Prancūziją paskelbė karą Austrijai, tačiau karo veiksmai buvo nesėkmingi. Vasarą **jakobinų** partijos vadovai Maksimiljenas Robespjeras (*Robespierre*), Žanas Polis Maratas (*Marat*) ir Žoržas Žakas Dantonas (*Danton*) vis smarkiau ragino nuversti karalių ir Prancūziją paskelbti respublika. Liepos mėn. Austrijos bei Prūsijos kariuomenė artėjo prie Parįžiaus ir reikalavo, kad prancūzai paklustų karaliui. Įstatymų leidžiamasis susirinkimas šį reikalavimą atmetė. 1792 m. rugpjūčio 10 d. paryžiečiai užgrobė Tiulri rūmus, suėmė ir įkalino karaliaus šeimą. Įstatymų leidžiamajame susirinkime valdžią perėmė **žirondistai**, buvo paskelbti rinkimai į Nacionalinį konventą. Rugsėjo 20 d. susirinkęs Nacionalinis konventas pirmiausia sprendė karaliaus

4. Liudvikui XVI ruošiamasi įvykdyti mirties bausmę, 1793 m. sausio 21 d. (scena iš filmo „Prancūzijos revoliucija“, 1989 m., rež. R. Enrikas ir R. T. Hefronas, Liudviką XVI vaidina Ž. F. Balmeris)

likimą. Rugsėjo 22 d. Prancūziją buvo paskelbta respublika. „Piliečiui Liudvikui Kapetui“ buvo paskirta mirties bausmė – giljotinuoti. Ji įvykdyta 1793 m. sausio 21 d. (4).

Sukilusi prancūzų tauta per kelerius metus pakeitė šimtmečius šalyje gyvavusią tvarką: panaikino luominę santvarką, suvienodino visų piliečių teises, pakeitė valstybės valdymo sistemą.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Dėl kokių priežasčių Prancūzijoje kilo revoliucija?
2. Pateikite tris argumentus, kodėl ir šiandien Prancūzijoje liepos 14-oji yra nacionalinė šventė.
3. Paaiškinkite, kuo absoliučioji monarchija skiriasi nuo konstitucinės monarchijos.
4. Kodėl Liudviko XVI nukirsdinimą kitų Europos šalių valdovai sutiko priešišškai?
5. *Apsvarstykite Liudviko XVI ir jo vyriausybės vadovų teigiamus ir neigiamus veiksmus nuo 1774 iki 1791 metų. Susiskirstę į grupes padiskutuokite, ar buvo galima užkirsti kelią revoliucijai.
6. **Pagal pasirinktus kriterijus palyginkite Prancūzijos valdymą bei gyventojų padėtį absoliučiosios, konstitucinės monarchijos ir respublikos laikotarpiais.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Ištrauka iš 1789 m. rugpjūčio 26 d. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos:

1. Žmonės gimsta laisvi ir lygiateisiai ir tokie išlieka. Visuomeniniai skirtumai gali būti grindžiami tik bendra nauda.
2. Visų politinių susivienijimų tikslas yra užtikrinti prigimtines ir neatimamas žmogaus teises. Tokios yra laisvė, nuosavybė, saugumas ir priešinimasis išnaudojimui.

3. Suverenios¹ valdžios šaltinis yra tauta. Jokia korporacija² ar individas negali naudotis valdžia, jei ji nekylo iš šio šaltinio.
4. Laisvė yra teisė daryti viską, kas nekenkia kitam. Kiekvieno žmogaus natūralios teisės turi apsiriboti įstatymais, kurie taikomi kitiems visuomenės nariams. Tai nustato įstatymas.
5. Įstatymas gali drausti tik visuomenei žalingus veiksmus. Viskas, kas neprieštarauja įstatymams, yra leidžiama, ir niekas negali būti verčiamas atlikti veiksmų, kurie nėra nustatyti įstatymo.
6. Įstatymas yra visuotinės valios išraiška. Visi piliečiai turi teisę patys (arba per savo išrinktus atstovus) dalyvauti jį rengiant. Įstatymas turi būti vienodas visiems – ir tada, kai gina, ir kai baudžia.
7. Niekas negali būti apkaltintas, sulaikytas arba įkalintas jokiais kitais, o tik įstatymo nustatytais atvejais laikantis įstatyme nurodytų formų.
9. Kadangi kiekvienas laikomas nekaltu, kol jo kaltė neįrodyta, tai sulaikant už bet kokią pažeidimą, išskyrus priemonės, kurios būtinos jam sulaikyti, baudžiama pagal įstatymą.
11. Laisvė laisvai reikšti mintis ir nuomonę yra viena iš brangiausių žmogaus laisvių; todėl kiekvienas pilietis gali mintis išsakyti, rašyti ir spausdinti laisvai. Įstatymas baudžia tik šia laisve piktnaudžiaujančiuosius arba įstatymo nustatytais atvejais.
12. Žmogaus ir piliečio teisių užtikrinimas verčia panaudoti karinę jėgą, ta jėga nustatyta ir gina visų interesus, o ne tų, kuriems ta jėga patikėta.
15. Visuomenė turi teisę reikalauti, kad kiekvienas pareigūnas atsiskaitytų už jam patikėtą veiklos sritį.

Pagal http://www.aidh.org/Biblio/Text_fondat/FR_02.htm

***Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:**

- a) Kokiomis aplinkybėmis priimtas šis šaltinis?
- b) Kokiomis to meto idėjomis ir kitų valstybių dokumentais rėmėsi šio šaltinio rengėjai?
- c) Nurodykite tris, jūsų nuomone, svarbiausius šaltinio punktus. Pagrįskite, kodėl pasirinkote būtent juos.
- d) Padarykite išvadą apie Prancūzijos valdymą ir gyventojų pilietines bei ekonomines teises iki priimant šį šaltinį.
- e) Nurodykite tris esminius Prancūzijos valdymo ir gyventojų padėties pokyčius priėmus šį šaltinį.
- f) Pamąstykite, kaip šis šaltinis paveikė Europos valstybių gyventojus.
- g) Palyginkite šį šaltinį su šiandienės Lietuvos Respublikos Konstitucijos tekstu. Kurie Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsniai remiasi šio dokumento nuostatomis?

2. 1792 m. balandžio 28 d. Liudviko XVI laiškas Provanso grafui:

Mano tikėjimas, mano garbė, mano karūnos vertė ir švelnūs jausmai mano šeimai trukdo man priimti bet kokius sprendimus, kurie gali mane padaryti visos Europos pajuokos objektu.

Gali būti, kad mane ištiks Karolio I likimas, nes, kai laužomos teisingumo užtvaros, valdovui kyla tų pačių grėsmių, kaip ir besiveržiančiajam į valdžią. Kai jūra įsiūbuoja laivą, keleiviams telieka vyriškai atsižadėti savęs, štai maždaug tokia mano padėtis.

Liudvikas

Pagal kn. *Свобода. Равенство. Братство. Великая французская революция* (*Svoboda. Ravenstvo. Bratstvo. Velikaja francuzskaja revoliucija*), сост. О. Кустова, С. Кустов, Ленинград, 1989, p. 155.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiomis aplinkybėmis parašytas šis laiškas?
- b) Prisiminkite, kas buvo laiške minimas Karolis I.
- c) Kodėl Liudviką XVI gąsdino Karolio I likimas?
- d) Apibūdinkite Liudviką XVI kaip asmenybę ir kaip valstybės valdovą. Atsakymus pagrįskite.

¹ Suverenė – visiškai nepriklausoma.

² Korporacija – bendrus interesus turinti teisiškai įforminta asmenų grupė.

09.

Nuo jakobinų
diktatūros
iki Direktorijos
valdymo

- Kokiais metodais jakobinai bandė pakeisti Prancūzijos visuomenę?
- Kaip revoliucijos metai pakeitė Prancūziją ir visą Europą?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

ASIGNĀTAI – PRANCŪZIJOS NACIONALINIO SUSIRINKIMO 1789 M. IŠLEISTOS VALSTYBĖS OBLIGACIJOS, PADENGTO KONFISKUOTU KARALIAUS IR BAŽNYČIOS TURTU.

CENŽAS – BŪTINA SĄLYGA NAUDOTIS KOKIOMIS NORS TEISĖMIS.

DIREKTORIJA – 1795–1799 M. PRANCŪZIJOS VYKDOMOSIOS VALDŽIOS AUKŠČIAUSIOJI INSTITUCIJA.

RESPUBLIKOS KRIZė.

Po karaliaus mirties prieš Prancūziją buvo suformuota nauja karinė sąjunga. Prie Austrijos ir Prūsijos prisidėjo Didžioji Britanija, Ispanija, Sardnija, Sicilija, Jungtinės Provėncijos. Moderniai ginkluotos kaimyninių valstybių kariuomenės artėjo prie ekonominės ir politinės suirutės bei reformų išsekintos Prancūzijos. Jos miestų gatvėse klaidžiojo tūkstančiai žmonių, neturinčių lėšų pragyventi. Kaimuose badaujantys valstiečiai grobstė dvarus, tūkstančiai prancūzų kraustėsi į saugesnes Europos šalis, kėlėsi į užjūrio kolonijas. Trūko aukso ir sidabro, todėl buvo įvesti popieriniai **assignatai**, kurie turėjo prilygti sidabrinėms ir auksinėms monetoms. Tačiau gyventojai jais nepasitikėjo, patikimiau buvo keisti maistą į drabužius ar drabužius į darbo įrankius. Valstybės iždas buvo tuščias.

Mintis, kad aplink susitelkę priešai, didino sumaištį valstybėje. Vyriausybė visur matė užsienio žvalgus, besistengiančius sužlugdyti Prancūzijos

revoliuciją. 1792 m. rugpjūčio mėn. prasidėjo visuotiniai kontrrevoliucine veikla įtariamų žmonių areštai. Daugėjo prieštaravimų tarp Konvento narių. Žirondistai siūlė nuosaikias valstybės reformas, kairioji partija – jakobinai – reikalavo tęsti revoliucinius pertvarkymus, parengti naują konstituciją, išdalyti dvarų ir bažnyčių žemę valstiečiams, įvesti kainų maksimumo įstatymą. Konvento kairiesiems deputatams ir Parįžiaus varguomenei didelę įtaką turėjo Ž. P. Maratas, M. Robespjeras ir Ž. Ž. Dantonas (1).

Gydytojas Ž. P. Maratas iki revoliucijos dirbo mokslinį darbą. Jis studijavo ir eksperimentavo užsienyje: Lõndone, Edinburge, Ámsterdame. Nuo 1789 m. rugsėjo mėn. leido laikraštį „Liaudies draugas“. Jo šmaikštūs straipsniai ir ugningos kalbos kėlė paryžiečių kovos dvasią. Įtarus ir žmonėmis nepasitikintis advokatas M. Robespjeras žavėjosi Ž. Ž. Ruso mintimis apie visuomenės lygybę ir svajojo tokią visuomenę sukurti Prancūzijoje. Ž. Ž. Dantonas

1. Maksimiljenas Robespjeras, Žoržas Žakas Dantonas ir Žanas Polis Maratas

iki revoliucijos buvo Karališkojo teismo advokatas, o prasidėjus revoliucijai aktyviai įsitraukė į politinę veiklą. Jis buvo valdingo būdo, energingas. Visi trys revoliucionieriai įdėjo daug pastangų, kad 1792 m. rugsėjo 21 d. įtikintų Konventą Prancūziją paskelbti respublika ir mirties bausme nubausti karalių.

1793 m. pavasarį daugelyje Prancūzijos departamentų kilo badas, dar labiau išaugo maisto produktų kainos, tuo pat metu vyriausybė, ruošdamasi karui su nauja karine sąjunga, paskelbė šaukimą į kariuomenę. Kovo mėn. Vandėjoje kilo valstiečių maištas, kurį slopino vyriausybės pasiųsta kariuomenė. Neramumų daugėjo visoje valstybėje. Pasi-naudoję susidariusia padėtimi, balandžio pradžioje jakobinai suformavo Visuomenės gelbėjimo komitetą, kuriam vadovavo Ž. Ž. Dantonas. Matydamas, kad jaunai respublikai pernelyg sunku kariauti su visa Europa, Ž. Ž. Dantonas siekė pasirašyti taikos sutartis su Didžiąja Britanija ir Prūsija, tačiau M. Robespjeras ir Ž. P. Maratas jį apkaltino valstybės išdavimu. 1793 m. gegužės mėn. robespjerininkai suorganizavo sukilimą prieš žirondistų vyriausybę, įvykdė perversmą ir birželio mėn. įvedė

jakobinų diktatūrą – jokių įstatymų nevaržomą valdžią, kurią buvo stengiamasi išlaikyti prievarta.

JAKOBINŲ TVARKA.

Konventas perrinko Visuomenės gelbėjimo komitetą, vadovu tapo M. Robespjeras. Siekiant į savo pusę patraukti valstiečius ir išvengti maisto produktų nepritekliaus (2), išleistas įstatymas kaimo varguomenei išdalyti konfiskuotas karaliaus šalininkų ir bažnyčių žemes. Panaikintos visos likusios feodalinės prievolės. Įvestas grūdų ir kitų maisto produktų kainų maksimumo įstatymas. 1793 m. birželio 24 d. Konventas priėmė II Prancūzijos konstituciją, kuri įteisino respubliką su vienu rūmų parlamentu, arba Nacionaliniu susirinkimu, tiesioginius rinkimus ir visuotinę rinkimų teisę vyrams nuo 21 metų. Prasidėjus karui su karine sąjunga, konstitucijos vykdymas atidėtas iki karo pabaigos. 1794 m. pradžioje Konvento dekretas panaikino vergiją kolonijose. Senoji sistema griuvo, o naujoji virto represijomis paremta diktatūra. Skelbdami laisvę, lygybę ir brolybę, jakobinai valdžią teislaikė teroru bauginami revoliucijos įvykių pradžiugintą, vėliau iškankintą, tuo

2. Visuomenės gelbėjimo komiteto vadovo karikatūra (1794 m.)

metu jau suerzintą Prancūzijos visuomenę. Prasidėjo visuotinis susidorojimas su „revoliucijos priešais“.

Priešu galėjo tapti bet kas. Į kalėjimus uždaryti aristokratai, vėliau žirondistai, dar vėliau imta ieškoti priešų tarp pačių jakobinų partijos narių. Vien per pirmuosius metus į Prancūzijos kalėjimus buvo susodinta pusė milijono žmonių. Itin griežtais pasakymais garsėjo Ž. P. Maratas. Nors savo kalbose jis pabrėždavo, kad visą gyvenimą paskyrė gėriui kurti, buvo įsitikinęs, jog visus, kurie nesutinka su revoliuciniais pertvarkymais, reikia žudyti be jokio pasigailėjimo. 1793 m. liepos 13 d. dvidešimt penkerių metų aristokratė Šarlota Kordė d'Armon Žaną Polį Maratą nužudė. Per teismo procesą paklausta, kaip tokia jauna mergina išdrįso žudyti, teisiamoji atsakė: „Nužudžiau vieną žmogų, kad išgelbėčiau šimtus tūkstančių. Nužudžiau nieką, pasiutusį žvėrį, kad išgelbėčiau nekaltuosius ir leisčiau pailsėti tėvynei.“ Tačiau po Ž. P. Marato mirties tėvynė nesiilsėjo. Jo mirtis sukėlė naują represijų bangą. Jakobinams valdant iš viso buvo nužudyta daugiau nei 40 tūkst. žmonių. Vien Parįžiuje Revoliucijos aikštėje nuo

1793 m. kovo mėn. iki 1794 m. birželio 10 d. giljotinuota apie 1 250 žmonių. Daugiausia mirti pasmerktų kalinių buvo kalinama Parįžiaus Konsjeržeri kalėjime (1). Tarp 22–23 val. Revoliucinio tribunolo pasiuntinys perskaitydavo teismo šaukimą, kalinių sarkastiškai pramintą „vakariniu laikraščiu“ arba „laidotuvių bilietu“. Auštant išvardytieji asmenys būdavo išvedami į teismo posėdį „laisvės menėje“, kur Tribunolo nariai, vadovaujami visuomeninio kaltintojo, nagrinėdavo bylą ir skelbdavo nuosprendį. Po nuosprendžio vykdyta mirties bausmė.

NAUJO PILIEČIO UGDYMAS.

Jakobinai suvokė, kad teroru valdžioje ilgai neišsilaikys, todėl pradėjo naujo piliečio ugdymo programą. Visiems vaikams įvedė privalomą pradinį mokslą. Mokymo programose daugiau dėmesio skirta tiksliesiems mokslams ir amatams. Visa tūkstantmetė Prancūzijos monarchijos istorija, pasak jakobinų, rėmėsi žmonių išnaudojimu, ji pavadinta „senuoju režimu“. Mokant istorijos uždrausta minėti karalių vardus, net ir gimusius vaikus uždrausta vadinti Liudvikais, Antuanetėmis, Henrikais ir kitais įprastais Burbonų giminės vardais. Tuo metu itin paplito Maratas, Komuna, Maksimiljenas, Marselietė ir kiti vardai, susiję su revoliucijų vadais ar įvykių pavadinimais.

1793 m. spalio mėn. buvo atsisakyta tradicinio laiko skaičiavimo nuo Kristaus gimimo. Naujajame kalendoriuje metai skaičiuojami nuo „Respublikos eros pradžios“ – 1792 m. rugsėjo 22 d. buvo paskelbta I revoliucijos metų 1 vynuogių derliaus mėnesio (vandemjero) diena. Metus sudarė 12 mėnesių naujais pavadinimais (pagal metų darbus arba oro sąlygas) po 30 dienų, 5 likusios dienos (keliamaisiais metais – 6) paskirtos metų pabaigos šventėms švęsti. Savaitinis mėnesio skirstymas pakeistas į dekadą (10 dienų), valandą sudarė 100 minučių, minutę 100 sekundžių, o dieną – 10 valandų.

Buvo nutraukti ryšiai su Rėmos popiežiumi, katalikybė uždrausta ir įvestas viską kuriančios Aukščiausiosios būtybės tikėjimas (3). Prancūzijos gyventojai turėjo dalyvauti Aukščiausiosios būtybės šlovimo apeigose, nes negarbinti naujojo kulto prilygo išduoti valstybę. Tokius žmones M. Robespjeras

3. Aukščiausiosios būtybės šventė 1794 m. (autorius nežinomas)

laikė pavojingais, nes manė, kad žmogus, nebijantis Dievo rūstybės, nesilaikys ir moralės normų.

Didelėmis Konvento pastangomis buvo suformuota Prancūzijos respublikos kariuomenė. Kareiviams trūko maisto, uniformų, ginklų. Ginkluotė prievarta rinkta iš turtingesnių gyventojų. Pavyzdžiui, Strasbūro aristokratams buvo įsakyta kariuomenei pristatyti 10 tūkst. porų batų. Jakobinai kariams žadėjo, kad po karo prasidės ramus ir turtingas gyvenimas, kurį tvarkys pati Prancūzijos visuomenė. Patriotizmas buvo didelis – skanduodami „Pergalė arba mirtis“ ir giedodami „Marselietę“ Prancūzijos kariai narsiai grūmėsi su geriau aprūpintomis ir parengtomis Prūsijos, Austrijos, Ispanijos ir kitų karinės sąjungos narių kariuomenėmis. Per pavasario ir vasaros karo operacijas išgarsėjo jaunas artilerijos kapitonas iš Korsikos – Napoleonas Bonapartas (*Bonaparte*, 1769–1821 m.).

Dauguma Konvento narių norėjo sudaryti taiką, bet M. Robespjeras reikalavo kariauti toliau. Siekdamas įbauginti taikos šalininkus, Revoliucinis tribunolas balandžio mėn. nuteisė mirti Ž. Ž. Dan-

toną ir tryliką jo bendražygių. Konvento nariai bijojo, kad bet kurį iš jų gali ištikti panašus likimas. 1794 m. liepos 27 d. įvykdytas valstybės perversmas (4). Kitą dieną M. Robespjeras ir artimiausi jo bendraminčiai (daugiau kaip dvidešimt žmonių) buvo giljotinuoti. Liepos 11–12 d. giljotinuoti dar 83 žmonės. 1794 m. rugpjūčio mėn. Jakobinų klubas buvo uždarytas.

PRANCŪZIJA DIREKTORIJOS VALDymo METAIS.

Po perversmo iš kalėjimų buvo paleisti politiniai kaliniai. Vien Parįžiuje išlaisvinta apie 11 tūkst. mirties bausmės laukiančių žmonių. Gruodžio mėn. panaikintas kainų maksimumo įstatymas. Tai atvėrė kelią konkurencinei prekybai, bet dar labiau nuskurdino karų ir revoliucijos sumaišties išvargintus miestų gyventojus. Vyriausybė turėjo imtis priemonių tvarkai šalyje atkurti. 1795 m. pradžioje pradėtos taikos derybos, pasirašytos paliaubos su Prūsija, Ispanija ir Jungtinėmis Provėncijomis, kur tuo metu sukilę gyventojai paskelbė Batāvijos respubliką. Rugpjūčio 22 d. priimta III konstitucija, kuri įtvirtino

4. Maksimiljeno Robespjero suėmimas (dail. R. A. K. Monvuazenas, apie 1814–1870 m.)

Direktòrijos valdymą. Prancūzijà liko respublika. Įstatymų leidimas perduotas Penkių šimtų tarybai ir Seniūnų tarybai, vykdymas suteiktas 5 direktoriams, kuriuos rinko Seniūnų taryba. Nustatant rinkimų **cenzùs**, buvo atnaujintas reikalavimas turėti turto.

1796 m. prancūzų kariuomenė, vadovaujama generolo Bonaparto, įsiveržė į italų žemes, priverstė pasiduoti Pjemontą, Pármą. Todėl Áustrija buvo priversta pasirašyti taikos sutartį su Prancūzijà. Tačiau ramybė buvo laikina. Su Didžiąja Britānija kariauta ir toliau. 1799 m. pradžioje prieš Prancūzijà buvo suformuota antroji sąjunga. Jai priklausė Didžioji Britānija, Rūsija, Áustrija, Osmānų impėrija, Neāpolis.

Valstybė kentėjo nuo užsienio priešų, Direktorijos valdymas neužtikrino ramybės ir stabilumo. Dėl pašlijusios teisėtvarkos buvo didelis nusikalstamumas, vyriausybė nepajėgė įvesti tvarkos. Panaikinus kainų maksimumo įstatymą, dauguma gyventojų gyveno žemiau skurdo ribos, jie ėmė plėšikauti. Revoliucija išgyveno krizę: išvarginti dešimties metų suirutės ir dėl neužtikrinto rytojaus nusivylę prancūzai sutelkė dėmesį į žmogų, kuris mokėjo

įtikinti, kovoti, norėjo nugalėti ir turėjo aiškią pasaulio pertvarkymo viziją – prancūzų tauta susižavėjo korsikiečiu Napoleonu Bonapartu, paskui kurį ji žygiavo net iki Maskvės.

Kaip tie dešimt metų pakeitė Prancūziją (2)? Revoliucija panaikino luominį visuomenės suskirstymą, visas išskirtines aristokratų teises. Siekiant valstybinių postų ar karinės karjeros, nebebuvo svarbu, kiek protėvių tarnavo valstybei. Senoji aristokratija neteko privilegijų ir turto, dauguma jų buvo išžudyti ar priversti išvykti iš šalies. Per dešimt metų užaugo nauja karta, kuri brėsdama perėmė visai kitas vertybes. Didžiausiomis vertybėmis buvo laikoma laisvė pačiam tvarkyti savo gyvenimą ir netrukdomai kaupti turtą. Žmogaus vietą visuomenėje lėmė ne gimimas įtakingoje šeimoje, o paties asmens pastangos, tinkamai išnaudotos galimybės sukaupti turtą ir įgyti įtaką visuomenėje. Būtent tai ir įkūnijo Napoleonas – neturtingo Korsikos bajoro sūnus, kuris nesulaukęs net trisdešimties vadovavo Prancūzijos kariuomenei, o tapęs Prancūzijos valdovu jos revoliucines idėjas pernešė per visą Europą.

1. Nurodykite tris esmines priežastis, kurios padėjo ateiti į valdžią jakobinams.
2. Kokias reformas įvykdė jakobinai? Kuri iš jų, jūsų nuomone, turėjo labiausiai pakeisti Prancūzijos visuomenę?
3. Dirbdami poromis, paaiškinkite, kodėl M. Robespjeras įvedė Aukščiausiosios būtybės kultą ir netikinčius žmones laikė pavojingais.
4. Nurodykite priežastis, dėl kurių žlugo jakobinų diktatūra.
5. *Išskirkite tris esminius Prancūzijos revoliucijos metų įvykius, kurie daugiausia paveikė pasaulio visuomenę. Pasirinkimą pagrįskite.
6. **Remdamiesi tekstu, šaltiniais, papildoma literatūra ir internetu, sukurkite pasakojimą apie savo vienmečio mokymąsi ir kasdienį gyvenimą 1793–1794 metais.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Apie Konsjeržeri kalinius:

Tarp šių įkalintų nelaimingų sielų buvo ir Marija Antuanetė; karaliaus sesuo ponia Elžbieta; ponia diu Bari, Liudviko XV favoritė (ją vilkte vilko prie giljotinos, šaukiančią pasigailėjimo, – toks reginys pirmą kartą sukėlė stebinčiųjų egzekuciją užuojautą); Šarlota Kordė d'Armon; ponia Rolan, vidaus reikalų ministro Žano Mari Rolano žmona, laukdama egzekucijos, parašiusi memuarus; Filipas Egalitė, Liudviko XVI pusbrolis ir buvęs hercogas Orleanietis; poetas Andrė Šenjė, chemikas Lavuazjė, atradęs cheminį elementą deguonį; nesuskaičiuojama daugybė žirondistų, kuriuos visus įskundė Dantonas; pats Žoržas Žakas Dantonas ir penkiolika jo šalininkų, įskaitant Kamilį Demuleną, išduotą Robespjero; Maksimiljenas Robespjeras ir dvidešimt jo pasekėjų.

Pagal R. F. Opie kn. *Giljotina. Teisingumo stulpai*, Vilnius, 2006, p. 100.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kuo ypatingi Konsjeržeri kaliniai?
 - b) Kas buvo Marija Antuanetė, Šarlota Kordė d'Armon, Žoržas Žakas Dantonas, Maksimiljenas Robespjeras, Lavuazjė?
 - c) Kodėl minimi asmenys buvo pasodinti į kalėjimą?
 - d) Dėl kokios priežasties šie asmenys į kalėjimą buvo pasodinti skirtingu laiku?
 - e) Kokia bausmė buvo paskirta šiems asmenims?
 - f) Į kokius istorijos klausimus padeda atsakyti šaltinio informacija?
- Atsakymus pagrįskite.

2. Prancūzų istorikas Fransua Fiurė apie Prancūzijos revoliucijos padarinius:

Ką davė revoliucija tautai? Ji ją pakeitė iš esmės. Iki dabar revoliucija gyva tautoje. Jos paveldas priimtas ir įsisąmonintas. Jei kas iš tikrųjų pranyko, tai tikėjimas, kad visuotinė piliečių laimė ir gerovė priklauso nuo valstybės ir kad valstybė gali keisti visuomenę, valstybę keičia piliečiai – revoliucija prancūzų kraujyje. Tokį valstybės piliečio santykį laikau laimėjimu, nors už tą laimėjimą ir teko brangiai sumokėti apolitizacija¹, pilietiškumo nuosmukiu.

Pagal kn. F. Furet, D. Richet, *La Révolution française*, Paris, 1999, p. 144.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kokia pagrindinė šaltinyje pateikiamos informacijos mintis?
 - b) Paaiškinkite antrąjį šaltinio sakinį.
 - c) Kas pateikiama šaltinyje: nuomonė ar faktai?
 - d) Kuriems šaltinio teiginiams pritariate, kuriems – ne?
- Atsakymus pagrįskite.

¹ Apolitizacija – nesidomėjimas politiniais įvykiais.

10. Pokyčiai europiečių visuomenėje ir kasdieniame gyvenime

- Kokių pokyčių europiečių visuomenėje ir kasdieniame gyvenime įvyko XVII–XVIII amžiuje?
- Kurios europiečių kasdienio gyvenimo naujovės išliko iki šių dienų?

VALDOVAI.

XVII a. pabaigoje didžiojoje Europos dalyje valdovas turėjo neribotą valdžią. XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje visoje Europoje pradėta sostinių rekonstrukcija ir naujų rezidencijų statyba. Valdovai stengėsi įsikurti kuo toliau nuo sostinių šurmulių. Pavyzdžiui, imperatorius Leopoldas I sosto įpėdiniui Juozapui prie Vienos pastatė Šėnbrūno rūmus, kurie dar labiau išgražinti ir sumoderninti Marijos Teresės valdymo metais. Valdovų dvarai turėjo rodyti valstybės didybę, todėl jiems statyti ir įrengti negailėta valstybės išdo lėšų.

Absoliutizmo laikais karaliaus ir karalienės diena buvo griežtai suplanuota pagal tam tikras taisykles: kiekvieną rytą dvariškiai ir tarnai laukdavo, kol valdovai pabus; jie juos prausdavo, rengdavo, šukuodavo; paskui stebėdavo valdovų pusryčius ir lydėdavo į iškilmingus ar kasdienius priėmimus bei susitikimus. Valstybių valdymas jau buvo perduotas dešimtims ministrų ir įvairių įstaigų, todėl valstybės reikalus valdovas tvarkydavo nebe tiesiogiai, o skirdavo žmones jiems atlikti.

Neatsiejama dvaro gyvenimo dalis – iškilmingos puotos (1). Į jas kviesdavo visus valstybės aristokratus. Šie stengdavosi įtikti valdovams, užmegzti naujų pažinčių su įtakingais dvarų pareigūnais. Puotose aristokratai ieškodavo tinkamiausių jaunikių savo dukroms. Per tokius pobūvius susirinkusiuosius linksmindavo rūmų orkestras, teatro trupė, nemėgstantieji nei šok-

ti, nei žiūrėti spektaklių (2) laiką leisdavo žaisdami kortomis arba kauliukais. Tokius pat pasilinksminimus savo dvaruose rengdavo ir aristokratai. Valdovo apsilankymas juose buvo laikomas didele garbe.

DVASININKAI.

Protestantiškose liuteronų valstybėse dvasininkų įtaka valdžiai sumažėjo. Katalikiškose šalyse jie vis dar buvo įtakingi kaip ir prieš 100 metų. Bažnyčiai vadovavo valstybės kardinolas ir Vyskupų susirinkimas. Šalių teritorijos buvo suskirstytos į arkivyskupijas ir vyskupijas, kaimai ir miestai – į klebonijas. Bažnyčia buvo išlaikoma iš renkamos dešimtinės, tikinčiųjų aukų, kitų rinkliavų.

Dvasininkai turėjo rūpintis tikinčiųjų morale, parapijiečių vaikų lavinimu, todėl parapijose jie steigė ir išlaikė pradinės mokyklas. Protestantų bendruomenėse nebeliko neraštingų žmonių, nes kiekvienam tikinčiajam buvo privaloma skaityti Bibliją. Katalikiškuose kraštuose – Vidurio ir Rytų Europoje – dar XIX a. pradžioje buvo galima sutikti nei rašyti, nei skaityti nemokantį valstietį.

Tapti kunigu galėjo ir išsilavinęs miestietis ar turtingas valstietis, tačiau aukštus bažnytinius postus gaudavo tik turtingi aristokratai. Dvasininkų gyvenimo lygis priklausė nuo padėties bažnytinėje hierarchijoje. Kaimo parapijos kunigo padėtis nedaug kuo skyrėsi nuo turtingo valstiečio, o vyskupo prilygo turtingam aristokratui.

1. Šventiniai pietūs Áustrijos imperatoriaus Juozapo II ir Izabelės sužadėtuvių proga (dail. M. fon Meitensas, XVIII a.)

BAJORAI.

Bajorų padėtis visuomenėje priklausė nuo turimo turto ir giminės kilmės senumo. Aristokratijos elitą sudarė valdančiosios dinastijos ar su jomis susijusios giminės. Tokie žmonės karta iš kartos naudojo si įvairiomis privilegijomis, galėjo eiti aukštas valstybines pareigas. Kai valdovai siekdavo apriboti šių bajorų privilegijas, jie vienydavosi ir kovodavo.

Kuriantis absoliučiajai monarchijai, vidurinio bajorų sluoksnio atstovai – grafai, baronai, smulkieji riteriai – tapo valstybės pareigūnais. Tarnaudami valstybei ir valdovui, jie pelnydavo vis aukštesnius postus, gaudavo atlygį už darbą ir taip didino savo turtą. XVII a. kilmingų bajorų sūnūs studijavo teisę ir finansus, nes manė, kad tik taip galės gauti tam tikras pareigas. Manyta, kad garbingiausia – karo tarnyba.

Nuo XVI a. pradėjo formotis naujas bajorų sluoksnis. Šio sluoksnio atstovai buvo išsilavinę,

teisininko ar finansininko specialybę įgiję miestiečių kilmės vyrai, kurie už tarnybą valstybei gaudavo bajoro titulą. Prancūzijoje, Vidurio ir Rytų Europos valstybėse tokie iškilėliai iš miestiečių aristokratų buvo priimami nenoriai. Nebajoriškos kilmės žmonės neatlikdavo karo tarnybos. Valstybės tarnybą ir bajoro titulą jie galėdavo nusipirkti, tačiau iškilti jiems pavykdavo tik dėl atsitiktinių valdovų malonių.

Jungtinėse Provincijose, Didžiojoje Britanijoje, Skandinavijoje į turtingus ir iškilti besistengiančius miestiečių kilmės žmones kilmingieji žiūrėjo kiek atlaidžiau. Aristokratiška kilmė šiose šalyse taip pat buvo gerbiama ir vertinama, tačiau turint pinigų titulą buvo galima įgyti – pinigai atverdavo ir kilmingųjų rūmų vartus.

MIESTIEČIAI.

XVIII a. pradžioje miestuose daugėjo gyventojų. 1700 m. Lõndone gyveno 1/9 visos Didžiosios

2. Áustrijos imperatoriaus Juozapo II šeima koncerte Viena (dail. M. fon Meitensas, 1763 m.)

3. Miesto vaizdas prie kepyklos (dail. J. Vrelis, apie 1654–1662 m.)

Britānijos gyventojų – apie 600 tūkst. žmonių. Beveik tiek pat jų buvo ir Paržžiuje. Iberijos pusiasalyje didžiausi miestai buvo Madridas ir Lisabonà, Šiaurės jūros pakrantėje – Ąmsterdamas, Vidurio Europoje – Berlėnas, Viena, Praha ir Vársuva. Turtingiausi buvo pirkliai ir bankininkai, kurie vertėsi didmenine prekyba. Jie dažnai tapdavo miestų savi valdos tarnautojais. Turtingi miestiečiai statėsi prabangius namus, pirkė užmiesčio dvarus – prabanga mėgdžiojo aristokratus. Patekti tarp aristokratų miestiečiai stengėsi įvairiais būdais: pirkė valstybines tarnybas, skolino pinigų įtakingiems žmonėms ir prašė jų užtarimo, kad galėtų įgyti bajoro titulą. Su aristokratais jie stengėsi susigiminiuoti ir per vedybas.

Didelę įtaką miestų ūkiui XVIII a. tebeturėjo amatininkų cechai. Visi amatai plėtoti vadovaujantis dar viduramžiais sudarytais cechų nuostatais. Cechų meistrai stengdavosi, kad jų vaikai pasirinktų tą pačią kaip ir jų profesiją, nes tikėta, kad amato meistriškumas perduodamas iš kartos į kar-

tą. Ąnglijoje, Prancūzijoje, vakarinėse Vokietijos žemėse vis daugėjo manufaktūrų, kuriose dirbo iš kaimų persikėlę valstiečiai arba neturtingi miestiečiai. XVIII a. viduryje manufaktūrose pradėti taikyti nauji technikos išradimai, dėl kurių padidėjo darbo našumas. Pavieniai amatininkai vis dar gamino prabangos prekes, dirbo kepyklose (3), mėsinėse.

Tarp miestiečių vis labiau ryškėjo turtiniai skirtumai: didmenininkai pirkliai ir pramonininkai smarkiai pralobo, o smulkieji gamintojai ir prekybininkai nuskurdo; daugėjo samdomų žmonių, neturinčių gamybos priemonių.

VALSTIEČIAI.

XVII a. pabaigoje Vakarų ir Rytų Europos valstiečių padėtis labai skyrėsi. Vakarų Europoje buvo panaikinta lažo prievolė, nemažą žemės dalį kaimo gyventojai gaudavo dirbti už piniginę ir natūrinę duokles, kurias nustatydavo žemės savininkas. Prievolių dydis ir forma priklausė nuo žemės derlingumo bei valstybės ekonomikos padėties. Kai nebūdavo karo, mokesčiai būdavo mažesni. Per karą arba po ilgesnio karo ištuštėjus valstybės iždui, prievolės padidėdavo. Nederliaus metais, kai nebūdavo ko parduoti, vyrai eidavo uždarbiauti į artimiausius miestus arba atlikdavo papildomus darbus pas turtingesnius valstiečius (4). Vieni kaimo gyventojai turtėjo, nuomodavo arba pirkdavo daugiau žemės, kiti – skurdo.

Smulkūs ūkiai sunkiai išsilaikydavo. Dauguma žmonių savo vaikus iš tokių ūkių siųsdavo į miestus, kad šie įsidarbintų pagalbiniais darbininkais pas amatininkus ar pirklius. Nemažai jaunų žmonių laimės ieškoti vykdavo į Ameriką. Prancūzijoje nuo Liudviko XIV valdymo laikų stiprūs jauni kaimo vyrai buvo atiduodami į rekrutus. XVIII a. pabaigoje rekrutus rinko Prūsijoje, Ąustrijoje, Rūsijoje. Rytų Europoje valstiečiai nustatytą dienų skaičių privalėjo dirbti dvaro žemę arba kitus įvairius darbus, kuriuos skirdavo dvarų prižiūrėtojai. Einantiejiems lažą neužtekdavo laiko ir jėgų nudirbti darbus savuose ūkiuose, iš kurių jiems reikėjo išmaitinti šeimas. Be to, nuėmę derlių (5) į dvarus jie turėdavo pristatyti tam tikrą kiekį javų, daržovių.

Valstietis, dirbdamas savo ūkyje, geriausiu atveju galėjo patenkinti tik kasdienius poreikius. Jei už-

4. Sugrįžimas iš šienapjūtės (dail. L. le Nenas, 1641 m.)

klupdavo nelaimė (pvz., sudegdavo namas, kas nors susirgdavo ir pan.), ūkis patirdavo nuostolių, valstiečių gyvenimo sąlygos pablogėdavo, todėl skolin-tis tekdavo iš dvaro arba turtingesnių kaimynų. Kad atsiskaitytų, lažą valstiečiai eidavo daugiau dienų.

Siaučiant epidemijoms (marui, šiltinei ir kt.) dėl prastos higienos ir mitybos išmirdavo ištisi kaimai. Visoje Europoje trumpiausia vidutinė gyvenimo trukmė buvo kaimo gyventojų. Tūkstančiai žmonių kaimuose mirdavo per dažnus badmečius. Labiausiai nepritekliai buvo jaučiamas Šiaurės ir Rytų Europoje. Viena didžiausių XVII a. nelaimių – 1696–1697 m. badas Suomijoje. Manoma, kad nuo bado mirė ketvirtis ar net trečdalis Suomijos gyventojų. Daug gyvybių badas nusinešdavo ir turtingoje

Prancūzijoje. Per 1662 m. badmetį Blua apylinkėse nuskurdę kaimo gyventojai maitinosi kopūstų kotais, tais pačiais metais Burgundijoje išmirė apie 10 tūkst. šeimų.

NAUJI KASDIENIO GYVENIMO ĮPROČIAI.

XVII a. labai pakito europiečių mityba, etiketas. Pasiturintys gyventojai ieškojo egzotiškų gurmantiškų produktų, o vargdieniai – tų, kurie padėtų išgyventi. Turtuoliai pradėjo valgyti įvairius vaisius (pvz., ananasus, bananus), jūrų gėrybes, padaugėjo prieskonių. Siekdami nustebinti svečius, aristokratai negailėdavo pinigų puotoms. XVII a. maistą imta valgyti su stalo įrankiais (pvz., šakutė pradėta naudoti tik amžiaus viduryje).

5. Valstiečiai linksminasi (dail. D. Tenjė Jaunesnysis, 1652 m.)

Kai kurie produktai XVII a. pradžioje buvo prabanga, o XVIII a. – jau kasdienybė. XVII a. į Europą buvo atvežta naujų gėrimų. Iš Osmānų impėrijos europiečiai gavo kavą. Nuo XVII a. vidurio kava pradėjo plisti Parįžiuje ir Lōndone. Apie naują gėrimą sklido įvairūs gandai: vieni būgštavo, kad jis kenksmingas, kiti atvirkščiai – galvojo, kad kava turi gydomųjų galių (1). Arbata į Europą atvežta iš Kīnijos. Rytų Indijos bendrovė arbatžoles importuoti pradėjo nuo 1669 metų. Apie 1520 m. ispanų jūrininkai į Europą parvežė šokoladą. Nýderlanduose šokoladas pradėjo plisti XVII a. pradžioje. Prancūzijoje jis tapo populiarius kur kas vėliau. Jo platintoju laikomas kardinolo A. Ž. de Rišeljė brolis, Liono arkivyskupas. Tuo metu manyta, kad šokoladas gali gydyti ir padėti atgauti jėgas. XVII a. kava, arbata ir šokoladu galėjo mėgautis tik pasiturintieji.

Pagrindinis kitų gyventojų sluoksnių valgis buvo bulvės (2). XVI a. italai buvo vieni pirmųjų, kurie

pradėjo auginti bulves. XVII a. bulvės imtos sodinti Aīrijoje, Ánglijoje, Šiáurės Prancūzijoje, o ypač Vokietijoje. Prancūzijoje karaliaus Henriko IV patarėjas hercogas de Siuli 1600 m. išleistame traktate „Žemės ūkio teatras“ rekomendavo sodinti bulves šiaurinėse valstybės provincijose. Dofinė, Elzase bulvės tapo itin populiarios apie 1660 metus. Apie 1680 m. jos „užkariavo“ Lotaringijos laukus. Tačiau visoje valstybėje jos imtos vartoti tik nuo XVIII a. pabaigos (apie 1787 m.). Tuo metu jos vadintos pagrindiniu ir sveiku kaimo gyventojų maistu. XVII a. pirmojoje pusėje bulvės tapo populiarios Aīrijoje, o XVIII a. jos jau buvo pagrindinis valstiečių maistas Skandinavijoje (ypač Švėdijoje) ir vokiečių žemėse.

Bulves valgė tik prastuomenė, ant aukštuomenės stalo jų nebuvo. ATR pirmasis iš valdovų bulvėmis susidomėjo Jonas III Sobeskis (valdė 1674–1696 m.). Tiesa, nei jis pats, nei jo dvaras bulvių nevartojo, tačiau pavaldiniams jis mėgo kartoti, kad bulvėmis Liudvikas XIV gelbsti badaujančius

prancūzų valstiečius. Augusto III valdymo metais (1733–1763 m.) saksai kolonistai mokė ATR valstiečius auginti bulves. XIX a. jos buvo vienas pagrindinių maisto produktų, kuris europiečiams padėjo išsigelbėti nuo bado.

XVII a. kito Europos gyventojų socialinė padėtis, iro luominis suskirstymas, keitėsi gyvenimo būdas, modernėjo visos visuomenės gyvenimo sritys. Tuo metu europiečiai pradėjo vartoti produktus, kurie šiandien yra neatsiejama mūsų virtuvės dalis.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kuo ypatingas XVIII a. Europos valdovų ir jų dvariškių gyvenimo būdas?
2. Kaip keitėsi bajorų luomas XVIII amžiuje?
3. Palyginkite katalikų ir protestantų padėtį Europoje aptariamuoju laikotarpiu.
4. Nurodykite priežastis, dėl kurių keitėsi aukštuomenės stalo etiketas ir mitybos įpročiai.
5. *Patvirtinkite arba paneikite teiginį, kad bulvių vartojimą galima sieti su gyventojų daugėjimu.
6. **Kodėl visoje Prancūzijoje bulvės pradėtos vartoti tik nuo XVIII a. pabaigos?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Kavos privalumai iš traktato „Kavos, arbatos ir šokolado vartojimas“:

Ji išdžiovina bet kokią slogą ir išgydo peršalimą, šalina pilvo pūtimą, gerina kepenų veiklą, lengvina sergančiojo vandenlige kančias, stiprina kraują, gerina širdies veiklą, palengvina skrandžio skausmus ir didina apetitą; tinka tiek gydant smegenų ligas, tiek šalinant peršalimo padarinius. Kavos garai rekomenduotini kaip vaistas ašarojančioms akims ir spengiančioms ausims. Kava padeda tada, kai persivalgai, arba lengvina pagirių sunkumus.

Pagal kn. Ф. Бродель, *Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII в. в.* (F. Brodel, *Materialnaja civilizacija, ekonomika i kapitalizm, XV–XVIII v. v.*), т. 1, Москва, 1986, p. 277.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl šaltinyje kavai priskiriamos gydomosios savybės?
- b) Kiek šioje informacijoje tiesos?
- c) Padarykite išvadą, kokios buvo to meto visuomenės žinios apie šį mums įprastą gėrimą. Atsakymus pagrįskite.

2. Gandai apie bulves:

Apie bulves sklido įvairūs gandai. Vienas populiariausių – dėl ilgalaikio bulvių vartojimo galima susirgti raupsais. Manyta, kad nuo bulvių žarnyne kaupiasi dujos. 1765 m. ši mintis buvo įtraukta ir į prancūzų „Aiškinamojo mokslo, menų ir amatų žodyno“ (geriau žinomo „Enciklopedijos“ pavadinimu) 16 tomą, kuriame, be minėtos blogybės, buvo pabrėžiama, kad vidurių pūtimas bei skleidžiamos dujos visiškai netrukdo stipriems valstiečių ir darbininkų organizmams.

Pagal kn. Ф. Бродель, *Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII в. в.* (F. Brodel, *Materialnaja civilizacija, ekonomika i kapitalizm, XV–XVIII v. v.*), т. 1., Москва, 1986, p. 12.

*Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl apie bulves buvo skleidžiami įvairūs gandai?
- b) Kas galėjo šiuos gandus sukelti?
- c) Kodėl gandai buvo daugiausia neigiami?
- d) Koks visuomenės sluoksnis buvo pagrindinis bulvių vartotojas?

A P I B E N D R I N A M I E J I K L A U S I M A I

1. *Dėl kokių priežasčių Anglijos karalius buvo nubaustas mirties bausme?
2. Kaip pasikeitė Anglijos visuomenė per dvidešimt revoliucijos metų?
3. Dėl kokios priežasties Vilhelmas Oranietis tapo Anglijos karaliumi?
4. Kokiomis reformomis kardinolas A. Ž. de Rišeljė sustiprino Prancūzijos absoliučiąją monarchiją?
5. Kuris valdovas pasakė: „valstybė – tai aš“? Paašškinkite šiuos jo žodžius.
6. Nurodykite pagrindinius Liudviko XIV valdymo bruožus.
7. Kokiomis reformomis Petras I pakeitė Rūsiją?
8. Kurios valstybės kovėsi Narvos kautynėse? Kokia šios kovos baigtis?
9. *Kodėl XVIII a. pradžioje Rūsijoje buvo pastatytas naujas miestas Sankt Peterburgas?
10. Išvardykite tris Baroko epochos pastatus Europoje.
11. *Kodėl daugumoje to meto Europos valstybių statant valdovų rūmus didelę įtaką turėjo Versalio rūmų architektūra?
12. Pasakykite du esminius švietėjų veiklos tikslus.
13. Paašškinkite sąvoką „apšviestasis absoliutizmas“.
14. Kieno iniciatyva ir kodėl buvo giljotinuotas Prancūzijos karalius Liudvikas XVI?
15. Kodėl JAV pavyko iškovoti nepriklausomybę?
16. Kodėl buvo nužudytas jakobinų lyderis M. Robespjeras?
17. *Kodėl Prancūzijos revoliucija dažnai vadinama Didžiąja?
18. Kaip XVII–XVIII a. pakito europiečių mityba?
19. Kaip mitybos pokyčiai veikė žmonių gyvenimą (pvz., sveikatą)?
20. Kaip keitėsi europiečio mąstymas XVIII amžiuje?

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA

- Englund, P., *Poltava. Pasakojimas apie vienos kariuomenės žuvimą*, Vilnius, 1997.
- Im Hof, U., *Švietimo epochos Europa*, Vilnius, 1996.
- Ogijienė, A., Šakienė, A., *Aprangos raida nuo senovės iki XX amžiaus*, Kaunas, 1995.
- Opie, R. F., *Giljotina. Teisingumo stulpai*, Vilnius, 2006.
- Pavlenka, N., *Petras Pirmasis*, Vilnius, 1989.
- Roux, J.-P., *Karalius. Mitai ir simboliai*, Vilnius, 2007.
- Thomson, J. E., *Samdiniai, piratai ir suverenai. Valstybės kūrimasis ir eksteritorinė prievarta ankstyvojoje modernioje Europoje*, Vilnius, 2006.
- Utrio, K., *Ievos dukterys. Europos moters ir šeimos istorija*, Vilnius, 1998.
- Vašingtonas. *Karvedys, politikas, prezidentas, žmogus*, sud. L. Inis, Kaunas, 1999.
- Vijrand, T., *Jaunimui apie meną*, Kaunas, 2001.

skyrius

ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKA:

NUO BAJORŲ AUKSO AMŽIAUS IKI VALSTYBĖS ŽLUGIMO

XVII a. antroji pusė – XVIII a. –

gana prieštaringas laikotarpis Lietuvos valstybės istorijoje. Tuo metu vis labiau ryškėjo ATR ir kaimyninių šalių (Rusijos, Prūsijos, Austrijos) politinių sistemų skirtumai, bajorų demokratija pamažu virto sunkiai valdomu didikų grupuočių įsigalėjimu, įtaką prarado vidutiniai bajorai. Kova dėl valdžios vyko tarp karaliaus ir jo šalininkų bei didikų grupuočių, kurios malšino visus valdovų (Jono Kazimiero Vazos, Augusto II) mėginimus sustiprinti monarcho valdžią ir siekė bet kokia kaina išsaugoti bajorų vadinamąsias aukso laisves. Vis daugiau seimų iširdavo dėl *liberum veto* teisės, vyko laipsniškas centrinės valdžios silpnėjimas, augo pavietų (apskričių) seimelių įtaka.

ATR užsienio politika nebuvo labai sėkminga, nors šalis vis dar buvo svarbi Europos politinėje scenoje. Dėl XVII a. vidurio karų su Rusija bei Švedija ir nesėkmingo Augusto II valdymo, įtraukusio kraštą į Šiaurės karą ir išprovokavusio didikų vidaus karą (Valkiniškų konfederacija), padėtis iš esmės pasikeitė. 1717 m. Nebylusis seimas ir užsienio šalių, ypač Rusijos, kišimasis į ATR vidaus reikalus paralyžiavo valstybės karinę galią ir pavertė ją antraile Europos valstybe. ATR likimas vis dažniau buvo sprendžiamas už jos ribų.

XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a. Lietuvoje vyravo baudžiavinis palivarkinis ūkis. Miestų ir miestiečių sluoksnio raidos sąlygos buvo sunkios. Tam didžiausią įtaką darė nesibaigiantys ir nuolat vykstantys vidaus (bajorų grupuočių) ir išorės karai. Ekonominį ir gyventojų skaičiaus nuosmukį lydėjo žemės derlingumo lygio kritimas. Valstybė turėjo nemažų finansinių sunkumų: iždas buvo nuolat tuščias, o Lenkijos ir Lietuvos bajorija buvo viena mažiausiai apmokestintų socialinių grupių visoje Europoje.

Situacija kultūros srityje buvo nepalyginti geresnė nei politikos ar ūkio. Nors laimėjo kontrreformacija, protestantai ir stačiatikiai turėjo tikėjimo išpažinimo laisvę, savo maldos namus, rengė sinodus, spausdino knygas, kūrė mokyklas. XVII–XVIII a., Baroko ir Apšvietos epochų laikotarpiais, klestėjo architektūra, švietimas, knygų spausdinimas.

XVIII a. antrojoje pusėje remiantis švietėjų idėjomis mėginta įvykdyti parlamentines reformas (Nuolatinės tarybos ir Edukacinės komisijos įkūrimas, Ketverių metų seimo reformos), kariaujant gelbėti žlungančią valstybę (Baro konfederacija, T. Kosciuškos sukilimas). 1791 m. priimta pirmoji tokia Europoje – Gegužės trečiosios konstitucija. Vis dėlto tai neišgelbėjo ATR nuo valstybės panaikinimo 1795 metais.

11.

Valstybės nuosmukis XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a. antrojoje pusėje

- Kaip pasikeitė padėtis ATR praėjus 100 metų po Liublino unijos sudarymo?
- Kodėl lenkiškoji kultūra vis labiau užvaldė Lietuvės didikų?

– SĄVOKŲ ŽODYNELIS –

DIDYSIS ĖTMONAS – XVI–XVIII a. LDK VYRIAUSIASIS KARIUOMENĖS VADAS.

DŪMAI – VALSTIEČIŲ ŪKIAI, KAIP PRIEVOLINIAI VIENETAI, FIKSUOTI VALDŲ INVENTORIUOSE, TAIP PAT VALSTIEČIŲ GYVENAMIEJI NAMAI BEI LDK BAJORŲ, KURIE NETURĖJO DVARŲ IR KARO PRIEVOLĘ ATLIKDAVO VIEN IŠ SAVO ŪKIO, ŠEIMYNINIAI PRIEVOLINIAI VIENETAI.

VAIVADA – XV–XVIII a. LDK IR LĖNKIJOS STAMBAUS ADMINISTRACINIO VIENETO VALDYTOJAS IR KARO VADAS.

NUO BAJORŲ DEMOKRATIJOS PRIE DIDIKŲ ĮSIVIEŠPATAVIMO.

Karai ir pralaimėjimai XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a. pradžioje visiškai nepakeitė bajorų požiūrio į valstybę. Keitėsi ne požiūris į visuomeninius reikalus, bet augo didikų politinės ambicijos ir galia. Jono Kazimiero Vazos (valdė 1648–1668 m.) (1) laikais Lietuvoje didelę įtaką turėjo Radvilos: Jonušas (mirė 1655 m.), Vilniaus **vaivada**, **didysis etmonas** ir Žemaitijos seniūnas, vienas valdė daugiau kaip 8 tūkst. **dūmų**; Boguslavo (mirė 1669 m.) valdos apėmė daugiau nei 12 tūkst. dūmų. XVII a. pabaigoje įtakingiausi buvo Pacai, iškilo ir Sapiegos (didysis etmonas Jonas Sapiega 1690 m. turėjo net 18 563 dūmus).

Laikotarpis, kai ATR valdė Mykolas Kaributas Višnioveckis (valdė 1669–1673 m.), buvo nesėkmingas. Amžininkas Andrius Olševskis labai taikliai apibūdino Mykolą Kaributą Višnioveckį: „Ne-

1. Jonas Kazimieras Vaza (dail. M. Merianas, 1652 m.)

2. ATR bajorai filme „Tvanas“, kur vaizduojama jų savivalė (1974 m., rež. J. Hofmanas, pagrindinį vaidmenį atlieka D. Olbrychskis)

turtingas, todėl nesaugus, nevedęs, jaunas¹, neturi didelės politinės patirties ir didesnių ambicijų, todėl nėra pavojingas aukso laisvėms.“ Valdymo pradžioje iširo pirmasis seimas, vėliau dar keturi iš šešių.

Valdovu tapus Lėnkijos didžiajam etmonui Jonui Sobeskiui (valdė 1674–1696 m.), kuris ypač daug dėmesio skyrė užsienio politikai ir karams su Osmānų impėrija, vidaus gyvenime pokyčių nevyko. Seimuose ir seimeliuose nuolat rungėsi valdovo šalininkai ir priešininkai, jie nevengė megzti slap-tų ryšių su užsienio valstybėmis. Tuo metu vyravo bajorų savivalė (2), silpnėjo centrinė valdžia. LDK valdžioje 7–8-uju dešimtmečiais įsitvirtino Pacų giminė, 9–10-uju – Sapiegos, jie iš politinio gyvenimo išstūmė valdovui ištikimus ir XVI–XVII a. pirmojoje pusėje buvusius įtakingus Radvilas. Ir Pacai, ir Sapiegos užėmė svarbiausias valstybines tarnybas, taigi valdė beveik visą Lietuvą. Nors bajorai nesutarė su karaliumi ir buvo priešiška nusiteikę prieš Sapiegas, žemėvalda bei pareigybės ir toliau buvo Sapiegų rankose. Vyko politiniai ir tur-tiniai ginčai, juos spręsdami didikai naudojo jėgą (1). XVII a. pabaigoje Lietuvoje valdžią savo rankose turėjo kelios didikų giminės.

SAKSŲ DINASTIJOS VALDYMO YPATUMAI.

Po nesėkmingo Mykolo Kaributo Višnioveckio valdymo ir kovingų Jono III Sobeskio laikų į sostą

atėjo Augustas II (valdė 1697–1706 m. ir 1709–1733 m.), Saksėnijos kunigaikštis (3).

Jo valdymo pradžioje Lietuvą tapo didikų gi-minių nuožmių tarpusavio kovų arena. Kovos kilo tarp Sapiegų, siekiančių valdyti kraštą, ir kai kurių kitų bajorų. Sapiegos 1700 m. pralaimėjo, jų politi-nė reikšmė valstybėje sumažėjo. Sapiegos pabėgo į Lėnkiją. LDK susidarė sunki padėtis, tebesitęsė gin-kluotos bajorų kovos, kraštą niokojo įvairios kariuo-menės (Švėdijos, Rūsijos, Lėnkijos, LDK, privačios didikų, Saksėnijos), kurios vykstant Šiaurės karui žygiavo per Lietuvės teritoriją.

Augustas II buvo aktyvus diplomatas, tačiau nesu-gebėjo sustiprinti centrinės valdžios. Be to, ir bajorai ne itin norėjo turėti stiprų valdovą. Saksų epochoje valstybė patyrė demografinių, ekonominių, politinių nuostolių, susilpnėjo jos tarptautinis autoritetas. LDK valdančių didikų giminių politinė veikla vis mažiau atitiko Lietuvės interesus. Dėl vidaus kovų pasikeitė LDK valdantysis sluoksnis. Sapiegos neatsigavo, o kita stipresnė giminė, kuri būtų galėjusi neformaliai atstovauti valstybei, neiškilo. XVIII a. politinę įtaką Lietuvoje ir visoje ATR dalijosi Čartoriskiai, Radvi-los, Oginskiai, Masalskiai, Kosakovskiai.

1734 m. ATR pradėjo valdyti Rūsijos ir Ąustrijos remiamas Augustas III Saksas (valdė iki 1763 m.) (3). Svarbiausias jo rūpestis buvo tęsti ATR ir Saksėnijos suartinimo politiką. Deja, pačios ATR reikalais jis ne-labai rūpinosi, dažniau gyvendavo Dresdene. Visiškai sutriko įstatymų leidyba. Besivaidijančios grupuotės, pasinaudojusios *liberum veto* teise, išardė 13 iš 14 sei-mų. Nuo 1652 m., kai Upytės pavieto atstovas Vladis-lovas Sicinskis (literatūros kūrinių veikėjo Čičinsko prototipas²), paveiktas Radvilų, pirmasis pasinaudojo minėta teise, iki 1764 m. iš 55 seimų buvo nutrauk-ti net 42. Bajorų grupuočių tarpusavio kovos alino kraštą, naikino jo materialines ir kultūros vertybes.

BAJORŲ LENKĖJIMAS.

Po Krėvos unijos prasidėjo, o po Liublino unijos su-stiprėjo Lietuvės visuomenės, ypač bajorų, lenkėji-mas. Lenkų kalba vis daugiau vartota viešajame vals-tybės gyvenime (teismuose, seimuose, seimeliuose).

¹ 28 metų.

² Prototipas – realus asmuo, panaudotas meno kūrinio veikėjui kurti.

1697 m. lietuvių bajorai iškėlė vadinamąjį teisių suvienodinimo projektą (Abiejų Tautų tarpusavio įžadą), kuris tais pačiais metais buvo priimtas.

Nors lietuvių ir lenkų pareigūnų įgaliojimai buvo suvienodinti, įvesta ir svarbi naujovė – nustatyta, kad „žemių teismų raštininkai turi rašyti lenkiškai, o ne rusiškai, visi įstatymai nuo šiol turi būti išleidžiami lenkiškai“. Tai reiškė, kad oficialia valstybės dokumentų kalba vietoj rusėnų kalbos (taip buvo vadinama kanceliarinė slavų kalba, kuri Lietuvoje buvo įsigalėjusi nuo XIV a. antrosios pusės) tapo lenkų kalba. Seimų konstitucijos, seimelių instrukcijos, pavietų teismų ir Vyriausiojo tribunolo sprendimų knygos, daugelis valdovo aktų, Lietuvės Metrika pradėti rašyti lenkų kalba. XVII a. pabaigoje ne tik aukštieji pareigūnai, bet ir eiliniai bajorai jau mokėjo lenkiškai. Tiesa, po 1697 m. įstatymo dar gana ilgai nemažai bajorų išliko dvikalbiai, mokėjo gimtąją (lietuvių arba rusėnų) ir lenkų kalbas. Lenkų šnekamosios ir rašto kalbos plitimas dar labiau pablogino lietuvių kalbos padėtį Lietuvoje.

NEBYLUSIS SEIMAS.

Valdžios neveiksnumą atskleidė 1717 m. vasario mėn. Váršuvos seimas, amžininkų pavadintas Nebyliu-ju (jis vyko tik vieną dieną). Seimo atstovai, apsupti Rūsijos kariuomenės, buvo tarsi nebylūs – neprieštaravo tiesioginiam Rūsijos kišimuisi į ATR reikalus.

Priimti nutarimai aiškiai prisidėjo prie šalies politinės bei karinės galios mažėjimo ir vėlesnio valstybės panaikinimo. Valdovas privalėjo iš krašto išvesti Saksėnijos gvardijos dalinius (1 200 karių) kaip svetimšalių kariuomenę. Saksų ministrai neteko teisės spręsti ATR klausimų. Suvaržyta valdovo laisvė neribotą laiką būti išvykusiam už ATR ribų.

3. Augustas II ir Augustas III (mozaikos Dresdene (Vokietijoje) fragmentas)

Bajorai neteko vienos iš aukso laisvių – teisės burtis į konfederacijas. Apribota etmonų valdžia. Buvo labai sumažinta ATR kariuomenė: galėjo turėti 24 200 karių (iš jų 6 200 LDK). Net ir tokią menką kariuomenę buvo sudėtinga surinkti dėl nuolatinio bajorų vengimo atlikti karo tarnybą. Be to, kaimyninių valstybių kariuomenės buvo dešimt kartų didesnės. Bajorų pavietų seimeliai neteko teisės tvarkyti kariuomenės, iš dalies ir išdo klausimų. Valdovas neteko galių stiprinti monarcho valdžią. Seimuose palikta *liberum veto* teisė, o tuo naudojosi užsienio valstybės – jos ir toliau galėjo griauti seimų darbą papirkinėdamos seimo atstovus. ATR teisių garantu seimas paskelbė Rūsijos carą Petrą I. Tai reiškė, kad nuo šiol rusų kariuomenė galėjo būti oficialiai išdėstyta ATR teritorijoje, o caras gavo teisę kištis į politinį vidaus gyvenimą. Rūsija darė didžiulę įtaką ATR, nors dar nepajėgė jos visiškai užgrobti. Prisidėjo laipsniškas valstybės silpnėjimas, kuris lėmė tris ATR padalijimus XVIII a. pabaigoje (2).

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kaip Lietuvos valstybingumo raidą veikė didikų grupuočių tarpusavio kovos?
2. Dėl kurių išorės priežasčių ATR silpnėjo XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a. pradžioje?
3. Kuo Lietuvai buvo ypatingas 1697 m. teisių suvienodinimo įstatymas?
4. Nurodykite pagrindinius Nebyliojo seimo nutarimus.
5. *Kodėl XVII a. ATR vadinamas bajorų aukso amžiumi?
6. **Įvardykite Saksų dinastijos valdymo padarinius Lietuvai.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Ištrauka iš 1669 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) arklidininko kunigaikščio Boguslavo Radvilos laiško dėl dvikovo kancleriui Kristupui Pacui:

Maloningasis Pone LDK Kancleri,

Kadangi Jūsų Malonybė neteikėte jokios reikšmės Jo Karališkosios Didenybės ir Respublikos tarpusavio požiūriui, nenorėjote palikti ramybės mūsų ir atstatyti mūsų nepagrįstai paliestos garbės³, mums už sveikatą brangesnės, norime ją apginti ginklu, kaip tą daryti leidžia mums ir pats Statutas, ir įžeista garbė. Tad šiuo laišku kviečiame Jūsų Malonybes, kad su šviesiuoju Vilniaus ponu Mykolu Kazimieru Pacu, kadangi abu mus neteisėtai užpuolėte, taigi kad Jūsų Malonybė su manimi, o šviesusis Vilniaus ponas su jo malonybe kunigaikščiu ponu Mykolu Kazimieru Pacu rytoj apie ketvirtą valandą ryto mums prisistatytumėte į tą pačią vietą ir lauką tarp Grybuvo ir Černikovo raiti ir ginkluoti ir kautumėtės pistoletais; kiekvienas iš Jūsų atvykite su ne daugiau kaip penkiais žmonėmis, nes ir mes ne daugiau kaip penkiese atvyksime, t. y. kiekvienas iš mūsų lauks Jūsų su keturiais bičiuliais, susietais riterio garbės žodžiu, taip pat slapta, jei ir kuris kam nors mus išduos, neteks riterio garbės; tam paminėtus riterius pasitelkę tik liudytojais⁴, gavę satisfakciją⁵, jei norėsite, liksime Jums palankūs broliai.

Boguslavas Radvila, LDK arklidininkas Váršuvoje, smuklėje, 1669 m. liepos 1 d.
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas, sudarė ir parengė A. Baliulis ir kt., Vilnius, 2001, p. 390.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir papildoma literatūra ar internetu, atsakykite į klausimus:

- Kurios pareigos LDK – kanclerio ar arklidininko – buvo aukštesnės?
- Kuri didikų giminė – Radvilų ar Pacų – XVII a. antrojoje pusėje buvo įtakingesnė ir kokie faktai tai liudija?
- Kokia kalba ir kodėl galėjo būti parašytas šis laiškas?
- Įvardykite, koks asmuo laiške vadinamas „Jo Karališkąja Didenybe“. Kurios dinastijos atstovas jis buvo?
- Ką iš šaltinio galėtumėte pasakyti apie to meto Lietuvos teisinę sistemą?
- Kaip tarpusavyje dera šios šaltinyje minimos sąvokos – LDK ir Respublika?

Atsakymus pagrįskite.

2. Istorikas Domininkas Burba apie ATR silpnėjimo ir žlugimo priežastis:

Augusto II karaliavimo metai išsiskiria tuo, kad valstybėje buvo nuolatinė karo padėtis, o jis pats nepalaužiamai siekė sustiprinti savo valdžią. Augustas II buvo monarchas, kuris siekė įvesti saksonišką absoliutizmą, centralizuoti aukščiausiąją valdžią, paversti valstybę „žydinčia ir galinga“. Augustas III neturėjo nei tėvo gabumų, nei noro tvarkyti valstybę. Nuo lopšio augintas kaip Respublikos sosto paveldėtojas, jis ne tik neišmoko lenkiškai, bet apskritai mėgo būti šešėlyje. Net kovų dėl sosto įkarštyje šis valdovas stengėsi nedalyvauti svarbiausiuose įvykiuose, palikdamas viską carienės kariuomenei ir diplomatijai. Kritiniu karo momentu jam nieko nereikšė išvažiuoti į Leipcigo mūšį. Bet šis bailus ir tingus karalius turėjo gerą širdį, globojo mokslą ir meną. Be to, jis sugebėjo išlaikyti Respubliką nepriklausomą ir vientisą jos sienas, todėl šio valdovo vertinti vien neigiamai negalime.

Anot Rūsijos istoriko A. K. Iljenkos, „Respublika XVIII a. pati užkasė savo talentą į žemę“; tad ne abu Augustai, ne Saksėnijos dvaras tapo pagrindine valstybės žlugimo priežastimi. Didžiausia kaltė turbūt tektų konservatyviam, savo krašto likimui abejingam feodalų luomui ir agresyviai kaimyninių šalių politikai.

Pagal D. Burbos str. „1733–1736 m. LDK bajorijos politinių ieškojimų pėdsakais“, *LDK istorijos studijos*, Vilnius, 2001, p. 74–75.

Remdamiesi šaltiniu, atsakykite į klausimus:

- Kokią pagrindinę ATR silpnėjimo priežastį Saksų dinastijos laikais pabrėžia šaltinio autorius?
- Kokių teigiamų aspektų XVIII a. pirmojoje pusėje galima įžvelgti Respublikos gyvenime?
- Kaip dar buvo vadinama Saksų dinastija?
- Paaiškinkite metaforą: „Respublika XVIII a. pati užkasė savo talentą į žemę.“

Atsakymus pagrįskite.

³ Sugrąžinti mūsų nepagrįstai nuplėštos garbės.

⁴ Kaip liudytojus.

⁵ Satisfakcija – pasitenkinimas kam nors padarius skriaudą už įžeidimą (dvikova).

12. Lietuvės kovos XVII a. viduryje – XVIII a. pradėioje

- Kodėl XVII–XVIII a. Lietuvą nuolat puldinėjo kaimyninės valstybės?
- Kaip nuolatiniai karai atsiliepė ATR valstybingumui?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

ATAMĀNAS – KAZOKŲ KARIUOMENĖS IR ATSKIRŲ DALINIŲ VADAS, TURĖJĘS KARINĘ IR ADMINISTRACINĘ VALDŽIĄ; IŠ PRADŽIŲ BUVO RENKAMAS, VĖLIAU – VALDŽIOS SKIRIAMAS.

KONTRIBŪCIJA – PER KARĄ – PRIEVARTINĖ PINIGINĖ RINKLIAVA IŠ OKUPUOTOS TERITORIJOS GYVENTOJŲ, PO KARO – SUMOS, KURIAS NUGALĖTIEJI MOKA NUGALĖTOJAMS.

LAŪKO ĖTMONAS – LDK IR KAI KURIŲ KITŲ ŠALIŲ KARIUOMENĖS VADAS, KURIS MŪŠYJE BUVO PAVALDUS DIDŽIAJAM ETMONUI.

RADĀ – LĖNKIJOJE, BALTARŪSIJOJE, UKRAINOJE FEODALIZMO LAIKAIS – LIAUDIES SUSIRINKIMAS IR TARYBA.

KARAS SU RŪSIJA.

XVII a. viduryje Lietuvės teritoriją (1) užplūdo Švėdijos ir Rūsijos kariuomenės. Viskas prasidėjo 1648 m., kai Ukrainos kazokai sukilo prieš Lėnkijos valdžią (1). Sukilimas parodė valstybės karinį ir politinį silpnumą. Jis sukėlė karą, kuris truko beveik 20 metų. Jame, be ATR, dalyvavo Rūsija, Švėdija, Prūsija, Krýmo chanātas.

Nors kazokų sukilimas prasidėjo toli Ukrainoje, greitai persimetė į kitas rusėniškas LDK žemes. LDK **laūko ėtmonas** (vėliau – didysis etmonas) Jonušas Radvila (1612–1655 m.) (2) pradėjo rinkti kariuomenę, nors dėl tuščio išdo tai padaryti buvo labai sunku. Jis su 10 tūkst. pašauktinių kariuomene pajudėjo malšinti sukilimo. Rūsija atidžiai stebėjo įvykius dabartinės Ukrainos ir Baltarūsijos teritorijose, laukė palankių aplinkybių, kad galėtų

įsiveržti į ATR. Kai 1654 m. Perejaslavo **rādoje** kazokų vyresniųjų taryba pasirašė susitarimą su caru Aleksejumi Michailovičiumi sujungti dabartinės Ukrainos teritoriją su Rūsija, tapo aišku, kad ATR ir Rūsijos karas yra neišvengiamas. 1654 m. vasarą Rūsijos kariuomenė įžengė į LDK teritoriją. Jai smarkiai niekas nesipriešino. Paeiliui Rūsijos kariuomenė užėmė Smolenską, Polocką, Vitebską ir sumušė J. Radvilos vadovaujamas LDK pajėgas.

Svarbiausias Rūsijos tikslas buvo užimti likusią LDK dalį, užgrobti sostinę Vėlnių, pasiekti Kaūną ir pasukti į Gardiną ir Brestą. Užimti Vėlnių maskvėnams buvo svarbu ne tik dėl to, kad jis buvo LDK sostinė ir senas Maskvės konkurentas, bet ir tam, kad įtvirtintų miestą kaip nukariautų žemių administracinį ir politinį centrą bei pasienio tvirtovę, kurios reikia tolesniems nukariavimams. Susiklosčius su-

ATR TERITORIJOS KAITA XVII A. ANTROJOJE PUSĖJE – XVIII A. PIRMOJOJE PUSĖJE

1. ATR teritorijos kaita XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a. pirmojoje pusėje

dėtingoms aplinkybėms, didysis etmonas ir Vilniaus vaivada Jonušas Radvila, Vilniaus vyskupas Jurgis Tiškevičius (1596–1656 m.) ir LDK arklidininkas Boguslavas Radvila kreipėsi pagalbos į Švedijos karaliaus vietininką Magnusą Gabrielį de la Gardį (*De la Gardie*). Prasidėjo derybos. Kol jos vyko, Lietuvės kariuomenė, spaudžiama keliskart gausesnių rusų pajėgų, pasitraukė iš Vilniaus ir įrengė stovyklą prie

Kėdainių. Į ją susirinko dalis Žemaitijos, Upytės, Ukmergės ir Kauno pavietai bajorų, kurie nutarė pasiduoti Švedijos karaliaus globai.

Rusijos kariuomenė beveik nesulaukusi pasipriešinimo 1655 m. rugpjūčio 8 d. po kelių valandų mūšio užėmė Vilnių, LDK sostinę, kuri nuo XIV a. pabaigos nebuvo patyrusi prieš antpuolių. Prasidėjo sostinės okupacija (truko šešerius metus). Po

2. Jonušas Radvila (dailininkas nežinomas, apie 1654 m.)

dešimties dienų rusų kariuomenė užėmė Kauną. 1655 m. Maskvės karinis aktyvumas sumažėjo, nes paaštrėjo jos santykiai su Švedija.

Po trejų metų kovos su Rūsija atsinaujino. 1659 m. rusai užėmė Slanimą, Lydą, Gardiną, siekė galutinai palaužti Lietuvą, išvargintą kovų su švedais Kuršė. Lėnkijos ir Lietuvos kariuomenė (lietuvių joje buvo apie 20 tūkst.), vadovaujama didžiojo etmono Povilo Sapiegos ir Lėnkijos kariuomenės vado Stefano Čarneckio (*Czarniecki*), po daugybės pergalių gudiškose žemėse 1661 m. gruodžio 2 d. išvadavo Vilnių, vėliau Kauną, Gardiną (3).

Palengva rusų kariuomenė buvo išstumta iš Lietuvos. LDK kariuomenėje dėl kareivių išlaikymo sunkumų dažnai kildavo maištų, todėl lietuviai nesugebėjo pasinaudoti pranašumu, įgytu kare su rusais. 1667 m. buvo sudarytos Andrusovo paliaubos, Lietuvą amžiams neteko kadaise Vytauto Didžiojo prijungtų Smolensko, Černigovo ir Severskio žemių. 1686 m. buvo pasirašyta Amžinoji taika, LDK ir Rūsijos teritoriniai ginčai buvo galutinai išspręsti ir nebekilo iki pat XVIII a. pabaigos.

KARAS SU ŠVEDIJA.

Rūsijos kariuomenei artinantis prie Vilniaus ir okupuojant Rytų Lietuvą, 1655 m. vasarą šalį užpuolė dar vienas priešas – švedai (2). Į švedų valdžią pateko Žemaitiją, Vidurio Lietuvą, Šiaurės Aukštaitiją ir Užnemunę. Kita Lietuvos dalis (su Vilniumi ir Kaunu) tuo metu jau buvo Rūsijos kariuomenės rankose. Švedų kariuomenės didžioji dalis (apie 9 tūkst. žmonių), įžengusi į Lietuvą per Biržus (4), Pėsvalį, lapkričio pradžioje persikėlė per Nėmuną ties Veliūna ir per Užnemunę (Prūsijos pasieniu) nužygiavo į Lėnkiją. Lietuvoje pasiliko keli švedų pulkai (apie 3 500 žmonių).

1655 m. rugpjūčio mėn. lietuvių bajorai Kėdainiuose J. Radvilos rūmuose pasirašė pasidavimo į Švedijos globą aktą, kuris spalio 20 d. virto unija. Karolis X Gustavas (valdė 1654–1660 m.) buvo paskelbtas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Lietuvos bajorams paliktos jų privilegijos, žemės, pareigos, religijos laisvė. Švedija įvedė kariuomenę į tą Lietuvos teritorijos dalį, kuri nebuvo užimta rusų (Žemaitiją, Breslaujos, Ukmergės, Upytės, dalį Kauno ir Trakų pavietų), bet karo su rusais nepradėjo.

Ši sutartis atspindėjo tik dalies bajorų interesus. J. Radvila ir jo šalininkai pasidavė švedams. Jis tikėjosi sušaukti seimą Vilniuje ir sulaukti visų bajorų pritarimo sutarčiai su švedais. Kita lietuvių bajorų dalis, vadovaujama Stanislovo Ordos, pasielgė panašiai – pasidavė Maskvai. Taip jie, pripažindami

3. XVI–XVIII a. Gardino pavieto bajorų šauktinės kariuomenės vėliava

4. Švedų apsupta Bīržų tvirtovė (graviūra, 1704 m.)

carą Aleksejų Lietuvės valdovu, mėgino nuo rusų kariuomenės plėšikavimų apsaugoti savo dvarus. Tačiau ji ir toliau negailestingai alino kraštą.

Kėdėdinių unija truko trumpai. Tai lėmė naujos aplinkybės: Maskvą siekė išėjimo į Baltijos jūrą, paskelbė karą Švedijai ir pasirašė dvejų metų paliaubas su ATR. Žemaitijoje 1656 m. balandžio mėn. kilo bajorų bei valstiečių sukilimas prieš plėšikaujančias ir sutarties sąlygų nesilaikančias švedų įgulas. Švedai Žemaitijoje elgėsi ne kaip sąjungininkų teritorijoje, bet kaip užkariautame krašte. Visuomenę erzino švedų renkami mokesčiai ir savivalė dvaruose. Švedų, kaip ir rusų karių valdžia, skyrė dideles **kontribucijas**, kareiviai savavaliavo, engė ir plėšė gyventojus, grobstė kultūros vertybes. Žinios apie švedų nesėkmes Lėnkijoje tik dar labiau pagreitino sukilimą. Jis lėmė Kėdėdinių unijos likimą.

1659–1660 m. sandūroje švedų likučiai buvo galutinai išvyti iš Lietuvos į Kušą. Penkerius metus trukusi švedų okupacija pasibaigė Olyvos taika 1660 m., kuria ATR atsisakė Livonijos, gavo Latgalą su Daugpiliu ir Kušą vasalinėmis teisėmis. Jonas Kazimieras Vaza (valdė 1648–1668 m.) atsisakė pretenzijų į Švedijos sostą. Švedai išipareigojo grąžinti per karus išvežtas kultūros vertybes (archyvus, bibliotekas).

KARO SU OSMĀNŲ IMPĒRIJA APŽVALGA.

XVII a. antrojoje pusėje Osmānų impėrija vykdė užkariavimų politiką, ji siekė užimti Vėngriją ir Ukrainą. Dešiniakrantė Ukrainą po Andrusovo paliaubų priklausė Lėnkijai. Vietiniai kazokų **atamānai** vis susivienydavo su osmanais. Tai ypač skatino Lėnkijos ir Osmānų impėrijos karinius susidūrimus, iš kurių keletas verti kiek daugiau dėmesio.

5. Lietuvės kariuomenės husaro kirasà – metaliniai šarvai, nešioti ant nugaros ir krūtinės apsisaugoti nuo ginklų smūgių (XVII a.)

1673 m. Lietuvės etmonams pavyko sutelkti dalį kariuomenės. Visam žygiui vadovavo Lėnkijos didysis etmonas Jonas Sobeskis, Lietuvės kariuomenei – Mykolas Pacas ir Mykolas Radvila. Lapkričio 9 d. kariuomenė pajudėjo Chotyno link ir nugalėjo priešą.

Karuose su Osmānų impėrija lietuviai laikėsi nuomonės, kad tai pirmiausia Lėnkijos reikalas. Kur kas didesnis pavojus Lietuvai grėsė iš Švėdijos ir Rūsijos. Lietuvai trukdė ir kitos aplinkybės: Jono Sobeskio ir Mykolo Paco, o vėliau Pacų ir Radvilų tarpusavio nesutarimai; prasta LDK kariuomenės (5) materialinė ir finansinė būklė. Visuotinio šaukimo pagrindu buriama kariuomenė XVII a. antrojoje pusėje tapo nepajėgi kovoti su reguliariomis samdinių kariuomenėmis. 1683 m. Vienos mūšyje, kuriame Lėnkija su Ąustrija sutriuškino Osmānų impėrijos karines pajėgas ir taip sustabdė tolesnį jos veržimąsi į Europą, LDK nedalyvavo, savo kariuomenės ji nesiuntė.

LIETUVÀ IR ŠIAURĖS KARAS.

XVIII a. pradžioje su Lietuva buvo tiesiogiai susijęs Šiaurės karas, vykstantis tarp Švėdijos ir Rūsijos. Pastaroji siekė palaužti švedų vyravimą Báltijos jūroje

ir įsitvirtinti šiame regione. Siekdamas įgyvendinti šį tikslą, Rūsijos caras Petras I su ATR karaliumi Augustu II ir Dānija sudarė sutartį prieš Švėdiją. Nepasitaręs su ATR Seimu, Augustas II, veikdamas kaip Saksōnijos kunigaikštis ir remdamasis saksų kariuomene, ketino iš Švėdijos atkariauti Livōniją ir paversti ją savo valda. 1700 m. Augusto II saksų kariuomenė apgulė Rỹgą, o Rūsijos kariuomenė – Narvą prie Sūomijos įlankos. Puolimas buvo nesėkmingas. 1700–1701 m. Švėdijos karalius Karolis XII nugalėjo rusus, danus, išvijo iš Rygōs saksų kariuomenę. Švėdijos kariuomenė buvo išdėstyta netoli šiaurinių LDK sienų. Augustas II negavo paramos iš ATR Seimo, todėl Saksōnijos kariuomenė buvo per maža, kad būtų galima toliau kariauti su Švėdija. Dėl šios priežasties Augustas II buvo linkęs pasirašyti su Švėdija taikos sutartį.

Kitokius planus siekė įgyvendinti Karolis XII. Švedų kariuomenė 1701 m. vasarą įžengė į Lietuvės teritoriją ir užėmė nemažą dalį Žemaitijos, taip pat Kėdāinius ir netgi Kaūną. Karolis XII įsikūrė netoli Rasėinių. Kituose miestuose įsikūrusios įgulos keliavo po kraštą ir atiminėjo iš gyventojų maistą, gyvulius, pašarus.

Susiklosčiusios aplinkybės tiesiog privertė ATR Šiaurės kare prisidėti prie Rūsijos ir Saksōnijos. Svarbus veiksnys šiose kovose buvo saksų kariuomenės dalyvavimas ir jų pasiruošimas kovoti su švedais, kurių taktika mažai kuo skyrėsi nuo saksų. 1704 m. Lietuvės pozicija kare buvo gana prieštaringa. Dalis ATR bajorų, kurie nepalaikė Augusto II, linko į Karolio XII pusę ir su jo žinia nauju karaliumi išsirinko Stanislovą Leščinskį. Šis leido švedų kariuomenei būti Lietuvės teritorijoje ir įsipareigojo kariauti prieš Rūsiją Švėdijos pusėje. Lietuvojė vyko Stanislovo Leščinskio ir Augusto II šalininkų kova.

1704–1708 m. kovota permainingai. 1708 m. kovo mėn. švedų karalius Karolis XII nusprendė žygiuoti į Rūsiją ir ten sutriuškinti Petro I kariuomenę. 1709 m. birželio 27 d. mūšyje prie Poltavos Švėdijos ir Stanislovo Leščinskio kariuomenės buvo sutriuškintos, pats Karolis XII buvo sužeistas ir turėjo bėgti slėptis į Osmānų impėriją. Stanislovas Leščinskis, praradęs švedų paramą, pasitraukė į Prancūziją. Ma-

tydamas švedų ir Stanislovo Leščinskio pralaimėjimą, etmonas Jonas Sapiega perėjo į Augusto II pusę. Iš LDK teritorijos buvo išvyta Švedijos kariuomenė, tačiau prasidėjo badas ir maro epidemija, mirė daugiau žmonių, nei žuvo per Šiaurės karą.

Valstybės karinė galia ir kovos parengtis XVIII a. pirmojoje pusėje buvo prasta. Galima sakyti, valstybė buvo beveik paralyžiuota. Per Šiaurės karą į Lietuvės teritoriją įžygiavo Rusijos kariuomenė, kuri per visą XVIII a. sėkmingai kontroliavo LDK.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

- 1. Išvardykite tris neigiamus karo su Rusija padarinius Lietuvai.
- 2. Kokią įtaką Kėdėinių unija padarė LDK valstybingumui?
- 3. Kodėl Lietuvą pasyviai dalyvavo ATR karuose su Osmānų impėrija? Nurodykite kelias priežastis.
- 4. Kurie faktai rodo, kad per Šiaurės karą galutinai smuko LDK karinė galia?
- 5. *Kuri valstybė buvo pavojingiausia Lietuvai? Kodėl?
- 6. **Kodėl Lietuvą aptariamuoju laikotarpiu nuolat puldinėjo kaimyninės valstybės?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Politinė padėtis Ukrainoje per karą su Osmānų impėrija:

Kad ir kokie buvo tikrieji B. Chmelnyckio tikslai, jau 1652 m. pabaigoje jis siekė išlaikyti metus trunkančią taiką su Respublika. Ji užtikrino jam visišką valdžią Ukrainoje, o saugumą užtikrino didžiulis atstumas, kuris skyrė Lėnkijos ir Lietuvės kariuomenes nuo kazokų, bei savotiškas „biologinis barjeras“, t. y. maras. 1652 m. gruodžio mėn. kazokams nerimą sukėlė dalies Karūnos pajėgų, vadovaujamų etmono Stanislovo Potockio, judėjimas į rytus.

Pagal kn. T. Ciesielski, *Sejm brzeski 1653 r.*, Toruń, 2003, p. 21.

*Remdamiesi šaltiniu, atsakykite į klausimus:

- a) Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių XVII a. viduryje Ukrainos kazokai palankiai vertino tai, kad Rusija kišasi į ATR reikalus.
- b) Kurios valstybės etmonu buvo S. Potockis?
- c) Kodėl šaltinyje minima Karūnos, o ne Lietuvės kariuomenė?
- d) Prisiminkite, koks buvo ukrainiečių žemių teisinis statusas minimu laikotarpiu.
- e) Kokie du laikotarpio bruožai matyti iš šio šaltinio? Kuo jie ypatingi? Atsakymus pagrįskite.

2. Istorikas Bronius Dundulis apie Švedijos kariuomenės įsiveržimą į Lietuvą:

Karas su švedais tebevyko, bet ypač Lietuvą jis jau mažai telietė. Po Poltavos mūšio iš esmės baigėsi Lietuvės ir Lėnkijos dalyvavimas Šiaurės kare. Kilus rusų ir turkų karui (1711 m.), iš Lietuvės ir Lėnkijos rusų kariuomenė buvo atitraukta, ir ATR laikėsi neutraliai, bijodama, kad neįsiveržtų iš Pamario švedai. Kartais rusų kariuomenė pereidavo Žemaitiją, traukdama iš Rygės per Prūsiją į Pamarį. Kaip Petro I ir Augusto II buvo sutarta, Saksėnijos ir Lėnkijos kariuomenė (t. y. iš tikrųjų Augusto II) arba Saksėnijos, o ne valstybės pajėgos, ir Rusijos kariuomenės daliniai 1711 m. išžygiavo iš Lėnkijos į švedų Pamarį prie Oderio. Sąjungininkų kariuomenė vyko per Prūsiją, nepaisydama jos karaliaus protestų.

Pagal B. Dundulio kn. *Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a.*, Vilnius, 1977, p. 149.

Remdamiesi šaltiniu, atsakykite į klausimus:

- a) Nurodykite du neigiamus Šiaurės karo padarinius Lietuvai.
- b) Kodėl ATR po Poltavos mūšio nebedalyvavo Šiaurės kare? Atsakymus pagrįskite.

13. Lietuvos ūkio pokyčiai

- Kodėl Šiauliuosė kilo pats didžiausias ekonominio pobūdžio sukilimas XVIII a. Lietuvoje?
- Dėl kokios priežasties Lietuvoje ilgai išsilaikė feodalinė santvarka?

– SĄVOKŲ ŽODYNELIS –

EKONOMIJA – XVI–XVIII a. ATR valdovui priklausančios žemės (dar vadintos karaliaus stalo dvarais), kurių pajamos buvo skiriamos monarcho dvarui išlaikyti; vienos pagrindinių – Gardino, Šiaulių, Alytaūs.

INVENTŪRIUS – tikslus ir detalus turto aprašymas.

LATIFUNDIJA – didelė privati žemės valda.

MĀRGAS – istorinis žemės ploto vienetas (svyravo nuo 0,25 iki 0,71 ha).

PALIVĀRKAS – atskira dvaro dalis su reikalingais ūkio trobesiais; nedidelis dvaras.

EKONOMINĖ IR DEMOGRAFINĖ KRAŠTO PADĖTIS.

XVII a. antrojoje pusėje krašto ūkis pradėjo smukti. Šalis buvo nuniokota XVII a. vidurio karų su Rūsija ir Švedija. XVIII a. pradžioje vykęs Šiaurės karas ir 1709–1711 m. maro epidemija lėmė demografinę krizę. Ištisi kaimai ir miesteliai ištuštėjo, iš kaimų bėgo valstiečiai, miestuose ir miesteliuose nusmuko prekyba ir amatai. Nuvertėjo pinigai, vietoj sidabrinų pinigų pirmą kartą LDK pradėti kaldinti variniai šilingai. Tokia krašto padėtis taikliai apibūdinama 1712 m. Alytaūs **ekonomijos inventūriuje**: „Ten, kur anksčiau buvo erdvūs kaimai, dabar vieta, kur Trojos būta.“ Tie, kurie nemirė iš bado ar nuo karo ir maro, išsigelbėjimo ieškojo bėgdami į svetimas žemes (1, 2). Bajorai, siekdami sustabdyti valstiečių bėgimą, 1718 m. išleido specialų įstatymą, kuris draudė palikti feodalo valdą.

Kraštas pamažu pradėjo keltis iš griuvėsių. Iki 1790 m., kai vyko pirmasis gyventojų surašymas, Lietuvą sustiprėjo ir pasiekė XVII a. vidurio demografinį lygį. Tuo metu ne tik vyko dūmų surašymas, bet ir buvo fiksuojamas asmens luomas (1), religija, lytis bei amžius. Tai buvo vienas pirmųjų visuotinių surašymų Europoje. Lietuvoje gyveno apie 3,2 mln. gyventojų. Bajorai sudarė tik apie 6 proc., be to, dauguma jų buvo neturtingi (neturėjo priklausomų valstiečių). Miestai tuo metu buvo skirstomi į 4 grupes. Pirmajai grupei priklausė Vilnius, kuriame XVIII a. pabaigoje gyveno daugiau nei 23 tūkst. žmonių, ir Kaūnas. Antrajai – Lyda, Brac-lavas, Rasėiniai, Šiauliai. Trečiajai – 19 miestų, o ketvirtajai – miestai, kurie neturėjo savivaldos teisių. Iš viso LDK buvo tik 271 miestas ir miestelis – kur kas mažiau nei XVII a. viduryje. Valstiečiai sudarė

1. XVIII a. Lėnkijos luomų atstovai – bajoras, miestietis, valstietis (dail. D. Chodoveckis)

apie 80 proc. visuomenės, miestiečiai – 12 procentų. Gyventojų tankumas buvo vidutiniškai 15 žmonių viename kv. kilometre.

BAUDŽIAVINIO PALIVARKINIO ŪKIO RAIDA XVIII AMŽIUJE.

Dėl anksčiau minėtų sunkumų žemvaldžiai pradėjo lažą keisti činšu. Šis procesas prasidėjo dar prieš XVII a. vidurį, kai Gardino ir Šiaulių ekonomijose buvo pereita prie činšo. Lažinių ūkių nuolat mažėjo ne tik valstybinėse žemėse, bet ir didikų **latifundijose**. Tačiau po karų pamažu atkuriant kaimus ir daugėjant gyventojų atgimė ir **palivárkas**. Nuo XVIII a. vidurio Lėnkijoje ir Lietuvoje buvo labai didelis grūdų eksporto poreikis. Kai kuriuose uostuose, pavyzdžiui, Gdanske, jis išaugo penkis kartus. Didėjanti grūdų paklausa ir ekonominis suinteresuotumas vertė žemvaldžius plėsti palivarkines valdas (kurti naujus palivarkus), didinti lažo dienų skaičių ir apskritai baudžiavines prievoles. XVIII a. antrojoje pusėje Lietuvoje vidutinis vieno valstiečio ūkis mokėjo 160–200 auksinų činšo, kuris prilygo maždaug 8–10 statinių grūdų.

Lažo krūvis Žemaitijoje buvo 3 dienos per savaitę, Vėlniaus vaivadijoje – 4, Trākų vaivadijoje – 5 dienos. Vasarą iš valstiečių buvo reikalaujama atlikti lažą su pagalbininku.

Išskirtinės buvo LDK iždininko Antano Tyzenhauzo (1733–1785 m.) (2) ūkio reformos, dėl kurių ekonomijose atsirado daug žemės ūkio technikos naujovių. Jis matavo žemę **márgais** ir vertino ją pagal kokybę. A. Tyzenhauzas buvo naujo žemės rūšiavimo pradininkas Lietuvoje. Paėmęs paskolą iš Olándijos banko, A. Tyzenhauzas nupirko olandiškų karvių, ukrainietiškių jaučių, angliškių avių ir kiaulių.

Palivarkuose A. Tyzenhauzas įrengė žuvų tvenkinius, užveisė sodus, daržuose vietoj ropių ėmė sodinti iki tol nesodintas bulves. Ekonomijos valstiečiai buvo mokomi ūkininkauti, gabesni jaunuoliai siunčiami mokytis agronomijos į Didžiąją Britāniją. Valstiečiams buvo įsakyta savo sodybose užveisti obelų ir vyšnių. A. Tyzenhauzas Gardine įsteigė botanikos sodą, medicinos ir veterinarijos mokyklas, turėjo orkestrą ir baletą. Norėdamas plėsti prekybą, ėmėsi valyti Nėmuno vagą. Tačiau

2. Antanas Tyzenhauzas, LDK išdininkas, manufaktūrų kūrėjas (dail. J. Damelis, XIX a. pradžia)

ne visi jo pertvarkymai buvo teigiami. 35 miestams ir miesteliams jis skyrė lažo prievolę ekonomijū, kuriose buvo kuriami palivarkai, naudai. 1776 m. netgi atėmė iš jų savivaldos teises. Šiaulių ekonomijoje A. Tyzenhauzas nustatė, kad valstiečiai nuo kiekvieno ketvirčio valako 2 dienas per savaitę privalo eiti lažą. LDK išdo pajamos išaugo du tris kartus, tačiau pasikeitimai sukėlė didžiulį valstiečių nepasitenkinimą, peraugusį į sukilimą.

1769 m. vasarą Žagārės dvare prasidėjo valstiečių maištas, kuris vėliau persimetė į kitas Jōniškio valsčiaus vietas ir pamažu išplito po visą ekonomiją. Keletą savaičių sukilėliai patys ją valdė, bet buvo gana pasyvūs ir tikėjosi, kad su karaliaus valdžia pavyks susitarti. Valdovas Stanislovas Augustas Poniatovskis įsakė numalšinti sukilimą. Greitai LDK kariuomenė, padedama maskvėnų dalinių, užėmė ekonomiją ir suėmė aktyviausius sukilėlius. Maišto vadai buvo nubausti mirties bausme. Nors sukilimas buvo numalšintas, valstiečių kova nebuvo beprasme. Ekonomijos administracija buvo pakeista, lažo prie-

volė sumažinta. 1780 m., bankrutavus ekonomijū ūkiui, sutartis su A. Tyzenhauzu buvo nutraukta, jis pats 1783 m. buvo apkaltintas išdo iššvaistymu ir teisiamas, neteko privilegijų bei dvarų.

PAULAVOS RESPUBLIKA.

XVIII a. antrojoje pusėje dalis bajorų suprato, kad reikia įvykdyti žemės ūkio reformą. Vieniems atrodė, kad naudingiau yra panaikinti palivarkus ir jų žemę išdalyti valstiečiams už činšą, kitų nuomone, palivarkus reikėjo stiprinti, pradėti naudoti našesnę žemės ūkio techniką, pamažu atsisakyti darbinių gyvulių ir primityvių įrankių, bet ir toliau naudoti valstiečių darbo jėgą. Pirmajai nuomonei atstovavo Povilas Ksaveras Bžostovskis (*Brzostowski*, 1739–1827 m.) ir jo reforma privačiame Turgėlių dvare (3), antrajai – jau anksčiau aprašyta Antano Tyzenhauzo reforma Alytaūs ir Šiaulių ekonomijose.

P. K. Bžostovskis 1767 m. nupirko Merkinės dvarą su 34 valstiečiais. Prie jo prijungė Turgėlių palivarką, esantį netoli Vilniaus. 1784 m. jo valdą sudarė 14 kaimų, 112 dūmų (arba 140 valakų žemės). Panaikinęs lažą ir dvaro žemes išdalijęs valstiečiams už činšą, jis pavadino valdą Paulavos (Pavlovo) respublika (4). 1769 m. P. K. Bžostovskis surašė nuostatus, 1791 m. juos papildė – išdėstė, kaip valstiečiai turi tvarkytis.

Visi valstiečiai paskelbti laisvais, galinčiais išeiti ir apsigyventi kur nori, jiems leista prekiauti. Teismas ir administracija atiduoti valstiečių išsirinktai bendrijos valdybai, kuri turėjo savo ginkluotą miliciją, išdą, savišalpos kasą ir mokyklą. Pastarojoje kaimiečiai turėjo būti mokomi agrarinių žinių, taip pat „darbštumo ir lojalumo savo ponui, kuris saugo pavaldinius“. Pats P. K. Bžostovskis tapo minėtos respublikos vadovu. Nustatyta, kad činšinis valstiečio ūkis turi būti valakinis, jame turi būti 4 jaučiai, 4 arkliai ir 6 karvės. Tokiame ūkyje galėjo šeiminkauti tik pakankamai darbingų žmonių turinti didelė šeimyna. 1791 m. nuo valako činšo buvo reikalaujama 180 auksinų per metus. Respubliką vėliau pripažino Stanislovas Augustas Poniatovskis. Paulavos respublika kaldino savo pinigus, kurie tais laikais buvo brangi retenybė Europos kolekcinin-

3. Povilas Ksaveras Bžostovskis įteisina Paulavos valstiečių respubliką 1769 m. (dail. P. Smuglevičius, 1795 m.)

kams. Respublika žlugo, kai jos įkūrėjas, suprasdamas, kad Rūsija greitai užims valdas, 1794 m. pasitraukė į Saksėniją.

P. K. Bžostovskio reforma buvo radikaliausia. Kituose dvaruose, naikinant palivarkus, valstiečių valdymas mažai tebuvo keičiamas. Visiškai panaikinti palivarkus ir lažą buvo beveik neįmanoma dėl vidaus rinkos siaurumo. Vis dėlto XVIII a. antrojoje pusėje Lietuvės kaime labai padaugėjo samdinių: ne tik palivarkuose, bet ir labiau pasiturinčių valstiečių ūkiuose. 1790 m. Marijampolės parapijoje iš 351 ūkininko net 183 turėjo samdinių. Tai būtų galima laikyti pirmosiomis kapitalizmo apraiškomis Lietuvoje. Kita vertus, tai galėjo būti susiję su baudžiavinio palivarkinio ūkio augimu. Padidintos prievolės dvaro naudai vertė valstiečius samdyti bernus ir mergas, kad patenkintų savo bei dvaro ūkio poreikius.

MANUFAKTŪRŲ KŪRIMAS IR PREKYBA.

Ūkio gyvenimo naujovė XVIII a. antrojoje pusėje tapo manufaktūros, kurias nuo 1768 m. karaliaus ekonomijose kūrė A. Tyzenhauzas. Gardino ekonomijoje apie 1780 m. veikė net 22 manufaktūros, jose dirbo daugiau kaip 1 300 asmenų. Pirmoji manufaktūra etninės Lietuvės teritorijoje apie 1774 m. buvo įkurta Šiauliuose. Joje buvo audžiami lininiai audiniai. Vis dėlto A. Tyzenhauzo manufaktūros buvo retas reiškinys ir po kelių dešimtmečių sunyko. Manufaktūrų gaminiai nebuvo populiarūs, nes kaimo gyventojai ir toliau apsirūpindavo reikiamaisiais buities reikmenimis, bajorai daugiau rinkosi užsienio amatininkų gaminius. Geriausi A. Tyzenhauzo manufaktūrų gaminiai kokybe negalėjo konkuruoti su užsienietiška produkcija. Be to, manufaktūrų raidą sustabdė paties A. Tyzenhauzo nevykęs sprendimas susieti nesuderinamus ekonominius dalykus –

4. Paulavos respublikos laikų pastatų griuvėsiai (dabartinis vaizdas)

baudžiavinį (lažą) ir samdomąjį darbą manufaktūroje, kurioje, kaip darbo pasidalijimą praktikuojančioje įmonėje, dirbo ir samdomi darbininkai.

Nors manufaktūros ekonomijose žlugo, kituose bajorų dvaruose pamažu plėtota pramonė (ypač maisto). Beveik kiekvienas didesnis dvaras turėjo savo degtinės varyklą. Javams malti buvo statomi vandens ir vėjo malūnai, pradėtos gaminti statybinių medžiagos. Degtas plytas ir čerpes gamino daugelis dvarų – Bīržų, Rietāvo, Skuodo, Kūrtuvėnų ir kiti. Plytinėse dirbo samdomi meistrai ir darbininkai. Kai kuriuose dvaruose buvo ir lentpjūvių. XVIII a. pabaigoje Lietuvos dvaruose buvo apdirbama geležis, stiklas, oda ir kailis. Dvaruose dirbo įvairių specialybių amatininkai, naudotos mašinos, varomos vandens ir gyvulių jėga. Kitaip nei miesto amatininkų dirbtuvėse, dvarų pramonėje vyravo darbo pasidalijimas. XVIII a. pabaigoje LDK kancleris Aleksandras Mykolas Sapiega Ružanuose (netoli Naugarduko; dab. Baltarusijoje) įsteigė manufaktūrą, kuri audė šilkinis audinius, medžiagas suknelėms. Šios įmonės audinių patekdavo ir į Vilniaus rinką, kur taip pat prekiauta audiniais

iš Gardino gelumbės, buvo drobės ir šilko audimo manufaktūrų.

Prekyba Lietuvoje nebuvo labai išplėtotą. Didžiausi prekijai, kurie vertėsi užsienio prekyba, buvo didikai ir bajorai – ne miestiečiai. Lietuvą, kurios miestai buvo silpnai išsivystę, daugumą savo žemės ūkio produktų galėjo eksportuoti į užsienį. Sąlygos eksportui buvo palankios, nes arti buvo Baltijos jūros uostai: Rygà, Liepoja, Klaipėda, Karaliūčius. Vidaus rinkoje pardavinėdami savo valdų žemės produkciją (grūdus, linus, kanapes), gautą pelną bajorai panaudodavo plataus vartojimo prekėms užsienyje pirkti. Daugiausia Lietuvą eksportavo žemės ir miško produkcijos, importavo – pramonės gaminius, druską (ją įveždavo iš Prūsijos, Lenkijos, Livonijos, Rusijos). Iš Vakarų buvo vežamos prabangos prekės: prancūziškas vynas, žuvis, geležis, audiniai, oda, prieskoniai. Pagrindiniai lietuvių prekybos tarpiniai punktai buvo Rygà ir Karaliūčius. LDK prekyba XVIII a. nedaug kuo skyrėsi nuo XVI–XVII a., ji rodė krašto ūkio pobūdį – žemdirbystės, gyvulininkystės ir miško išteklių buvo svarbiausi pajamų šaltiniai.

1. Nurodykite tris Lietuvos ūkio nuosmukio XVIII a. pradžioje priežastis.
2. Kokiomis Europoje plintančiomis idėjomis remdamasis savo reformas įgyvendino A. Tyzenhauzas?
3. Palyginkite A. Tyzenhauzo ir P. K. Bžostovskio reformas. Nurodykite po du skirtumus ir du panašumus.
4. Prisiminkite, kuriame amžiuje ir kodėl Lietuvoje atsirado čišo prievolė. Kaip pasikeitė jos vykdymas XVIII amžiuje?
5. *Dėl kokių naujų ekonominių socialinių pokyčių XVIII a. Lietuvoje pastebimos kapitalistinių santykių užuomazgos?
6. **Kodėl Šiaulių ekonomijos valstiečiai pralaimėjo sukilimą? Prisiminkite jums žinomus ankstesnius sukilimus Lietuvos istorijoje (1260–1274 m., 1409 m., 1656 m.) ir palyginkite juos su 1769 m. sukilimu. Kuo jie panašūs ir kuo skiriasi?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Iš Kauno pavieta bajoro Kristupo Zavišos dienoraščio:

1710 metais Prūsiose¹ įvairiose vietose siautė maras, o Lietuvoje – sunkios ligos ir negana to – badas, nes žmonės ne tik dvėselieną, bet kai kur net žmogieną valgė, ir niekas į tai nekreipė dėmesio. Didelė priespauda kariaunos, savos ir svetimšalių, kuri suėdė viską ligi paskutinio (grūdo), sukėlė badą. Dėl to kilo toksai badas, kad dvaruose pilna buvo lavonų vilkų maitos. Gyvi žmonės valgė lavonus, kates, šunis. Vilniuje vargšų po 100 ir daugiau mirdavo per dieną. 1711 metais po pernykščio siaubo palengvėjo, žmonės pasveiko, bet užkrečiamosios ligos daug kur arklius ir galvijus apniko. Atsirado taip pat skėrių didžiausi debesys, daug didesni ir bjauresni, negu 1690 metais kad buvo, o kas svarbiausia, visur, ypač Voluinėje, Baltarusijoje, Lietuvoje, kur jie užskrido ir nusileido, nieko ten nebepaliko, ne tik grūdus bei varpas, bet ir šiaudus suėdė.

Pagal kn. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1, sud. P. Pakarklis ir kt., Vilnius, 1955, p. 262.

*Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Išvardykite tris demografinio nuosmukio XVIII a. pradžioje priežastis.
- b) Įvardykite po dvi „svetimas“ ir „savas“ kariuomenes. Kaip jos susijusios su šio laikotarpio įvykiais?
- c) Pasakykite dvi ekonomikos nuosmukio priežastis.
- d) Kuriai valstybei tuo metu priklausė Voluinė ir dabartinė Baltarusija?
Atsakymus pagrįskite.

2. Istorikas Mečislovas Jučas apie valstiečių padėtį Lietuvoje XVIII amžiuje:

Lietuvos kaime XVIII a. pabaigoje nuskurdusių, bežemių valstiečių buvo gausu. Jie, kaip kampininkai², gyveno pas turtin-gesniusius. Nusigyvenę, prasiskolinę, išpardavę turtą ir sodybas, išvaržyti už nesumokėtas prievoles, jie buvo pagrindinė samdomoji darbo jėga. Parsisamdydavo ir bėgliai valstiečiai. Inventoriuose jie vadinami „ateiviais“. Lietuvoje veikė senaties įstatymas, leidžias dvarui per 10 metų grąžinti savo pabėgusius valstiečius. Seimo nutarimai, priimti 1661 m., 1667 m., 1671 m., 1685 m., 1717 m., 1784 m., sprendė bėglių klausimą, buvo sudaromos lengvesnės sąlygos dvarui sugauti ir grą-žinti pabėgėlius per teismus. Tačiau ir tai, matyt, nepadėjo, nes dvarininkai nuolat reikalavo uždrausti valstiečių išėivystę.

Pagal M. Jučo kn. *Baudžiavos irimas Lietuvoje*, Vilnius, 1972, p. 163.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl XVIII a. pabaigoje daugėjo valstiečių bėglių? Kaip dar buvo vadinami tokie valstiečiai?
- b) Dėl kurių priežasčių nuo XVII a. antrosios pusės ATR seimai nuolat nagrinėdavo pabėgusių valstiečių klausimą?
- c) Kodėl dvarininkai siekdavo susigrąžinti bėglius valstiečius?
- d) Kokie šaltinyje pateikiami faktai leidžia kalbėti apie feodalinės ir kapitalistinės gamybos bruožus aptariamuoju laikotarpiu?
Atsakymus pagrįskite.

¹ Prūsijoje.

² Kampiniškas – laikinai pas svetimus žmones gyvenantis asmuo; neturtingas žmogus.

14.

Baroko epocha Lietuvoje

- Kodėl politiškai silpstančioje Lietuvoje suklestėjo barokas?
- Kuo barokas svarbus Lietuvės kultūrai?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

DEDIKĀCIJA – POEZIJOS ŽANRAS: SAVARANKIŠKAS KAM NORS AUTORIAUS SKIRIAMAS KŪRINYS, KURIUO YRA AUKŠTINAMAS ADRESATAS.

EPIGRAMA – SENOVĖS GRAIKIJOJE IR VIDURAMŽIAIS DVIEILIS UŽRAŠAS ANT PAMINKLO, ANTKAPIO, ŠVENTYKLOS SIENOS, VĖLESNIAIS LAIKAIS – TRUMPAS (DAŽNIAUSIAI VIENO POSMO) SĄMOJINGAS, PAJUOKIAMASIS EILĖRAŠTIS, KURIUO REIŠKIAMA FILOSOFINĖ MINTIS, PAJUOKIAMOS KOKIO NORS ASMENS AR ŽMONIŲ GRUPĖS YDOS.

EPITĀFIJA – LAKONIŠKAS, DAŽNAI EILIUOTAS ANTKAPIO ĮRAŠAS MIRUSIAJAM ATMINTI.

FRESKĀ – (DRĖGNAME) TINKE TAPYTAS PAVEIKSLAS.

FRONTŌNAS – TRIKAMPĖ AR PUSAPVALĖ VIRŠUTINĖ ANTIKINIO AR KLASICISTINIO PASTATO DALIS.

RAIŽINYS – GRAFIKOS KŪRINYS: ATSPAUDAS POPIERIUJE NUO SPECIALIAIS ĮRANKIAIS IŠRAIŽYTOS PLOKŠTĖS.

BAROKO KELIAI Į LIETUVĄ.

ATR baroko idėjos pradėjo plisti labai anksti – XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje. Jo sklaida sutapo su stipriu katalikybės proveržiu – jos kova ir pergale prieš protestantizmą. Pirmiausia barokas plito jėzuitų dėka, kurie dar 1569 m. buvo pakviesti į LDK ir čia vykdė kultūrinę bei švietėjišką veiklą. Naująjį baroko stilių Lietuvoje diegė ir karmelitai, bernardinai, dominikonai ir kitos vienuolijos. Į Lietuvą iš kitų Europos kraštų atvykdavo patyrusių vienuolių dailininkų, taip pat gabenti meno kūriniai, literatūra. Baroko stiliaus naujoves mūsų šalyje skleidė ir valdovų bei didikų kviečiami užsienio menininkai. Rezidencijoms

ir bažnyčioms statyti jie kvietėsi italų architektus ir kitų sričių meistrus. Baroko pradžią LDK žymi Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio lėšomis 1586–1593 m. pastatyta jėzuitų bažnyčia Nesvyžiuje. Ją statant sekta tuo metu itin moderniu pavyzdžiu – svarbiausia jėzuitų šventove Jėzaus bažnyčia Rėmoje (pradėta statyti 1568 m.; ji laikoma pirmąja barokine bažnyčia Europoje). XVII a. pirmojoje pusėje pagal tos pačios bažnyčios pavyzdį buvo pastatytos pirmosios barokinės Vilniaus bažnyčios – Šv. Kazimiero, Visų Šventųjų, Šv. Terešės (1). Padaugėjo naujų vienuolynų, rezidencijų (pvz., Radvilų Vilniuje, Bėržuose ir Nesvyžiuje), mūrinių miestiečių namų.

1. Šv. Teresės bažnyčia Vilniuje (statyta 1633–1650 m. Stepono Paco užsakymu)

BAROKO ĮSITVIRTINIMAS IR BRANDA.

XVII a. viduryje vykstant karams su Rūsija bei Švedija, Lietuvą buvo nusiaubta ir nualinta. Miestus ir gyvenvietes nuniokojo gaisrai, maro epidemija. Iki tol sparti kultūros raida tarsi apmirė. Tačiau netrukus, jau 1667 m., pradėta statyti naujus didingus ir prabangius architektūros ansamblius – Pažaislio bažnyčią ir kamaldulių vienuolyną, Šv. Petro ir Povilo bažnyčią Vilniuje. Šių paminklų architektūra priskirtina brandžiajam barokui (XVII a. 4–8-ajam dešimtmečiams), kuriam būdinga gausi vidaus puošyba, santūresnės ir statiškesnės pastatų formos, uždaresnės kompozicijos. Tapyboje klestėjo altoriams skirti šventųjų atvaizdai (2) ir reprezentaciniai didikų portretai.

To meto bajorų požiūris į meną, jų skonis buvo ypač praktiškas: jie labiau vertino apčiuopiamus dalykus, grožis dažnai tapatintas su prabanga. Brangūs daiktai, aukso, sidabro dirbiniai liudijo turtą ir kilmingą giminę.

Iš miestų baroko idėjos sklido į provinciją: nuo XVII a. antrojo ketvirčio iki XVIII a. pabaigos im-

tos statyti medinės barokinės bažnyčios (Kėdainių Šv. Juozapo, Tabariškių Šv. Arkangelo Mykolo, Prienų, Alsėdžių bažnyčios). Jų architektūroje ir gausiai medžio drožiniais puoštuose interjeruose susipynė profesionalios miesto (visų pirma – Vilniaus) ir liaudiškos architektūros bruožai.

Tuo metu nemažai iš svetur atvykusių menininkų Lietuvoje rado savo antrąją tėvynę. Gimtinėje nežinomi kūrėjai savo veikla ir kūryba augte įaugo į Lietuvės meninį gyvenimą. Pavyzdžiui, tokie buvo Radvilų dvaro poetai Danielius Naborovskis (*Naborowski*), Zbignevas Morštinas (*Morsztyn*), tapytojas Ksaveras Dominykas Heskis (*Heski*).

VILNIAUS VĖLYVOJO BAROKO MOKYKLA.

Lietuvės ir Lėnkijos valstybės karaliai Augustas II ir Augustas III daugiau laiko praleisdavo Saksėnijoje negu ATR, kuri tapo lietuvių ir lenkų didikų bei užsienio valstybių interesų kovos lauku. Nors valstybė akivaizdžiai iro, menai klestėjo. Lietuvės didikai ir vidutiniai bajorai statė daug bažnyčių, šeimos koplyčių, rėmė vienuolijas. Šiaurės karo ir gaisrų nusiaubti pastatai ar nuniokotos bažnyčios netrukus būdavo atstatomos.

XVIII a. antrajame ketvirtyje Lietuvoje susiklostė savita Vilniaus vėlyvojo baroko mokykla. Žymiausias šios mokyklos atstovas – architektas Jonas Kristupas Glaubicas (*Glaubitz*). Vėlyvajam Vilniaus barokui būdingos itin grakščios, lengvos formos, vėlyvosios gotikos statinius primenantys siluetai. Bažnyčios dažniausiai buvo statomos su dviem išlankiais bokštais pagrindiniuose fasaduose. Tuo metu rekonstruotos per 1737 m. ir 1748 m. Vilniaus gaisrus nusiaubtos bažnyčios – Vilniaus Šv. Jonų, Šv. Kotrynos, Misionierių. Iš LDK sostinės vėlyvojo baroko mokyklos idėjos pasklido visoje valstybės teritorijoje.

BAROKAS – TEATRO EPOCHA.

Teatras geriausiai išreiškė šio laikotarpio estetines nuostatas ir žmogaus pasaulėžiūrą (4). Nuo 1570 m. Vilniaus universitete veikė mokyklinis jėzuitų teatras. Jau kolegijos atidarymo proga 1570 m. spalio 18 d. buvo suvaidinta italo Stepono Tučio (*Tuc-ci*) komedija „Heraklis“. Iš pradžių šiame teatre

2. Švč. Dievo Motina su kūdikiu iš Týtuvėnų bernardinų bažnyčios (nežinomas dailininkas, XVII a. 3-iasis dešimtmetis)

vaidintos kitataučių autorių dramos antikiniais ir bibliniais siužetais, tačiau ilgainiui vietos autoriai ėmė kurti dramas, vaizduojančias šalies realijas, istorinius įvykius, žymių žmonių darbus. Kūrinių herojai buvo didieji Lietuvos kunigaikščiai Mindaugas, Algirdas, Vytautas, Jogaila, Skirgaila, Traidenis, Vytenis ir kiti. Minėtina Kazimiero Bžozovskio drama „Kelias į aukščiausias valdžios viršūnes“ apie legendinį prūsų kunigaikštį Vaidevutį (suvaidinta 1712 m.), taip pat Juozapo Obrampolskio pjesė „Algirdas – didysis Lietuvos kunigaikštis“ (vaidinta Vilniuje 1687 m.). Ypač didelėmis iškilėmis (su triumfo vartais, piramidėmis, dekoracijomis, vaidinimais) Vilniuje pagerbtas etmonas Jonas Karolis Chodkevičius, 1605 m. rugsėjo 27 d. laimėjęs mūšį su švedais prie Salaspilio. Vaidinta ir jėzuitų kolegijose Krāžiuose, Kaunė, Pašiāušėje.

Nuo XVII a. vidurio Vilniaus Žemutinėje pilyje veikė profesionalus teatras, kuriame stengtasi Lie-

tuvės žiūrovams pristatyti Europos teatrų naujienas. Ypač žavėtasi tuo metu moderniu reiškiniu opera, kurioje pynėsi muzika, poezija, literatūrinis tekstas ir net šokis. Buvo pastatytos trys operos: „Elenos pagrobimas“ (1636 m.), „Andromeda“ (1644 m.) ir „Apgautoji Kirkė“ (1648 m.). Teatras formavo žiūrovų skonį ir buvo svarbi kultūrinio gyvenimo dalis. Jis parodo, kokie glaudūs XVII a. buvo Lietuvos ryšiai su kitais Europos kraštais, kaip greitai čia patekdavo naujausi literatūros, muzikos, teatro veikalai, kaip jie būdavo pritaikomi vietos kultūrai ir tapdavo jos savastimi.

TAPYBA BAŽNYČIOSE.

Vėlyvojo baroko laikotarpiu XVIII a. pirmojoje pusėje suklestėjo sienų tapyba. Bažnyčių lubose ir kupuluose tapybos meistrai kūrė „praviro“ dangaus vaizdą, kai nutapyti statinio elementai pranyksta debesyse ir atsiveria beribis dangaus skliautas su išpūdingai sklendžiančiomis angelų ir šventųjų figūromis. **Frėskomis** (3) puošti ne tik interjerai. Ornamentais ir simboliniais motyvais gražinti bažnyčių ir rūmų fasadai, vartų **frontonai**. XVIII a. pirmojoje pusėje freskas kūrė daugiausia jėzuitų meistrai. Vienas žinomiausių – Ignacijus Doretis (*Doretti*). Deja, tuo metu sukurta Vilniaus Šv. Kazimiero (1), Šv. Ignato ir kitų bažnyčių sienų tapyba neišliko.

Bažnyčios aplinkoje susiformavusios tapybos principai ir stiliaus bruožai (formų didybė, dinamika ir turtingumas, vaizdingumas, įtaiga) buvo įdiegti ir pasaulietiniame mene – didikų rūmų interjeruose.

VISUOMENINĖS PADĖTIES LIUDYTOJAS – PORTRETAS.

Teatrališkoje, didelių ambicijų kupinoje Baroko epochoje portretams teikta ypatinga svarba. Portretus dovanojo kaip diplomatines dovanas, jie puošė didikų rezidencijas ir šių funduotas bažnyčias. Buvo kuriamos portretų galerijos: jas sudarinėjo aukštos kilmės aristokratai ir smulkesni bajorai, vyskupų rūmai kaupė svarbių dvasininkų, o vienuolynai – vienuolių geradarių ir žymiausių narių portretų rinkinius (pvz., Žemaičių Važnių ir Vilniaus vyskupų portretų galerijos). Deja, iš kadaise gausių portretų rinkinių šiandien Lietuvoje teliko fragmentai,

o daugelio XVII–XVIII a. Lietuvoje dirbusių vietos dailininkų vardai yra nežinomi.

Nuolat kariaujančioje, politinę ir kultūrinę nepriklausomybę ginančioje LDK XVII a. ypač paplito vietos meistrų tapyti herojiniai portretai. Lietuvės didikai juose buvo vaizduojami kaip tvirtos, valingos asmenybės, drąsūs kariai – Tėvynės gynėjai. XVIII a. pradėjo plisti grakštesni, žaismingesnės kompozicijos portretai, kuriuose buvo juntama prancūzų rūmų mados įtaka. Greta puošnių, išpūdingų didikų atvaizdų buvo tapomi ir mažesnio formato, kuklesni portretai.

Dauguma Lietuvoje nutapytų portretų neperteikia vaizduojamų asmenų psichologinės charakteristikos. Juose pabrėžiamas asmens socialinis reikšmingumas, veikla ir nuopelnai, kuriuos paryškina portretuose vaizduojami herbai, įrašai, egzotiškos aprangos detalės.

LITERATŪRA IR KNYGOS MENAS.

Baroko epochoje vyravo tie patys literatūros žanrai, stiliai, eilėdaros formos, sekimo bei mėgdžiojimo šaltiniai, kaip ir Renesanso laikotarpiu. Katalikų ir protestantų kolegijose mokytasi senovės graikų ir

3. Nesvyžiaus Dievo Kūno bažnyčios kupolo tapyba (tapytojas K. D. Heskis, apie 1752 m.)

4. Vaizdas iš Frančeskos Kačini operos „Rudžio išlaisvinimas iš Alčinos salos“; pastatyta 2001 m. Vilniaus Žemutinės pilies griuvėsiuose (rež. J. Širvytė)

5. Alberto Vijiūko-Kojalavičiaus „Lietuvos istorija“

lotynų kalbų, skaityti antikos autoriai, kuriuos mėgdžiojant buvo mokomasi kurti poetas, panegirikas, **epigramas**, **epitāfijas**, emblemas, **dedikācijas**, siekta tobulos iškalbos. Vis dėlto baroko literatūra turi ir savitų bruožų, kuriuos lėmė politinio ir religinio gyvenimo bei estetikos raida ir tai, kad lietuviškoji baroko raštija formavosi įvairiakalbėje aplinkoje (2). Be antikos, vienu svarbiausių sekimo šaltinių tapo Biblija: iš jos semtasi motyvų, vaizdų,

simbolių, siužetų. Neretai vietos autorių tekstuose susipina antikiniai ir bibliniai motyvai, kurie derinami dar ir su vietos realijomis („Palemono žirgas pralenkia Pegasą šlove“). Svarbiausią sąvoką Renesanso literatūroje – „šaunumą“ – baroko literatūroje keičia „pamaldumas“, šaunaus ir veiklaus žmogaus vietą užima atgailautojas. Ankstesnės epochos kūrinuose vyrauja griežta, nuosekli minties dėstymo logika, o XVII a. kūriniai emocionalūs, poetiniam vaizdai sukurti pasitelkiamos įvairios metaforos, asociacijos, žodžio ir minties vingrybės. Antai to meto istoriko Alberto Vijiūko-Kojalavičiaus „Lietuvos istorija“ (1650 m.) šiandien vertinama ne vien kaip reikšmingas istorinis šaltinis, bet ir kaip grožinis kūrinys.

Vilniaus universiteto retorikos profesorius Motiejus Kazimieras Sarbievijus (1595–1640 m.) – žymiausias XVII a. poetas ATR ir visoje Europoje, rašęs lotyniškai. Be gausių poezijos kūrinių, jis parašė svarių mokslo darbų, kurie padėjo pagrindus „aštriam ir šmaikščiam“ retorikos stiliui. Didelio populiarumo sulaukė ir kito Vilniaus universiteto profesoriaus Žygimanto Liauksmo veikalas „Oratorinė praktika ir retorikos meno taisyklės“ (1648 m.), kuris net 14 kartų buvo išleistas įvairiuose Vakarų Europos miestuose ir naudotas kaip retorikos vadovėlis.

Vietos ir užsienio autorių knygos bei panegirikos buvo puošiamos vario **raižiniais** (5). Jų kryptis ir raidą diktavo Vilniaus akademijos spaustuvė.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Nurodykite pagrindinius baroko atėjimo į Lietuvą kelius.
2. Koks ryšys tarp jėzuitų ir baroko?
3. Kokius baroko architektūros paminklus žinote Lietuvoje? Kas jiems būdinga?
4. Kodėl LDK dailėje svarbią vietą užėmė portretas?
5. *Kokie bruožai sieja baroko architektūrą, dailę, literatūrą, muziką?
6. **Kodėl tradiciškai Vilnius laikomas baroko miestu?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Iš 1604 m. rugpjūčio 16 d. teisinio akto:

Garbingasis ponas Grigalius Svencickis, menų ir filosofijos magistras, Vilniaus katedros kanauninkas, atvėrė šventojo išpažinėjo Kazimiero, Lietuvės Didžiiosios Kunigaikštystės globėjo, kapą, esantį minėtoje katedroje. Šventojo išpaži-

nėjo kūnas po šimto dvidešimt dvejų metų nuo to laiko, kai, kaip žinoma, buvo palaidotas, kartu su raudonu šilkinio audinio apdangalu, į kurį buvo įsuptas ir apdengtas, buvo rastas visas ir nepalietas. Nuostabiai maloni kvapu, gausiai pasklidusiu po visą bažnyčią, atgaivino visus dvasininkus bei pasauliečius, tuo metu minėtoje bažnyčioje dalyvavusius šventosiose Mišiose. Iš to aiškiai matyti stebėtina Dievo galybė, kuri drėgnoje vietoje (tokioje, kad drėgmės pertekliaus sugadintas kapo skliautas darbininkų buvo išardytas beveik plikomis rankomis) prabėgus tiekai metų savo šventąjį teikėsi išsaugoti gaubiamą malonaus kvapo.

Pagal kn. Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto šaltiniai, sud. M. Čiurinskas, Vilnius, 2003, p. 225.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir papildoma literatūra ar internetu, atsakykite į klausimus:

- Kokiai temai nagrinėti skirtas šis šaltinis?
- Kas buvo šaltinyje minimas Kazimieras?
- Kodėl jis laikomas šventuoju?
- Ką galite pasakyti apie šaltinį parašiusio autoriaus pažiūras?
- Kiek pateikiama informacija galima tikėti?

Atsakymus pagrįskite.

2. Ištrauka iš dienoraščio:

Šešioliktos dienos rytą apsilankiau pagrindinėje ir svarbiausioje Rėmos bažnyčioje – Šv. Petro katedroje. Išvydau *opus stupore dignum*¹: didžiulį ir prabangų [statinį]. Beveik pačiame bažnyčios centre, kiek arčiau choro, požemyje esančioje koplyčioje, papuoštoje mozaikomis, su marmuro balkonu viršuje, ilsisi *principis apostolorum*² palaikai, prie kurių *assidue*³ dega nemažai žvakių.

Ši bažnyčia, [ypač] jos fasadas – neapsakomo [meistriškumo ir labai] prabangi. Kupolas *emi[n]ens supra omnes alias totius urbis*⁴ – jis vienintelis matosi iš tolo net iš už keliolikos mylių nuo miesto.

Prie bažnyčios yra prašmatni ir puošni aikštė, kurią supa keturios eilės galingų kolonų; *in centro habet collosum*⁵ iš gryno akmens, tokį *altum*⁶, kad jis aukščiau vos ne *aequat*⁷ bažnyčiai.

Pagal T. Bilevičiaus kn. *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, Vilnius, 2003, p. 117–118.

***Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:**

- Kokia pagrindinė šaltinyje pateikiamos informacijos mintis?
- Tai viešas ar privatus šaltinis?
- Kodėl autorius vartoja daug lotyniškų žodžių?
- Ką galite pasakyti apie autoriaus religines pažiūras?
- Autorius pateikia faktus ar nuomonę?

Atsakymus pagrįskite.

3. Remdamiesi raižiniu (5 iliustracija), tekstu ir papildoma informacija, atsakykite į klausimus:

- Kokiu tikslu sukurta ši iliustracija?
- Kuriais metais buvo išleista knyga „Lietuvos istorija“? Ką žinote apie jos autorių?
- Pasidomėkite, kuo šis kūrinys reikšmingas Lietuvės istorijai.
- Kodėl iliustracijoje matoma knyga buvo parašyta lotynų kalba?

¹ *Opus stupore dignum* (lot.) – didžiausios nuostabos vertą kūrinių.

² *Principis apostolorum* (lot.) – apaštalų vadovo.

³ *Assidue* (lot.) – nuolat.

⁴ *Emi[n]ens supra omnes alias totius urbis* (lot.) – iškyla virš visų miesto [bokštų].

⁵ *In centro habet collosum* (lot.) – [aikštė] centre turi kolosą.

⁶ *Altum* (lot.) – aukštą.

⁷ *Aequat* (lot.) – prilygsta.

15.

Kultūros centrai Lietuvoje XVII–XVIII a. pirmojoje pusėje

- Koks Vilniaus universiteto vaidmuo to meto Lietuvos kultūroje?
- Koks buvo Lietuvos kultūros lygis bendrame to meto Europos kultūros kontekste?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

FORTIFIKACIJA – KARO INŽINERIJOS MOKSLAS APIE VIETOS ĮTVIRTINIMĄ MŪŠIAMS.

KARTOGRAFĖJA – MOKSLAS, ATSIKIRDĘS XV–XVIII A., TIRIANTIS ŽEMĖLAPIŲ BEI GAUBLIŲ YPATYBES, JŲ SUDARYMĄ, SPAUSDINIMĄ IR NAUDOJIMĄ.

SCHOLĀSTINIS – TOKS, KURIS REMIASI AUTORITETAIS KAIP SVARBIAUSIU TIESOS KRITERIJUMI; NEGYVENIMIŠKAS.

UNIVERSITETO KULTŪRA.

XVII a. skleisti mokslą (1) ir sudaryti sąlygas jo plėtrai galėjo Vilniaus universitetas (2) – jis buvo lengviausiai prieinamas Lietuvos bajorams ir pasiturintiems miestiečiams (1). Tuo metu jis priklausė jėzuitų ordinui. Universitete vyravo humanitarinės disciplinos: **scholāstinė** logika, filosofija ir teologija. Universiteto dėstytojai (2) daugiausia kūrybinės energijos (o studentai – laiko) skyrė filosofijos (trejų metų) ir teologijos (ketverių metų) studijoms. Universiteto kultūrinė reikšmė Lietuvai buvo nemaža. XVII a. pradžioje pasirodė Vilniaus universiteto dėstytojų parengti nauji daugelio disciplinų vadovėliai. Pavyzdžiui, XVII a. 4-ajame dešimtmetyje buvo parengta ir išleista Konstantino Sirvydo (3) pirmoji lietuvių kalbos gramatika „Clavis linguae Lituanicae“ (1630 m.), kuri iki šių dienų neišliko. K. Sirvydas taip pat išleido lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodyną „Dictionarium trium linguarum“ (1620 m.) ir pirmą originalų (ne verstinį) pamokslų

rinkinį „Punktai sakymų“ (1629 m., 1644 m.). Pirmoji LDK teritorijoje išspausdinta lietuvių kalbos gramatika, parašyta lotynų kalba, – „Universitas lingvarum Litvaniae“ (1737 m.).

LDK visuomenės prašymu 1641 m. karalius Vladislovas Vaza Vilniaus universitetui suteikė privilegiją įsteigti Teisės ir Medicinos fakultetus. Taigi po trejų metų įkurtas Teisės fakultetas, pakviesta pasauliečių profesorių (iki tol dirbo tik jėzuitai).

XVII a. pirmojoje pusėje buvo parengti ir pirmieji originalūs Lietuvoje tikslųjų mokslų – matematikos, optikos, fizikos, astronomijos (4) – ir kt. darbai. Universiteto paskaitų pagrindu buvo parašytas Jono Rudaminos Dusetišio veikalas „Garsiosios matematikos teoremos ir uždaviniai“ (1633 m.).

Kai kurių humanitarinio mokslo šakų (logikos, retorikos, literatūros teorijos, poetikos) lygis buvo toks, kad šių sričių veikalai buvo pripažinti mokslo centruose – žymiuose Vakarų ir Vidurio Europos universitetuose. Pavyzdžiui, Martyno Smigleckio

1. Vilniaus jėzuitų akademijos ir universiteto laisvųjų menų ir filosofijos magistro diplomas, išduotas 1728 m.

„Logika“ Oksforde buvo pakartotinai išleista tris kartus (1634 m., 1638 m., 1658 m.). Vadovėlis buvo populiarus ir kituose universitetuose – Parįžiaus, Sorbonos, Dūblino. Profesorius M. K. Sarbievi-

jus, eruditas, puikiai išmanęs antikinę literatūrą ir literatūros teoriją, daug rašė apie Lietuvą, išgarsino Lietuvės humanitarinius mokslus. Visuomenė jautė didelį praktinių žinių poveikį, todėl nuo pat universiteto įkūrimo jame buvo dėstoma matematika. XVII a. pradžioje buvo parengti du vadovėliai, kurie supažindino su elementariąja matematika. Jie buvo pritaikyti praktinėms prekiaujančių miestiečių reikmėms.

XVII a. pabaigoje buvo plečiamas gamtos filosofijos kursas, nes dėl Lietuvą pasiekusių naujausių gamtos mokslo žinių reikėjo ieškoti būdų apginti senąjį pasaulėvaizdį. Kai kurios gamtos mokslo naujovės pasiekdavo Vilnių gana greitai: tiek apie Galileo Galilėjaus (*Galilei*) atrastas Saulės dėmes, tiek apie išrastą teleskopą vilniečiai sužinojo po penkiolikos metų. Europos mokslo laimėjimai sklido ir per universiteto biblioteką, kuri gausėjo LDK valstybinių veikėjų bei šviesuolių (M. Sapiegos, K. L. Sapiegos, E. Valavičiaus ir kt.) dėka. Bibliotekoje buvo Mikalojaus Koperniko (*Kopernik*), Erazmo Roterdamiečio, Fransio Beikono (*Bacon*), Renė Dekarto (*Descartes*) ir kitų mokslininkų kūrinių, prieinamų, deja, ne visiems (buvo laikomi slaptojoje bibliotekoje).

2. Vilniaus universiteto profesoriai (Šv. Jonų bažnyčios freska, XVIII a. pirmoji pusė)

3. Konstantinas Sirvydas (dailininkas nežinomas, XVII a.)

Daug didikų vaikų ir juos lydinčių bajoraičių, siekdami įgyti daugiau žinių, XVII–XVIII a. vyko į užsienio universitetus. Palyginti su XVI a., XVII a. buvo mažiau vykstančiųjų į Šveicariją, nors medicinos studijos Bazelio universitete buvo labai vertinamos. Protestantai rinkosi Vokietijos universitetus (Marburgą, Heidelbergą, Frankfurtą prie Oderio, Leipcigą) (3), katalikai dažniausiai vyko į jėzuitų Ingolštato, Graco, Vienos ir į katalikiškąjį Liuvno universitetus. Beveik visi Lietuvos bajorų sūnūs, kurie siekė diplomatinio išsilavinimo ir dvaro etiketo žinių, mokėsi Prancūzijos universitetuose. Kaip ir XVI a., tebebuvo keliaujama į Italijos universitetus: medicinos ir teisės studijomis garsėjusią Padują ir Ròmą. XVII a. 2–3-uoju dešimtmečiais buvo vykstama ir į kylančius mokslo centrus ekonomiškai pažangiausiose šalyse, kuriose jau brendo kapitalistiniai santykiai, klestėjo miestai, prekyba (Nyderlanduose, Anglijoje).

DVARO KULTŪRA.

XVII a. svarių karybos, **kartogrāfijos** mokslo laimėjimų, žinomų ir Europoje, buvo pasiekta ne tik Vılniaus universitete, bet ir kai kurių didikų – mecenātų – dvaruose (pvz., valdovų Vazų ir didikų Radvilų).

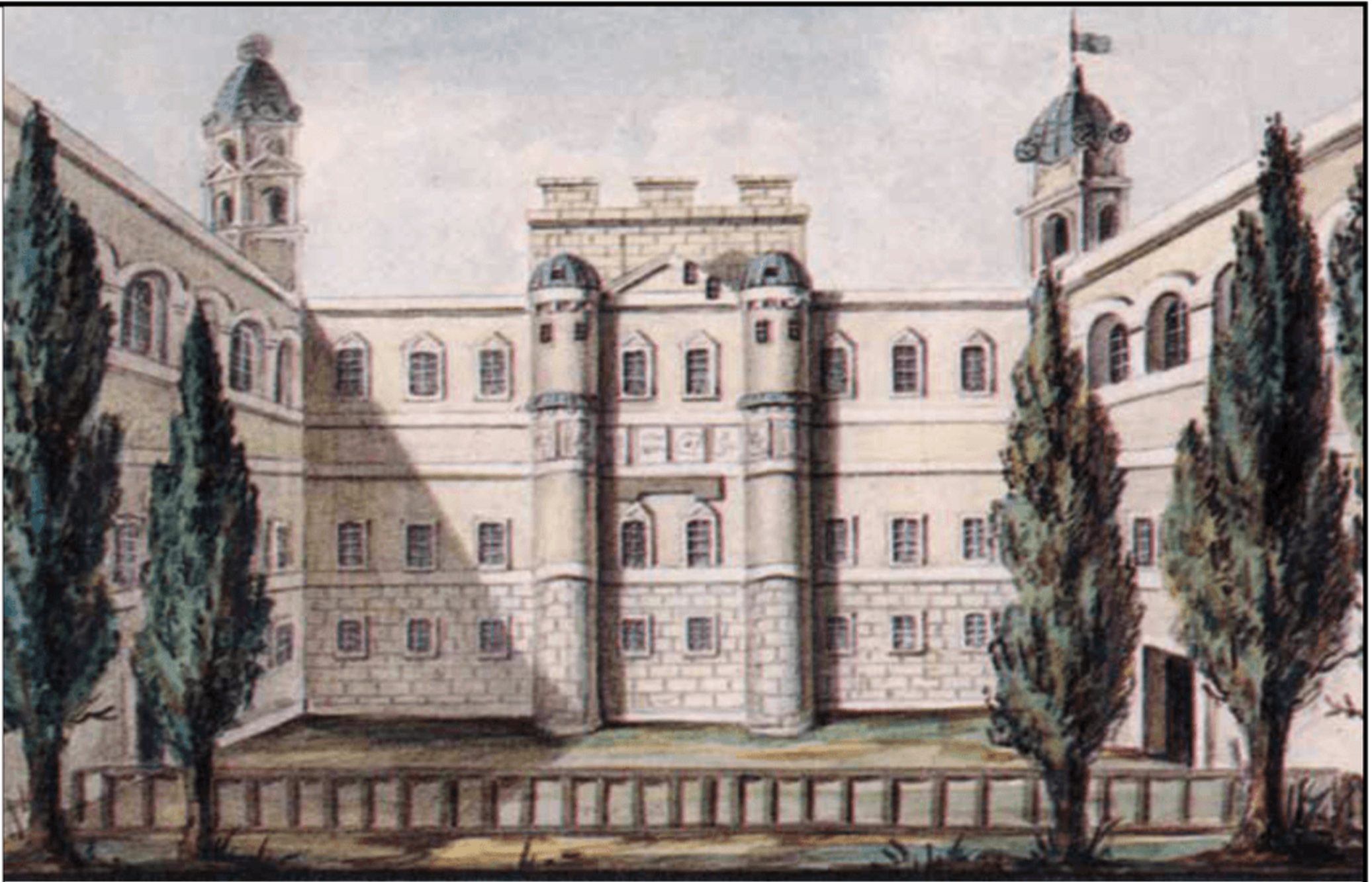
XVII a. pirmojoje pusėje, ypač 3–4-uoju dešimtmečiais, Lietuvos bajorai ir miestiečiai daug išrado inžinerijos, pirmiausia karo, srityje, traktatai apie **fortifikaciją** sulaukė daug dėmesio Vakarų Europoje. Tai lėmė kelios priežastys. Tikslųjų mokslų (ypač karo technikos) poveikį Lietuvoje pirmiausia skatino XVI–XVII a. politinė padėtis, kuri sukėlė kruvinus XVII a. vidurio karus. Todėl reikėjo sutelkti pajėgiausius kartografus, karo inžinierius, artileristus. Jie buvo remiami didikų.

1613 m. Ąmsterdame buvo išleistas pirmasis LDK žemėlapis, kurio autorius – žymus kartografas Tomšas Makovskis (*Makowski*). Žemėlapis buvo parengtas Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio lėšomis ir pastangomis. Radvilų Bıržų dvaro aplinkoje dirbo kiti žymūs kartografai Juozapas Narūnavičius ir Adomas Freitagas (*Freitag*).

J. Narūnavičius pirmasis sudarė Radvilų dvarų planus ir žemėlapius (Kėdąinių miesto ir dvaro, Raudondvario, Panemūnės dvarų, Svėdasų, Tauragės, Merkinės ir Jašiūnų, Vyžuonų ir Alantės), 44 Mažosios Lietuvos seniūnijų žemėlapius, parašė kelis tikslųjų mokslų vadovėlius, paremtus naujausiais mokslo duomenimis. A. Freitagas 1631 m. Leidene išleido knygą „Karinė architektūra“, kuri buvo labai populiari (5). Joje autorius nagrinėjo tvirtovių statybos ir projektavimo būdus, remdamasis geriausiais Vakarų Europos, ypač Nyderlandų, karo inžinerijos laimėjimais, aiškino vietovių parinkimo svarbą statybai, senų miestų pritaikymo naujiems kariniams įtvirtinimams galimybes. Visa tai jis darė remdamasis matematiniais apskaičiavimais ir projektų pavyzdžiais. Iki gyvenimo pabaigos mokslininkas gyveno Kėdąiniuose, dėstė vietos kalvinistų gimnazijoje, tarnavo kaip dvariškis Radviloms, padėjo statant pilis ir rezidencinius dvarus. Taigi dvaras greta universiteto to meto Lietuvoje buvo ta vieta, kurioje kai kurių didikų mecenatų (Radvilų, Sapiegų, Pacų) dėka išsilavinęs žmogus galėjo ne tik dirbti intelektualinį darbą, bet ir prisidėti prie raštingumo plėtos visuomenėje.

KAIMO KULTŪRA.

Liaudies kultūra XVII–XVIII a. buvo kuriama baudžiaviniame arba činšiniame gatviniame kaime – didelėje sodybų grupėje. Kaimo bendruomenė skyrėsi

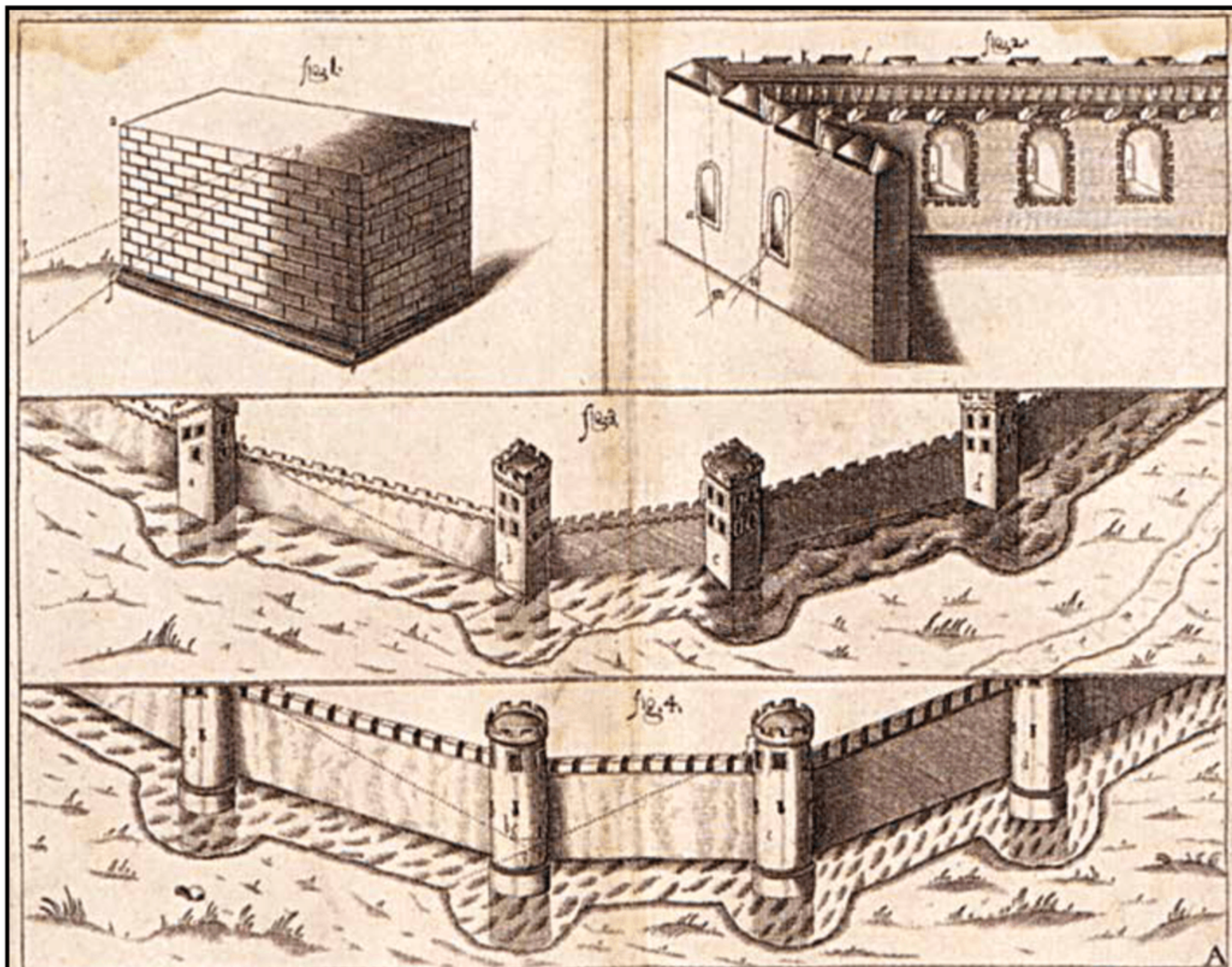

4. Vėlniaus astronomijos observatorija, įkurta 1753 m. (dail. S. Januševičius, XIX a. pradžia)

pagal žemės naudojimą, prievolių atlikimą didžiajam kunigaikščiui ar kitam žemvaldžiui (bajorui, Bažnyčiai). Dvasinė XVII–XVIII a. liaudies kultūra, kuri išliko to meto papročių aprašymuose, tautosakoje, visa žodinė liaudies kūryba atskleidžia svarbiausius sodžiaus – kaimo bendruomenės – ir valstiečio šeimos gyvenimo įvykius, darbo ritmą. Kai kurie liaudies padavimai, ypač apie miestų ir gyvenviečių atsiradimą (Senųjų Trūkų, Vėlniaus, Taurākalnio), pateko į XVI–XVII a. Lietuvės tautosakos lobyną.

XVII–XVIII a. liaudies tikėjimui didelę įtaką darė krikščionybė. Kai kurių senosios pasaulėžiūros vaizdinių kitimas ir keitimas į krikščioniškuosius mūsų krašte buvo aplaistytas krauju. Lietuvės, kaip ir kitų Europos tautų, neaplenkė raganų medžioklė, kurią kurstė tikėjimas burtininkais, nepaprasta kai kurių žmonių galia. Dingstį kaltinti raganavimu suteikdavo išskirtiniai asmens bruožai, didesnis išprusimas (pvz., liaudies medicinos išmanymas), nesutarimas su bendruomene. Pirmieji įrašai apie kaltinimus raganavimu Lietuvoje žinomi nuo XVI a. vidurio. Daugiausia bylų, per kurias nubausta mir-

timi, iškelta XVII–XVIII a. pirmojoje pusėje. Kaip ir kituose kraštuose, Lietuvoje raganų procesai buvo susiję su kontrreformacijos įsigalėjimu ir galutiniu katalikybės įsitvirtinimu visuose sluoksniuose. Jie ypač suintensyvėjo XVII a. antrojoje pusėje, po XVII a. vidurio karų ir krašto demografinės, kultūros bei ekonomikos krizės, kuri sudarė palankias sąlygas gyvuoti prietarais. Nuo maro ir bado išmirę kaimai, įvairių kariuomenių plėšikavimai, žudymai padėjo plisti įtarumui bei žiaurumui. Teismai buvo ir socialinio pobūdžio: dažniausiai buvo teisiamos valstietės moterys, kiek rečiau vyrai. Visa tai Katalikų bažnyčiai padėjo formuoti liaudies galvosėną, kontroliuoti buitį, kovoti su prietarais. Valstiečio pažiūras, pasaulėvaizdį, šventes visomis priemonėmis siekta suderinti su katalikiškuoju bažnytiniu pasaulėvaizdžiu. Su kai kuriais liaudies kultūros reiškiniais Bažnyčia taikstėsi, nes negalėjo jų pakeisti. XVII a. ji pradėjo atlikti ir administracinės valdžios funkcijas: šventorius tapo viešųjų bausmių vieta, iš sakyklų valstiečiams pradėti skelbti valdžios nuostatai.

5. Karo įtvirtinimai (ilustracija iš A. Freitago knygos „Karinė architektūra“, 1631 m.)

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kuo skyrėsi dvaro ir universiteto kultūrinė aplinka nuo kaimo kultūrinės aplinkos? Įvardykite du skirtumus.
2. Nurodykite dvi svarbiausias kliūtis mokslo plėtrai Lietuvoje.
3. Kuriose humanitarinių, gamtos ir tikslųjų mokslų srityse lietuviai XVII–XVIII a. pirmojoje pusėje pasiekė didelių laimėjimų?
4. Kuri kultūrinė erdvė – universiteto, dvarų ar kaimo – buvo palankesnė lietuvių (pvz., šnekamajai kalbai) išsaugoti? Kodėl?
5. *Dėl kokios priežasties valdovo dvaras ne taip aktyviai rėmė kultūrą kaip didikų dvarai?
6. **Kodėl Lietuvoje, kaip ir kitų Europos tautų, neaplenkė raganų medžioklė?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Jėzuitai ir švietimo sistema:

Iki XVIII a. 3-iojo dešimtmečio švietimo sistemoje be konkurencijos viešpatavę jėzuitai (protestantai švietimo srityje turėtasias pozicijas išlaikė tik Prūsijai priklausiusiame krašte, kur dauguma gyventojų buvo lietuviai) tik atkurdavo per karus vis sugriauamas parapijas ir vidurines mokyklas. Mokymas sustabarėjo. Per visą XVII a. ir XVIII a. pirmąją pusę jėzuitų išlaikomose mokymo įstaigose beveik nepakito dar XVI a. nusistovėjusios mokymo programos. Vilniaus

universitete nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. vidurio beveik nedaugėjo nei studentų, nei dėstytojų, menkai kito ir mokymo turinys. Europos mokslininkai daug išrado gamtos bei tikslųjų mokslų srityse ir dėstė apie tai mokyklose, o Vilniaus universitete, kaip ir XVI a., buvo mokoma visų pirma universaliųjų humanitarinių disciplinų.

Pagal Z. Kiaupos ir kt. kn. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1998, p. 283.

2. Vilniaus universitetas XVII amžiuje:

1655 m. pavasarį, prieš įsiveržiant Maskvės kariuomenei į Vilnių, universitete dirbo ir mokėsi 43 jėzuitai kunigai. 21 iš jų buvo lietuviai ir 4 žemaičiai. Be to, rektorius tuo metu buvo Albertas Kojalavičius. Vadinasi, lietuvių kilmės buvo 25 kunigai, t. y. gerokai daugiau nei pusė visų akademijoje buvusių jėzuitų. 1658 m., kai po karų nusistovėjo normalesnis gyvenimas, ir nors akademija neveikė, o tik ruošėsi pradėti darbą, čia gyveno 8 kunigai jėzuitai, iš jų 5 lietuviai. Tarp jų – pagarsėję Albertas ir Kazimieras Kojalavičiai ir Jonas Jaknavičius. Taigi lietuviai tais metais sudarė absoliučią daugumą. Universitetui 1669 m. vėl normaliai dirbant iš 22 kunigų 13, t. y. beveik 60 proc., buvo lietuvių kilmės, rektorius Andrius Valavičius – taip pat lietuvis. Po trejų metų, 1672 m., rektoriaujant Stanislovui Tupikui, akademijoje iš 20 jėzuitų tik 6 buvo lietuvių kilmės, o tai jau sudarė beveik trečdalį visų čia buvusių jėzuitų.

Pagal kn. *Vilniaus universiteto istorija, 1579–1994 m.*, Vilnius, 1994, p. 65.

Remdamiesi šaltiniais, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kaip šaltiniai susiję tarpusavyje?
- Kas buvo jėzuitai?
- Kada ir kodėl jėzuitai atvyko į Lietuvą?
- Ar pritariate teiginiui, kad iki XVIII a. 3-iojo dešimtmečio Lietuvės švietimo sistemoje be konkurencijos viešpatavo jėzuitai? Atsakymą pagrįskite.
- Nurodykite tris priežastis, dėl kurių susidarė šaltinyje aprašoma situacija Lietuvės švietimo sistemoje. Kaip ši padėtis pasikeitė vėlesniu laikotarpiu?

3. Apie lietuvių studentus Vokietijoje:

Kristupas II Radvila (1585–1640 m.) nuolat pageidavo turėti informacijos apie studentus, jo lėšomis studijuojančius užsienyje. Ši funkcija buvo patikėta kunigams ir kai kuriems dvariškiams. Studentai laiškuose rašė apie sunkią kelionę pėsčiomis iki Heidelbergo, kai jie nakvodavo pakelės užėigose, patirdavo įvairių sunkumų Vokietijoje, nemokėdami vokiečių kalbos, apie susitikimus su buvusiais Radvilos dvariškiais, gyvenančiais Lėnkijoje. Taip pat informavo apie privačias studijas pas tam tikrus Heidelbergo profesorius. Pas teologijos profesorių Parijų kiekvieną savaitę turėjo disputus¹ su vokiečių ir vengrų jaunimu. Lankė taip pat viešas paskaitas universitete. Prašė Kristupo II būsimoje Frankfurto mugėje per Vilniaus pirkli Vinholdą perduoti pinigų, skirtus metiniam jų išlaikymui, kad galėtų „pilnai² mokytis be ašarų“. Už Radvilos pinigų alumnai³ nuomojosi trobelę, pirkė malkų, maisto, drabužių, knygų, mokėjo už mokslą. Lėšos planuotos ir nenumatytiems atvejams. Pinigai iš Radvilos dvaro išdo pasiekdavo studentus kasmet.

Iš Varšuvos Vyriausiojo senųjų aktų archyvo, f. AR, ap. XI, nr. 37, l. 177.

*Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kodėl Kristupas II Radvila finansiškai rėmė užsienyje studijuojančius LDK jaunuolius?
- Dėl kokios priežasties jis nuolat pageidavo turėti informacijos apie studentus, jo lėšomis studijuojančius užsienyje?
- Kodėl lietuvių jaunimas tuo metu ne studijavo Vilniaus universitete, bet siekė įgyti išsilavinimą Vokietijoje? Išvardykite galimas ekonomines, socialines, religines priežastis.
- Pasakykite sunkumus, su kuriais tekdavo susidurti lietuvių jaunimui, studijuojančiam užsienyje.
- Kuo pateikiama informacija yra aktuali šių laikų Lietuvės visuomenei? Atsakymus pagrįskite.

¹ Disputas – viešas ginčas kokia mokslinė tema.

² Pilnai – iki galo.

³ Alumnas – auklėtinis, mokinys; buvęs studentas.

16. Politinė ATR raida XVIII a. antrojoje pusėje

- Kodėl politiniai bajorų pasirinkimai svyravo nuo patriotizmo ATR iki savo valstybės išdavystės Rūsijai?
- Kokiomis priemonėmis paskutinis ATR karalius mėgino gelbėti yrančią valstybę?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

FAMİLĖJA – XVIII a. ATR politinė grupuotė, kurią sudarė Čartoriskiai ir su jais susigiminiavę didikai; susiformavo valdant Augustui II.

GENERĀLINIS MUĖTAS – mokestis, kurį į ATR išdą mokėjo visi besiverčiantys prekyba.

ŽINŪBA – sistema įstaigų, priklausančių kuriai nors valstybinio valdymo šakai.

VALSTYBĖS SILPNĖJIMO VIDAUS IR IŠORĖS PRIEŽASTYS.

XVIII a. antrojoje pusėje pakito valstybės tarptautinė padėtis, vidaus politinė padėtis negerėjo. Kaip jau buvo rašyta, į jos vidaus reikalus ir į užsienio politiką ėmė aktyviai kištis svetimos valstybės, vyko didikų ir bajorų nuolatinės rietenos, kai kurie politikai nesirūpino savo valstybe (1). Nors užsienio valstybės į pavietų seimelių darbą nesikišo, aukštesnėse institucijose (Seime, Vyriausiam Lietuvės tribunole) be jų jau neapsieita (1).

Mirus Augustui III paskutiniu tarpuvaldžiu, 1763–1764 m., naujo valdovo rinkimuose varžėsi dvi didikų grupuotės: Čartoriskių giminė, vadinamoji **Famīlija**, kurią rėmė Gniezno arkivyskupas, Lietuvos etmonas Mykolas Juozapas Masalskis, jo sūnus Vilniaus vyskupas Ignatas Jokūbas Masalskis, ir vadinamieji patriotai, kovoję prieš Rūsijos įtaką valstybėje. Juos telkė Potockių, Radvilų, Liubomirskių, Ževuskių, Branickių giminių atstovai. Susitarti jos

neįstengė, išardydavo beveik visus seimus. Potockių ir Radvilų grupuotė, matydama, kad Čartoriskiai siekia Rūsijos paramos, ieškojo jos Prancūzijoje, tačiau ši šalis ATR vidaus reikalams negalėjo daryti tokios įtakos, kokią darė Rūsija. Čartoriskių grupuotė pasikvietė Rūsijos kariuomenę ir kandidatą į karaliaus sostą iškėlė Jekaterinos II statytinį Stanislovą Augustą Poniatovskį (*Poniatowski*) (jis anksčiau buvo Lėnkijos ir Saksėnijos pasiuntiniu Sankt Peterburge) (2).

Čartoriskiai, nors ir laikinai bendradarbiaudami su Rūsija, 1766 m. Seime ėmėsi dalinių valstybės valdymo reformų – jie siekė panaikinti *liberum veto* teisę sprendžiant ekonomikos klausimus. Buvo įvesti **generāliniai muītai**, įsteigtos ATR Iždo ir Karo komisijos, padidinta kariuomenė, nuspręsta, kad ateityje valdovai bus renkami tik iš ATR piliečių. Čartoriskiai siekė sustiprinti šalį. Reformos sukėlė nepasitenkinimą Rūsijoje. Jekaterina II apkaltino Čartoriskius, kad Seime jie nesvarstė pagrindinio

1. Lėnkijos ir Lietuvos bajorai XVIII a.

reikalavimo – suvienodinti katalikų, stačiatikių ir protestantų teises. Dalis didikų siekė sustabdyti karaliaus ir Čartoriskių pradėtas reformas. Jie kreipėsi pagalbos į Rūsiją ir 1767 m. Jekaterina II paskelbė deklaraciją prieš 1766 m. Seimą ir karaliaus veiklą. Ji pareiškė, kad Rūsija ima į savo globą visus disidentus, ir pareikalavo sušaukti neeilinį seimą Váršuvoje disidentų reikalavimams patenkinti.

1767 m. birželio 23 d. Radome (dab. Lėnkijoje) susibūrė bajorų konfederacija, kuri siekė ginti senąją ATR santvarką. Konfederacijos maršalka tapo Karolis Stanislovas Radvila, nors faktiškai jai vadovavo Rūsijos pasiuntinys Nikolajus Repninas. Prie konfederacijos, kurią subūrė didikai, nepatenkinti valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio reformomis, prisijungė apie 74 tūkst. bajorų. N. Repninas įtikino konfederatus nemaištauti prieš Stanislovą Augustą Poniatovskį ir išsiųsti bajorų delegaciją pas Jekateriną II su prašymu užtikrinti ATR politinę santvarką. Konfederatų pastangomis buvo sušauktas seimas, kuris galutinai patvirtino Rūsijos politinę dominavimą ATR. Tokia įvykių baigtimi nepatenkinti bajorai susibūrė į naują konfederaciją.

1768 m. Baro miestelyje (Podolėje) prieš Rūsijos viešpatavimą šalyje, karalių, taip pat prieš kitatikių ir katalikų teisių suvienodinimą buvo suburta Baro konfederacija. Konfederatai skelbėsi giną valstybės

savarankiškumą. Jie buvo karalių renkamumo ir nevaržomų bajorų laisvių, taip pat ir *liberum veto* teisės šalininkai. Konfederaciją rėmė Prancūzija, Osmānų impėrija, Áustrija ir kitos Vakarų Europos valstybės,

2. Stanislovo Augusto Poniatovskio portretas (dail. A. Zata, 1797 m.)

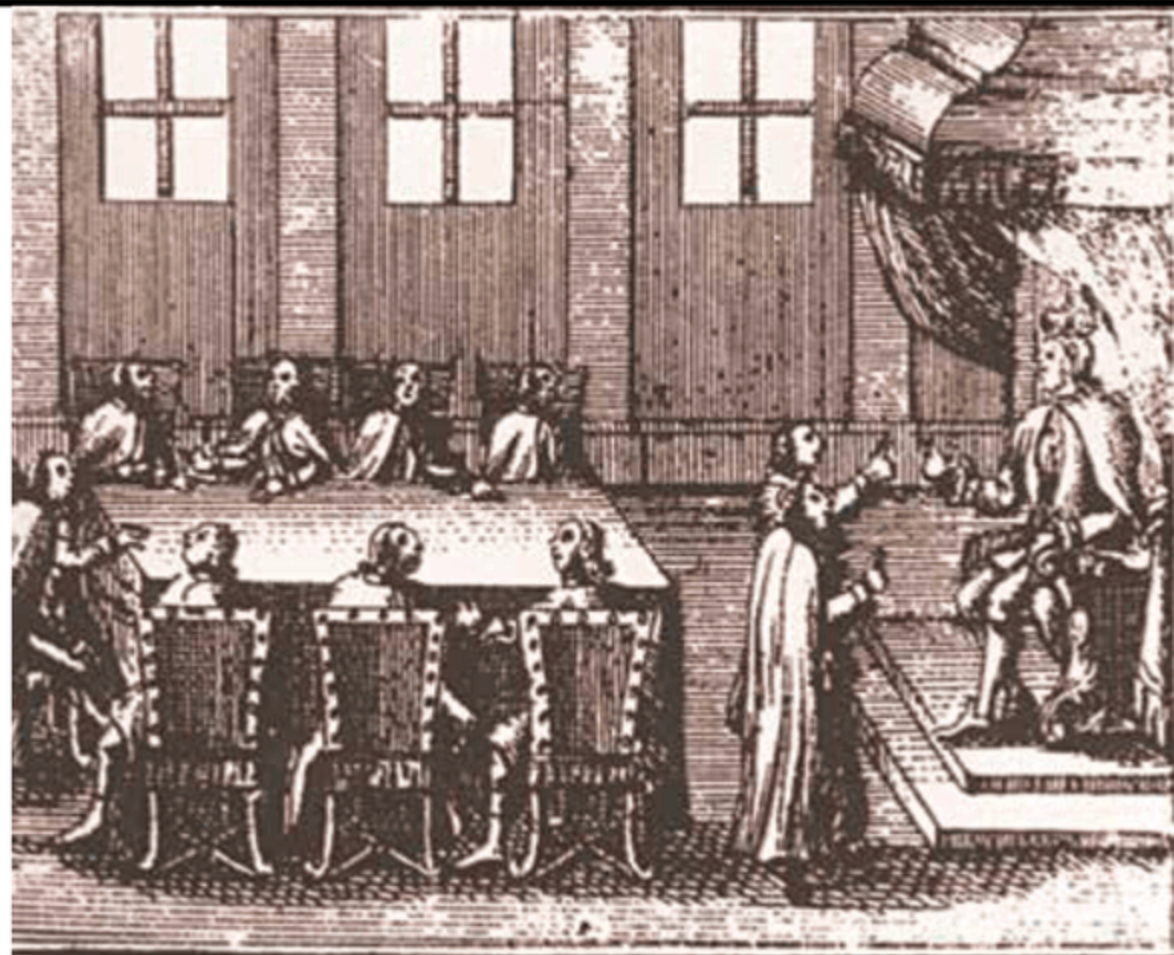
kurios norėjo sumažinti Rūsijos įtaką ATR. Konfederatams net pasisekė sukelti Rūsijos ir Osmānų impėrijos karą. Prancūziją, neturėdama bendros sienos su Lėnkija, davė pinigų ir atsiuntė karininkų konfederatų būriams vadovauti. Konfederatų karičius būrius Lietuvoje organizavo Karolis Stanislovas Radvila ir Simonas Kosakovskis (*Kossakowski*). Stiprios karinės jėgos konfederatai Lietuvoje nesudarė, taigi rusų kariuomenė juos persekiavo ir lengvai įveikdavo.

I ATR PADALIJIMAS.

ATR silpnėjimu pasinaudojo kaimyninės valstybės, siekiančios išplėsti savo teritoriją. 1772 m. vasario 6 d. Sankt Peterburge Rūsija ir Prūsija pasirašė sutartį dėl ATR žemių padalijimo (2). Austrija iš pradžių abejojo ir tik po trijų dienų prisidėjo prie padalijimo. Galutiniai I ATR padalijimo aktai buvo pasirašyti rugpjūčio pradžioje Sankt Peterburge. Teritoriškai daugiausia laimėjo Rūsija, ji gavo rytines ATR provincijas (92 tūkst. kv. km; 1,3 mln. žmonių). Austrija gavo gausiai apgyvendintą kraštą – Mėžąją Lėnkiją (83 tūkst. kv. km ir 2,6 mln. gyventojų). Prūsijai teko ekonomiškai ypač turtingos Lėnkijos žemės – Pamarys su Gdansku ir dalis Didžiiosios Lėnkijos (36 tūkst. kv. km ir 0,6 mln. gyventojų). ATR neteko maždaug trečdalis savo teritorijos (žr. žemėlapi, esantį temoje „Ketverių metų seimo reformos ir ATR panaikinimas“). I ATR padalijimas parodė, kaip lengvai galima spręsti diplomatiniais trijų galingiausių Vidurio ir Rytų Europos valstybių nesutarimus. 1773 m. ATR Seimui liko tik patvirtinti padalijimą.

XVIII A. 8-OJO DEŠIMTMEČIO REFORMOS.

Padalijus ATR dalis bajorų vis dar troško įgyvendinti švietėjų reformas. Apie valdovą Stanislovą Augustą Poniatovskį susitelkė centrinės valdžios stiprinimo šalininkai, kurie pirmiausia stengėsi įgyvendinti dar nuo Augusto III laikų puoselėtą mintį – prie valdovo sukurti stiprų, vieną visos ATR centrinės valdžios organą. Stanislovas Augustas Poniatovskis ir jo aplinkos žmonės, prisidengdami deklaruojuama ištikimybe Rūsijai, siekė pertvarkyti svarbiausias valstybės gyvenimo sritis: valdymą ir administraciją, užsienio

3. Nuolatinė taryba

politikos **žinybą**, kariuomenę, finansus ir švietimą. Valdovas tikėjosi, kad, įgyvendinęs reformas, galės įvesti konstitucinę monarchiją. Rūsija bandė kontroliuoti reformas ir išlaikyti savo įtaką ATR.

1775 m. Seime Rūsijos iniciatyva buvo įkurta Nuolatinė taryba (3), kuri turėjo pakeisti Senatą. Taryba buvo bendra Lėnkijai ir Lėtuvai. Nuolatinę tarybą sudarė 18 senatorių ir 18 pasiuntinių, iš jų trečdalis buvo LDK atstovai. Taryboje buvo 5 departamentai: karo, išdo, užsienio politikos, policijos ir teisingumo. Karalius buvo Nuolatinės tarybos pirmininkas, tačiau neturėjo sprendžiamojo balso.

Karalius neteko teisės dalyti seniūnijų ir valstybės tarnybų. Nuolatinė taryba turėjo lemiamą balsą, ji aiškino įstatymus, vadovavo kariuomenei, sprendė užsienio politikos klausimus, kontroliavo finansus, kūrė konfederacijas. 1773–1776 m. Nuolatinė taryba visoje valstybėje įvedė vienodą svorio ir tūrio matų sistemą, pradėjo kaldinti naujas monetas, pertvarkė mokesčių sistemą. 1773 m. buvo įkurta pasaulietinė Edukacinė komisija (apie Edukacinės komisijos veiklą žr. „Apšvietos idėjų sklaida Lietuvoje“). Prekybai nemažą reikšmę turėjo generalinių muitų įvedimas prekiaujant su užsieniu ir panaikinti vidaus muitai. Nuolatinės tarybos veiklos laikotarpiu buvo pertvarkyta ir padidinta kariuomenė, apribota jai vadovaujančių etmonų savivalė, dėta pastangų keisti teisės sistemą ir teis-

mų darbą, sutvarkyti vykdomosios valdžios įstaigas. Nuolatinės tarybos veikla 1775–1788 m. buvo tik mėginimas dalinėmis reformomis tobulinti ATR politinę santvarką, svarbiausi – bajorų privi-

legijų panaikinimo, baudžios, miestiečių teisių – klausimai nebuvo sprendžiami. Šių svarbių reformų ėmėsi tik garsusis Ketverių metų seimas, istorikų pramintas Didžiuoju reformų seimu.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Išvardykite ATR silpnėjimo vidaus ir išorės priežastis. Kaip manote, kurios buvo svarbesnės?
2. Kodėl kai kurios didikų giminės bendradarbiavo su užsienio valstybėmis?
3. Kokie XVIII a. antrosios pusės politinės istorijos faktai liudija, kad bajorai dar buvo politiškai sąmoningi?
4. Kuri valstybė – Rusija, Austrija ar Prūsija – per I ATR padalijimą laimėjo daugiausia? Kodėl?
5. *Dėl kokios priežasties Nuolatinės tarybos vykdytos reformos buvo tik dalinės?
6. **Kodėl užsienio valstybės nepanaikino ATR jau per I padalijimą?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Amžininkas apie 1756 m. Vilniaus seimelį:

Abramavičiai sutvarkė savo reikalus labai gerai, nes ir šioje nelaimėje nebuvo sumišę, bet parodė, kad gali laisvai veikti Vilniaus vaivadijoje. Vėliau, kai Abramavičius, Vilniaus žemės raštininkas, vaišino bajorus, buvo atėjęs tenai Visgirda, Smolensko pilies teismo raštininkas, bičiulis Vilniaus pakamario¹ Horaino, kurį bajorai triukšmingai puolė ir būtų jį užmušę, jei Abramavičius, Vilniaus žemės raštininkas, jo, kad ir savo priešo, nebūtų gelbėjęs, išleisdamas pro užpaka-

lines duris ir davęs savo žmones jam apsaugoti.

Pagal kn. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1, sud. P. Pakarklis ir kt., Vilnius, 1955, p. 317–318.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Ką apie XVIII a. vidurio bajorų parlamentinę veiklą liudija šaltinyje aprašoma istorija? Išvardykite kelis jos bruožus.
- b) Kaip manote, apie kokius reikalus kalbama šaltinyje, kai teigiama, kad „Abramavičiai sutvarkė savo reikalus labai gerai“?
- c) Koks socialinis sluoksnis, be bajorų, dar galėjo dalyvauti seimelyje? Kodėl? Atsakymus pagrįskite.

2. Istorikas Normanas Deivisas (Davies) apie ATR padalijimą:

Lėnkijos nelaimės davė peno Apšvietos epochos aštrialiežuviams sublizgėti savo sąmoju. Prūsijos valdovas Frydrichas II, protestantas, vienas pagrindinių Respublikos išdraskymo į gabalus dalyvių, gyrėsi, kad „Lėnkijos kūną jis priėmė kaip Komuniją“. Volteras ištare savo garsųjį sąmojų: „Vienas lenkas – grožybė, du – peštynės, trys – o, tai jau Lėnkijos klausimas.“ Visi žiūrovai santūriai kikenė, manydami, kad Lėnkija nusipelnė tokio likimo. Kaip 1763 m. pareiškė Rusijos kancleris Voroncovas: „Lėnkijoje nuolat kerojo netvarka. Tol, kol nebus pakeista esama tvarka, ji nenusipelns būti viena iš Europos valstybių.“

Pagal N. Davieso kn. *Dievo žaislas. Lenkijos istorija*, t. 1, Vilnius, 1998, p. 545.

Remdamiesi šaltiniu, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl šaltinyje nuolat minima Lėnkija ir lenkai, o apie Lietuvą neužsimenama? Ką tai sako apie istoriko požiūrį ir ką apie XVIII a. ATR politinę struktūrą?
- b) Paaškindite šios metaforos prasmę: „Lėnkijos kūną jis priėmė kaip Komuniją.“
- c) Kokia valstybė, dalyvavusi dalijant ATR, neminama šaltinyje?

¹ Pakamāris – XVI–XVIII a. LDK pavieto pareigūnas, vadovavęs pakamario teismui, kuris sprendė žemės ginčus.

17.

Apšvietos idėjų sklaida Lietuvoje

- Dėl kurių priežasčių ATR panaikinimo išvakarėse išplito Apšvietos idėjos?
- Kuo ypatinga XVIII a. antrojoje pusėje įkurtos Edukacinės komisijos veikla?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

FAJANSAS – BALTA ARBA KREMO SPALVOS AKYTA KERAMIKA, PAPRASTAI GLAZŪRUOTA SKAIDRIA GLAZŪRA.

FIZIOKRĀTAS – EKONOMINĖS KRYPTIES MINTIES, TEIGIANČIOS, KAD ŽEMĖS ŪKIS YRA PAGRINDINIS EKONOMINĮ AUGIMĄ LEMIANTIS VEIKSNYS, ŠALININKAS.

PIJŌRAI – KATALIKŲ VIENUOLIŲ ORDINAS, ĮSTEIGTAS 1597 M. RŪMOJE KAIP RELIGINĖ DRAUGIJA NETURTINGŲJŲ VAIKAMS MOKYTI IR AUKLĖTI; XVII A. PIRMOJOJE PUSĖJE ĮSIKŪRĖ LDK.

PILĪĀSTRAS – KONSTRUKCINIS AR DEKORATYVINIS ARCHITEKTŪROS ELEMENTAS, SUTVIRTINANTIS SIENĄ: VERTIKALUS STAČIAKAMPIS ARBA PUSAPVALIS KYŠULYS, PRIMENANTIS IŠ SIENOS IŠSIKIŠUSIĄ KOLONĄ AR STULPĄ; BŪDINGAS RENESANSO, BAROKO IR KLASICIZMO ARCHITEKTŪRAI.

PŪRTIKAS – ATVIRAS RŪMŲ PRIEANGIS SU KOLONOMIS, LAIKANČIOMIS FRONTONĄ; BŪDINGAS ANTIKINEI, RENESANSO IR KLASICIZMO PASTATŲ ARCHITEKTŪRAI.

APŠVIETOS EPOCHOS UŽUOMAZGOS LIETUVOJĖ.

Nors valstybėje ir buvo didžiulė suirutė, valdant Augustui III ATR formavosi atviresnė, permainas palaikanti visuomenė. Apšvietos idėjos ATR ėmė plisti per jaunąją išsilavinusių didikų ir bajorų kartą, keliaujančią po Vakarų Europą, jėzuitus ir nuo XVIII a. 3–4-ojo dešimtmečio LDK besikuriančias **pijorų** mokyklas. Jose imta daugiau dėstyti gamtamokslinių ir visuomeninių disciplinų: eksperimentinius mokslus, modernias didikų Europos tautų kalbas, istoriją, astronomiją, geografiją, karinę ir civilinę architektūrą. Tokios mokyklos turėjo ugdyti mokinius, gebėsiančius būti naudingais valstybei veikliais

piliečiais. Grįsdamas švietimo reformą ir kurdamas jos projektus ypač daug nuveikė pijoras Stanislovas Konarskis. Savo mokymo programas ėmė pertvarkyti ir jėzuitai, kurie jau beveik du šimtmečius vadovavo Lietuvės švietimui ir mokslui. Sekdami pijorų pavyzdžiu, 1751 m. Vilniuje jie įkūrė modernią pasaulietinę mokyklą bajorų vaikams – *Collegium Nobilium*. Apskritai pradėta rūpintis informacijos ir žinių skleidimu: 1732 m. pasirodė pirmasis *Volume Legum* – seimų konstitucijų rinkinio – tomas. Nuo XVIII a. 4-ojo dešimtmečio Vilniaus universiteto spaustuvėje pradėtos leisti periodinės kalendorių-skaitinių knygos, 1760 m. pradėjo eiti pirmieji

1. Ignatas Jokūbas Masalskis (dail. P. Smuglevičius, XVIII a. pabaiga)

laikraščiai lenkų kalba („Lietuvos kurjeris“, „Literatūros naujienos“). Vis populiarėjo politinė ir istorinė literatūra, daugėjo skaitytojų. Didėjo visuomenės susidomėjimas krašto praeitimi ir rūpestis ateitimi.

EDUKACINĖ KOMISIJA.

1773 m. liepos 21 d. popiežiaus sprendimu panaikinus jėzuitų ordiną, dauguma ATR mokyklų, taip pat ir Vilniaus universitetas, liko be priežiūros. 1773 m. spalio 14 d. seimo sprendimu buvo įkurta Edukacinė komisija – viena pirmųjų pasaulietinių švietimo ministerijų Europoje. Jai perduotos visos ATR akademijos ir mokyklos, pavesta rūpintis mokymu ir mokslu, jo turinį paversti pasaulietiniu ir šiuolaikišku. Iš jėzuitų Edukacinė komisija paveldėjo ir puikų materialinį pagrindą – jų turtus. Pirmuoju Edukacinės komisijos pirmininku paskirtas Vilniaus vyskupas Ignatas Jokūbas Masalskis, kuris garsėjo nepriekaištingu išsilavinimu ir veiklumu (1). Nariais tapo šviesuoliai valstybės veikėjai LDK pakancleris Jokimas Liutauras Chreptavičius, Podolės žemių generolas Adomas Kazimieras Čartoriskis, LDK raštininkas, Stanislovo Konarskio auklėtinis Ignacas Potockis ir kiti.

Edukacinei komisijai per trumpą laiką pavyko sukurti naują mokyklų administravimo tvarką, pakeisti mokymo programas, parengti ir išleisti naujų to meto gyvenimą atspindinčių vadovėlių. Lietuvės švietimo sistemai vadovavo Vilniaus universitetas, kuris 1781 m. buvo pavadintas LDK vyriausiąja mokykla (šitas pavadinimas galiojo iki 1803 m. universiteto reformos). Jai priklausė 32 naujo tipo vidurinės mokyklos (jose buvo 6 klasės ir mokslas truko 7 metus) bei dar 20 žemesnės pakopos mokyklų (jose buvo 3 klasės, mokslas truko 6 metus). Tvarkant pradinį mokymą, nuspręsta įkurti po vieną pradinę mokyklą trims parapijoms. Po kelerių metų vien tik Vilniaus vyskupystėje veikė daugiau kaip 300 tokių pradinių mokyklų, skirtų pirmiausia valstiečiams šviesti.

Edukacinė komisija įkūnijo Apšvietos epochos iškeltus reikalavimus. Viena svarbiausių jos nuostatų buvo siekti, kad švietimas taptų visuotinis. Mokymo turinys tapo pasaulietinis, buvo įvestas privalomas rašymas ir skaičiavimas, pradėti dėstyti tikslieji ir gamtos mokslai, bendrojo lavinimo žinios sietos su praktinių žemės ūkio, amatų įgūdžių ugdymu (pvz., mokyta auginti derlių remiantis agronomijos mokslo laimėjimais, matuoti žemę, suręsti ūkinius trobesius). Visa tai turėjo padėti pasirengti dirbti ir valstybės tarnyboje, ir žemės ūkyje.

Vilniaus universitetas buvo reformuotas tik praėjus 7–8 metams po Edukacinės komisijos įkūrimo.

2. „Agripina perkelia savo vyro Germaniko palaikus į tėvynę“ (dail. P. Smuglevičius, 1807 m.)

3. Tado Kosciuškos priesaika Krokuvos turgaus aikštėje (dail. P. Smuglevičius, 1797 m.)

Išsiplėtė mokslų ir mokymo turinys. Formavosi nauji eksperimentinės fizikos, biologijos, chemijos, matematikos, medicinos mokslai (įkurtame Medicinos fakultete veikė net 6 katedros), praplėstos teisės, astronomijos, istorijos studijos, menų dalykai – architektūra, tapyba ir piešimas tapo atskiromis specialybėmis. Tomo Žebrausko ir Martyno Počobuto pastangomis Vilniaus universiteto rūmuose buvo įsteigta ir pastatyta observatorija, kurioje nuolat buvo stebimi dangaus kūnai. Ilgainiui pradėtos dėstyti savarankiškos mechanikos, geografijos, kalnakasybos, ekonomikos, inžinerijos disciplinos. Imta gilintis į mokslą ne tik

dėl „proto švietimo“, bet ir tam, kad jis būtų pritaikytas praktinėje veikloje.

Lietuvių kalbos buvo mokoma tik pradinėje mokykloje, bet naujoji švietimo sistema griovė barjerus tarp luomų, skatino socialinę toleranciją. Šiems procesams didelę įtaką turėjo Lietuvoje įsitvirtinanti **fiziokrātų** idėja (1).

FIZIOKRATŲ IDĖJŲ SKLAIDA.

Iki Edukacinės komisijos švietimo reformomis pirmiausia buvo rūpinamasi kilmingųjų ugdyimu. Tačiau ypač svarbu buvo šviesti valstiečius,

nes ATR buvo žemės ūkio valstybė. Išpopuliarėjo Prancūzijoje sukurta fiziokratų teorija, kurios pagrindiniai skleidėjai Lietuvoje buvo Edukacinės komisijos nariai J. L. Chreptavičius ir I. J. Masalskis. Fiziokratų mintis garsino ir Vilniaus pamokslininkai Mykolas Pranciškus Karpavičius, Vilhelmas Kalinskis. Fiziokratai iškėlė žemės darbą kaip pagrindinį būdą gaminti materialines gėrybes, ragino rūpintis valstiečių švietimu, svarstė baudžios panaikinimo klausimą. Jie rėmėsi švietėjiška prigimtinė teise, dorovės samprata ir skelbė, kad, norint gelbėti žūstančią tėvynę, reikia kelti jos gerovę, o tai pasiekama per žemdirbio gerovę.

APŠVIETOS EPOCHOS ATSPINDYS MENE – KLASICIZMAS.

Menų ir mokslų globėjo vyskupo I. J. Masalskio rūpesčiu Vilniaus universitete 1793 m. įkurta Architektūros, 1797 m. – Tapybos ir piešimo katedra. 1803 m. prie jų prijungus Skulptūros katedrą, susiformavo Vilniaus meno mokykla (2).

Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, anksčiausiai ir ryškiausiai klasicizmas skleidėsi iš užsienio atvykusių ar ten studijas baigusių menininkų kūryboje. Jų studijas Europos meno centruose Prancūzijoje, Italijoje rėmė ir grįžusiems studentams pelningų užsakymų parūpindavo klasicizmo mylėtojas, aistringas kolekcininkas bei mecenatas ATR valdovas Stanislovas Augustas Poniatovskis (3). Ryškiausias klasicizmo atstovas Lietuvoje – pirmasis Vilniaus universiteto Tapybos ir piešimo katedros profesorius Pranciškus Smuglevičius (2).

Remiamas valdovo, P. Smuglevičius net 20 metų gyveno Romoje, ten dirbo ir studijavo garsiojoje Šv. Luko menų akademijoje. Dailininkas pamokomus antikinės istorijos ir mitologijos vaizdus perteikė sudėtingomis kompozicijomis su daug figūrų, tapė paveikslus altoriams, portretus, kuriuose vaizdavo ne tik aukštos kilmės didikų, bet ir mokslo žmones, menininkus. Jo darbuose įkūnytos pilietinių laisvių gynimo, pareigos tėvynei, pasiaukojimo visuomenei idėjos turėjo ugdyti naują sąmoningų ATR gynėjų kartą. Todėl įkvėpimo paveikslų siužetams jis sėmėsi iš krašto istorijos (pvz., iš 1794 m. T. Kosciuškos sukilimo) (3).

4. Stiklinis indas su herbais (po 1781 m.) – Onos Radvilienės įkurtų manufaktūrų Nalibokuose ir Urechoje (prie Naugarduko) gaminytis

Karaliaus pavyzdys skatino ir kitus aukštuomenės atstovus kaupti dailės kūrinius ir globoti menininkus. Šia veikla ATR išgarsėjo I. J. Masalskis, Čartoriskijų, Radvilų, Tyzenhauzų giminės. Jų dėka į Lietuvą iš Italijos, Čekijos, Lenkijos atvyko būrys užsienio menininkų. Tai davė pradžią naujam stiliui Lietuvos architektūroje. Žymiausias to meto architektas Laurynas Gucevičius, Ignoto Jokūbo Masalskio remiamas, mokėsi klasicizmo meno centruose Prancūzijoje ir Italijoje. Vilniaus katedrą ir rotušę, svarbiausius sostinės pastatus, jis perstatė pagal antikinių šventyklų pavyzdžius. Taip norėjo parodyti bendrumą su demokratijos ir pilietiškumo idealais, pabrėžti miestiečių luomo laisvę.

Lietuvos architektūroje klasicizmo stilių galima nesunkiai atpažinti iš harmoningų, taisyklingų formų, simetriškų kompozicijų, santūrios, saikingos puošybos. Atsisakyta barokui būdingo formų įmantrumo, neretai naudotos tik tokios klasicistinės detalės: trikampiai frontonai virš langų ir durų, sieniniai **piliāstrai**. Tačiau netrūkusi skiriamuoju

klasicizmo bruožu tapo kolonų **pòrtikai** fasaduose, neretai – žemi kupolai, vainikuojantys pastatus. Pagrindine architektūros puošybos priemone tapo klasikinių orderių elementai. Mūrinės ar medinės kolonos, piliastrai arba tapyti jų atvaizdai puošė ir pastatų vidų. Didikai ir bajorai ėmėsi rekonstruoti senuosius rūmus miestuose ir statyti naujas užmiesčio rezidencijas, bažnyčias – paprastas, bet didingas, panašias į antikos šventyklas, kurios neretai labai primena ir L. Gucevičiaus rekonstruotą Vėlniaus katedrą. Lietuvos provincijos kraštovaizdyje atsirado svarbus elementas – dvaro sodyba su klasicistiniais rūmais ir vaizdingu peizažiniu parku.

Atsirado naujų pastatų tipų: mokyklų, teismų, valstybinių įstaigų. Lietuvos dailiųjų amatų, teksti-

lės gaminiuose, induose, balduose ir juvelyriniuose dirbiniuose klasicizmo elementų galima pastebėti nuo XVIII a. paskutinio ketvirčio. Šie amatai vystyti ne tik miestų cechuose, bet ir manufaktūrose bei dvarų dirbtuvėse. Stiklo dirbinius (4) – buities ir vaistų indus – kūrė Radvilų Urečos ir Nalibokų manufaktūros, meniško **fajánso** indus ir skulptūreles – Radvilų, Oginskių, Čartoriskių manufaktūros Bialoje, Svežene, Celiachanuose, Kožece, Neboruve. Dailiųjų amatų dirbiniai buvo aiškos formos, simetriški, turėjo specifinių ornamentų motyvų: laurų lapų, palmių šakelių ir vynuogių kekių, rožių žiedų, vainikų, girliandų, taip pat medalionų motyvų. Visi šie dirbiniai formavo bei puošė pasiturinčių piliečių kasdienę ir šventinę aplinką.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kokie požymiai rodė, kad Lietuvoje pradėjo plisti Apšvietos epochos idėjos?
2. Koks ryšys tarp Edukacinės komisijos ir Apšvietos epochos?
3. Kokios reformos buvo įvykdytos Vėlniaus universitete Apšvietos epochos metu?
4. Kodėl Lietuvoje paplito fiziokratų idėjos?
5. *Įrodykite arba paneikite teiginį, kad L. Gucevičius yra svarbiausias Apšvietos laikotarpio architektas Lietuvoje.
6. **Kuo klasicizmas skyrėsi nuo baroko?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Iš Vilhelmo Kalinskio kalbos „Apie parengimą pasauliui“, sakytos Vėlniaus pijorų bajoriškoje mokykloje:

Nesvarbu kiek, būdami tokio amžiaus, spėjote pažinti pasaulį, [vis tiek jau] gerai žinote, kad tamsuolis ir prasčiokas visur dabar niekinamas ir išjuokiamas, kad visų luomų žmonės, neišskiriant netgi kažkada paniekintų valstiečių, veržiasi į mokslą ir švietimą, kad kiekvienam džiugu pasigirti edukacijos metu¹ išmoktomis kalbomis ir sukauptomis žiniomis. Jau vien to pakanka, kad dabar pajustumėt stiprų norą lavinti protą puikiausiais mokslais, be kurių, nors ir esate kilmingi, neišvengsite gėdos ir paniekos.

Tačiau nepalyginti aiškiau šią tiesą pažinsite, kai pasibaigus jūsų edukacijos laikui išeisite į pasaulį, kada pradėsite artimiau jį pažinti: kai pamatys jus žmonės mokančius sklandžiai, gražiai ir drąsiai apie viską be išimties kalbėti, vertinti ir spręsti, [kaipmat] pasigirs aplink jus pritarimo šūksniai, išgirsite lyginant dabartinį švietimą su neperžvelgiamomis praėjusių amžių tamsybėmis, pamatysite, koks aukštas mokslų ir išradimų lygis. Viskas jus stebins, viskas akins nuolat ryškėjančia šviesa.

Pilietiniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pamokslai ir kalbos: XVIII amžiaus antroji pusė.

Chrestomatija, parengė L. Jakonytė ir kt., Vilnius, 2003, p. 136–137.

¹ Besilavinant.

2. Iš tapytojo Vincento Smakausko atsiminimų apie Vilniaus universiteto reformas ir tapybos mokyklą XIX a. pradžioje:

Tai buvo metas, kada, lyg mostelėjus burtininko lazdele, staiga atsirado nauja karta, kuri savo nuovokumu ir gyvensena buvo kitokia negu ankstesnioji, skyrėsi ne tik tuo, kad šventai mylėjo mokslus, bet ir savo moralinėmis gyvenimo nuostatomis, vienu žodžiu, noras protu ieškoti stiprybės moksle buvo nuostabus ir gražiausiai piešė tą gyvenimo aušrą, kuri staiga taip žavingai sušvito. Tą pakilimą paskatino laisvieji mokslai, neatskiriami tikslųjų mokslų palydovai, ir nors, kaip jau esu sakęs, jiems dar nebuvo visiškai atsidedama, tačiau poveikis nuomonei, įvykęs dėl pamėgdžiojimo ir netgi suartėjimo su mokytumu, bent jau šventė didžiulę pergalę ir triumfavo nubloškęs vulgariai priešiškus nevalyvo tamsumo prietarus.

Pagal E. Charazińskos kn. *Vilniaus klasicizmo sferoje*, Vilnius, 2000, p. 41.

*Remdamiesi šaltiniais, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kokiai temai nagrinėti skirti šie šaltiniai?
- Kaip šaltiniai susiję tarpusavyje?
- Kuriame amžiuje galėjo būti pasakyta V. Kalinskio kalba?
- Kokia pagrindinė kalbos mintis?
- Kodėl pirmame šaltinyje praėję amžiai įvardijami kaip „neperžvelgiamos tamsybės“? Ar pritariate tokiam teiginiui?
- Kodėl atsiminimų autorius aukština jaunąją kartą? Ar pritariate tokiam vertinimui?
- Į kokius istorijos klausimus padeda atsakyti šaltiniuose pateikiama informacija? Atsakymus pagrįskite.

3. ATR valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio požiūris į meną:

Didžiausias meno ir menininkų mecenatas Respublikoje buvo patsai karalius. Stanislovas Augustas menui skyrė svarbų vaidmenį, kurį menas turėjo atlikti keldamas monarcho valdžios autoritetą ir – kas nemažiau svarbu – keisdamas bajorijos sąmonę taip, kad būtų galima įvykdyti užsibrėžtą valstybės reformą. Kadangi šalyje trūko išsilavinusių dailininkų ir amatininkų, karalius kvietėsi svetimšalius, skyrė stipendijas užsienyje studijuojantiems tapytojams, skulptoriams, architektams ir šitaip dėjo pamatus nacionaliniam menui. Ši toliaregiška mecenato veikla nesiliovė davusi vaisių netgi po Respublikos žlugimo. Karaliaus skonis, susiformavęs per keliones po užsienį (ypač reikšmingas buvo apsilankymas Parįžiuje, svarbiausiame Europos meno centre, ir bendravimas su dailininkais bei meno žinovais ponios Geofrin salone), keitėsi ir pamažu linko į klasicizmą. Todėl buvo natūralu, kad Stanislovas Augustas, kaip meno žinovas, iš pradžių orientavosi į Prancūziją, kurioje susiformavo klasicizmo, suderinto su racionalizmu, doktrina. Ši doktrina kėlė užduotį auklėti ir doroviškai veikti visuomenę.

Pagal K. Załęskio kn. *Abiejų Tautų Respublikos neoklasicizmo genezė ir jo recepcija Vilniaus aplinkoje*, Vilnius, 2000, p. 55.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kodėl ATR karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis labai palankiai žiūrėjo į meną?
- Nurodykite konkrečias priemones, kurių ėmėsi Stanislovas Augustas Poniatovskis globodamas meną.
- Kodėl šaltinyje valdovas įvardijamas „meno žinovu“?
- Dėl kokių priežasčių Stanislovas Augustas Poniatovskis „labiau linko į klasicizmą“? Atsakymus pagrįskite.

4. Remdamiesi paveikslu (3 iliustracija), tekstu ir papildoma informacija, atsakykite į klausimus:

- Kokiam tikslui buvo sukurta iliustracija?
- Kas buvo iliustracijos centre vaizduojamas T. Kosciuška?
- Kodėl T. Kosciuška dažnai įvardijamas kaip kovotojas už laisvę?
- Kokių dar žinote P. Smuglevičiaus kūrinių (nurodykite ne mažiau kaip du)? Kuo jūsų minimi kūriniai ypatingi?

18. Ketverių metų seimo reformos ir ATR panaikinimas

- Kuo ypatinga 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija?
- ATR valstybingumo pabaiga: dėsningumas ar atsitiktinumas?

– ŠAVOKŲ ŽODYNĖLIS –

GENERALGUBERNATORIUS – KELIŲ CARINĖS RŪSIJOS GUBERNIJŲ VALDYTOJAS.

GVÁRDIJA – RINKTINĖ, PRIVILEGIJUOTA KARIUOMENĖ.

UNIVERSÁLAS – DOKUMENTAS, KVIEČIANTIS BAJORUS Į SEIMĄ ARBA LIAUDIES NEREGULIARIAJĄ KARIUOMENĘ; ETMONŲ IR VAIVADŲ ATSIŠAUKIMAS.

KETVERIŲ METŲ SEIMAS IR JO REFORMOS.

Atsigavus ūkiui (žr. „Lietuvės ūkio pokyčiai“) imta reikalauti privilegijų miestams, vykdyti žemės ūkio reformą, keisti socialinę ir politinę santvarką. Senoji valstybės struktūra stabdė krašto pažangą.

1788 m. spalio pradžioje Seimas susirinko Váršuvoje. Jis, Prūsijos atstovo kurstomas, sulaužė 1775 m. jėga primestą pažadą Rūsijai ir nutarė padidinti kariuomenę iki 100 tūkst. žmonių. Todėl buvo nutarta apmokestinti dvarus. Dvarininkai su šiuo nutarimu sutiko, nes tikėjosi visą mokesčių našta suversti ant valstiečių pečių.

1791 m. balandžio 18 d. Seimas priėmė Miestų įstatymą, pagal kurį miestiečiai gavo teisę laisvai pirkti žemę, eiti dvasininkų pareigas, gauti valstybines tarnybas, būti karininkais. Miestiečiams buvo leista į Seimą siųsti savo atstovus, kurie galėjo dalyvauti svarstant miestų reikalus, tačiau neturėjo teisės priimti politinių sprendimų. Šis įstatymas suvienodino miestiečių ir bajorų teises.

ŽŪSTANČIOS VALSTYBĖS TESTAMENTAS.

Bene didžiausia Ketverių metų seimo reforma – 1791 m. gegužės 3 d. priimta ATR konstitucija (1, 1). Ją sudarė tik 11 straipsnių. Bajorams buvo paliktos senosios teisės ir privilegijos. Katalikybė buvo skelbiama viešpataujančia religija, nekatalikams užtikrinta tikėjimo laisvė, bet katalikams uždrausta priimti kitą tikėjimą. Miestiečiai gavo teises, suteiktas 1791 m. balandžio 18 d. įstatymu. Valstiečiams nepanaikinta baudžiava, tačiau valstybės valdžia įpareigota būti jų globėja. Pagal Konstituciją įstatymus leido Seimas, jį sudarė Senatas ir Atstovų rūmai. Panaikinta *liberum veto* teisė. Vykdomoji valdžia priklausė karaliui ir ministrų tarybai, vadinamajai Įstatymų sargybai. Karaliaus sostas buvo paskelbtas paveldimu. Karalius nieko negalėjo spręsti be Įstatymų sargybos. Teismai buvo palikti atskirai bajorams, miestiečiams ir valstiečiams. Pirmiausia buvo pakeista valstybės santvarka – atšaukta karalių rinkimų tvarka, dėl kurios Lénkijoje ir Lietuvojė

1. Stanislovas Augustas Poniatovskis, Seimo nariai ir Váršuvos gyventojai ką tik priėmus 1791 m. gegužės 3 d. konstituciją (dail. J. Mateika, 1891 m.)

vyravo savivalė, ir valstybė paskelbta konstitucine monarchija.

Konstituciją rėmė visi Lietuvos visuomenės sluoksniai (iš 34 paviųtų seimelių tik 3 buvo prieš), be to, ji buvo išversta į lietuvių kalbą, taigi tapo pirmu valstybiniu dokumentu lietuvių kalba. Ypač ja džiaugėsi miestiečiai ir valstiečiai, paakinti toliau kovoti dėl savo teisių.

Konstitucija buvo įtvirtintos pažangios Apšviertos epochos idėjos (valdžios padalijimas į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teismo). Ši Konstitucija keliais mėnesiais aplenkė Prancūzijos konstituciją ir tapo pirmąją rašytine konstitucija Europoje, nors radikalumu ir neprilygo prancūziškai. Konstitucijoje apie Lietuvą, kaip apie federacinę ATR dalį, nebuvo kalbama. Joje LDK laikyta tik kaip trečioji provincija (šalia Didžiosios ir Mažiosios Lenkijos). Tiesa, Konstitucija neprilygo Prancūzijos 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijai, nes ATR taip ir liko nepanaikinti luomai, baudžiava.

TARGOVICOS KONFEDERACIJA.

Ne visi Lenkijos ir Lietuvos bajorai vienodai reagojo į Gegužės trečiosios konstituciją. Dalis Konstitucijos bei reformų priešininkų parašė malonės raštą Jekaterinai II ir paprašė jos pagalbos. 1792 m. Targovicos miestelyje dabartinėje Ukrainoje jie subūrė Targovicos konfederaciją, kuri pasiskelbė eisianti vaduoti sulaužytų bajorijos laisvių. Lietuvoje ji vadinta LDK generaline laisva konfederacija, kurios vardu **universalūs** leido S. Kosakovskis. Tarp konfederatų buvo Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis, Livonijos vyskupas Juozapas Kazimieras Kosakovskis (*Kossakowski*) ir kiti. LDK konfederacijos veikloje aktyviai dalyvavo trečdalis Lietuvos senatorių. Nemaža jų dalis kadaise buvo Baro konfederatai, kurie 1768–1772 m. aktyviai gynė senąsias bajorų teises ir kovojo prieš Rusijos įtaką ATR. Praėjus vos 20 metų tie patys žmonės ar jų vaikai stojo prieš naujoves skleidžiantį Ketverių metų seimą, tik šį kartą jie rėmėsi karine Rusijos jėga. Pagrindinis LDK

konfederacijos tikslas buvo įtvirtinti Lietuvės teises jungtinėje valstybėje, panaikinti Ketverių metų seimo sudarytas bendras valstybines institucijas.

Prieš Rūsijos kariuomenę Lėnkija galėjo pasiųsti ne daugiau kaip 50 tūkst. žmonių, Lietuvės kariuomenė – 15 tūkstančių. ATR kariuomenė neįstengė pasipriešinti. Konfederatų sudaryta vyriausybė panaikino Gegužės trečiosios konstituciją ir kitas Ketverių metų seimo reformas. Konfederacija mėgino įgyvendinti savarankišką užsienio politiką, tačiau nesėkmingai. Ji buvo svetimos valstybės politikos priemonė. Į šalį buvo įvesta Rūsijos kariuomenė, kuri nebeišėjo iš ATR teritorijos. Konfederacija pagreitino ATR žlugimą. 1793 m. sausio 23 d. Rūsija su Prūsija įvykdė II ATR padalijimą, kurį patvirtino ATR seimas, posėdžiaujantis Gardine. Šis seimas, valdžią perdavęs Nuolatinei tarybai, baigė savo darbą.

Patvirtinus II padalijimo aktą, Jekaterina II įsakė paleisti Targovicos konfederaciją. Seimo delegacija pasirašė sąjungos sutartį su Rūsija, kurios vyriausybė pasižadėjo saugoti abiejų susitariančių šalių žemes visomis ginkluotosiomis pajėgomis. Po II padalijimo sumažėjusi Lėnkijos ir Lietuvės valstybė neteko savarankiškumo. Jai buvo draudžiama turėti savarankiškus diplomatinis santykius su kitomis valstybėmis, taip pat nustatytas karių skaičius: Lėnkijai – 10 tūkst., Lietuvai – 5 tūkstančiai. Kita valstybės dalis su 4 milijonais gyventojų, atkirsta nuo jūros, apsupta trijų ekonomiškai ir politiškai stipresnių absoliučiąjų monarchijų, neturėjo sąlygų nei ekonominiam, nei politiniam gyvenimui. Lietuvą tokiomis aplinkybėmis buvo pasmerkta dar didesniai ekonominiam skurdi ir kultūriniam smukimui. II ATR padalijimas, kaip aiškus beteišikumo aktas, sukėlė naują patriotinių Lėnkijos ir Lietuvės jėgų karinį priešinimąsi Rūsijai.

„MUŽIKŲ GENEROLO“ SUKILIMAS.

Taip valstiečių vadintas T. Kosciuška 1794 m. Krokovoje pradėjo sukilimą (2), kuris pasiekė ir Lietuvą (2).

Pirmiausia balandžio mėn. prie sukilimo prisidėjo LDK kariuomenės daliniai, kurie buvo Šiauliuosė. Rūsijos kariuomenė Lietuvojė tuomet buvo negausi, iš viso apie 6 tūkst. žmonių. Didžiausios įgu-

2. Tado Kosciuškos vadovaujami sukilėliai ilsisi užėjoje (XVIII a. paveikslas)

los buvo Vėlniuje ir Gardine. Kaunė stovėjo 500, Žiežmėriuose – 220 karių įgulos.

Vėlniuje aktyviai veikė pulkininkas Jokūbas Jasinskis (3). Jo daliniai išvijo rusus iš sostinės. Sukilėliai surengė egzekuciją Targovicos konfederacijos nariams S. Kosakovskiui, I. J. Masalskiui ir kitiems.

Buvo sudaryta Lietuvės tautinė aukščiausioji taryba, kuri turėjo vadovauti sukilimui Lietuvojė. Ji sušūkiu „Už mūsų ir jūsų laisvę“ viešai kvietė lietuvius kovoti ir „atgauti laisves ir pilietinę lygybę“. Tai buvo kur kas radikalesni reikalavimai nei T. Kosciuškos akte Krokovoje: šiame akte buvo kalbama apie siekį atkurti ATR su 1772 m. sienomis, išstumti Rūsiją iš šalies politinio gyvenimo ir įgyvendinti Ketverių metų seimo pradėtas reformas. Atsišaukimai buvo spausdinami lietuviškai, gyventojams pradėti dalyti ginklai. Lėnkijos sukilėlių vadas T. Kosciuška buvo pripažintas vyriausiuoju sukilimo vadu, o J. Jasinskis – visų Lietuvės karinių pajėgų viršininku. Taryba nuolat posėdžiavo Vėlniaus rotušėje. Gegužės 1 d. buvo oficialiai paskelbta, kad Vėlniaus miestas prisideda prie sukilimo. Iš miestiečių buvo sudaryta **gvárdija**, kuriai vadovavo architektas prof. L. Gucevičius, J. Jasinskio draugas. Gvardininkai buvo menkai ginkluoti, bet kovingi. Miestiečių dalyvavimas sukilime turėjo didelę reikšmę ne tik sukilimo eigai, bet ir jo socialiniam pobūdžiui.

Atskiros valdžios sukūrimas Lietuvoje nepatiko kai kuriems Lėnkijos bajorams, nes tai galėjo lemti Lietuvės atsiskyrimą nuo Lėnkijos. Tokios padėties kaltininku buvo laikomas J. Jasinskis, todėl prieš jį ir pradėjo veikti Lėnkijos bajorai. Į J. Jasinskį pradėta žiūrėti kaip į pavojingą jakobiniškų pažiūrų politiką. T. Kosciuška panaikino Lietuvės tautinę aukščiausiąją tarybą, J. Jasinskį pašalino iš Lietuvės sukilėlių vado pareigų. Sukilimui vadovauti iš Lėnkijos į Vėlnių buvo atsiųstas jokių karinių gabumų neturintis generolas Juzefas Velhorskis (*Wielhorski*). Nei sukilėlių kariuomenė, nei vilniečiai juo nepasitikėjo. Tai buvo viena iš daugelio per sukilimą padarytų politinių klaidų.

Lietuvės Vyriausioji taryba ir valstiečius bandė įtraukti į sukilimą. Ji leido atsišaukimus lietuvių kalba, ragino vienytis su bajorais. 1794 m. gegužės 7 d. T. Kosciuška paskelbė raštą, kuriuo Lėnkijos ir Lietuvės valstiečiai buvo paskelbti laisvais žmonėmis. Per sukilimą valstiečiams sumažintas lažas. Veikė netgi savarankiški valstiečių būriai. Sukilimo dalyvių atsiminimuose apie tuos būrius buvo rašoma: „Be vyrų, buvo daug moterų ir vaikų. Jie avėjo vyžomis bei naginėmis, buvo apsirengę senomis, dažniausiai apdriskusiomis, sermėgomis¹, bet buvo drąsūs ir miklūs, sugebėdavo kautis ir menkiausiu ginklu.“

Vyriausiuoju sukilimo slopintojų vadu Rūsija paskyrė Lėtvijos ir Ėstijos **generalgubernatorių** N. Repniną, kuris prieš tai daug metų buvo Rūsijos pasiuntiniu Vėršuvoje. Rugpjūčio 11 d. rusų kariuomenė užėmė Vėlnių. Vėršuvoje sukilimą malšino generolo Aleksandro Suvorovo daliniai. Gindamas Vėršuvą žuvo ir J. Jasinskis. Lapkričio mėn. sukilimas, kuris, galima sakyti, buvo bene paskutinis bandymas išgelbėti žlungančią Respubliką, buvo galutinai numalšintas.

III ATR PADALIJIMAS.

1795 m. sausio 3 d. pasirašytas III ATR padalijimo aktas. Rūsija gavo 120 tūkst. kv. km (Vakarų Voluinę, Vakarų Baltarūsiją, didelę dalį Lietuvės), Ąustrija – 47 tūkst. kv. km (Māžąją Lėnkiją su Liublinu), Prūsija – 48 tūkst. kv. km teritorijos (didžiąją

¹ Sermėga (ntk.) – milinė, rudinė.

3. Jokūbas Jasinskis (nežinomas dailininkas, XIX a.)

dalį lenkiškų žemių). Etninės lietuvių žemės skilo į dvi dalis, nes Užnemunė atiteko Prūsijai (jai jau nuo XVI a. priklausė Mažoji Lietuva) (4, 5). Valdovas

4. Respublikos padalijimas (vario raižinys, 1773 m.)

Lenkijos ir Lietuvos valstybės žemės per padalijimus atiteko:

	I – 1772 m.	II – 1793 m.	III – 1795 m.
Rusijai			
Prūsijai			
Austrijai			

Sienos 1772 m.

- ATR
- LDK
- Valstybių sienos po padalijimo 1795 m.
- 1793 m. Paskutiniųjų ATR seimų vietos ir datos
- 1794 m. sukilimo židiniai

5. Abiejų Tautų Respublikos padalijimai

Stanislovas Augustas Poniatovskis greitai atsisakė sosto, atskiru aktu 1797 m. Rūsija uždraudė vartoti ATR pavadinimą. Taip baigėsi ne tik ATR, bet ir LDK gyvavimas, kuris prasidėjo dar Mindaugo epo-

choje. 1795 m. Lietuvą pirmą kartą savo istorijoje neteko valstybingumo. Būtent šią datą omenyje turės Lietuvos Taryba, 1918 m. vasario 16 d. kalbėdama apie valstybės nepriklausomybės atkūrimą.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Nurodykite du svarbiausius Ketverių metų seimo pertvarkymus.
2. Įvertinkite Targovicos konfederaciją ATR ir LDK valstybingumo interesų požiūriu.
3. Įvardykite dvi priežastis, dėl kurių pralaimėjo 1794 m. sukilimo dalyviai.
4. Kodėl 1794 m. T. Kosciuškos rašto negalima laikyti baudžiosos panaikinimu Lietuvoje?
5. *Pasidomėkite, po kurio teksto aptariamo įvykio Rūsija pagrobė Lietuvos Metriką, o po kurio buvo visiškai sugriauta Žemutinė pilis Vilniuje.
6. **Kodėl neįsigaliojo 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Amžininkų požiūris į 1791 m. gegužės 3 d. konstituciją:

Gegužės trečiosios konstitucija, kuri sukėlė tiek daug permainų ir pakeitė valstybės santvarką, negalėjo būti vertinama vienareikšmiškai. Vieniems nepatiko paveldima valdovo valdžia, kitiems – miestiečių emancipacija², tretiems – padidėję ir didėsiantys mokesčiai ar kariuomenės daromos skriaudos. Tačiau mažai kas abejojo pasirinkto kelio prasmingumu, tą paliudijo ir įvykęs seimelių referendumas, taigi galime drąsiai teigti, kad Lietuvos bajorai kur kas labiau nei Lenkijos „broliai“ rėmė permainas. Kokios buvo šio palankumo reformoms priežastys, be tam tikro tyrimo sunku pasakyti, bet greičiausiai veikė Rūsijos baimė, be to, reformų priešininkai Lietuvoje neturėjo žymių vadų: Simonas Kosakovskis tikrai nebuvo Lietuvoje toks įtakingas, kaip Lenkijos etmonai ar artilerijos generolas Feliksas Potockis.

Pagal kn. *Laurynas Gucevičius ir jo epocha*, sud. R. Butvilaitė ir kt., Vilnius, 2004, p. 19.

*Remdamiesi šaltiniu, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl Gegužės trečiosios konstitucija amžininkų buvo vertinama prieštaringai?
 - b) Koks faktas rodo, kad Lietuvos visuomenė teigiamai žiūrėjo į Konstituciją?
 - c) Kokią valdovų dinastiją ir kodėl norėta įteisinti Gegužės trečiosios konstitucija?
- Atsakymus pagrįskite.

2. Ištrauka iš Tado Kosciuškos priesaikos 1794 m. kovo 24 d. Krokuvoje:

Aš, Tadas Kosciūška, prieš Dievą ir visą lenkų tautą prisiekiu, jog panaudosiu visą man patikėtą valdžią, kad būtų noliečiamos sienos, atgauta tautinė savivalda ir suteikta visuotinė laisvė, bet ne dėl savo asmeninės naudos. Tepadeda man Dievas ir nekaltas kenčias Jo Sūnus!

Pagal N. Davieso kn. *Dievo žaislas. Lenkijos istorija*, t. 1, Vilnius, 1998, p. 573.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Apie kokią valdžią kalba T. Kosciūška?
 - b) Kokie svarbiausi sukilimo tikslai minimi šaltinyje?
 - c) Kuris priesaikos teiginys prieštarauja Apšvietos epochos idėjoms?
 - d) Nurodykite karą, kuriame anksčiau dalyvavo priesaikos autorius.
- Atsakymus pagrįskite.

² Emancipacija – lygiateisiškumo įgijimas.

A P I B E N D R I N A M I E J I K L A U S I M A I

1. Kuri ATR silpnėjimo priežastis (neribojamos bajorų luomo laisvės, silpni valdovai ar užsienio valstybių kišimasis) buvo svarbiausia? Atsakymą pagrįskite.
2. *Kodėl nė vienam lietuviui nepavyko XVII a. antrojoje pusėje ir XVIII a. pirmojoje pusėje tapti ATR valdovu?
3. Kuo skyrėsi Lietuvos užsienio politikos kryptys XVII–XVIII a. ir XVI amžiuje?
4. *Kodėl lenkų istorikai LDK didįjį etmoną J. Radvilą laiko ATR išdaviku?
5. Kodėl LDK bajorai XVII–XVIII a. vengdavo atlikti karo tarnybą? Nurodykite tikėtinas priežastis.
6. Su kuria kaimynine valstybe – Švedija, Rusija ar Prūsija – Lietuvos santykiai XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a. buvo geriausi?
7. Kaip pasikeitė bajorų luomo padėtis XVII–XVIII a., palyginti su XV–XVI amžiumi?
8. Kodėl LDK miestiečių luomas buvo gana silpnas?
9. *Kodėl A. Tyzenhauzo reformas galima laikyti pirmosiomis kapitalizmo apraiškomis Lietuvoje?
10. *Kodėl XVIII a. Lietuvoje niekas nekėlė baudžiavos panaikinimo klausimo valstybiniu mastu?
11. Nurodykite keletą Baroko epochos Lietuvoje bruožų.
12. Kodėl XVII–XVIII a. daug LDK bajorų studijavo ne Vilniaus, o Vakarų Europos universitetuose?
13. Kuriam tikslui Lietuvoje buvo įsteigta Edukacinė komisija?
14. Kuo Lietuvos kultūrai nusipelnė P. Smuglevičius ir L. Gucevičius?
15. Kuri valstybė (Rusija, Austrija ar Prūsija), dalyvavusi dalijant ATR teritoriją, buvo mažiausiai pavojinga Lietuvai ir kodėl?
16. Kaip manote, kokias valstybines reformas reikėjo įvykdyti ATR XVIII a. antrojoje pusėje? Ar tai būtų padėję išvengti valstybės žlugimo?
17. Iš kurios Ketverių metų seimo reformos labiausiai matyti Apšvietos epochos idėjos?
18. *Kodėl Ketverių metų seimo reformos neišgelbėjo ATR?
19. Pasvarstykite, kodėl iki 2007 m. Lietuvoje, kitaip nei Lenkijoje, nebuvo minima gegužės 3-ioji. Pasidomėkite, kodėl 2007 m. padėtis pasikeitė.
20. Nurodykite tris 1794–1795 m. istorinius įvykius, kurie ypač neigiamai atsiliepė tolesnei Lietuvos politikos ir kultūros raidai. Atsakymą pagrįskite.

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA

Bagdzevičius, R. ir kt., *Lietuva, 1009–2009* [elektroninis išteklius]: elektroninė knyga, Vilnius, 2009.

Dailė LDK miestuose: poreikiai ir užsakymai, sud. A. Paliušytė, Vilnius, 2006.

Kiaupa, Z., ir kt., *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1998.

Kiaupienė, J., *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 1988.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai, sud. V. Ališauskas ir kt., Vilnius, 2001.

Raila, E., *Apie 1791 m. gegužės 3-iosios konstituciją*, Vilnius, 2007.

Rakutis, V., *LDK kariuomenė Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, Vilnius, 2001.

Vaišvilaitė, I., *Baroko pradžia Lietuvoje*, Vilnius, 1995.

Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, sud.

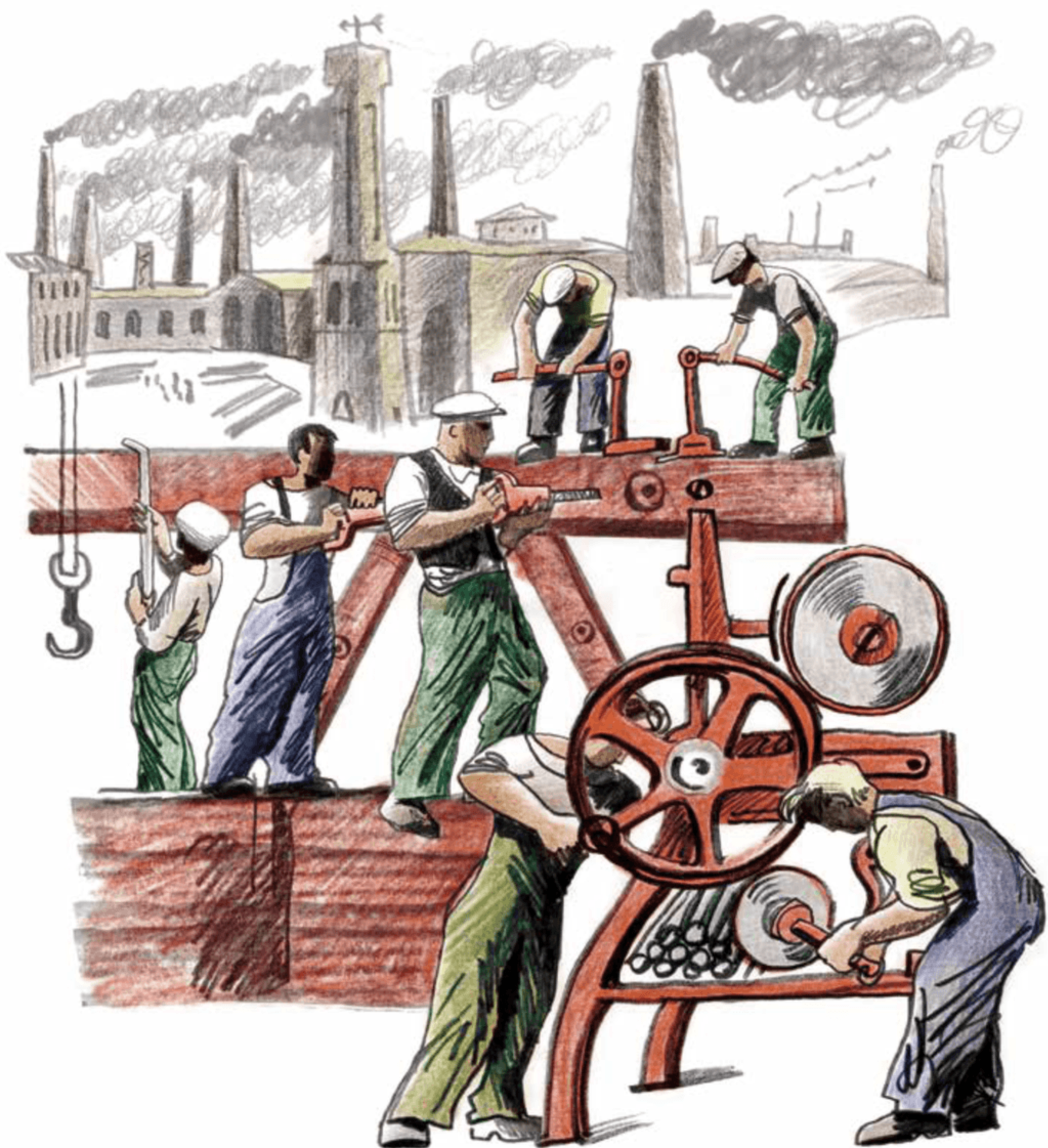
R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2008.

Wisner, H., *Jonušas Radvila (1612–1655). Kėdainių šešėlyje*, Vilnius,

skyrius

EUROPA

NUO PRAMONĖS PERVERSMO
IKI TAUTINIŲ SAJŪDŽIŲ

Anglų

istorikas N. Deivisas teigia, kad „XIX amžiaus Europai būdingas dinamiškumas, smarkiai pranokstantis viską, kas buvo iki tol. Kaip niekada anksčiau Europa pulsavo visokeriopa jėga – technine, ekonomine, kultūrine, tarpžemynine. Vyraujantis jos simbolis buvo mašinos – garvežiai, dujų gamyklos, elektros generatoriai“. Taigi XIX a. buvo nepaprastai judrus ir veržlus istorinis laikotarpis. Tai buvo pokyčių amžius, tokių pokyčių, kokių anksčiau neatsirasdavo per ištisus tūkstantmečius. Pokyčiai ir pramonės perversmas skatino nepaliaujamą ekonomikos augimą. XIX a. Europos civilizacija pasiekė galybės viršūnę. Stiprėjo tikėjimas pažanga ir žmonių gerove. Anglų istoriko Eriko Džono Ernesto Hobsbomo (*Hobsbawm*) nuomone, „geležinis kelias, kuriuo per šalis ir žemynus vėjo greičiu vingiavo didelės, dūmais apgaubtos gyvatės, su savo pylimais bei iškasomis, tiltais ir stotimis, buvo toks žmonių statinys, šalia kurio piramidės ir Rėmos akvedukai, netgi Didžioji kinų siena tapo gūdžiu provincializmu“.

Vyko ne tik ekonomikos ar buities pokyčių, keitėsi visos žmonių gyvenimo sritys. Pasak N. Deiviso, „demografinis augimas buvo vienas iš patikimiausių Europos dinamiškumo rodiklių. Gyventojų skaičius joje nuo apie 150 mln. 1800 m. išaugo iki daugiau kaip 400 mln. 1914 metais“. Virte virė ir politinis gyvenimas. Europos politinis žemėlapis išgyveno virsmą nuo universalios Napoleono imperijos iki tautinės kultūros ir savos kalbos pagrindu susikūrusių tautinių valstybių ir su tuo susijusių įtampos proveržių bei konfliktų. Europoje atsirado dvi naujos nacijos, pretenduojančios į didžiųjų valstybių statusą, – Itālija ir Vokietija. Mažos tautos Vidurio ir Rytų Europoje buvo atsidūrusios daugiatautėse imperijose. Formuojantis nacijoms (modernioms tautoms) mažosios tautos turėjo pasirinkti – asimiliuotis ar susikurti nepriklausomą kultūrinį ir politinį gyvenimą. Pavergtos tautos pasirinko tautinio sąjūdžio kelią. Kur tautinė priespauda buvo stipresnė, ten tautinis sąjūdis įgavo radikalesnių išsivadavimo formų.

Valstybėse vyko demokratizacijos procesai, politinis ir kultūrinis gyvenimas tapo prieinamesnis visuomenei. Formavosi šiuolaikinės politinės srovės, stiprėjo parlamentinis valdymas ir daugiapartinė sistema. Šiuo laikotarpiu Europa buvo pranašiausia pasaulyje. Vėliau, XX amžiuje, Europa jau praras savo svarbą, liks periferinių pasaulio dalių (JAV, Rūsijos, atgimstančios Kinijos) šešėlyje, bet vis dar turės galimybę mėgautis praeitame šimtmetyje sukurtomis gėrybėmis ir sukaupia patirtimi.

19. Pramonės perversmas ir jo padariniai

- Kodėl Didžiojoje Britanijoje kilo pramonės perversmas?
- Kokie pagrindiniai pramonės perversmo padariniai?

– SĄVOKŲ ŽODYNELIS –

DINAMÀ – ELEKTROS NUOLATINĖS SROVĖS GENERATORIUS.

LUDĖITAI – ANGLIJOS DARBININKAI XVIII A. PABAIGOJE – XIX A. PRADŽIOJE, KURIE, PRASIDĖJUS PRAMONĖS MECHANIZACIJAI, ĖMĖ NAIKINTI MAŠINAS IR PRAMONĖS ĮRENGINIUS, NES MANĖ, KAD JIE YRA MAŽO ATLYGINIMO IR NEDARBO PRIEŽASTIS.

PRAMONĖS PERVERSMO PRADŽIA DIDŽIOJOJE BRITANIJoje.

Pramonės perversmas – tai pirmiausia masinės produktų gamybos, kuri pagrįsta mokslo bei technikos naujovėmis ir vienodu darbo procesu, atsiradimas ir sparti plėtra. Terminą „pramonės revoliucija“ vienas pirmųjų 1837 m. pavartojo prancūzų socialistas Lui Ogiustas Blanki (*Blanqui*). Vėliau jį išpopuliarino vokiečių socialistas Frydrichas Engelsas (*Engels*) 1844 m. paskelbtame veikale „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje“ ir pirmasis pramonės perversmo istorikas Arnoldas Džozefas Toinbis (*Toynbee*).

Pramonės perversmas prasidėjo Didžiojoje Britanijoje. Šioje šalyje susiklostė palankios sąlygos, nes neįvyko tokių revoliucijų kaip Prancūzijoje, nekilo ir tokių revoliucinių sumaiščių kaip žemyninėje Europoje. Didžioji Britanija turėjo daug gamtos išteklių (akmens anglies, geležies rūdos ir pan.), nors iki pramonės perversmo jais buvo mažai naudojamasi.

Už kitas Europos šalis Didžioji Britanija buvo pranašesnė, nes turėjo didelį prekybos laivyną, senas prekybos tradicijas, dauguma gyventojų jau pramonės perversmo išvakarėse dirbo ne žemės ūkyje. Visuomenė buvo laisvesnė ir ne tokia hierarchinė kaip žemyninėje Europoje. Turėdama gerą laivyną ir daug kolonijų Didžioji Britanija buvo labai išplėtojusi prekybą, o gautą pelną reikėjo investuoti į gamybos (fabrikų) plėtrą. Didžiojoje Britanijoje buvo daug gabių mechanikų ir inžinierių, technikos naujovių žinovų, gabių amatininkų. Šie ir kiti veiksniai Didžiajai Britanijai leido jaustis ekonomiškai pranašiausia šalimi gana ilgai (1). Žinoma, pramonės perversmas galėjo įvykti ir ne Didžiojoje Britanijoje, tik jis būtų buvęs kiek kitoks ir būtų įvykęs kiek vėliau.

Palyginus nacionalines pajamas, tenkančias vienam gyventojui, vieno amerikiečio, prancūzo ar vokiečio pajamos XIX a. pirmojoje pusėje sudarė maždaug tris ketvirtadalius britų pajamų. Kitos didžiosios Europos valstybės baiminosi Didžiosios

1. Geležies gamyba (tonomis) įvairiose šalyse 1830–1870 m.

METAI	DIDŽIOJI BRITANIJA	PRANCŪZIJA	VOKIETIJA	JAV
1830	680 000	270 000	46 000	180 000
1850	2 250 000	400 000	215 000	560 000
1870	5 960 000	1 180 000	1 400 000	1 690 000

Britanijos pranašumo ir siekė kuo greičiau jį įveikti. Dėl įvairių priežasčių iki XIX a. pabaigos nė vienai Europos valstybei to padaryti nepavyko. Pavyzdžiui, Prancūzijoje nebuvo kokybiškų akmens anglių, nebuvo taip išplėtotą prekybą, taip sparčiai nedaugėjo gyventojų. XIX a. gyventojų tankumas ir gimstamumo lygis Prancūzijoje buvo mažiausias iš visų Vakarų Europos šalių. Pagal 1872 m. surašymo duomenis, 70 proc. Prancūzijos gyventojų vis dar gyveno kaimo vietovėse, maždaug tiek pat dirbo žemės ūkyje.

Vokietijos ekonomikos raida XIX a. buvo sparti, tačiau konkuruoti su Didžiąja Britanija ji galėjo tik susivienijus ir įkūrus Vokietijos reichą. Vokietijoje daug daugiau galių, palyginti su Didžiąja Britanija, turėjo vyriausybė, kuri įvairiomis priemonėmis rėmė sunkiąją pramonę. Valstybės parama pramonei buvo didelė dar iki suvienijant šalį, ypač Prūsijoje. Pavyzdžiui, 1821–1841 m. Prūsijos valdžia padidino kelių tiesimo išlaidas nuo 1,6 mln. iki 9 mln. markių. Pramonės augimą Prūsijoje, vėliau Vokietijoje, nemaža dalimi skatino ir ginklavinimui skiriamos lėšos.

VARTOJIMO REVOLIUCIJA.

Viena iš pramonės perversmo priežasčių buvo vartojimo revoliucija. Vis labiau auganti visuotinė vartojamų prekių paklausa skatino prekybos, gamybos ir apskritai ekonomikos augimą. Pirmiau-

sia nuolat kilo kolonijinių prekių (cukraus, tabako, arbatos, kavos) paklausa. Jų importas ir vartojimas ypač išaugo XVIII amžiuje. Pirmasis gausiai vartojamas importo produktas buvo tabakas. Jau XVII a. pabaigoje tabaką vartojo apie 25 proc. Didžiosios Britanijos gyventojų. Lõndone buvo suvartojama iki 90 proc. viso importuojamo tabako. Gerokai išaugo kavos ir tabako vartojimas, padaugėjo kavinių (pvz., 1740 m. Lõndone jau buvo 550 kavinių). XVIII a. arbata, palyginti su kava, vis pigo, todėl ją britai pradėjo gerti kiekvieną dieną, atsirado tautinė arbatos gėrimo tradicija.

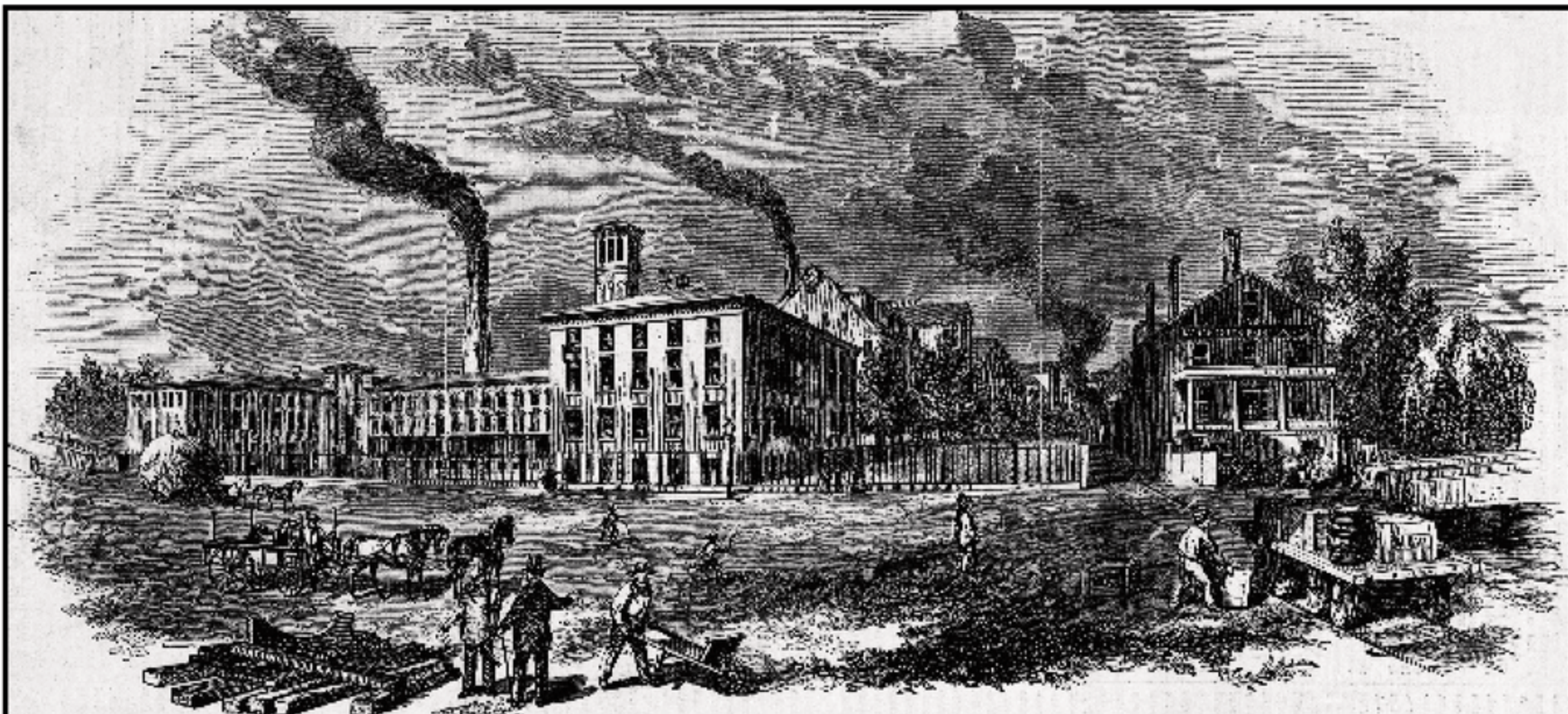
Didėjant visuotinio vartojimo prekių (ypač drabužių) paklausai daugėjo parduotuvių. Prekybą skatino ir atsiradusi prekių reklama. Jau apie 1730 m. Didžiosios Britanijos laikraščiai ne mažiau kaip pusę puslapių skirdavo reklamai. XVIII a. viduryje pasirodė įvairių namų buities prekių katalogų.

GYVENTOJŲ DAUGĖJIMAS IR PRAMONĖS MIESTAI.

Pramonės perversmui didelę įtaką turėjo ryškus gyventojų skaičiaus augimas. Įvyko vadinamoji demografinė revoliucija. Nuo 1750 m. iki 1845 m. gyventojų Europoje padaugėjo 80 proc. – nuo 140 iki 250 milijonų. Tokio gyventojų skaičiaus didėjimo nebuvo per visą ankstesnę istoriją. Daugėjo gyventojų, taigi kuriamuose fabrikuose buvo pakankamai darbo jėgos. Daugelis nedirbo žemės ūkyje, taigi sparčiai vyko gamybos plėtra.

2. Didžiosios Britanijos miestų skaičiaus augimas (tūkst.)

	XVII A.	1801 M.	1841 M.	1911 M.
Anglijoje	851	873	956	1 278
Velse	73	76	82	118
Škotijoje	81	87	117	145
Iš viso	1 005	1 036	1 155	1 541

3. Mančesterio miesto, kuriame yra daugybė fabrikų, vaizdas (1854 m.)

XVIII a. antrojoje pusėje Didžiojoje Britanijoje atsirado 43 nauji miestai (2), 27 iš jų buvo pramonės centrai, kurie susikūrė būtent dėl pramonės plėtos. Pavyzdžiui, Devonportas buvo vienas iš penkių didžiausių Didžiosios Britanijos miestų. 1841 m. jau 51 proc. šalies gyventojų gyveno miestuose. Lėndonas pasiekė 2 mln. gyventojų ribą. Antras pagal dydį Didžiosios Britanijos miestas (po Lėdono) buvo uostas ir pramonės miestas Liverpulis, ypač svarbiu pramonės centru tapo Mančesteris, kuriame buvo sutelkta medvilnės pramonė, vilnos gamybos centras buvo Lidsas ir geležies pramonės centras – Birmingamas. 1851 m. duomenimis, trys ketvirtadaliai Mančesterio, Bradfordo ir Glazgo gyventojų buvo gimę ne šiuose miestuose.

FABRIKAI IR DARBININKŲ SLUOKSNIO SUSIDARYMAS.

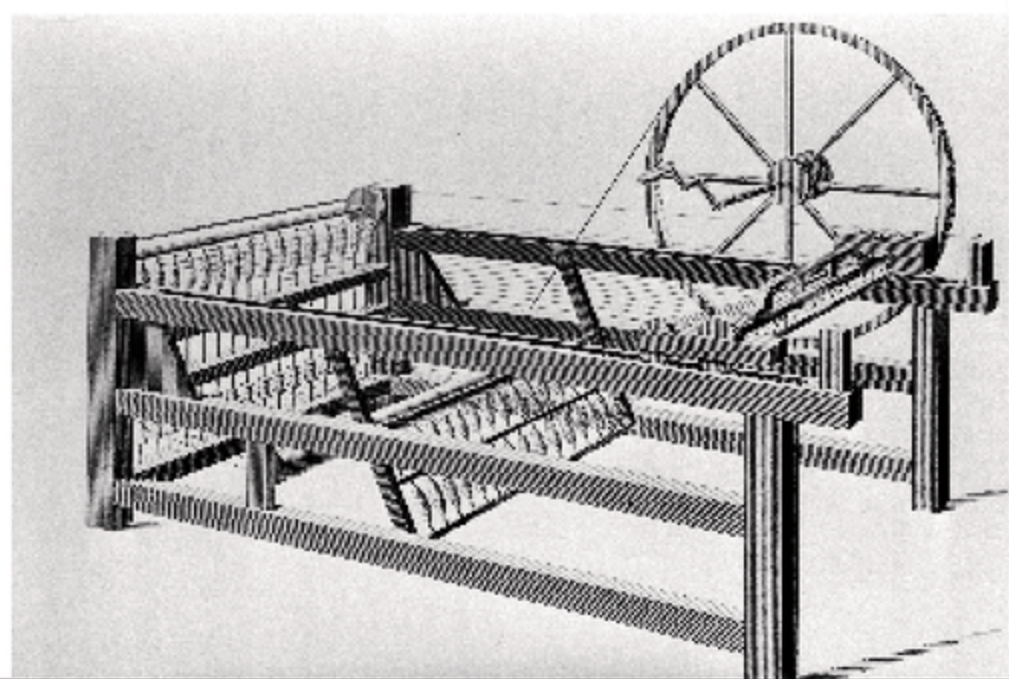
Masinė gamyba yra glaudžiai susijusi su fabrikų statyba (3), technikos laimėjimais ir jų pritaikymu gamyboje. Pirmieji fabrikai Didžiojoje Britanijoje pradėti statyti XVIII a. antrojoje pusėje, iš pradžių jie nelabai skyrėsi nuo senųjų dirbtuvių. Vėliau patys pirmieji fabrikai buvo šiek tiek automatizuoti, rankų darbą pakeitė mašinos – buvo pritaikyti mechaniniai prietaisai. Vienas pirmųjų tokių prietaisų buvo mechaninė verpimo mašina „Verpanti Dženė“ (angl. *Spinning Jenny*) (4). Ją 1764 m. sukūrė Džeimsas Hargrivas (*Hargreaves*) (1) (patentuota tik 1770 m.). Šia mašina buvo galima verpti ne vieną,

o iškart 8 verpstes. Sparčią gamybos pažangą lėmė ir garo mašinos, mechaninės audimo staklės, **dinamos** ir kiti išradimai. Elektros energija XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais iš esmės pakeitė ne tik gamybą, bet ir buitį – pradėta ją naudoti apšvietimui.

Iš pradžių riba tarp pramonininkų ir darbininkų nebuvo ryški (5). Dalis fabrikantų buvo pramonininkai pagal savo padėtį (nepriklausomumą), darbininkai – pagal užsiėmimą ir gyvenimo būdą. Sėkmingai vertėsi kapitalo turintys ir jį į verslą investuojantys asmenys, buvę supirkėjai arba gabūs spekuliantai. Nors kai kurie stambūs fabrikantai buvo išsilavinę žmonės, dauguma verslininkų visgi buvo tamsūs ir godūs, visiškai abejingi darbininkų likimui.

Vykstant pramonės perversmui pradėjo formuotis naujas visuomenės sluoksnis – profesionalūs

4. „Verpanti Dženė“

5. Socialinė didelių fabriku įkūrėjų kilmė Didžiojoje Britanijoje 1750–1850 m. (proc.)

KLASĖ	226 FABRIKŲ ĮKŪRĖJŲ TĖVŲ UŽSIĖMIMAS
Aukštesnioji klasė (dvarininkai, karininkai ir pan.)	8,8 proc.
Laisvosios profesijos	7,1 proc.
Amatininkai ir pirkliai	23,0 proc.
Pramonininkai	29,2 proc.
Žemdirbiai ir kiti užsiimantys kaimo verslais	21,7 proc.
Darbininkai	7,1 proc.
Kita	3,1 proc.

darbininkai, kurie už sutartą algą buvo samdomi fabriku savininkų ir dirbo jų fabrikuose. Dažniausiai tai buvę valstiečiai ar išeiviai iš kitų miestų. Darbininkų butis buvo labai skurdi (6).

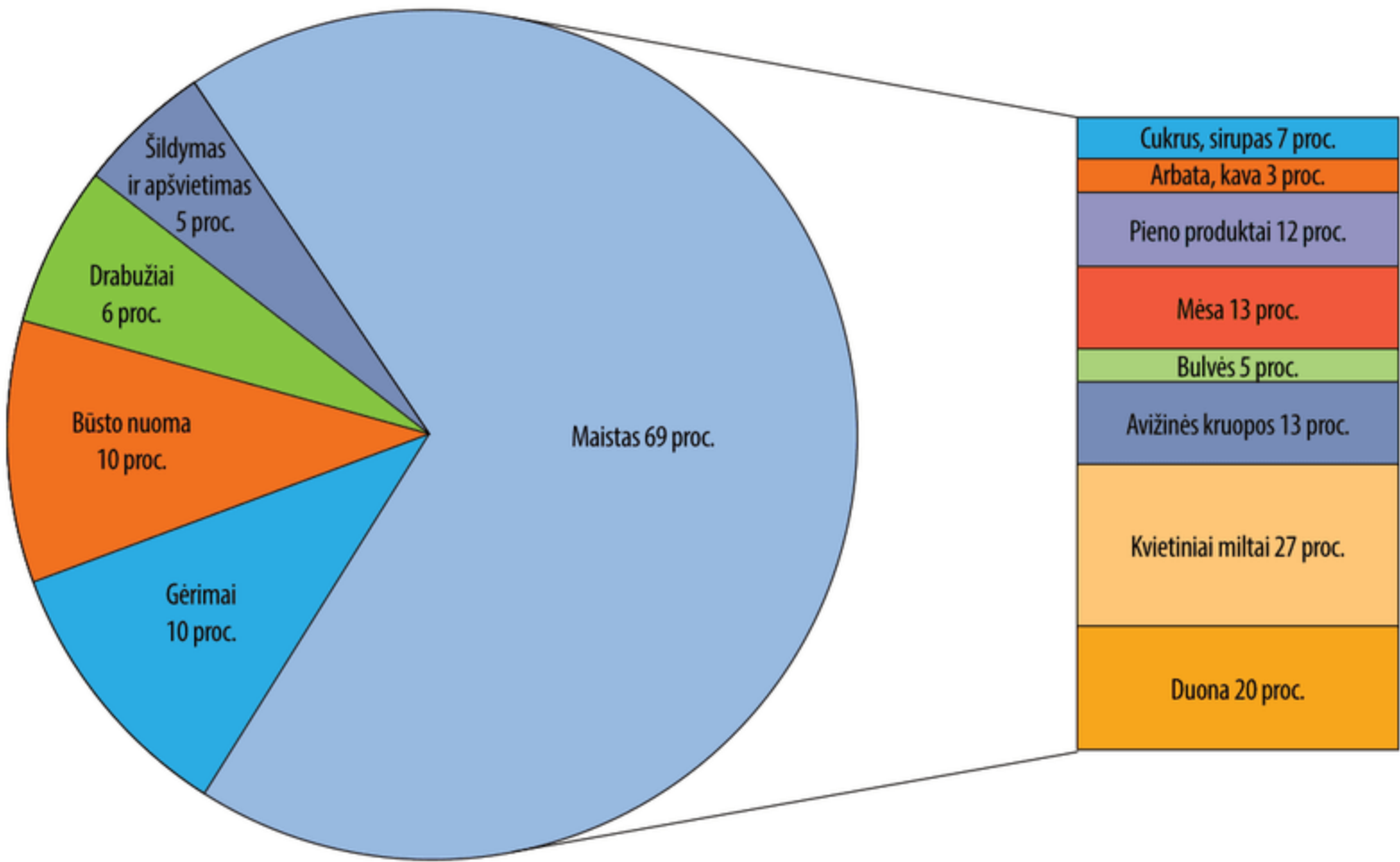
Fabrikuose darbo ritmas buvo visiškai kitoks negu dirbtuvėse. Čia nebuvo tokios laisvės, kokią turėjo amatininkai, darbo tvarka buvo griežtai nustatyta. Darbininkai turėjo tam tikru laiku ateiti į fabriką, daryti pietų pertrauką, laiku išeiti. Kiekvienam darbininkui buvo paskirta darbo vieta ir specializuotas darbas. Darbo valandas skelbdavo varpas. Reikia pažymėti, kad XVIII a. pabaigoje dauguma pramonės darbininkų Didžiojoje Britanijoje buvo moterys ir vaikai (7). Net 1838 m.

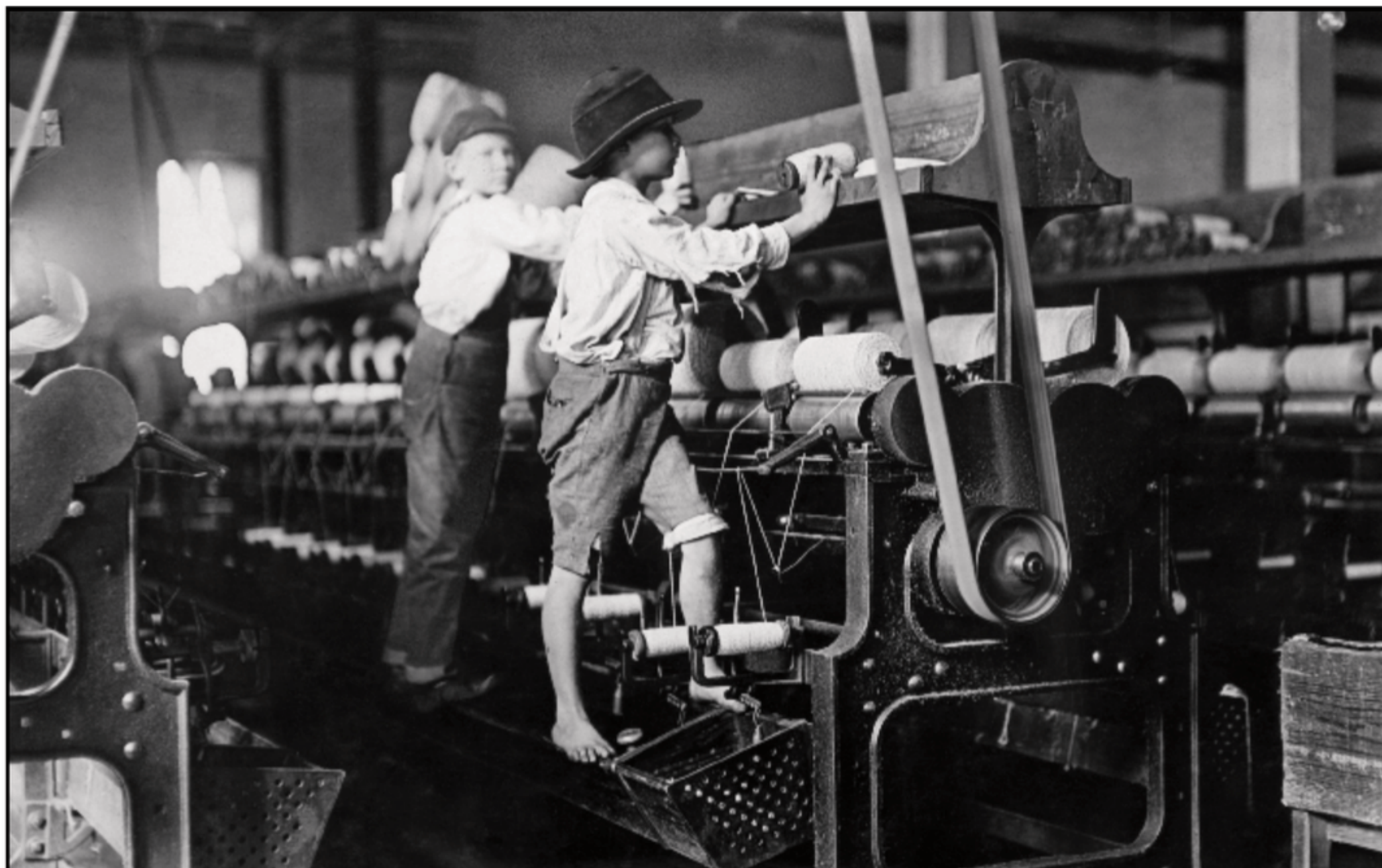
tik 23 proc. tekstilės pramonės darbininkų buvo suaugusieji. Mat dirbant pramonės įmonėje, nors darbas ten ir nebuvo sudėtingas, reikėjo griežtai laikytis darbo drausmės. Senųjų laikų darbininkams ar buvusiems žemdirbiams tai buvo nelabai priimtina. Moteris bei vaikus buvo galima greičiau ir lengviau priversti laikytis darbo drausmės. Šiek tiek vėliau moterų ir vaikų darbas visuomenės bus pasmerktas, pamažu ribojamas ir panaikintas.

PRAMONĖS PERVERSMO PADARINIAI.

Pramonės perversmas buvo tolesnio nuolatinio ekonomikos augimo pradžia. Prasidėjusi ekonomikos plėtra tebesitęsė ir yra šių laikų žmonių gerovės

6. Darbininkų išlaidos Didžiojoje Britanijoje 1788 m.

7. Vaikai prie verpimo staklių (apie 1908–1912 m.)

pagrindas. A. Dž. Toinbio nuomone, tos revoliucijos esmė ta, kad viduramžių apribojimai, kurie trukdė siekti pelno ir paskirstyti kapitalą, buvo pakeisti konkurencija. Konkurencija reiškė, kad žmogaus padėtis visuomenėje priklauso nuo individualių jo paties gebėjimų. Senosios hierarchinės politinės mąstysenos nuostatos ir luominės privilegijos trukdė konkuruoti, vadinasi, ir pramonei plėtotis. Pramonės perversmas suteikė žmogui galimybę pasirinkti, kokioje srityje panaudoti savo sugebėjimus, ir tapti savo gyvenimo valdovu. Žinoma, pramonės perversmas turėjo ir neigiamų aspektų, tiek trumpalaikių, tiek ir ilgalaikių. Darbo laikas buvo griežtai atskirtas nuo poilsio laiko, darbo vieta – nuo gyvenamosios. Darbininkas turėjo išmokti tam tikrų taisyklių, elgtis pagal gamybinės veiklos schemą. Darbininkas, palyginti su ankstesnių laikų žemdirbiu, privalėjo elgtis itin drausmingai, jo darbo krūvis buvo tikrai nemažas, kiekvienas darbdavys buvo suinteresuotas darbo našumu. Apskritai būtinybė elgtis drausmingai, konkurencija dažnam individui sukeldavo (ir sukelia) įtampą, depresiją. Kadangi samdomaisiais darbininkais galėjo tapti tik kvalifikuoti asmenys,

netikėtai atsiradusi konkurencija grėsė nedarbu. Dėl pramonės perversmo laikotarpiu atsiradusių naujovių dauguma bedarbiais tapusių darbininkų ėmė kovoti dėl savo padėties. Pavyzdžiui, įtūžusios senųjų amatininkų minios sudegino pirmuosius Džeimso Hargrivo ir Edmundo Kartraito (*Cartwright*) fabrikus. Vėliau mašinų laužytojų ir fabrikų degintojų veiksmai tapo organizuotu pasipriešinimu – **luditų** sąjūdžiu (2). Šio sąjūdžio pavadinimas siejamas su anglo darbininko Nedo Ludo (*Ludd*), kuris sulaužė mezgimo mašiną, vardu. Luditų sąjūdis buvo ypač stiprus 1811–1812 m., tuo metu jie dažnai verždavosi į fabrikus ir laužydavo juose esančias mašinas. Kurį laiką luditai sugebėjo priešintis jų malšinti pasiųstai britų kariuomenei. Vėliau dalis luditų buvo teisiami, keletas nubausti mirties bausme, nemažai jų ištremta į Austrāliją. Luditų sąjūdžiui atsirasti įtakos turėjo ir Napoleono žemyninės blokados sukelti sunkumai. Pramonės perversmas sudarė sąlygas atsirasti to paties sluoksnio gyventojų pajamų ir gyvenimo lygio nelygybei. Po pramonės perversmo padidėjo atotrūkis ir tarp turtingiausių bei skurdžiausių pasaulio šalių.

1. Kuo fabrikas skyrėsi nuo dirbtuvės ir manufaktūros?
2. Dėl kokios priežasties dauguma darbininkų buvo kilę iš kaimo?
3. Kodėl vykstant pramonės perversmui fabrikuose dirbo labai daug vaikų ir moterų?
4. Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių išplito luditų sąjūdis.
5. *Nurodykite per pramonės perversmą atsiradusios konkurencijos privalumus ir trūkumus.
6. **Kodėl pramonės perversmas dar dažnai vadinamas „pramonės revoliucija“?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Išradėjo ir fabrikanto Džeimso Hargrivo biografijos faktai:

Džeimso Hargrivo žinomiausias išradimas buvo „Verpanti Dženė“, mašina, kurioje tradicinis verpimo ratelis buvo apverstas 90 laipsnių kampu (horizontaliai), taip buvo galima verpti kelias verpstes vienu metu. Iki šiol diskutuojama, iš kur kilo „Dženės“ vardas. Dažnai tvirtinama, kad Hargrivo duktė Dženė vieną dieną apvertė verpimo ratelį ir taip Džeimsui kilo mašinos idėja – bet tai tik mitas, kadangi Kirko bažnyčios registras liudija, kad Hargrivas turėjo kelias dukteris, tačiau nė vienos iš jų (kaip ir jo žmonos) vardas nebuvo Dženė. Faktiškai žodis „dženė“ yra tik žodžio „mašina“ (angl. *engine*) trumpinys.

Nors Hargrivo mašina iš pradžių buvo skirta naudoti namie, gandai apie išradimą greitai plito pramoninėje Šiaurėje. Lankąsyre tradiciškai verpiantys verpėjai vertino „Verpiančią Dženę“ kaip grėsmę jų pragyvenimo šaltiniui. Pikta minia atžygiavo prie Hargrivo namų ir sunaikino jo įrenginį, privertė jį palikti grafystę. Jis persikėlė į Notingamą ir pastatė mažą fabrikėlį, kuriame buvo naudojamos jo „dženės“. Nors jo verslas nebuvo labai sėkmingas, Hargrivas toliau tobulino „Dženę“, jam pavyko padidinti vienu metu verpiamų verpsčių skaičių nuo 8 iki 80.

Pagal <http://www.cottontown.org/page.cfm?LANGUAGE=eng&pageID=506>

Remdamiesi iliustracija (4), šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kokia Dž. Hargrivo išradimo („Verpiančios Dženės“) svarba?
 - b) Kaip bandyta aiškinti žodžio „dženė“ kilmę?
 - c) Kodėl tragiško „likimo“ sulaukė pirmoji „Verpanti Dženė“?
 - d) Kodėl pirmąją „dženę“ ištikus tragiškam „likimui“ Dž. Hargrivas ir toliau tobulino šaltinyje aprašytą savo išradimą?
- Atsakymus pagrįskite.

2. Ištrauka iš 1786 m. peticijos:

Dėl vilnos kedenimo mašinų darbą prarado tūkstančiai žmonių, taigi jie pateko į didelį vargą, neišgalėjo daugiau išmaitinti šeimų ir mokyti savo vaikų amato. Vilnos kedenimo mašinų skaičius 17 mylių atstumu į pietvakarius nuo Lidso peržengė visas tikėtinas ribas, pasiekė *šimtą septyniasdešimt*! Ir kiekviena mašina per 12 valandų padaro tokį pat darbą, kokį per tą patį laiką galėtų atlikti 10 žmonių rankomis, jos dirba dieną naktį, tad viena mašina per dieną padaro darbą, kuriam atlikti reikėtų samdyti 20 žmonių.

Mes tikimės, kad tie, kurie turi galios užkirsti kelią mašinų naudojimui, bus žmoniški ir kiek tik įmanoma stengsis atgrasyti nuo to žmones.

Kaip žmonės, pradėję savo užsiėmimą, aprūpins savo šeimas ir kaip jie išmokys amato savo vaikus, kad auganti karta turėtų savo pragyvenimo šaltinį ir netaptų valkatomis?

Pagal <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1786machines.html>

*Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kokią pagrindinę problemą nurodo peticijos autoriai?
 - b) Kodėl tos problemos neįstengė įveikti patys peticijos autoriai?
 - c) Kam galėjo būti adresuota ši peticija?
 - d) Kaip manote, ar peticijos autoriai sulaukė užtarimo?
 - e) Kaip mūsų laikais būtų sprendžiamos peticijos autorių problemos?
- Atsakymus pagrįskite.

20. Napoleono imperijos sukūrimas ir žlugimas

- Kodėl Napoleonui Bonapartui per trumpą laiką pavyko sukurti didelę imperiją?
- Dėl kokios priežasties žlugo Napoleono Bonaparto imperija?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

KONKORDĀTAS – VALSTYBĖS SUTARTIS SU POPIEŽIUMI, NUSTATANTI KATALIKŲ BAŽNYČIOS PADĖTĮ TOJE VALSTYBĖJE.

PLEBISCITAS – TAM TIKROS TERITORIJOS LIAUDIES BALSAVIMAS VALSTYBEI SVARBIU KLAUSIMU AR APIBRĖŽIANT TOS TERITORIJOS TARPTAUTINĮ STATUSĄ.

ŽEMŲNINĖ BLOKADĀ – 1804–1814 m. PRANCŪZIJOS EKONOMIKOS POLITIKA, NUKREIPTA PRIEŠ DIDŽIAJĄ BRITĀNIJĄ.

NUO GENEROLO IKI IMPERATORIAUS.

Napoleonas Bonapartas gimė Korsikoje Karlo Bonaparto šeimoje 1769 m., kai Prancūzijos kareiviai okupavo Korsikos salą. K. Bonapartas išrūpino sūnui vietą Parįžiaus karo aukštojoje mokykloje. Kaip jau buvo minėta, sąlygas kilti karjeros laiptais Napoleonui Bonapartui sudarė Prancūzijos revoliucija. 1793 m. jakobinų valdžios nurodymu Napoleonas Bonapartas vadovavo Tulono tvirtovės išvadavimui iš Didžiiosios Britānijos kariuomenės. Tvirtovė buvo sėkmingai išvaduota, Napoleonas už tai buvo paauskštintas ir tapo brigados generolu. Vėliau Napoleonas Bonapartas buvo paskirtas vadovauti Prancūzijos kariuomenės karo žygiui Itālijoje, kur puikiai pasirodė – laimėjo 12 kautynių iš eilės per vienus metus. 1797 m. buvo pritarta Napoleono Bonaparto karo žygiui į Egiptą. Vienas jo tikslų buvo veržtis į Egiptą ir taip Didžiajai Britānijai užkirsti kelią į Indiją (kelias į Indiją tuo metu ėjo per arabų kraštus). Nors Napoleonas Bo-

napartas Egiptė nepralaimėjo nė vienų kautynių, karo žygis nebuvo toks sėkmingas kaip Itālijoje. Be to, kiti Prancūzijos generolai prarado visas pozicijas, Napoleono Bonaparto iškovotas Itālijoje.

Tuo metu, kai Napoleonas Bonapartas kariavo Egiptė, prieš Prancūziją buvo sudaryta Europos valstybių koalicija (II), Rūsija Itālijoje sumušė prancūzus. Atsitiktinai apie tai sužinojęs iš laikraščių, Napoleonas Bonapartas suriko: „Niekšai! Prarasti Itāliją! Paleisti vėjais visas mano pergales! Aš turiu važiuoti!“ 1799 m. Napoleonas Bonapartas grįžo į Prancūziją ir kariuomenės padedamas įvykdė valstybės perversmą. Valdžia atiteko trims konsulams; pirmuoju konsulu tapo Napoleonas Bonapartas. Po trejų metų Napoleonas Bonapartas buvo paskelbtas „konsulu iki gyvos galvos“, 1804 m. – imperatoriumi Napoleonu I (jis teigė siekęs atkurti Karolio Didžiojo laikų imperiją). Prancūziją paskelbta imperija (1). Imperatorių karūnavo pats Rōmos popiežius, su kuriuo

1. Napoleono Bonaparto karūnavimas imperatoriumi (dail. Ž. L. Davidas, 1806–1807 m.)

Napoleonas prieš tai pasirašė sutartį – **konkordatą**. Visus tris kartus Napoleono Bonaparto įgytus naujus postus patvirtino surengtas **plebiscitas**. Naujojo Prancūzijos valdovo valdymas, kuris truko beveik penkiolika metų, vadinamas Napoleono epocha.

IMPERIJOS EKSPANSIJA.

Po valstybės perversmo Napoleonas greitai išsirengė į karą. Sėkmingai perėjusi Alpes jo kariuomenė vėl pasirodė Itālijoje. 1800 m. birželio 14 d. prie Marengo austrų kariuomenė buvo visiškai sutriuškinta, Napoleonas Šiāurės Itālijoje tapo padėties šeimininku. Marengo mūšio baigtį lėmė generolo Luji Šarlio Antuano Dezė de Vėgu (*Desaix de Veygoux*) divizija, kuri, pasiūsta užkirsti kelio priešui iš Genujos, lemiamą akimirką atskubėjo į mūšio lauką ir smogė tada, kai austrai, įsitikinę savo pergale, jau rengėsi pietauti ir ilsėtis.

Pagal 1801 m. sudarytą taikos sutartį su Áustrija Prancūzijai atiteko Belgija ir Liūksemburgas, visos vokiečių valstybės kairiajame Reino krante. Pjemontas taip pat liko okupuotas Prancūzijos. Po metų buvo pasirašyta taikos sutartis su Didžiąja Britānija. Gali-

ma sakyti, Napoleonas valdė ir Itāliją, Nýderlandus, Šveicāriją. Kaimyninėse ir formaliai Prancūzijai nepriklausančiose valstybėse jis tvarkėsi, kaip panorėjęs. Pavyzdžiui, 1802 m. jis pranešė Šveicārijai norįs, kad ten būtų „Prancūzijai draugiška vyriausybė“, nes Šveicārija yra tarp Prancūzijos ir jos valdomos Itālijos. Šveicārijai beliko tik klusniai vykdyti nurodymus. 1802 m. rudenį buvo prijungtas Pjemontas.

Taika su Didžiąja Britānija truko neilgai. Jau kitais metais karas buvo atnaujintas ir nesiliovė iki pat Napoleono viešpatavimo pabaigos. Pirmoji Europos valstybių sąjunga, kariavusi dar su revoliucine Prancūzija, buvo nugalėta ir visiškai iširo 1797 metais. II koaliciją, kuri kariavo su Prancūzija per jos žygį į Egįptą, grįžęs į Prancūziją Napoleonas irgi nugalėjo. Kai 1805 m. Napoleonas ruošėsi keltis per Lamanšo sąsiaurį ir išsilaipinti Didžiōjoje Britānijoje, buvo sudaryta III koalicija. Padėti Prancūzijos kariuomenei buvo pasiūstas Prancūzijos laivynas iš Viduržemio jūros. Prie Trafalgaro kyšulio netoli Ispānijos pakrančių ją pasitiko Didžiōsios Britānijos laivynas. Jam vadovavo admirolas Horacijus

2. Napoleonas Bonapartas įžengia į Berlyną (dail. R. Knételis, XIX a. antroji pusė)

Nelsonas (*Nelson*), kuris per savo gyvenimą buvo 40 kartų sužeistas, netekęs vienos rankos ir vienos akies. Trafalgaro mūšis H. Nelsonui buvo 140-asis ir paskutinis. Nors jis šiame mūšyje žuvo, Prancūzijos laivynas buvo sutriuškintas (3).

Napoleonas nutarė sumušti Austriją ir Rusiją, o planus užimti Didžiąją Britaniją atidėjo. Per Dunajų persikėlusį Napoleono kariuomenė laimėjo kautynes prie Ulmo ir įžengė į Austrijos sostinę Vieną. 1805 m. gruodžio 2 d. Napoleonas susidūrė su Austrijos ir Rusijos pajėgomis prie Austerlico, 120 km nuo Vienos. Napoleono pergalė Austerlico mūšyje buvo įspūdinga. Jis tyčia atitraukė kariuomenės kairįjį sparną ir neva paliko dalį jo nedengiamą. Kai rusai puolė, prancūzai juos sutriuškino – prispaudė priešą prie beveik jau užšalusių tvenkinių. Austrijos ir Rusijos imperatoriai pabėgo iš mūšio lauko anksčiau, negu įvyko katastrofa. Žlugo III koalicija. Austrija prašė Prancūzijos sudaryti taiką. 1806 m. Napoleonas įkūrė Reino sąjungą, kurią sudarė 16 vokiečių kunigaikštysčių. Buvo panaikinta Šventoji Rėmos impėrija, Austrijos valdovas buvo

priverstas atsisakyti Šventosios Rėmos impėrijos imperatoriaus titulo.

Tais pačiais metais buvo sudaryta nauja sąjunga prieš Napoleoną (IV koalicija). Čia didelę įtaką, be Didžiosios Britanijos, turėjo Prūsija ir Rusija. 1806 m. rudenį prasidėjo Napoleono karas su Prūsija: jis truko 6 dienas, kurių pakako beveik visiškai sunaikinti Prūsijos kariuomenei (2). Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas III (valdė 1797–1840 m.) pabėgo į valstybės pakraštį – Klaipėdą.

1807 m. laimėjęs Frydlando mūšį ir sutriuškinęs rusų kariuomenę Napoleonas pasiekė Nėmuną. Po derybų 1807 m. liepos 8 d. buvo pasirašyta Tilžės sutartis, pagal kurią kone dauguma Prūsijos valdomų žemių buvo iš jos atimtos, Rusija sutiko prisidėti prie **žemėninės blokados**.

Susitvarkęs Rytų Europoje Napoleonas nukreipė žvilgsnį į Pirėnų pusiasalį. 1807 m. pabaigoje jis įsiveržė į Portugaliją, 1808 m. – į Ispaniją. Jos valdovu paskelbė savo brolį Juozapą Napoleoną Bonapartą (valdė 1808–1813 m.). Visai netikėtai čia kilo sunkumų, kurių nebūdavo kitur: prieš prancū-

3. Napoleono Europa 1812 m.

zų okupacinį režimą prasidėjo partizanų veiksmai (gerilja), juos slopinti sekė sunkiai. Pasinaudo- ti proga bandė Áustrija, bet ir vėl (ketvirtą kartą) pralaimėjo. Po 1809 m. laimėtų Vagramo kautynių Napoleonas iš Áustrijos atėmė ir prie Prancūzijos prijungė Ilyriją (didžiąją dalį kroatų gyvenamų žemių). Žlugo V koalicija prieš Napoleoną (ją buvo sudariusios Áustrija ir Didžioji Britanija).

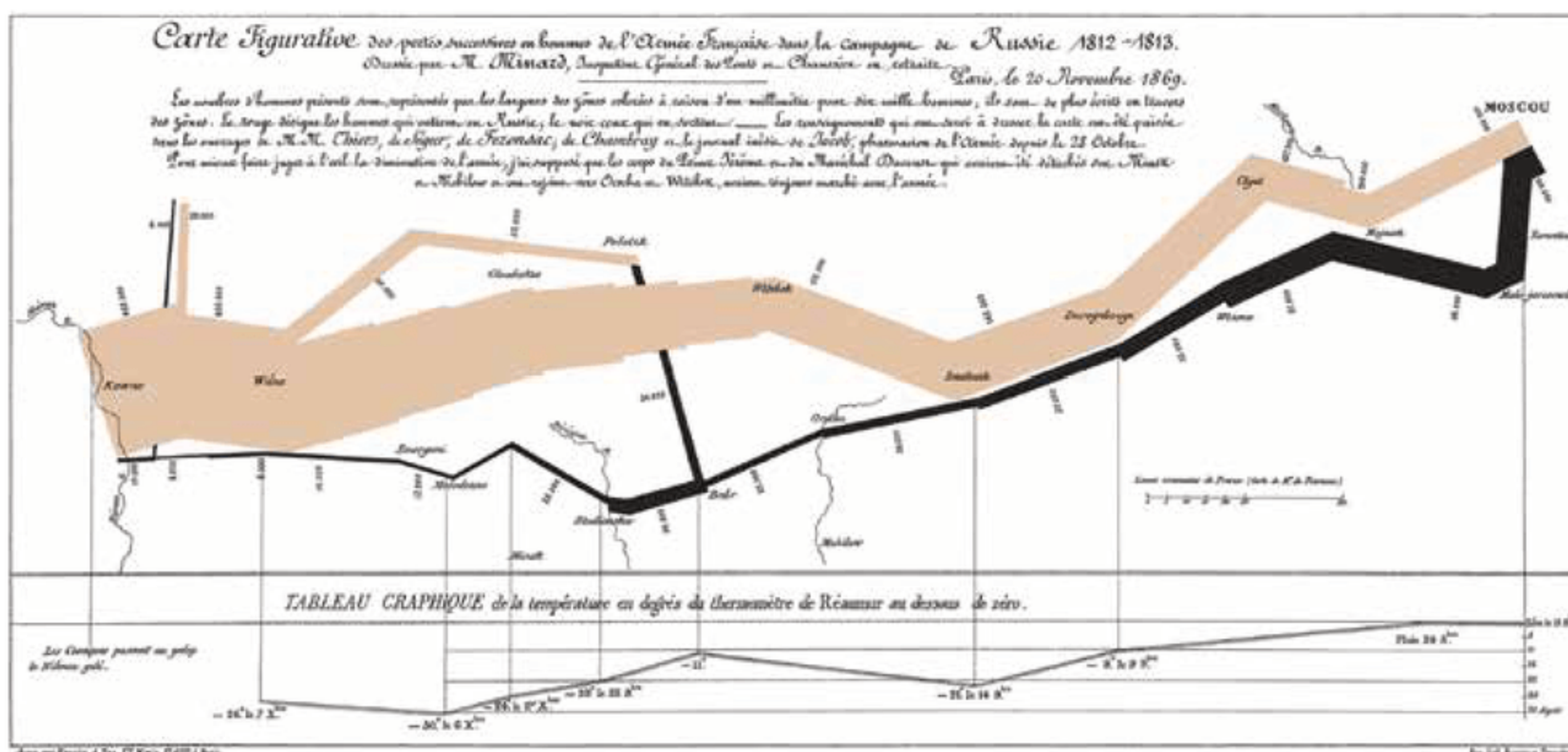
ŽEMYNINĖ BLOKADA.

Napoleonas norėjo įveikti Didžiąją Britaniją, bet jam buvo sunku nugalėti Didžiosios Britanijos lai- vyną. Todėl Napoleonas sugalvojo pasinaudoti ekonominio karo priemone – žemynine blokada. 1806 m. lapkričio 21 d., sutriuškinęs Prūsiją, Napo- leonas išleido dekretą, kuris skelbė, kad „Britanijos

saloms skelbiama blokada“. Europai buvo uždraus- ta prekiauti ir turėti bet kokių reikalų su Didžiąja Britanija, visos iš Didžiosios Britanijos ar iš jos ko- lonijų atvežamos prekės turėjo būti nusavinamos. Tačiau tokią blokadą Napoleonui pavyko taikyti tik kelerius metus, protarpiais buvo daroma nuolaidų arba tam skiriama nepakankamai dėmesio. Napo- leono žemyninės blokados idėją galbūt būtų palai- kiusios ir kitos šalys, jeigu visas Europos valstybes jis būtų vertinęs vienodai, kaip atsvarą Didžiosios Britanijos prekybos vyravimui skatinęs laisvą preky- bą žemyninėje Europoje. Tačiau to nebuvo (1).

NAPOLÉONO BONAPARTO IMPERIJOS ŽLUGIMAS.

Napoleonas buvo nepatenkintas tuo, kad Rūsija ne- vykdė įsipareigojimų ir neprisidėjo prie žemyninės

4. Prancūzų matematiko Č. Dž. Minardo grafikas, iliustruojantis Napoleono Bonaparto kariuomenės dydį žygyje į Māskvą (rusva linija) ir jos mažėjimą atsitraukiant nuo Maskvės (juoda linija) (1869 m.)

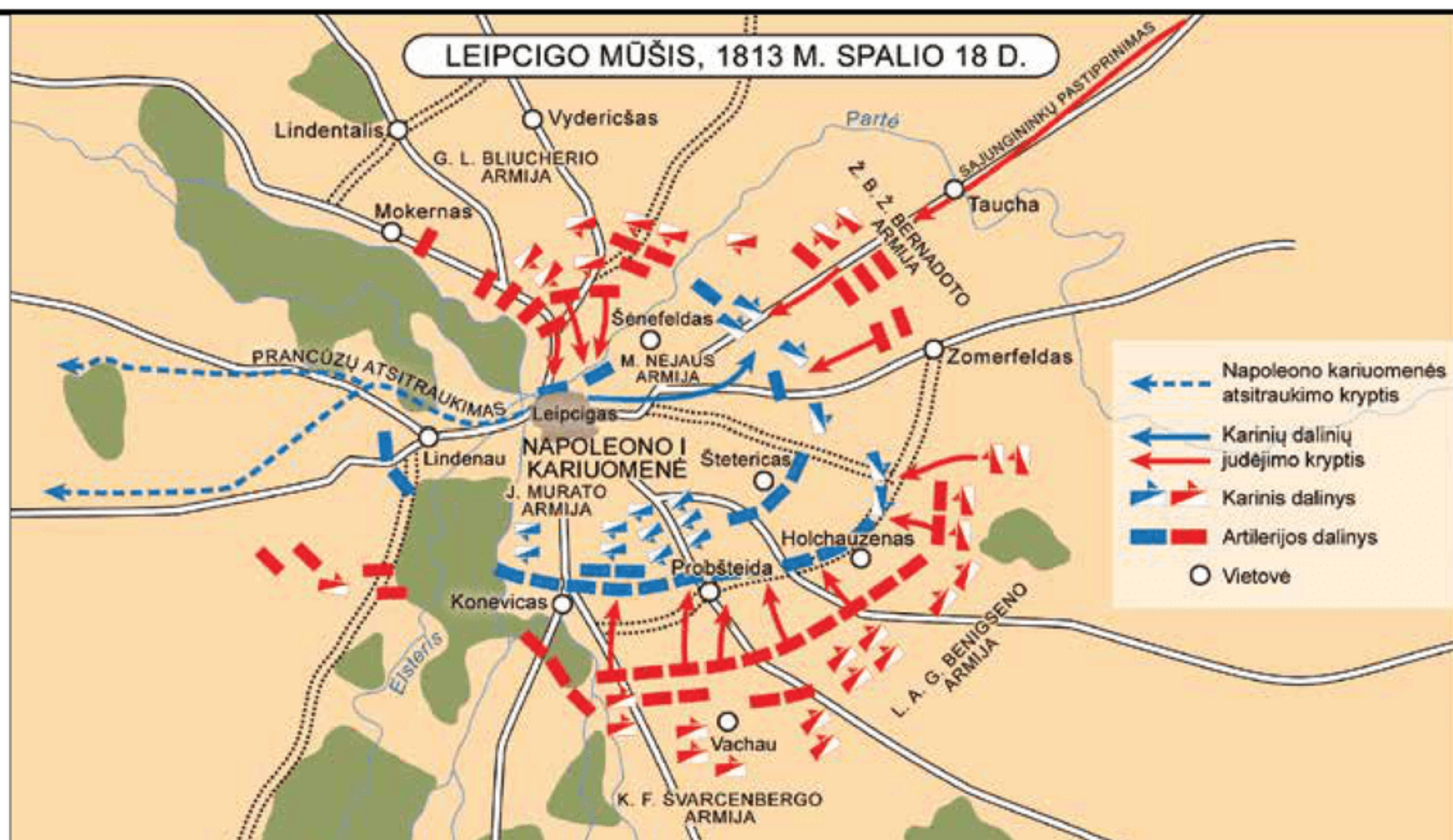
blokados, todėl 1812 m. ėmė rengtis žygiui į Rūsiją. Šis karo žygis buvo nesėkmingas.

Napoleonui nepavyko surengti svarbiausių kautynių ir jų laimėti. Net ir praėjus daugiau kaip dviem mėnesiams po Borodino mūšio (jis įvyko rugsėjo pradžioje) nebuvo aišku, kas nugalėjo. Po mūšio 1812 m. rugsėjo 15 d. prancūzai įsiveržė į Māskvą ir ją užėmė, kai rusai nesipriešindami atitraukė. Maskvojė kilo gaisrų, kurie nuniokojo visą miestą, juos, matyt, sukėlė patys rusai. Tartis su Napoleonu dėl taikos sąlygų caras Aleksandras I atsisakė. Dauguma Napoleono karių mirė nuo bado, šalčio ir ligų, besitraukiančią kariuomenę puldinėjo kazokai, vietos gyventojai (4).

Pralaimėjus Rūsijoje Napoleonui nepavyko atsiesti. Tai paskatino vienytis jo priešus. 1813 m. pradžioje Rūsija, Didžioji Britanija, Prūsija, Švedija (vėliau ir Austrija) sudarė dar vieną (VI) koaliciją prieš Napoleoną. Spalio mėn. Leipcigo mūšyje (5), kuris buvo pats didžiausias per visą Napoleono karų istoriją (dalyvavo daugiau kaip pusė milijono kareivių), jungtinės koalicijos pajėgos sutriuškino Prancūzijos imperatoriaus kariuomenę (3). Šiame mūšyje prancūzai prarado apie 65 tūkst., sąjungininkai – apie 60 tūkst. karių.

Napoleonas dar nebuvo galutinai nugalėtas (3). Kitais metais karo veiksmai vėl buvo atnaujinti. 1814 m. Napoleonas laimėjo vieną mūšį po kito, kaip ir 1796 metais. Jo priešininkai stebėjosi, kaip jam pavyksta laimėti, kelis kartus jie siuntė derybininkus ir siūlė gana palankias taikos sąlygas, kurių esmė – palikti Prancūzijai jos ikiimperines sienas. Laimėtų kautynių įkarštyje ir pasitikėdamas savo gebėjimais kariauti, Napoleonas nesutiko derėtis. Tuomet sąjungininkai atžygiavo prie Parįžiaus. Jo gynėjai 1814 m. kovo 30 d. buvo priversti pasiduoti. Napoleonas planavo išlaisvinti Parįžių, tačiau jo maršalai netikėjo, jog gali laimėti, bijojo, kad Parįžius bus niokojamas ir deginamas, todėl priverstė Napoleoną atsisakyti sosto. Jis buvo ištremtas į Elbos salą prie Itālijos krantų ir išbuvo ten 11 mėnesių.

Matydamas įvairių gyventojų sluoksnių, pirmiausia valstiečių, nepasitenkinimą Vienos kongrese (žr. „Napoleono epochos padariniai ir Vienos kongresas“) atkurtu Burbonų dinastijos valdymu, Napoleonas Bonapartas 1815 m. kovo 1 d. vėl išsilaipino Prancūzijoje su nedideliu kareivių būriu ir be kovos perėmė valdžią. Į Napoleono pusę su džiaugsmu perėjo visa kariuomenė, pasiūsta jo sulaikyti. Prasidėjo

5. Leipziger mūšis, 1813 m. spalio 18 d.

Napoleono valdymas, dar vadinamas Šimto dienų laikotarpiu. Jis truko beveik tris mėnesius.

Greitai Napoleonas vėl turėjo susikauti su sąjungininkais. 1815 m. birželio 18 d. įvyko mūšis prie Vaterlo (6, 2), netoli Briuselio. Prancūziją pradėjo pulti Didžiosios Britanijos kariuomenės dalinius. Puolimas buvo sėkmingas, tačiau prie britų prisidė-

jo Prūsijos kareiviai, vadovaujami maršalo Gebhardo Lėberechto Bliucherio (*Blücher*). Vaterlo mūšį Napoleonas pralaimėjo. Gvardijos daliniai išvedė jį iš mūšio lauko. Po kelių dienų Napoleonas antrą kartą atsisakė sosto ir pasidavė britų laivynui. 1815 m. spalio 15 d. jis buvo atgabentas į Šv. Elenos salą Atlanto vandenyne, čia jis praleido likusį savo gyvenimą.

6. Napoleonas Bonapartas per Vaterlo mūšį (scena iš filmo „Vaterlo“, 1970 m., rež. S. Bondarčiukas, Napoleoną Bonapartą vaidina R. Staigeris)

1. Kas lėmė įspūdingą jaunojo Napoleono Bonaparto karinę karjerą?
2. Nurodykite žemėlapyje pažymėtas teritorijas (3 iliustracija), kurias Napoleonas Bonapartas prijungė prie Prancūzijos, o kurioms suteikė vasalo teises.
3. Nurodykite tris žymiausias mūšius, kuriuos Napoleonas Bonapartas laimėjo 1800–1807 metais.
4. Ko siekė Napoleonas Bonapartas vykdydamas žemyninę blokadą?
5. *Kodėl Napoleonas Bonapartas patyrė triuškinamą nesėkmę 1812 m. Rusijoje?
6. **Dėl kokios priežasties Napoleonas Bonapartas pralaimėjo 1815 metais?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Istorikas Vincas Trumpa apie žemyninę blokadą:

Ekonominė Europos autarkija¹ buvo tolimas Napoleono politikos siekis. Be abejo, tai buvo gana naivus galvojimas, nes ekonominė autarkija retai kada būna naudinga.

Napoleonui tai buvo nenaudinga ir tai buvo gryna propaganda. Tai, kokias priemones jis taikė ekonominiame kare su Anglija, galima vadinti dvigubais standartais: vieną jis taikė pačiai Prancūzijai, kitą – visai likusiai Europai. Tai kėlė didelį pasipiktinimą net tų, kurie šiaip jau būtų linkę jam talkininkauti kovojant su per dideliu Anglijos prekybiniu ir jūriniu viešpatavimu. Prekybos ministras, o vėliau ir kancleris grafas Rumiancevas, kuris tuo metu dar visiškai netikėjo, kad Rusija pati kada nors galėtų pasidaryti komercinė valstybė, buvo linkęs geriau kokiam dešimtmečiui visiškai atsisakyti užsienio prekybos, negu amžinai kęsti Anglijos viešpatavimą.

Didžiausias žemyninės sistemos priešas buvo korupcija, kontrabanda, juodoji rinka ir įvairūs sukčiavimai, tai ypač ėmė klestėti Baltijos jūros uostuose, kur Napoleono kontrolė dar nebuvo tokia griežta. Jo centras buvo Helgolando sala, kurią anglai 1807 m. pasigrobė iš danų. Beveik reguliariai, kas trys savaitės, išplaukdavo iš tos salos prekinių laivų vilkstinės, lydimos Anglijos karo laivų, Baltijos link. Čia, ypač Geteborgo ir Rygės uostuose, dirva juodajai rinkai buvo labai palanki, nes visas Europos žemynas buvo išalkęs kolonijinių ir kitokių prekių.

Pagal V. Trumpos kn. *Napoleonas. Baltija. Amerika*, Vilnius, 1989, p. 39–41.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Koks pagrindinis žemyninės blokados tikslas?
 - b) Ar Napoleonui Bonapartui pavyko pasiekti užsibrėžtą tikslą? Kodėl?
 - c) Kaip žemyninė blokada paveikė pačios Prancūzijos ir kitų Europos šalių ekonomiką?
 - d) Ar pritariate teiginiui, kad „didžiausias žemyninės sistemos priešas buvo korupcija, kontrabanda, juodoji rinka ir įvairūs sukčiavimai“?
 - e) Nurodykite teigiamą ir neigiamą žemyninės blokados įtaką Prancūzijai.
- Atsakymus pagrįskite.

2. Mūšio akimirka:

Keturi šimtai patrankų nuo pat ryto nepaliaujamai griaudžia abiejose pusėse. Fronte džerška kavalerijos kavalkados² priešais šaudančius karė³, pasigirsta būgnų barbenimas. Visą lygumą drebina įvairiausi garsai! O viršuje ant dviejų kalvų abu karvedžiai per kautynių dundesį stengiasi įsiklausyti į tylesnius garsus.

Du laikrodžiai tarsi paukščių širdys tiksi jų rankose virš įsiaudrinusios minios. Napoleonas ir Velingtonas ima chronometrų ir be paliovos skaičiuoja valandas, minutes, kurios turi atnešti tą paskutinę, lemiamą pagalbą: Velingtonas žino, kad Bliucheris arti, o Napoleonas tiki Gruši. Abu neturi daugiau jokių atsargų ir kautynių baigtis priklauso nuo to, kas pirma atvyks. Abu pro žiūronus žiūri į miško pakraštį, kur dabar tarsi lengvi debesys ima slinkti veikiausiai prūsų kavalerijos patruliai. Ar tai tik susišaudymo dalyviai, ar pati kariuomenė, bėganti nuo Gruši? Jau silpsta anglų pasipriešinimas, bet ir prancūzų pulkai nuvargę. Tarsi du imtynininkai stovi jie šnopuo-

¹ Autarkija – uždaras savo poreikius tenkinantis šalies, grupės šalių ūkis, neturintis tradicinių tarptautinių ekonomikos ryšių.

² Kavalkadà – raitelių būrys.

³ Karė – kautynių rikiuotė: kariuomenė išrikiuojama vienu ar keliais keturkampiais.

dami vienas prieš kitą, gaudydami kvapą, priešpaskutinį kartą puldami vieni kitus: atėjo paskutinė sprendžiamoji valanda.

Ir štai sugriaudžia patrankos prūsų sparne: susišaudymas, šaulių ugnis! „Enfin Grouchy!“ „Galų gale Gruši!“ – atsidūsta Napoleonas. Pasikliaudamas dabar saugomu sparnu, jis surenka paskutinius savo kareivius ir dar kartą meta juos į Velingtono centrą, kad sunaikintų anglų užkardą prieš Briuselį, išlaužtų Europos vartus.

Bet susišaudymas buvo tik klaida: prūsai, supainioję uniformas, pradėjo šaudyti į hanoveriečius. Netrukus tas šaudymasis liovėsi ir prūsų minios nelyg plati ir galinga banga paplūsta iš miško. Ne, tai ne Gruši artėja su savo pulkais, tai Bliucheris, o su juo – ir žiauri lemtis. Akimirksniu pasklinda žinia tarp imperatoriaus pulkų, jie ima trauktis dar pakenčiama tvarka. Bet Velingtonas suvokia, kad tai kritinė akimirka. Jis joja iki taip pergalingai ginamos kalvos, kils-teli skrybėlę ir ima mojuoti ja virš galvos sprunkančio priešo kryptimi. Netrukus saviškiai supranta šį triumfo gestą. Staiga pakyla anglų pulkų likučiai ir metasi į palaidą prancūzų minią. Tuo pat metu iš šono į nusilpusią, sutriuškintą armiją įpuola prūsų kavalerija.

Pagal S. Cveigo kn. *Žmonijos žvaigždžių valandos*, Vilnius, 1995, p. 95–96.

***Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:**

- Koks konkretus Napoleono Bonaparto mūšis aprašomas šaltinyje?
- Kada šis mūšis vyko?
- Nurodykite pagrindinius priešininkus, su kuriais aprašomame mūšyje kovėsi Napoleonas Bonapartas.
- Kodėl Napoleonas ir Velingtonas per mūšį nuolat skaičiavo laiką?
- Kokią išvadą galite padaryti apie Napoleono Bonaparto kariuomenę?
- Kas buvo šaltinyje minimas Bliucheris?
- Kieno pergalė baigėsi mūšis?
- Kokią įtaką mūšio baigtis padarė tolesniam paties Napoleono Bonaparto likimui?
- Kuo šis mūšis buvo reikšmingas to meto Europai?

Atsakymus pagrįskite.

3. Remdamiesi karikatūra

(3 šaltinis), atsakykite į klausimus:

- Kurį istorijos laikotarpį atspindi karikatūra?
- Koks istorinis veikėjas vaizduojamas iliustracijos viduryje? Paaiškinkite jo ir kitų asmenų veiksmus.
- Ką simbolizuoja viršuje esantys paukščiai?
- Ką galite pasakyti apie karikatūros autoriaus pažiūras?
- Kaip būtų pasikeitę karikatūroje vaizduojamų personažų veiksmai po 1815 metų? Atsakymą pagrįskite.

Karikatūra „Naujoji universali monarchija“

21. Napoleono epochos padariniai ir Vienos kongresas

- Kurios Napoleono valstybės valdymo reformos turėjo išliekamąją vertę?
- Kodėl 1814–1815 m. Europos valstybių vadovai posėdžiavo Austrijos imperijos sostinėje Vienoje?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

MODERNIOJI TAUTÀ (NĀCIJA) – ŽMONIŲ BENDRIJA, SUSIDARIUSI JŲ ISTORINĖS PRAEITIES, KULTŪRINIO PAVELDO, BENDROS KILMĖS MITO, MATERIALIOSIOS IR DVASINĖS KULTŪRŲ, TERITORIJOS, KALBOS BENDRUMO PAGRINDU; JI REMIASI ŠIUOLAIKINE EKONOMIKA IR TURI VALSTYBINGUMĄ ARBA JO SIEKIA.

NAPOLEONO VALDYMŲ REFORMOS IR JŲ REIKŠMĖ.

Napoleonas pradėjo ir nuosekliai siekė suvienodinti teisės normas ir sudaryti Prancūzijos teisynus, sukurti šiuolaikinę teismų sistemą. Teismai buvo griežtai atskirti nuo politikos (1), jie negalėjo leisti ar taisyti įstatymų, privalėjo tik nešališkai nagrinėti bylas remdamiesi priimtais įstatymais. 1804 m. buvo patvirtintas vadinamasis Napoleono kodeksas (1), kuris buvo reikšmingas ne tik Prancūzijai, bet ir kitoms Europos šalims. Taip buvo pavadintas civilinės teisės kodeksas, kuris pirmiausia reguliavo turtinius ir šeimos santykius, taip pat įteisino Bažnyčios atskyrimą nuo valstybės, leido civilines skyrybas, kurių nepripažino Katalikų bažnyčia. Napoleono kodeksas buvo pirmasis didelis Prancūzijos teisės normų rinkinys. Jis ypač aukštino įstatymo valdžią, panaikino privilegijas ir įtvirtino visų piliečių lygybę prieš įstatymą, visoje Prancūzijoje suvienodino teisės normas. Išleidus šį kodeksą ir praėjus keleriems metams, Napoleonas patvirtino baudžiamosios ir komercinės teisės kodeksus. Napoleono kodeksas turėjo įtakos ir lie-

tuvių visuomenės istorijai, nes jis kurį laiką galiojo Užnemunėje.

Napoleonas pradėjo kurti ir Prancūzijos administracinių teismų sistemą. Tai buvo teismai, kurie turėjo įgyvendinti teisinės valstybės idėją ir ginti piliečius nuo valdininkų piktnaudžiavimo valdžios įgaliojimais. Napoleono įkurtas Aukščiausiasis administracinis teismas Prancūzijoje buvo pavadintas Valstybės taryba. Napoleono palikimas, vadinamoji Napoleono administracinė tradicija, įsitvirtino ne tik Prancūzijoje, bet ir Italijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Belgijoje. Vienas ryškiausių šios tradicijos bruožų – vienodas šalies teritorijos administracinis suskirstymas: buvo nustatyti 3 valstybės valdymo teritoriniai lygmenys: centrinis, apskrities ir savivaldybės, arba municipalinis. Napoleono laikais Prancūziją buvo suskirstyta į maždaug 100 apskričių, arba departamentų. Ankstesni šių apskričių vietos savivaldos organai buvo panaikinti. Prancūzijos departamentams vadovauti buvo skiriami pareigūnai, vadinami prefektais – apskrities viršininkais.

CODE CIVIL DES FRANÇAIS.

TITRE PRÉLIMINAIRE.

DE LA PUBLICATION, DES EFFETS
ET DE L'APPLICATION DES LOIS
EN GÉNÉRAL.

ARTICLE 1.er

Les lois sont exécutoires dans tout le territoire français, en vertu de la promulgation qui en est faite par le PREMIER CONSUL.

Elles seront exécutées dans chaque partie de la République, du moment où la promulgation en pourra être connue.

La promulgation faite par le PREMIER CONSUL sera réputée connue dans le département où siégera le Gouvernement, un jour après celui de la promulgation; et dans chacun des autres départements, après l'expiration du même délai, augmenté d'autant de jours qu'il y aura de fois dix myriamètres [environ vingt lieues anciennes] entre la ville où la

A

Décreté le 14 Ventôse
an XI.
Promulgué le 24 du
même mois.

1. Napoleono kodekso titulinis puslapis

Kitas Napoleono administracinės tradicijos bruožas – ministerijų valdymas, taip pat įtvirtintas Napoleono laikais. Tai toks valdymas, kai centrinę vykdo-

mąją valstybės valdžią pirmiausia sudaro stambios ministerijos, kurios valdo daugumą kitų valstybės įstaigų. Tam tikros srities ministras buvo atsakingas už jam patikėtą valdymo sritį ir turėjo kontroliuoti bei valdyti ministerijai pavaldžias įstaigas, o įstaigos – atsiskaityti ministrui. Nuvertus Napoleoną nuo sosto, Restauracijos laikais, buvo baiminamasi, kad Napoleonui ištikimi valdininkai neklausys nurodymų, kuriuos duos į sostą grįžusių Burbonų dinastijos karalių skiriami ministrai. Todėl šiems padėti buvo priimami politiniai patarėjai, kurie turėjo sekti ir prižiūrėti eilinius ministerijų valdininkus. Ministerijos ir ministrų politinių patarėjų pareigybės Prancūzijoje (taip pat Italijoje, Ispanijoje) išliko iki pat šių dienų.

NAPOLEONO EPOCHOS PADARINIAI.

Napoleono karai ir jo besiplečianti imperija paspartino Europos istorinę raidą, senosios hierarchinės privilegijomis grįstos feodalinės santvarkos griuvimą, pagreitino kapitalistinės ekonomikos plitimą žemyninėje Europoje. Prancūzijos karinis pranašumas kitas šalis vertė griebtis politikos ir ekonomikos reformų, dalį tų reformų okupuotose žemėse

2. Karikatūra, vaizduojanti Napoleono Bonaparto valdymo raidą (1814 m.)

3. Vienos kongresas

įvykdė pats Napoleonas. Jis buvo Apšvietos idėjų suformuotas žmogus, todėl nesuprato ir negalėjo įvertinti tautinių tradicijų, tautinės kultūros reikšmės, nekreipė dėmesio į tautų norą išsilaivinti. Napoleonas suvienijo Italiją, kroatų žemes (Ilyriją), atkūrė Lėnkijos karalystę. Tačiau pačių tautų siekiai Napoleoną mažai domino, politinį Europos žemėlapią jis tvarkė savo nuožiūra. Pirmiausia Napoleonas siekė sukurti visuotinę bendrą imperiją. Vokiečių ir italų žemėse jo užmačioms niekas nesipriešino, net ir Ispanijoje kilusį pasipriešinimą šiandien istorikai vertina kaip tautinio išsivadavimo kovą, bet ne kaip siekį kurti **modėrniąją taūtą**. Ispanijoje kilęs pasipriešinimas vyko toli gražu ne su pažangiais šūkais ir nesiekė pertvarkyti visuomenės. Nors Ispanijoje jau ėmė rasti liberalų, jie neturėjo daugumos palaikymo. Kai į sostą buvo grąžintas Ispanijos karalius Ferdinandas VII (valdė 1808 m., 1813–1833 m.), liaudis šią žinią sutiko džiugiais šūksniais: „Valio absoliučiam valdovui!“ ir „Šalin konstituciją!“ Tai nebuvo atsitiktinė reakcija. Ispanija buvo valstiečių ir jiems didelę įtaką darančios konservatyvios fanatiškos katalikybės tvirtovė. Napoleono įgyvendin-

tos Bažnyčios turto nusavinimo ir kitos Bažnyčios įtaką mažinančios reformos negalėjo būti sutiktos palankiai. Taigi ispanų pasipriešinimo sąjūdį labiau-

4. Klemensas fon Meternichas (dail. J. Kryhuberis, XIX a.)

5. Europa 1815 m.

siai skatino tradicinės santvarkos, pirmiausia Katalikų bažnyčios, interesų gynėjai. Kurdamas visuotinę Europos imperiją Napoleonas griovė tradicinę didžiųjų valstybių galių pusiausvyrą Europoje. Tai galiausiai buvo jo žlugimo priežastis (2). Europa nebuvo pasiruošusi Napoleono siūlomam vientisos Europos projektui, juo labiau kad Napoleono imperijoje turėjo vyrauti Prancūzija ir prancūzų kultūra.

VĖNOS KONGRESO EIGA IR NUTARIMAI.

Vėnos kongresas (3) buvo sušauktas 1814 m. lapkričio 1 d. Áustrijos impėrijos sostinėje Vėnoje. Jam pirmininkavo Áustrijos kancleris Klemensas fon Meternichas (*von Metternich*) (4). Žlugus Napoleonui būtent Áustrija tapo susidariusios galių pusiausvyros Europoje centru. Vėnos kongresas tapo jos laimėjimų simboliu.

Svarbiausias Vėnos kongreso susitarimas – nuspręsta atkurti galių pusiausvyrą Europoje ir nekeis-

ti Vėnos kongrese patvirtintų sienų. Sutriuškinus Napoleoną didžiųjų Europos valstybių statusą atgavo Prūsija ir Áustrija. Kongrese taip pat svarbi išliko ir nugalėtoji Prancūzija, ji greitai įsitraukė į keturių valstybių (Didžiiosios Britānijos, Rūsijos, Áustrijos ir Prūsijos) pasitarimus. Prancūzijos atstovas buvo gabus prancūzų diplomatas ir Napoleoną išdavęs jo užsienio reikalų ministras Šarlis Morisas Taleiranas (*Talleyrand*). Jis pateikė svarbių pasiūlymų – kongreso veikloje pirmiausia remtis legitimizmo (teisėtumo) principu: grąžinti tautoms bei valstybėms jų buvusią valdymo formą (atkurti senąsias monarchijas) ir senąsias sienas – atkurti Europoje galių pusiausvyrą.

Prūsijos, Rūsijos, Áustrijos, Didžiiosios Britānijos, Prancūzijos, Ispanijos, Portugālijos ir Švėdijos atstovai Vėnos kongreso baigiamąjį aktą pasirašė 1815 m. birželio 9 dieną. Didžiosios valstybės Vėnos kongrese grobį pasidalijo ne į lygias

6. Aleksandras I (dail. Dž. Deivas, 1824 m.)

dalys (5). Daugiausia teritorijų atiteko Áustrijai, Prúsijai ir Rùsijai. Pastaroji gavo didžiąją Napoleono įkurtos Váršuvos kunigaikštystės dalį: ši teritorija buvo pavadinta Lénkijos karalystė, karaliumi paskelbtas caras. Lénkija ir toliau liko padalyta trimis valstybėms, nes dalis lenkų žemių priklausė Prúsijai bei Áustrijai. Prúsija gavo dalį Saksònijos, Vestfaliją, Pamarį, Reino provinciją, Riugeno salą, nedidelę lenkų gyvenamų žemių dalį su Poznanės miestu. Į Áustrijos tiesioginę valdžią pateko Šiáurės Itàlija (Lombárdija ir Venècija), tačiau iš tikrųjų Áustrija kontroliavo visą Itàliją. Abi buvusių Nýderlandų dalys – Olándija ir Belgija (buvusi Flándrija) sujungtos į Nýderlandų karalystę, iš buvusios Napoleono sąjungininkės Dánijos atimta Norvėgija, kuri atiteko Švėdijai. Iš vokiečių valstybių ir Áustrijos impèrijos dalies (išskyrus Veñgriją) buvo sukurta Vokietijos sąjunga, kurią sudarė 38 narės.

Siekiant išvengti naujų karų, galimų suiručių ir revoliucijų, Víenos kongrese Rùsijos caro Aleksandro I (6) siūlymu buvo įkurta tarptautinė organi-

zacija – Šventoji sąjunga (2). Kita Víenos kongrese įkurta institucija – Keturių (vėliau – Penkių) sąjunga, kurią sudarė Didžioji Britānija, Áustrija, Rùsija, Prúsija (1818 m. į Keturių sąjungą buvo priimta Prancūzija). Šios sąjungos nariai įsipareigojo reguliariai rengti kongresus, bendrai spręsti iškilusius klausimus ir užtikrinti taiką.

VÍENOS KONGRESE SUKURTA TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ SISTEMA.

Víenos sistema turėjo užtikrinti, kad neįvyktų joks didesnis karo konfliktas, į kurį įsitrauktų didžiosios valstybės. Visi nesutarimai turėjo būti sprendžiami pasitarimuose (kongresuose). XIX a. 3-iajame dešimtmetyje Europos didžiosios valstybės kongresus rengdavo dažnai: jie vyko Achene (Vokietijoje, 1818 m.), Karlsbade (Vokietijoje, 1819 m.), Tro-pau (dab. Opavoje, Čėkijoje, 1820 m.), Laibache (dab. Liubliānoje, Slovėnijoje, 1821 m.), Veronoje (Itàlijoje, 1822 m.). Tačiau vėliau buvo pradėti šaukti vis rečiau. Víenos kongrese sukurtų tarptautinių santykių sistemos principų – stengtis išlaikyti teritorinę pusiausvyrą, konfliktus spręsti diplomatinėmis priemonėmis – buvo laikomasi iki Pirmojo pasaulinio karo. Tačiau jau per pirmuosius kongresus, kai Didžioji Britānija griežtai pasisakė prieš ginkluotą sąjungininkų kišimąsi slopinant revoliucijas kitose valstybėse, paaiškėjo, kad kongresų sistema silpna. Víenos sistemos žlugimo pranašas buvo 1830 m. ir 1848–1849 m. revoliucijos, o pirmas tikrai stiprus smūgis buvo suduotas Krymo karo (1853–1856 m.) metais, kai į Rùsijos ir Osmānų impèrijos karą įsitraukė Prancūzija, Didžioji Britānija, Sardìnijos karalystė, kurios kovėsi ne rusų pusėje. Tai buvo pirmas ryškus didžiųjų valstybių konfliktas, įvykęs po Víenos kongreso praėjus beveik 40 metų. Víenos sistema žlugo.

Nuo Krymo karo laikų didėjo demokratėjančių Vakarų Europos valstybių (Didžiōsios Britānijos bei Prancūzijos) ir Vidurio bei Rytų Europos autokratinė ir ekonomiškai silpnų valstybių (Rùsijos bei Áustrijos) rinkos ekonomikos bei politinės santvarkos priešprieša. Tai nesutrukdė Rùsijai Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse tapti Vakarų demokratinių valstybių sąjungininke.

1. Kokias svarbiausias valstybės valdymo pertvarkas padarė Napoleonas?
2. Kodėl pats Napoleonas, pašalintas iš valdžios, mėgdavo pasigirti savo kodeksu?
3. Nurodykite tris svarbiausius Vienos kongreso nutarimus. Kodėl pasirinkote būtent juos?
4. Kaip suprantate sąvoką „Vienos sistema“?
5. *Dėl kokios priežasties į Vienos kongresą buvo pakviesta ir nugalėtoji Prancūzija?
6. **Kodėl Napoleonui nepavyko sukurti Europos imperijos?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Istorikas Jevgenijus Tarlė apie Napoleono valdymo teisinę politiką:

Kai reikėdavo sunaikinti politinius priešininkus, Napoleonas nepaisė nei to, kad teismai yra nepriklausomi, nei to, kad reikia laikytis teisėtumo. Tačiau visais kitais atvejais – civiliniai ieškiniai, kriminaliniai nusikaltimai, t. y. kai buvo nagrinėjamos bylos, visiškai nesusijusios su politika, Napoleonas reikalaudavo, kad teismai neturėtų jokių politinių motyvų. Ir kai pirmajam konsului pirmą kartą prisistatė jo paskirti teisėjai, šis jiems pasakė: „Niekada nežiūrėkite, kokiai partijai priklauso žmogus, kuris kreipiasi į jus ieškodamas teisingumo.“

Pagal J. Tarlė kn. *Napoleonas*, Vilnius, 1984, p. 85–86.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl Napoleonas išskirtinį dėmesį skyrė teismams?
- b) Dėl kokios priežasties Napoleonas siekė atskirti politiką ir teismus?
- c) Kiek pats Napoleonas „stengėsi“ būti teisingas?
- d) Kiek ir šiais laikais išlieka aktualūs žodžiai: „niekada nežiūrėkite, kokiai partijai priklauso žmogus, kuris kreipiasi į jus ieškodamas teisingumo“?

2. Istorikas Bronius Dundulis apie Šventąją sąjungą:

Vienos kongreso nutarimų vykdymui kontroliuoti ir priešiškiems sąjūdžiams slopinti Aleksandras I pasiūlė sudaryti „krikščioniškųjų monarchų tarpusavio pagalbos aktą“, kuris įėjo į istoriją Šventosios sąjungos vardu. Jos įkūrimo akto tekstą jis pats ir parašė. Abstrakčiais neaiškiais posakiais jis išreiškė Europos krikščioniškųjų valstybių suinteresuotumą palaikyti religijos ir monarchinės valdžios principus, Sąjungos dalyviai įsipareigojo vienas kitą remti. Caras norėjo šiam aktui suteikti krikščionišką pobūdį, kad negalėtų prie jo prisidėti Turkmijos imperija¹; Aleksandras I norėjo netrukdomas vykdyti tolesnius užkariavimus. 1815 m. rugsėjo 26 d. Parįžiuje aktą pasirašė Rusijos imperatorius Aleksandras I, Austrijos imperatorius Pranciškus I ir Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas III. Lapkričio mėn. prie Šventosios sąjungos prisidėjo Prancūzijos karalius Liudvikas XVIII, o vėliau – dauguma Europos monarchų. Vengdama nepageidaujamų diskusijų parlamente, Anglija prie Sąjungos oficialiai neprisidėjo, bet rėmė jos politiką, dalyvavo kongresuose. Vadovaujantis vaidmuo Šventojoje sąjungoje priklausė Rusijai ir Austrijai. Svarbiausiu sąjungos uždaviniu tapo kova su revoliuciniais ir tautiniais sąjūdžiais.

Pagal B. Dundulio kn. *Napoleono imperijos žlugimas ir Lietuva*, Vilnius, 1989, p. 59.

*Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kuriam tikslui ir kokiomis aplinkybėmis buvo įkurta Šventoji sąjunga?
 - b) Kodėl Šventosios sąjungos įkūrimo iniciatorius buvo Rusijos caras?
 - c) Dėl kokios priežasties Šventosios sąjungos aktui buvo suteiktas krikščioniškas pobūdis?
 - d) Kodėl prie Šventosios sąjungos oficialiai prisijungė dauguma didžiųjų Europos valstybių (išskyrus Didžiąją Britaniją)?
 - e) Kodėl vadovaujantis vaidmuo Šventojoje sąjungoje priklausė Rusijai ir Austrijai?
 - f) Ar Šventajai sąjungai pavyko įgyvendinti savo tikslus?
 - g) Kodėl Šventoji sąjunga laikyta nedemokratinė sąjunga?
- Atsakymus pagrįskite.

¹ Osmānų imperija.

22. Šiuolaikinių politinių srovių atsiradimas

- Kodėl XIX a. pirmojoje pusėje Europoje ėmė formuotis pagrindinės politinės srovės?
- Kokios įtakos naujosios srovės turėjo to meto visuomenei?

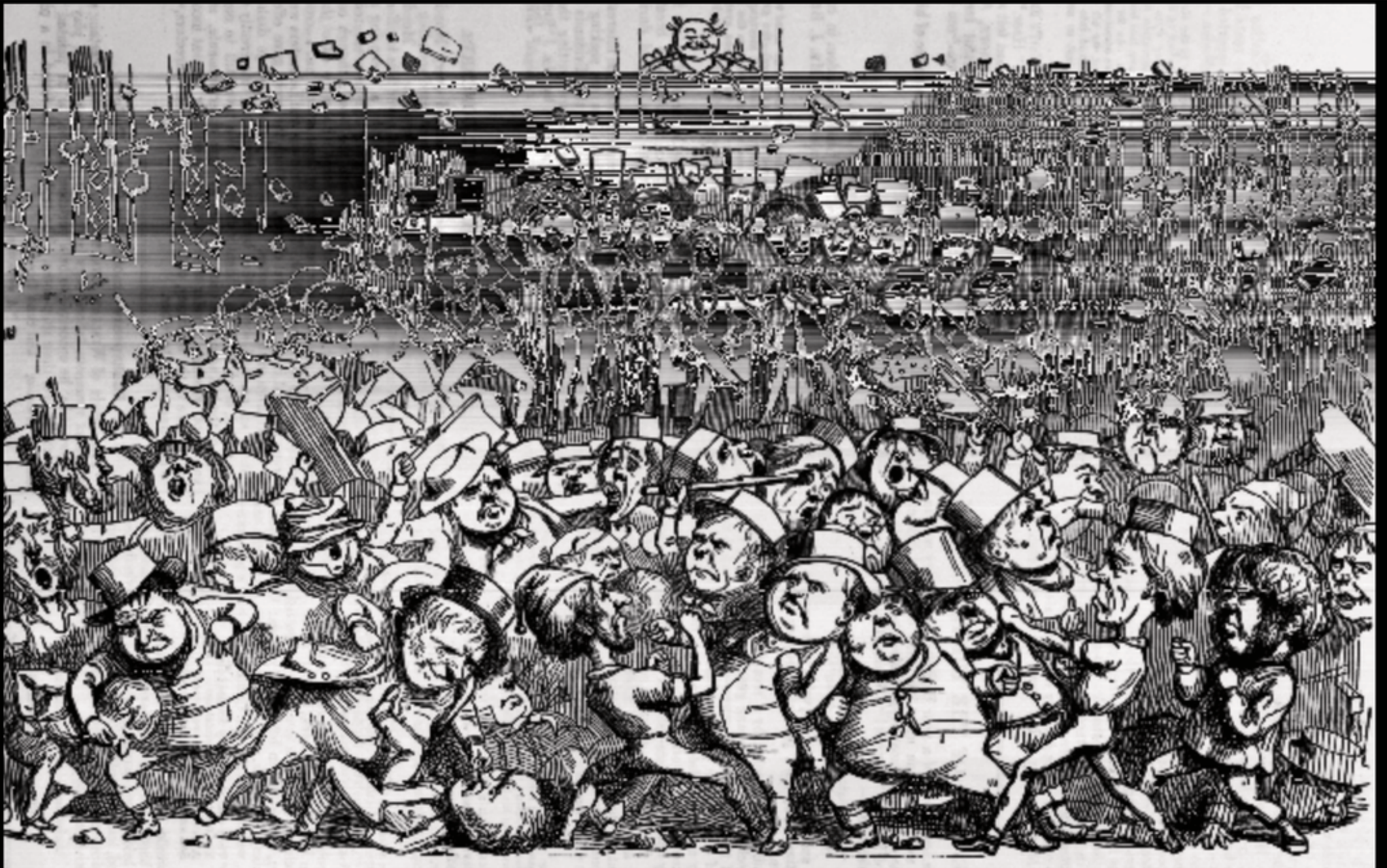
LIBERALIZMAS.

Didžiojoje Britanijoje liberalizmas įsitvirtino jau XVIII a. pabaigoje. Tuo metu pasirodė liberalios politinės ekonomijos mokslo (ir mokslo apie laisvąją rinką) pradininko Adamo Smito (*Smith*) darbas „Tautų turto prigimties ir priežasčių tyrinėjimas“ (1776 m.). Britiškojo liberalizmo šalininkai rėmė pramonės perversmą ir jo laimėjimus, nuosekliai palaikė laisvosios prekybos principus (1). Liberalizmo šalininkai tuo metu buvo susibūrę į vigų partiją, jie įsitvirtino Didžiosios Britanijos valdžioje, XVIII a. pabaigoje vadovavo kelioms vyriausybėms.

Kiek kitoks liberalizmas buvo žemyninėje Europoje. XIX a. pirmojoje pusėje jis labiausiai pabrėžė konstitucinės monarchijos ir laisvos privačios nuosavybės principus. Vienas žymiausių liberalizmo atstovų Prancūzijoje buvo Anri Benžamenas Konstanas de Rebekas (*Constant de Rebecque*) (2, 1), Napoleono valdymo ir Restauracijos metų prancūzų politikas ir mąstytojas.

1815 m. Napoleonas A. B. Konstanui de Rebekui pavedė parengti Prancūzijos konstituciją. Dauguma jo idėjų buvo įgyvendinta 1830 m. Prancūzijos konstitucijoje. A. B. Konstanas de Rebekas kritikavo revoliucinį terorą, manė, kad pagrindinė revoliucinio despotizmo priežastis – asmens teisių nepaisymas. Jis teigė, kad modernios epochos bruožas yra prekyba, o ne karas, kritikavo Napoleono politiką. A. B. Konstanas de Rebekas tvirtino, kad

liberali konstitucija turi užtikrinti asmenų lygybę pagal įstatymus ir asmens teises: žodžio, religijos, privačios nuosavybės (teisė savininkams su nuosavybe elgtis savo nuožiūra). Pasak jo, iki tol politiniai režimai buvo nesėkmingi, nes rėmėsi arba monarchu, arba revoliuciniu parlamentu. Todėl reikėjo tokio politinio režimo, kuris turėtų ir karalių, ir parlamentą, kitaip tariant, A. B. Konstanas de Rebekas siūlė įtvirtinti konstitucinę monarchiją. Tuomet visuomenę sudarytų privačios nuosavybės turintys žmonės, pati visuomenė tvarkytų savo gyvenimą, o valstybės vykdomoji valdžia į ją mažiau kištųsi. Anot A. B. Konstano de Rebeko, dalyvauti rinkimuose ir rinkti atstovus į parlamentą gali tik nepriklausomai sprendimus priimančios ir tam tikro nustatyto dydžio turto turintys žmonės. Turint omenyje, kad XIX a. pirmojoje pusėje balsavimas buvo neslaptas (balsas atiduodamas žodžiu), šią mintį suprasti nesunku. Liberalų požiūrį į rinkimus XIX a. viduryje nusako prancūzų politiko Fransua Gizo (*Guizot*) atsakymas į priekaištus dėl pernelyg didelio turto cenzo reikalavimo, norint įgyti teisę balsuoti: „Tapkite turtingi.“ Tokį pareiškimą galima laikyti cinišku, bet jis turėjo pagrindo. Liberali visuomenė sudaro galimybes sumaniam individui kaupti turtą ir įgyti reikšmingą poziciją valdžioje ar profesinėje veikloje. Liberalai nepritarė kilme paremtoms privilegijoms, žemės nuosavybės suvaržymui, profesinėms sąjungoms ir streikams, nes tai

1. Karikatūra „Susitikimas, kuriame aptariami apsaugos principai ir laisvoji prekyba kaip chaotiška laisvė visiems“

darbo rinkai trukdo veikti natūraliai. Tai nereiškė, kad liberalai nepritarė darbininkų pastangoms gerinti savo padėtį. Jie rėmė taupomąsias kasas, savitarpio šalpos draugijas ir profesinio mokymo įstaigas. Tai turėjo padėti darbininkams įsigyti nuosavybės. Liberalai buvo už religinių pažiūrų laisvę, taigi laikėsi antiklerikalinės pozicijos.

SOCIALIZMAS.

Vienas socializmo srovės pradininkų buvo anglų verslininkas ir visuomenės veikėjas Robertas Ovenas (*Owen*) (3, 2). Jis jau apie 1820 m. tvirtino, kad darbininkų skurdo priežastis – netinkama visuomenės santvarka, netinkamas darbo ir kapitalo paskirstymas. R. Ovenas teikė įvairių pasiūlymų: kurti kooperatyvinius fabrikus, kurie būtų ne vieno žmogaus – fabrikanto, bet visų darbininkų bendra nuosavybė, darbininkų profesinėms organizacijoms, arba profesinėms sąjungoms, vienyti ir kartu siekti iškovoti 8 valandų darbo dieną (4).

Pirmieji socializmo ideologai, kaip ir anglų fabrikantas Robertas Ovenas, prancūzai Klodas Anri de Sen Simonas (*de Saint-Simon*) ir Šarlis

Furjė (*Fourier*) smerkė darbininkų išnaudojimą, jų išstūmimą į visuomenės užribį, siūlė bendrai organizuoti gamybą, panaikinti privačią nuosavybę. Socialistai teigė, kad pagrindinis tikslas yra reali,

2. Anri Benžamenas Konstanas de Rebekas

3. Robertas Ovenas (dail. V. H. Brukas, XIX a.)

o ne tik pagal įstatymus nustatoma socialinė ekonominė ir politinė lygybė. Jie, priešingai nei liberalai, palankiai žiūrėjo į moterų teises, pritarė siekiui suteikti joms balsavimo teisę. Prancūzijoje socialistai iš pradžių atsisakė idėjos kelti revoliuciją, nes manė, kad jų socialinių ir ekonomikos pokyčių planas turi būti įvykdytas taikiai. Šias mintis Š. Furjė išsakė straipsnyje „Taiki demokratija“.

Dalį socialistų sudarė vadinamieji krikščioniškieji socialistai, tačiau socialistų veiklai nemažai įtakos turėjo ir radikalieji demokratai, senieji slaptosios revoliucinės veiklos atstovai. Pavyzdžiui, prancūzų sąmokslininkų veteranas Lui Ogiustas Blanki tapo socialistu. Būtent jis sugalvojo terminą „proletariato diktatūra“, kuris nusakė režimą, susidarysiantį po revoliucijos, dėl kurios neišvengiamai kils pilietinis karas. Iš XIX a. vidurio radikalių demokratų socialistų labiausiai vėliau išgarsėjo Karlas Marksas (*Marx*) ir Frydrichas Engelsas. Jų 1847 m. parašytame Komunistų partijos manifeste – slaptos

4. Šokių pamokos Naujajame Lanarke; jame Robertas Ovenas įkūrė vieną pirmųjų darbininkų bendruomenių, kur remiantis socializmo idėjomis buvo organizuojamas bendras darbas, bendras poilsis, darbininkų vaikai mokytis nemokamai (dailininkas nežinomas, 1823 m.)

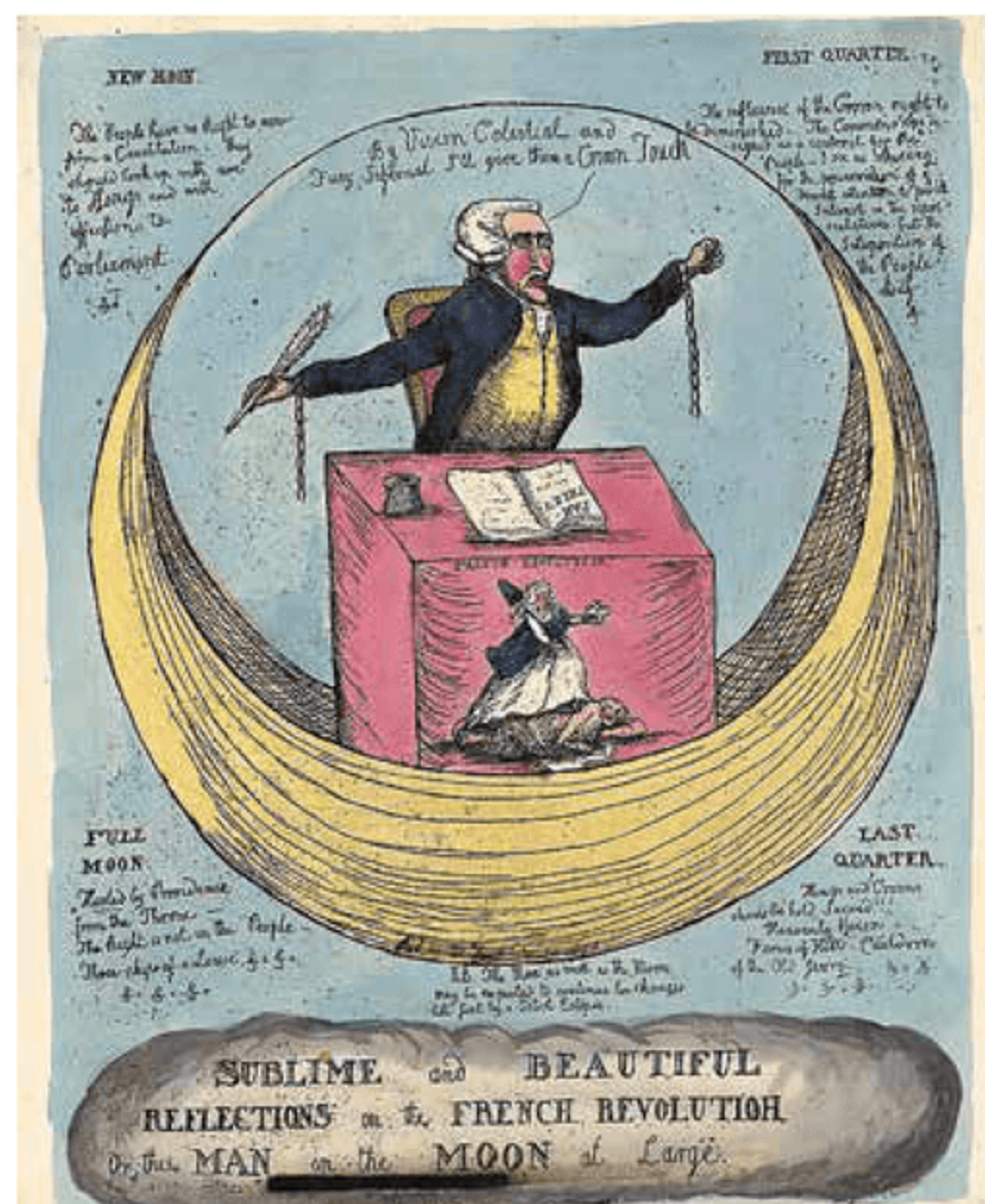
emigrantų vokiečių inteligentų organizacijos, kuri vadinosi Komunistų lyga, programoje – buvo kalbama apie komunistinę santvarką, kuri bus įvesta revoliucija. Tačiau tokiam požiūriui tuo metu pritarė labai mažai socializmo srovės atstovų. XIX a. viduryje socialistai daugiausia dėmesio skyrė miestiečiams, o ne valstiečiams, todėl ir socializmo įtaka tuo metu nepakankamai ekonomiškai išsivysčiusiose Europos valstybėse buvo silpna, ji labai sustiprėjo tik XIX a. pabaigoje.

KONSERVATIZMAS.

Vienu žymiausių konservatizmo teoretikų yra laikomas britas Edmundas Berkas (*Burke*) (3). 1790 m. jis pasmerkė Prancūzijos revoliuciją, ją vertino kaip maištą prieš tradiciją ir teisėtą valdžią, kaip su sudėtinga socialine tikrove prasilenkiantį neatsakingą politinį eksperimentą (5). Ypač E. Berkas kritikavo lygybės idėją, nes, pasak jo, tautos negali sudaryti vien tik turintys vienodų gabumų, interesų, išsilavinimą ir t. t. asmenys. Konservatizmas pirmenybę teikė elitui (išskirtiniam, pranašesniau už kitus visuomenės sluoksniui). Tiesa, kai kurie britų konservatizmo atstovai iš dalies perėmė socializmo idėjas. Pavyzdžiui, Tomas Karlailis (*Carlyle*) pabrėžė fabrikantų socialinę atsakomybę, teigė, kad jie turi rūpintis darbininkų darbo sąlygomis ir garantijomis, tarnauti visuomenės labui. Pasak T. Karlailio, neetiškas yra mokymas, kuris žmogaus tikslu laiko vien tik asmeninę naudą bei laimę ir pasisako už neribotą asmens laisvę paremtą visuomenės santvarką. Kai kurios socializmo idėjos britiškajam konservatizmui buvo parankios kaip būdas priešintis pramonininkų interesus ginančioms liberalizmo idėjoms apie darbo (profesijos) laisvę ir valstybės nesikišimą į verslą. Konservatoriai teigė, kad valstybinės institucijos yra gyvi organizmai, susiformavę per ilgą laiką, jų negalima keisti staiga ir iš esmės, priėmus kokį nors dirbtinį įstatymų kodeksą. Monarchas yra savo tautai kaip tėvas, panašiai kaip ir dvarininkas savo valstiečiams. Ernstas Liudvigas fon Gerlachas (*von Gerlach*), Prūsijos konservatorių lyderis, teigė, kad monarchai ir karalystės yra Dievo kūriniai, todėl yra šventi ir neliečiami.

Konservatizmo srovės atstovai siekė, kad Bažnyčia būtų atsakinga už visuomenės švietimą ir moralę. Anot jų, mokyklas turėtų kontroliuoti bažnyčios. Dalis konservatizmo šalininkų teigė, kad luominė santvarka yra natūrali ir užtikrina skirtingų visuomenės grupių interesų pusiausvyrą. Pavyzdžiui, švedų konservatizmo atstovas Augustas fon Hartmansdorfas (*von Hartmannsdorf*) tvirtino, kad luomai yra gyvi organizmai ir luominės visuomenės principo, išreiškiančio luomų pusiausvyrą, negalima pakeisti neriboto pelno siekimo principu. Dėl to visuomenėje gali kilti didelė sumaištis. Verslo laisvė, pasak jo, gali tik dar labiau padidinti pajamų ir galimybių nelygybę. Besaikį turtą lydės besaikis skurdas. A. fon Hartmansdorfas ypač priešinosi tokiai rinkimų į parlamentą tvarkai, kai renkami tautos atstovai, neišskiriant atskirų jos sluoksnių. Pasak jo, tada bus renkamos žymios asmenybės, bet tikėtina, nebus atstovaujama kai kuriems visuomenės sluoksniams, tai bus dar viena kliūtis pasiekti pusiausvyrą tarp turtingųjų ir vargšų.

5. Karikatūra, kurioje šaipomasi iš Edmundo Berko veikalo „Apmąstymai apie Prancūzijos revoliuciją“; apačioje parašyta: „Didingi ir gražūs apmąstymai apie Prancūzijos revoliuciją, arba laisvas žmogus mėnulyje“ (1790 m.)

1. Nurodykite pagrindines liberalizmo ir konservatizmo vertybes.
2. Kuriems visuomenės sluoksniams atstovavo liberalizmas, konservatizmas ir socializmas?
3. Kodėl atsirado socializmas?
4. Pasakykite pagrindines socializmo kryptis. Kuo jos skyrėsi?
5. *Kuri politinė srovė jums priimtinausia? Kodėl?
6. **Kodėl svarbiausi minėtų politinių srovių ideologai buvo britai?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Liberalizmo teoretikas ir prancūzų politikas Anri Benžamenas Konstanas de Rebekas apie individo teises:

Individo teisės yra visa tai, kas nepriklauso nuo politinės valdžios. Individo teisė yra teisė daryti viską, kas nekenkia kitiems, t. y. veiklos laisvė; teisė neišpažinti jokio tikėjimo, kuriuo jis nėra įsitikinęs, netgi jei tai yra daugumos tikėjimas, t. y. religijos laisvė; teisė viešai reikšti savo pažiūras, išnaudojant visas viešumo priemones, bet tik tada, kai tai nekenkia jokiam kitam individui ir neskatina žalingų veiksmų; galiausiai teisė būti apsaugotam nuo savavališko susidorojimo, tarsi išnykus individo teisėms, t. y. individas nebus suimamas, įkalinamas arba teisiamas kaip nors kitaip, negu tik pagal įstatymą ir laikantis viso nustatyto proceso.

Visuomenės teisės negali būti prasmingai atskiriamos nuo valstybės valdžios teisių, nes neįmanoma įsivaizduoti būdo, kaip visuomenė galėtų naudotis savo teisėmis be valstybės valdžios įsikišimo. Kad visiems būtų naudinga, individo teisės gali būti atskirtos nuo valstybės valdžios ir visuomenės teisių, nes, kaip matėme, yra įmanoma nurodyti tuos dalykus, dėl kurių valstybės valdžia ir visuomenė turėtų susilaikyti nuo sprendimų ir palikti individus visiškai laisvus apsispręsti.

Pagal <http://oll.libertyfund.org/title/861>

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiai temai nagrinėti skirtas šis šaltinis?
- b) Ar pritariate teiginiui, kad „individo teisės yra visa tai, kas nepriklauso nuo politinės valdžios“?
- c) Kaip manote, ar kuri nors individo teisė yra svarbesnė už kitas, ar jos yra vienodai svarbios?
- d) Nurodykite dar keletą teisių, kurių nėra šiame šaltinyje.

Atsakymus pagrįskite.

2. Roberto Oveno svarstymai, kaip palengvinti darbininkų klasės gyvenimą (1817 m.):

Ar žmonės bendrų ir jungtinių interesų bendruomenėje bus tokie pat darbštūs net ir tuomet, kai gaus individualų uždarbį?

Nuomonė, kad jie nebus tokie pat darbštūs, man atrodo, yra grįsta prietarais, o ne faktais. Kur buvo eksperimentuojama, ten darbas buvo atliekamas puikiai. Yra nustatyta, kad, kai žmonės dirba kartu dėl bendro intereso, kiekvienas iš jų atlieka savo užduotį kur kas naudingiau sau ir visuomenei, negu kada yra samdomas už valandinį ar vienetinį atlyginimą. Valandiniai darbininkai domisi ne savo darbu, o užmokesčiu. Kai jiems mokama už produkcijos vienetą, jie netgi pernelyg daug dėmesio skiria darbui, dažnai persidirba, suserga, per anksti susensta ir numiršta. Kai žmonės dirba kartu vienijami bendro intereso, abiejų kraštutinių nebelieka – darbas tampa nuosaikus, bet veiksmingas, jį galima lengvai reguliuoti ir prižiūrėti.

Bet ar darbininkai nuolat nediskutuoja dėl nuosavybės pasidalijimo ir valdymo?

Žinoma, ne. Dabar individų darbas ir išlaidos yra naudojamos taip nemokėsiškai bei švaistūniškai ir taip nenaudingai, kad dauguma žmonių negali pragyventi ir užsitikrinti normalios buities be didelės įtampos ir rūpesčių; tokiomis didelio skurdo sąlygomis išsiugdoma nuosavybės meilė, nes ta nuosavybė yra sunkiai įgyjama; stebėtojai iš šalies susidaro įspūdis, kad šis nuosavybės jausmas yra įgimtas. Bet ši išvada gali būti ir klaidinga, nes, kai žmonėms sudaromos sąlygos už nuosaikų darbą ir be didesnės įtampos užsitikrinti pakankamą pragyvenimo lygį, jie gali išmokyti mažiau apie tarpusavio skirtumus kalbėti, kaip jie dabar mažai ginčijasi dėl bendrai naudojamų gamtos išteklių, sakykime, vandens.

Pagal kn. *A Supplementary Appendix to the First Volume of the Life of Robert Owen*, vol. 1, London, 1858, p. 71.

***Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:**

- a) Kokias blogybes autorius matė mokant individualų atlyginimą?
- b) Kodėl, pasak R. Oveno, reikia stengtis gerai dirbti net ir tuo atveju, kai nemokamas individualus atlyginimas?
- c) Dėl kokios priežasties, anot R. Oveno, kyla darbininkų ginčų dėl nuosavybės?
- d) Ar įtikina R. Oveno argumentai? Kodėl?

3. Edmundas Berkas apie teritorijos administracinio suskirstymo reformą Prancūzijoje revoliucijos metais:

Prancūzų kūrėjai, išmesdami kaip šlamštą viską, ką rado sukurtą iki jų, ir kaip dekoruotojai sodininkai, sodindami kiekvieną augalą į reikiamą vietą, siūlo, leisdami visus vietas ir bendruosius įstatymus, remtis trimis skirtingos rūšies pagrindais: vienas – geometrinis, antras – aritmetinis, trečias – finansinis; pirmą jie vadina *teritorine baze*, antrą – *gyventojų baze* ir trečią – *mokesčių baze*. Siekdami tai įgyvendinti, jie dalijo visą šalies teritoriją į 81 gabalą, kurių kiekvienas yra taisyklingas kvadratas – 18 ljė¹ padauginti iš 18. Šie dideli gabalai yra pavadinami *departamentais*². Juos matuodami geometriškai padalija į tūkstantį septynis šimtus dvidešimt dalių, vadinamųjų *komunų*³. O šias, savo ruožtu, vėl geometriškai suskirsto į dar smulkesnius vienetų, vadinamuosius *kantonus*⁴, iš viso 6 400. Iš pirmo žvilgsnio šis jų darbų geometrinis pagrindas nekelia nei susižavėjimo, nei paniekos. Nieko daugiau nereikia tokiam planui, kaip tik rūpestingo matininko su liniuote, žvilgsniu ir teodolitu⁵. Senajam šalies padalijimui įtakos turėjo įvairių laikų atsitiktiniai įvykiai, įvairios aplinkybės, jurisdikcijų atsiradimas ir išnykimas, tai uždėjo savo žymes. Šios žymės tikrai nebuvo pagrįstos kokia nors nustatyta sistema. Jos kėlė tam tikrų nepatogumų, bet tiems nepatogumams panaikinti buvo rastos praktinės išeitys, žmonės prie tradicijų prisitaikė, tapo joms pakantūs. Natūralu, kad šioje naujoje kvadrato kvadrato erdvėje, sukurtoje pagal Empedoklio ir Bufono sistemą, kur ne viskas iki galo suorganizuota ir kurią kuriant nesiremta jokių politinių principų, kyla daug nepatogumų, prie kurių žmonės nėra įpratinti tradicijos.

Pagal kn. E. Burke, *Reflections on the Revolution in France*, London, 1790, p. 255–257.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Su kuo E. Berkas lygina Prancūzijos revoliucijos laikų politikų reformatorius? Ar šis lyginimas yra tikslus?
- b) Kuriais metais vyko šaltinyje minima Prancūzijos revoliucija?
- c) Kodėl vien racionalių skaičiavimų grįsta reforma E. Berkui atrodo nepriimtina?
- d) Kas, be remimosi vien abstrakčiu (matematinio) protu, dar nepatinka E. Berkui revoliucionierių Prancūzijos administracinio suskirstymo reformoje?
- e) Ar pritariate E. Berko nuostatoms? Atsakymą pagrįskite.

4. Remdamiesi karikatūra (5 iliustracija) ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl buvo sukurta ši karikatūra?
- b) Ką galite pasakyti apie karikatūros autorių, jo pažiūras?
- c) Kuo E. Berkas svarbus konservatoriams?
- d) Kodėl E. Berko idėjos ne visiems gyventojų sluoksniams buvo priimtinos?
- e) Pasamprotaukite, kokią karikatūrą būtų galėjęs nupiešti E. Berko šalininkas. Atsakymus pagrįskite.

¹ Ljė – senovinis kelio ilgio vienetas, kuris prilygsta 5,009 km.

² Departameintas – teritorijos administracinis vienetas.

³ Komunà – teritorijos administracinis vienetas.

⁴ Kantonas – teritorijos administracinis vienetas.

⁵ Teodolitas – prietaisas horizontaliems ir vertikaliniams kampams matuoti, susidedantis iš horizontalaus bei vertikalios ratų su laipsninėmis ir smulkesnėmis padalomis ir žiūrono.

23. 1830 m. revoliucijos Beļgijoje ir Prancūzijoje. Tautų pavasaris

- Kodėl praėjus keleriems metams po Vienos kongreso kai kuriose Europos valstybėse kilo revoliucijos?
- Kokia 1848–1849 m. revoliucijų reikšmė Europai?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

OBLIGACIJA – VERTYBINIS POPIERIUS, PATVIRTINANTIS SKOLOS SUMĄ, GALIOJIMO TERMINĄ IR TEISĘ Į METINES PALŪKANAS JOS SAVININKUI.

TAUTŲ PAVĀSARIS – REVOLIUCIJOS, VYKUSIOS EUROPOJE 1848–1849 METAIS.

1830 M. ĮVYKIAI BEĖGIOJE.

Pasipriešinimas Vienos sistemai ypač išryškėjo po penkiolikos metų, kai Beļgijoje kilo revoliucija. Vienos kongrese buvo pripažintas kai kurių mažų tautų (pvz., Šveicarijos) savarankiškumas. Beļgija buvo įtraukta į Nyderlandų karalystę kaip provincija, nors Beļgijos gyventojai religijos, iš dalies kalbos ir kultūros požiūriu skyrėsi nuo olandų. Pamažu bręstantis belgų nepasitenkinimas išsiveržė prasidėjus 1830 m. Prancūzijos revoliucijai. Beļgija atsisakė paklusti Nyderlandų karaliui ir pasiskelbė esanti nepriklausoma valstybė. Prancūziją, į kurios per revoliuciją įsitvirtinusią naująją valdžią kitos didžiosios valstybės žiūrėjo įtariai, stengėsi užmegzti ryšius su Didžiąja Britanija, suprantančia ir vertinančia parlamentinio valdymo pranašumus. Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos suartėjimas ardė didžiųjų valstybių vienybę (iš esmės žlugo Šventoji sąjunga), tokia padėtis buvo naudinga Beļgijai. Prancūziją parėmė Didžiosios Britanijos poziciją (ji buvo aiški ir anksčiau) – nesikišti į kitų valstybių vidaus reikalus. Buvo pripažinta Beļgijos nepriklausomybė, didžiosios

1. Karolis X (dail. A. M. Kolenas, 1868 m.)

2. Rotušės apsiaustis (dail. A. Buržua, 1830 m.)

valstybės užtikrino jai neutralitetą. Rūsija buvo pasiryžusi siųsti savo kariuomenę ir nuslopinti Belgijos revoliuciją. Rūsijos užmačias siųsti kariuomenę į Belgiją galutinai sužlugdė 1830 m. lapkričio mėn. prasidėjęs sukilimas Lėnkijoje, vėliau – Lietuvoje.

1830 M. LIEPOS MĖN. PRANCŪZIJOS REVOLIUCIJA.

Prancūzijos politikas, buvęs Napoleono ministras Š. M. Taleiranas jau 1814 m. taip kalbėjo apie Burbonus: „Nieko jie neužmiršo ir nieko neišmoko.“ Šie žodžiai tiksliai apibūdina atkurtos Burbonų dinastijos režimą Prancūzijoje. Sugrįžę rojalistinių pažiūrų prancūzai emigrantai siekė atgauti savo įtaką ir atkeršyti priešininkams. Departamentuose ėmė veikti nepaprastieji teismai, kurie turėjo bausti už „raginimus maištauti“. Be teismo buvo susidorojama su Napoleono šalininkais (ypač Pietų Prancūzijoje). Rojalistų organizuoto Baltojo teroro metais buvo nužudyta daug garsių ir žymių karininkų, buvę emigrantai siekė susigrąžinti revoliucijos metais prarastus turtus. Buvo smarkiai varžoma spaudos laisvė, liberalių pažiūrų profesoriams uždrausta skaityti paskaitas Sorbonos universitete. Katalikų vyskupai tapo atsakingi už mokyklų priežiūrą. Reakcija, po kiek laiko lyg

ir apimusi, vėl sustiprėjo, kai 1824 m. Prancūzijos karaliumi tapo Karolis X (valdė 1824–1830 m.); jis buvo vadinamas emigrantų karaliumi (1).

Buvę emigrantai per revoliuciją patyrė daug nuostolių, taigi Karolio X vyriausybė pažadėjo išmokėti jiems milijardą frankų. Šiuos pinigus ji surinko sumažinusi valstybės **obligacijų** procentus nuo 5 iki 3. Vadinasi, emigrantams jų nuostolius turėjo atlyginti visi kiti šalies gyventojai. Todėl Prancūzijoje telkėsi opozicija, plito ir stiprėjo nepasitenkinimas. Be to, išaugo nauja prancūzų karta, apie revoliuciją girdėjusi tik iš pasakojimų, kuri nebuvo patenkinta esamu režimu ir žodžio laisvės varžymu.

1830 m. pavasarį surengtus rinkimus į Prancūzijos parlamentą pirmąkart nuo tada, kai Burbonai grįžo į sostą, didele persvara laimėjo liberalų srovės atstovai. Karolis X ryžosi įvykdyti perversmą. Buvo išleisti karaliaus įsakai ir paleistas ką tik išrinktas parlamentas, panaikintas rinkimų įstatymas ir spaudos laisvė. Liepos mėn. kilo revoliucija, Parýžiaus gatvėse buvo greitai statomos barikados (2, 1).

Po kelių dienų Karolis X atsisakė sosto, parlamentas karaliumi išrinko jo pusbrolių Luji Pilypą I (valdė 1830–1848 m.) (4). Jis priklausė Burbonų

3. Revoliucijos 1848 m.

dinastijos atšakai – Orleaniečiams. Jaunystėje Luji Pilypas I buvo išreiškęs ištikimybę Prancūzijos revoliucijos principams, buvo Jakobinų klubo narys. Respublika paskelbta nebuvo, Prancūzijoje išliko konstitucinė monarchija, buvo priimta nauja konstitucija, kuri aiškiau apribojo karaliaus valdžią.

Po šios revoliucijos buvo sumažintas turto cenzas – nuo 300 iki 200 frankų, valdžia iš dvarininkų perėjo verslininkams ir pramonininkams. Bankininkai, stambūs prekybininkai ir fabrikantai pateko į ne vieną vadinamosios Liepos monarchijos vyriausybę.

REVOLIUCIJŲ PRIEŽASTYS.

1845–1847 m. Europoje vyko trys viena su kita susijusios ekonomikos krizės. Vargingesni visuo-

menės sluoksniai badavo, nes dėl nederliaus trūko maisto produktų. Sumažėjo prekybos mastas, kilo panika finansų ir bankų sektoriuje. 1846–1847 m. Prancūzijoje įvyko apie 400 maisto maištų, jų kil-davo ir kitose Europos šalyse. Maištininkai siekė sumažinti maisto produktų kainas, neleisti išvežti produktų į kitas šalis ar tiesiog jų prisigrobti iš prekybininkų. Tačiau gal net svarbesnis už ekonomikos sunkumus buvo politinis nepasitenkinimas – esamas režimas neatitiko didžiosios dalies visuomenės inte-resų, buvo vykdoma socialinė ir tautinė priespauda. Žmonės buvo ypač nepatenkinti valdžia tose šalyse, kur visai nebuvo rinkimų ir politinio atstovavimo.

1848 m. revoliucijų kilo ne vienoje šalyje – jų banga nuvilnijo per visą Europą. Prasidėjo vadina-

masis **Tautų pavasaris (2)** – daugelis revoliucionierių siekė savo tautų nepriklausomybės (ypač Austrijos imperijos valdomose teritorijose). Revoliucija prasidėjo 1848 m. sausio mėn. sukilimu Europos periferijoje Palerme, Sicilijoje. Revoliucija greitai apėmė beveik visų žemyninės Europos valstybių sostines (Parįžių, Vieną, Berlyną, Budapeštą, Kopenhagą, Stokholmą) (3). Europos pakraščiuose – Rusijos imperijoje ir Didžiojoje Britanijoje – buvo ramu.

1848–1849 m. PRANCŪZIJOS REVOLIUCIJA.

Luji Pilypo I valdymo laikais nebuvo imtasi svarbesnių politinių reformų, kurios būtų tenkinusios platesnių gyventojų sluoksnių interesus. Liberalios srovės atstovai vis labiau reikalavo rinkimų reformos, išplėsti balsavimo teisę: suteikti ją Nacionalinėje gvardijoje tarnaujantiems asmenims ir žmonėms, turintiems aukštąjį išsilavinimą. Taip pat buvo reikalaujama valdininkams neduoti deputatų vietų parlamente. Opozicijos politikai važinėjo į provinciją, rengė pokylius, per kuriuos sakė agitacines kalbas už rinkimų teisės išplėtimą. Toks pokylis buvo numatytas ir 1848 m. vasario 22 d. Parįžiuje, bet ministro pirmininko F. Gizo vadovaujama vyriausybė jį uždraudė. Parįžiaus priemiesčių darbininkai ir studentai tą dieną išėjo į gatves ir reikalavo, kad F. Gizo vyriausybė atsistatydintų. Karalius Luji Pilypas I nusileido, paskyrė naują vyriausybę, bet jau buvo per vėlu – kaip ir 1830 m., Parįžiaus gatvėse iškilo barikados.

Luji Pilypas I atsisakė sosto, sukilėliai įsiveržė į parlamentą, dauguma parlamentarų išsibėgiojo. Prancūziją buvo paskelbta respublika.

Remiantis visuotine rinkimų teise (teisę balsuoti turėjo tik pilnamečiai vyrai), buvo išrinktas Steigiamasis susirinkimas. Laikinoji vyriausybė vasario 24 d. dekretu iškilmingai pripažino teisės į darbą principą ir nutarė organizuoti „nacionalines dirbtuves“. Tai buvo socialistinių pažiūrų politikų idėja. Visiems be išimties darbo į Parįžių ieškoti atvykusiems žmonėms buvo pasiūlyti tie patys ir iš tikrųjų nereikalingi žemės kasimo darbai Marso laukuose už 2 frankų užmokestį per dieną. Kai per du mėnesius ieškančiųjų darbo padaugėjo nuo 6 tūkst.

4. Luji Pilypas I (dail. F. K. Vinterhalteris, 1841 m.)

iki 100 tūkst., užmokestis sumažintas iki 1 franko – jis buvo mokamas net ir nebelikus darbų. Ši vargana suma ir toliau traukė žmones, taigi teko „nacionalines dirbtuves“ uždaryti. Buvo paskelbta, kad per tris dienas darbininkai turi būti atleisti, tinkantieji – paimti į kariuomenę. Dėl to birželio mėn. Parįžiuje kilo daug maištų (ypač priemiesčiuose, darbininkų kvartaluose). Malšinti sukilėlių buvo pasiūsta kariuomenė, pasipriešinimas buvo nuslopintas. Susirėmimai truko keturias dienas, prieš sukilėlius panaudota netgi artilerija. Iš viso žuvo apie 10 tūkst. žmonių (įskaitant ir sukilimo malšintojų aukas). Socialistų grupuotė dėl nesėkmės ir tragedija pasibaigusio „nacionalinių dirbtuvių“ eksperimento visiškai prarado pasitikėjimą. Steigiamasis susirinkimas priėmė naują Prancūzijos konstituciją, kuria buvo įsteigta visos tautos renkamo prezidento institucija. 1848 m. rudenį pirmuoju Prancūzijos prezidentu tapo Šarlis Luji Napoleonas Bonapartas (*Bonaparte*), jis po trejų metų įvykdė valstybės perversmą ir panaikino respubliką.

1848–1849 m. ÁUSTRIJOS REVOLIUCIJA.

1848 m. pavasarį kilo revoliucinis sąjūdis Áustrijos impèrijos miestuose (kiekviename gyveno daugiau kaip 100 tūkst. gyventojų): Víenoje, Milane, Venècijoje, Budapeštè ir Prāhoje. Jį paskatino žinia apie vasario mėn. įvykius Prancūzijoje. Pačioje Áustrijoje, kaip ir kitose Áustrijos impèrijos valdomose žemėse, iki revoliucijos veikė luominiai provincijų susirinkimai, kur buvo atstovaujama vietos bajorams. Šie luominiai susirinkimai suvaidino tam tikrą vaidmenį revoliucijos pradžioje – juose buvo išreikštas pirmasis nepasitenkinimas, nors ir pagarbiai bei neryžtingai. Víenoje kovo mėn. susirinkęs Žemutinės Áustrijos provincijos luominis susirinkimas pareikalavo, kad atsistatydintų kancleris K. Meternichas. Šį reikalavimą palaikė į gatves išėję Víenos miestiečiai (aktyviausi buvo prekybininkai ir studentai). Imperatorius iš sostinės pabėgo, prieš tai sutiko sušaukti Steigiamąjį susirinkimą, kuris turėjo imtis reformų. Svarbiausia – buvo paskelbta žemės reforma, t. y. baudžiavos ir lažo prievolių panaikinimas: Áustrijos impèrijos valstiečiai tapo laisvi nuo viduramžiškų prievolių dvarininkams. Tačiau iš tiesų svarbiausia revoliucinio sąjūdžio, apėmusio visą Áustrijos impèriją, keliama problema buvo ne socialinė. Vyko tautinis išsivadavimo sąjūdis ir kova už mažų tautų teises. Ryškus pavyzdys – Veñgrijos revoliucija, kuri prasidėjo 1848 m. kovo mėn. demonstracijomis Peštè ir Būdoje (tuo metu tai buvo atskiri miestai, kuriuos skyrė Dunojus).

Greitai buvo sušauktas Veñgrijos steigiamasis susirinkimas, sudaryta vyriausybė ir paskelbta Veñgrijos autonomija Áustrijos impèrijoje. Revoliucijos sąlygomis Áustrijos imperatorius šiuos nutarimus patvirtino ir Veñgrija, iki tol buvusi tik paprasta provincija, tapo valstybe (pvz., buvo paskelbta, kad, kaip ir Áustrijoje, išlaisvinami valstiečiai). Veñgrijos kariuomenė surengė žygį į Víeną – ji norėjo palaikyti radikalius revoliucionierius, kurie siekė išardyti Áustrijos impèriją ir vokiečių gyvenamas teritorijas suvienyti į vieną tautinę Vokietijos valstybę. Tačiau vengrai veikė neryžtingai ir, sulaukę pasipriešinimo, atsitraukė. 1848 m. gruodžio 2 d. imperatorius Ferdinandas I (valdė 1830–1848 m.) atsisakė sosto savo sūnėno Pranciškaus Juozapo naudai. Šis

atsisakė pripažinti Veñgrijos savarankiškumą, todėl vengrų karinės pajėgos, vadinamieji honvèdų (vengrų k. „tėvynės gynėjų“) pulkai, toliau kovėsi išsivadavimo kare. Prieš vengrus buvo pasiūsta austrų kariuomenė. Vengrai ir jų kareiviams vadovaujantys lenkų generolai laimėjo kelis mūšius, ir 1849 m. balandžio 14 d. buvo paskelbta visiška Veñgrijos nepriklausomybė nuo Áustrijos. Naujasis imperatorius nepasidavė ir paprašė Rūsijos karinės pagalbos. 1849 m. rugpjūčio mėn. Veñgrijos generolai pasidavė Rūsijos kariuomenei, revoliucija buvo nuslopinta, autonomija panaikinta (2).

Ne tik vengrai, bet ir visos kitos tautos Áustrijos impèrijoje kėlė reikalavimų. Vienų tautų reikalavimai buvo gana radikalūs, kitų – kuklesni. Italai reikalavo pripažinti jų nepriklausomybę, kroatai – panašios autonomijos kaip vengrai. Čekai siekė, kad jų gyvenamose žemėse (Čèkijoje, Moravijoje) būtų pripažintos lygios kalbinės ir kultūrinės teisės su vokiečiais, lygių teisių su lenkais Galicijoje reikalavo ukrainiečiai, peticijas rašė ir skelbė Voivodinos serbai, slovakai ir slovėnai. Tautinių reikalavimų buvo daug, vienų tautų reikalavimai prieštaravo kitų tautų, taigi rasti visiems priimtino sprendimo beveik nebuvo įmanoma. Revoliucijos nuslopinimas reikėdė, kad tautinis klausimas Áustrijos impèrijoje liko neišspręstas, buvo grąžinta ikirevoliucinė padėtis. Po 1848–1849 m. revoliucijos Áustrijos impèrijai priklausančiose žemėse buvo įtvirtintos tik socialinės reformos, pirmiausia panaikinta baudžiava, o politiniai klausimai buvo išspręsti tik pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui.

REVOLIUCIJŲ PADARINIAI.

Svarbiausias 1848–1849 m. revoliucijų padarinys – baudžiavos (lažo) panaikinimas. Tai buvo reikšmingas laimėjimas – valstiečiai tapo savarankiškais ūkininkais. Baudžiava liko tik tose šalyse, kuriose revoliucija neįvyko (pvz., Rūsijos impèrijoje). Kitas svarbus revoliucijų padarinys – konstitucinių monarchijų įvedimas tose šalyse, kurios iki revoliucijos dar buvo išlikusios absoliučiosios monarchijos (Prūsija, Pjemòntas, Áustrija, Dānija). Tiesa, Áustrijoje absoliutizmas buvo vėl atkurtas, tačiau 1867 m. panaikintas visiems laikams.

1. Kodėl Karolis X buvo vadinamas emigrantų karaliumi?
2. Dėl kokios priežasties 1830 m. Prancūzijoje kilo revoliucija?
3. Kuriose Europos šalyse 1848–1849 m. revoliucija neįvyko?
4. Kuo panašūs ir kuo skyrėsi 1848–1849 m. įvykiai Prancūzijoje ir Austrijos imperijoje?
5. *Kokie buvo 1830 m. Prancūzijos revoliucijos padariniai?
6. **Įrodykite arba paneikite teiginį, kad vengrai smarkiausiai pasipriešino Austrijos imperijos valdžiai.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Apie įvykius Parįžiuje:

Daug farso buvo šioje revoliucijoje, prasidėjusioje piliečių bailumu: dvaro tiekėjai, išgirdę apie galimus neramumus, iš anksto apdairiai nuima savo herbus, tuo visiems duodami ženklą daužyti nekenčiamo režimo emblemas. Milžiniškos žmonių minios liepos saulėje pasipila į gatves, ir Heinė šaiposi: „Geriems sukilimams dera geras oras!“ Karaliaus daliniai – apgailėtina saujelė iš kelių tūkstančių vyrų, gvardijos branduolį sudaro samdiniai šveicarai; reguliarioji kariuomenė greit susibroliuoja su gyventojais. Iki rimtų kovų prieita tik nedaugelyje vietų, o pirmąjį šūvį iš viešbučio lango paleidžia vienas anglas į pražygiuojantį ypatingosios paskirties būrį. Maži kareivių pulkeliai bejėgiai klaidžioja po siaurus namų tarpeklius: Napoleonas III juos vėliau pakeis plačiais bulvarais, kuriais gali judėti jo pabūklai. Nei sukilėliai, nei kariuomenė neturi kovos plano, taip pat neturi aiškaus politinio plano, tad paskui viskas ir baigiasi kompromisu – „buržuazijos karaliumi“ Luji Pilypu, apie kurį pradžioje niekas nė galvoti negalvojo. Ir vis dėlto šita trijų vasaros dienų revoliucija turėjo tokį didelį poveikį. Liepsnos pasklido į visas puses.

Pagal R. Fridentalio kn. *Getė*, Vilnius, 1977, p. 665.

*Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiai temai nagrinėti skirtas šis šaltinis?
 - b) Kuriais metais kilo aprašomi įvykiai?
 - c) Kodėl kariuomenė neslopino riaušių?
 - d) Dėl kokios priežasties sakoma, kad aprašomuose įvykiuose buvo „daug farso“?
 - e) Kodėl Luji Pilypas vadinamas „buržuazijos karaliumi“?
- Atsakymus pagrįskite.

2. Revoliucijos pradžia Vengrijoje:

Radikalieji aristokratijos ir išsilavinusių sluoksnių atstovai, prie kurių prisidėjo Pešto studentai, surengė triukšmingų mitingų ir susitarė spausti susirinkimą veikti ryžtingiau arba siųsti delegaciją į Vieną reikalauti savarankiškos vyriausybės, kasmetinių parlamentų, spaudos ir religijos laisvės, politinių kalinių amnestijos bei įvairių kitų nuolaidų, ką Lajošo Košutho delegacija jau buvo begaunanti. Žinios apie maištus Vienoje ir jų sėkmę sustiprino reformatorių entuziazmą ir drąsą. Priešais Budos tvirtovę susirinko didelė minia ir pareikalavo išlaisvinti Michaelį Stančičą (*Stancsics*), valstybės kalinį. Minia buvo neginkluota, o tvirtovėje buvo stipri įgula, aprūpinta artilerija. Bet tokia didelė buvo austrų karininkų baimė ir sumišimas, kad reikalavimai buvo patenkinti. Kalinys buvo išlaisvintas ir triumfuojant nešamas Pešto gatvėmis į Vengrų teatrą, kur tūkstančiai entuziastų viduje ir aplink pastatą giedojo tautinį himną. Kitą dieną (kovo 16 d.) maištininkai ir toliau neklausė magistratų valdžios, kūrė savo revoliucinę administraciją. Buvo sukurti Pešto miesto ir Pešto apskrities saugumo komitetai. Norint parodyti religinių bendruomenių lygybės principą, trys žydai buvo išrinkti į miesto komitetą.

Pagal kn. O. Wenksterį, *History of the War in Hungary in 1848 and 1849*, London, 1859, p. 50–51.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl Vengrijoje kilo didžiulis gyventojų nepasitenkinimas?
- b) Prieš kurios valstybės valdžią buvo reiškiamas nepasitenkinimas?
- c) Kurių visuomenės sluoksnių atstovai nepasitenkinimą ėmė reikšti pirmiausia?
- d) Kokie aprašomų įvykių padariniai?
- e) Kokią išvadą galite padaryti apie to meto įvykius Vengrijoje?

24.

Itālijos ir Vokietijos suvienijimai

- Kodėl tik XIX a. antrojoje pusėje buvo sukurtos Itālijos ir Vokietijos valstybės?
- Kuo panašūs ir kuo skyrėsi Itālijos ir Vokietijos suvienijimai?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

NACIONALIZMAS – IDEOLOGIJA, TEIGIANTI TAM TIKROS GYVENTOJŲ GRUPĖS TAUTINĮ BENDRUMĄ IR SIEKianti SUJUNGTI ŠIĄ GRUPĘ TOKIO BENDRUMO PAGRINDU Į VALSTYBINĮ DARINĮ.

NACIONALIZMO ATsirADIMAS.

Svarbiausi tautinės kultūros dalykai yra kalba, literatūra, žodinės kūrybos tradicija (folklòras), politinė kultūra, teritorija. Griūvant viduramžių visuomenei, reikėjo rasti naujų visuomenę vienijančių jėgų, nes išnyko kelis šimtmečius vyravusi hierarchinė tvarka. XIX a. tokia jėga ir tapo tautos kultūra, tiksliau, ištikimybės jai aukštinimas ir viešojo gyvenimo grindimas bendru tautiniu tapatumu. Vienos tautos gyventojai pagaliau pradėjo suvokti, kad juos tarpusavyje vienija bendra kalba, bendra kilmė, bendra tradicija. Susiformavo vadinamasis **nacionalizmas**. Sunorminti kalbą skatino visuotinio švietimo apraiškos, aktyvesnis žmonių (verslininkų, pirklių ir kt.) bendravimas ir valstybių siekis veiksmingai valdyti. Tautos, kurios turėjo (ar siekė turėti) savo valstybes ir buvo suformavusios brandžią tautos kultūrą bei modernią visuomenės struktūrą, yra tikslinga vadinti nācijomis. XIX a. Europoje tai buvo ne tik tautinių valstybių, bet ir tautinės kultūros bei šiuolaikinės visuomenės struktūros kūrimo laikotarpis. Tos tautos, kurios turėjo savas valstybes, galėjo valstybės aparatą ir valstybės politiką pasitelk-

ti nacionalinei kultūrai, tapatumui kurti. Kai kurios valstybės tapo tautinės jau XVI–XVII a. (Didžioji Britānija, Prancūzija). Dauguma Europos valstybių tokios tapo tik XIX amžiuje. Visiškai kitokia padėtis buvo tų tautų, kurios neturėjo savo tautinės valstybės ir buvo prievarta prijungtos prie kitų valstybių. Nors dažniausiai buvo pavergiamos mažos tautos, pasitaikydavo ir išimčių: pavyzdžiui, pavergtos buvo ir didžiosios tautos – vokiečiai ir italai.

VOKIEČIŲ TAUTINIS SAJŪDIS.

XIX a. pradžioje Vokietiją buvo padalyta į daugybę valstybių ir valstybėlių. Dauguma vokiečių valstybių per Napoleono epochą buvo okupuotos, joms bandyta primesti prancūzų kalbą ir kultūrą. Dėl to pradėjo kilti patriotinės nuotaikos, rūpintis vokiečių kultūros padėtimi. Imta viešai skelbti, kad pagrindinė vokiečių silpnumo priežastis yra jų vienybės stoka. XX a. pradžioje Frydrichas Liudvikas Janas (*Jahn*) rašė, kad „liaudį tauta padaro gimtoji kalba“, keleriais metais anksčiau tą teigė filosofas Johanas Gotlybas Fichtė (*Fichte*). Nuvertus Napoleoną Bonapartą nuo Prancūzijos imperatoriaus

1. Džuzepės Garibaldžio sutelkti savanoriai ginasi nuo Prancūzijos kariuomenės

sosto, vokiečių valstybės buvo išlaisvintos, tačiau vėl nebuvo suvienytos. Vokiečių siekį vienyti rodo universitetų studentų pastangos. 1817 m. buvo minimas reformacijos jubiliejus, todėl Veimare susirinko daugelio vokiečių universitetų studentai. Jie pasisakė už bendrą valstybę. Po kelerių metų, uždraudus studentų organizacijas, tautinio vokiečių sąjūdžio siekius plėtojo mokslo ir kultūros veikėjai. Kad buvo domimasi vokiečių tautosaka, rodo brolių Jakobo ir Vilhelmo Grimų (*Grimm*) veikla (jie kūrė pasakas vokiečių liaudies pasakų motyvais); pradėti intensyvūs vokiečių kalbos tyrinėjimai (daug nuveikė mokslininkas Vilhelmas fon Humboltas (*von Humboldt*); 1832 m. buvo įkurta Spaudos ir tėvynės sąjunga, kuri pradėjo telkti demokratizacijos ir susivienijimo šalininkus, tais pačiais metais įsteigta literatūrinė Jaunosios Vokietijos draugija. Vokiečių tautos vienybės sąjūdis XIX a. pirmojoje pusėje buvo pirmiausia kultūrinis ir literatūrinis, nes vokiečių valstybės nebuvo politiškai pavergtos, buvo nepriklausomos, tik nerodė ir neturėjo valios vienyti. Politinius vienyjimosi siekius tikėtasi subrandinti pirmiausia puoselėjant bendrą vokiečių

kalbą, literatūrą, kultūrą. Politinė veikla tapo būtina prasidėjus 1848–1849 m. revoliucijai. Vokietijos suvienijimo klausimams svarstyti Frankfurte buvo sušauktas visų vokiečių valstybių atstovų susirinkimas. Frankfurto parlamente labai svarbus tapo Áustrijos valdomų nevokiškų teritorijų (Veñgrijos ir slavų tautų žemių) ateities klausimas susivienijus vokiečių valstybėms. Áustrija nenorėjo tiesiog jų atsisakyti, o su slavų teritorijomis negalėjo priklaustyti vokiečių tautinei valstybei. Tapo visiškai akivaizdu, kad politiškai susitarti dėl Vokietijos tautinės valstybės sukūrimo beveik neįmanoma (4).

ITALŲ TAUTINIS SĄJŪDIS.

Italią viena valstybe trumpam pavertė Napoleonas. Nuvertus Napoleoną nuo Prancūzijos imperatoriaus sosto, vėl buvo atkurta daugelis italų valstybių. Kai kurias jų valdė Áustrijos imperatoriaus giminaičiai, o dalis Šiáurės Itálijos (Lombárdija ir Venècija) buvo tiesiogiai įtrauktos į Áustrijos impèriją. Áustrijos valdomose italų žemėse greitai subrendo pagrindinis italų išsilaisvinimo ir vienos italų tautinės valstybės sukūrimo sąjūdis (1). Įvairios slaptos organizacijos

2. Itālijos suvienijimo pradžia

(iš jų svarbiausia buvo karbonarų organizacija; italų k. *carbonari* – medžio anglies degintojai) veikė pogrindyje, kovojo su svetimšalių priespauda, rengė sukilimus ir agitavo – 1831 m. buvo įkurta organizacija „Jaunoji Itālija“, kuri daugiausia užsiėmė propagandine ir pagrindine veikla. Ji siekė, kad Itālija ne tik išsivadotų iš Austrijos priklausomybės ir sukurtų bendrą Itālijos valstybę, bet ir kad taptų respublika. Italų kalbos ir kultūros puoselėjimo idėjos per italų tautinį sąjūdį buvo palyginti silpnos, nes jas užgožė politinio išsilaivsinimo siekis. Kurį laiką Itālijos vienytojo vaidmuo buvo patikėtas popiežiui. Tačiau 1848 m. popiežius atsisakė palaikyti

revoliucionierius ir kovoti su Austrija, todėl griovė savo, kaip Itālijos vienytojo, autoritetą. Per revoliuciją popiežius pabėgo iš šalies, Romà buvo paskelbta respublika. Ją ginti nuo popiežiui į pagalbą pasiųstos Prancūzijos kariuomenės ėmėsi Džuzepės Garibaldžio (*Garibaldi*) sutelkti savanoriai (1). Tačiau jiems nepavyko ir 1848–1849 m. revoliucija Ròmoje buvo nuslopinta.

ITĀLIJĄ SUVIENIJO PJEMONTAS.

Didelę reikšmę vaduodama italų teritorijas iš Austrijos valdžios turėjo Pjemonto ir Sardinijos karalystė (2, 2).

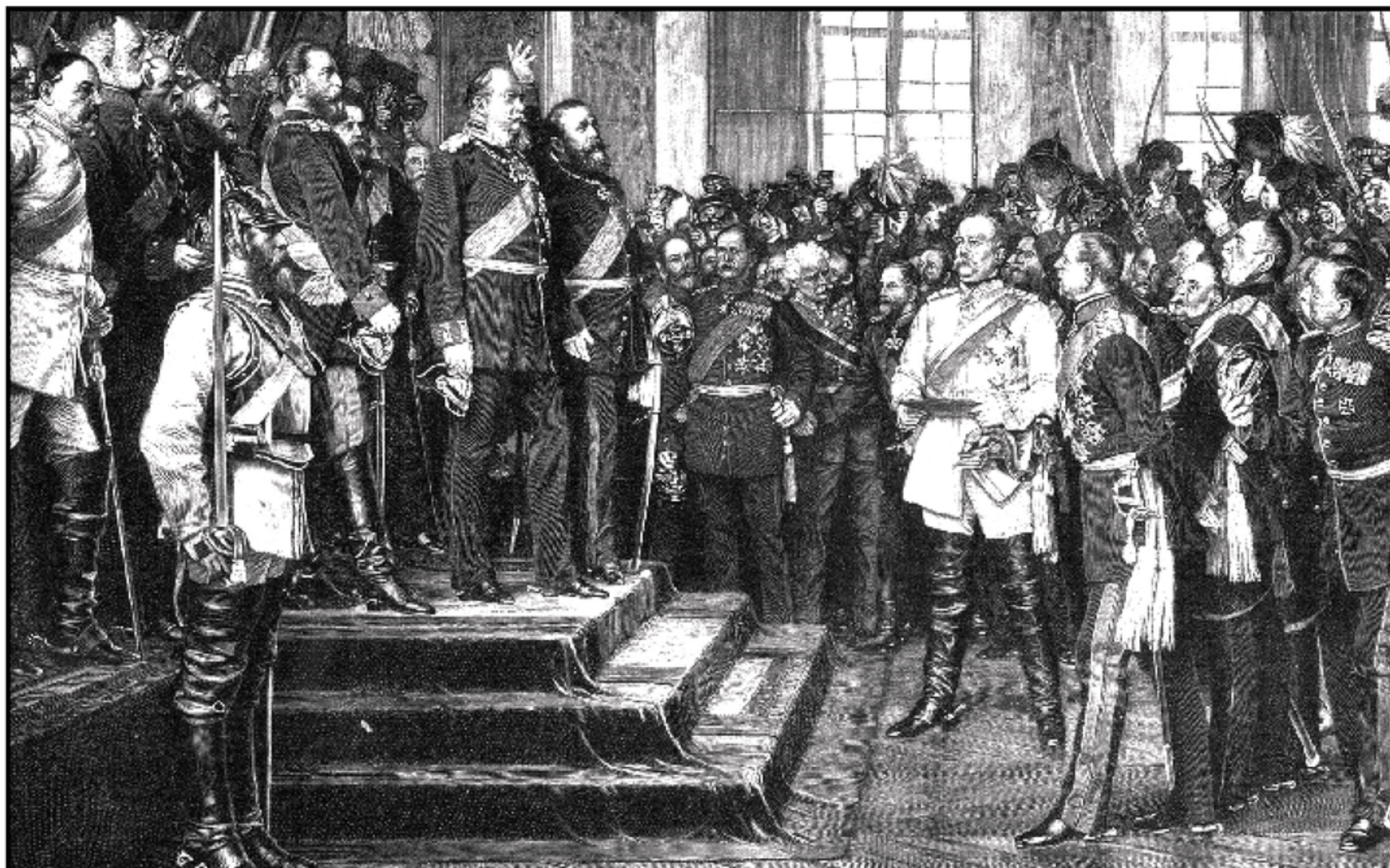
3. Džuzepės Garibaldžio ir Viktoro Emanuelio susitikimas 1860 m. Teane, Italijoje (freska, 1886 m.)

Tačiau vienai jai buvo sunku varžytis su Áustrija, todėl tik sudarius sąjungą su kita stipria valstybe buvo galima pasiekti pageidaujamų laimėjimų. Nedidelės Pjemònto valstýbės tarptautinė politika

buvo aktyvi, ji nusipelnė Prancūzijos pasitikėjimo kaip Vakarų valstybių sąjungininkė dalyvaudama Krymo kare ir kovodama su Rùsija (1853–1856 m.). Būtent protinga ir apšukri Pjemònto diplomatija

4. Vokiečių valstybės 1815 m.

5. Vokietijos impėrijos paskelbimas Versalio rūmų Veidrodžių salėje (dail. A. A. fon Verneris, 1882 m.)

teikė šiai valstybei pranašumą, nes jos karinės pajėgos buvo gana ribotos. 1858 m. Pjemontas susitarė su Prancūzija bendradarbiauti kovojant su Áustrija. Už pagalbą prisijungiant Šiáurės Itálijos žemes Pjemonto ministras pirmininkas grafas Kamilas Bensas di Kavuras (*di Cavour*) pažadėjo Prancūzijos imperatoriui Napoleonui III Savòjos ir Nìcos teritorijas. K. B. di Kavuras siekė išprovokuoti Áustriją paskelbti karą – taip Pjemontas galėjo sulaukti Prancūzijos pagalbos. 1859 m. šis planas buvo įgyvendintas. Karą paskelbusios Áustrijos kariuomenė buvo sumušta, Lombárdija atiteko Pjemontui, Áustrijai liko Venècija. 1860 m. Toskānos, Mòdenos ir Pármos teritorijose surengti plebiscitai, kuriais pritarta prisijungti prie Pjemonto. Itálija iš esmės buvo suvienyta 1860 m., kai prie Pjemonto buvo prijungta ir Pietų Itálija. Žygį į Siciliją ir Neāpolį surengė karštas Itálijos suvienijimo šalininkas Dž. Garibaldis. Jis sutelkė apie tūkstantį savanorių ir leidosi į pagalbą Sicilijos žmonėms, sukilusiems prieš Neāpolio karalių. Žygis pasisekė, ir Dž. Garibaldis pasiskelbė Sicilijos diktatoriumi. Teisindamasis tuo, kad nori apsaugoti popiežių nuo Dž. Garibaldžio puolimo, K. B. di

Kavuras pasiuntė Pjemonto kariuomenę į Neāpolį. Kai tik Pjemonto kariai įžygiavo į Neāpolį, Dž. Garibaldis perdavė valdžią Pjemonto valdovui Viktorui Emanueliui (3).

Pietų Itálijoje, siekiant įteisinti jos prijungimą prie Šiáurės Itálijos, taip pat buvo surengti plebiscitai. Pópiežiaus valstýbės savarankiškumą rėmė Prancūzija, taigi Pópiežiaus valstýbę prijungti prie Itálijos tapo įmanoma tik 1870 m. pasinaudojant Prúsijos ir Prancūzijos karu. 1870 m. Itálijos sostinė tapo Romà.

PRÚSIJA SUVIENIJA VOKIETIJĄ.

1863 m. vėl prasidėjo konfliktas dėl Šlėzvigo ir Hòlšteino, nes 1848–1849 m. jis nebuvo išspręstas. Šlėzvigą ir Hòlšteiną nuo XV a. valdė Dānijos karalius, ši teritorija buvo jo asmeninė valda, ji nepriklausė Dānijos valstýbei. Hòlšteinas buvo tik vokiečių žemė, o Šlėzvige maždaug pusė gyventojų buvo danai. 1863 m. rudenį Dānija paskelbė, kad įtraukia Šlėzvigą į Dānijos karalystę. Áustrija ir Prúsija paskelbė Dānijai karą, esą ši nevykdanti tarptautinių įsipareigojimų. Iš tikrųjų karo iniciatorė buvo Prúsija. 1864 m. Dānija karą pralaimėjo, nes

6. Vokietijos suvienijimas

buvo izoliuota ir nesulaukė paramos nei iš didžiųjų valstybių, nei iš savo kaimynės Švedijos. 1865 m. Prūsija ir Austrija pasidalijo okupuotas teritorijas. Prūsija ėmė valdyti Šlėzvigą, o Austrija – Hòlšteiną. Tačiau kilo nesutarimų dėl tolesnio šių teritorijų likimo. Prūsija siekė jas prisijungti, o Austrija tam nepritarė. Dėl šių nesutarimų 1866 m. kilo Prūsijos ir Austrijos karas, kurį laimėjo Prūsija. Prieš Dėniją ir Austriją Prūsija laimėjo, nes turėjo puikiai ginkluotą ir gerai mokyta kariuomenę. Ji prisijungė

Šlėzvigą ir Hòlšteiną, be to, Hanòverį ir kitas teritorijas. Buvo sukurta nauja Šiaurės Vokietijos konfederacija, į kurią Austrija nebeįėjo. Į naują konfederaciją taip pat neįėjo didelės, ekonomiškai pakankamai stiprios Pietų Vokietijos valstybės (Bavarija, Viurtembergas, Bėdenas, Hėsenas). Tai, kad Prūsija sustiprėjo, nelabai patiko Prancūzijos imperatoriui Napoleonui III ir jo patarėjams. 1870 m. Prūsija pasiekė, kad Prancūziją paskelbtų jai karą. Prūsijos kariuomenė laimėjo kautynes prie Sedano ir paėmė

7. Otas fon Bismarkas (fotografas J. Bracas, 1889 m.)

į nelaisvę patį imperatorių Napoleoną III. Parįžiuje kilo sąmyšis, buvo nuverstas imperatorius ir paskelbta respublika.

1871 m. sausio 18 d. Prancūzijos karalių rūmuose Versalyje buvo paskelbta Vokietijos impèrija (5). Pietų Vokietijos valstybės, nustebusios dėl Prūsijos sėkmės, nusprendė prisijungti prie imperijos (6).

Taigi, kaip sakė kancleris Otas fon Bismarkas (*von Bismarck*), Vokietiją buvo suvienyta „krauju ir geležimi“ (vok. *Blut und Eisen*) (7). Būtent O. fon Bismarkas buvo pagrindinis karo konfliktų, per kuriuos buvo sukurta Vokietijos impèrija, šalininkas ir netgi įkvėpėjas. Nors Vokietijos impèrija pagal priimtą konstituciją buvo federacinė valstybė, realiai joje vyravo Prūsija, jos kariuomenė buvo imperijos karinių pajėgų pagrindinė dalis, jos administracija buvo gerokai stipresnė ir įtakingesnė už pagal konstituciją veikiantį Vokietijos parlamentą. Prūsijos nuomonė buvo svarbiausia priimant bet kurį reikšmingą politinį sprendimą.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl vokiečių tautinio sąjūdžio pradžioje pirmiausia buvo siekiama puoselėti vokiečių kultūrą?
2. Dėl kokios priežasties kultūrinė veikla nebuvo itin svarbi italų tautiniam sąjūdžiui XIX a. pirmojoje pusėje?
3. Kodėl Pjemontui būtinai reikėjo Prancūzijos paramos vienijant Itāliją?
4. Nurodykite pagrindinių Prūsijos karų, kuriuose ji kariavo siekdama sukurti Vokietijos impèriją, laiką, sąjungininkus ir baigtį.
5. *Kodėl Pjemontui pasisekė, kai Prūsija įgyvendino politinį vokiečių vienijimąsi?
6. **Patvirtinkite arba paneikite nuomonę, kad ir be Dž. Garibaldžio savanorių Pietų Itālija būtų buvusi prijungta prie Šiaurės Itālijos.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Ištrauka iš istorinio romano:

– Mano sūnau, – lėtai ir rimtai prabilo tėvas Kardis, valandėlę patylėjęs, – jūs ne viską man pasakėte. Dar kažkas slegia jūsų sielą.

– Tėve, aš...

Artūras užsikirto ir vėl nutilo.

Kunigas tylėdamas laukė.

– Aš ėmiau jam pavydėti todėl, kad organizacija... „Jaunoji Itālija“, kuriai priklausiau...

– Taip?

– Patikėjo jam darbą, kuris, aš vyliausi, bus paskirtas man. Aš tariausi jam esąs itin tinkamas.

– Kokį darbą?

– Priimti knygas... politines knygas... iš garlaivių, kuriais jos atgabenamos, ir surasti joms slėptuvę mieste...
 – Ir tą darbą organizacija patikėjo jūsų varžovui?
 – Taip, Bolai... ir aš ėmiau jam pavydėti.
 – O jis nedavė jokio pagrindo tam priešiškam jausmui? Jūs nekaltinate jo nerūpestingai atlikus jam patikėtą misiją?
 – Ne, tėve, jis veikė drąsiai ir pasiaukojamai. Jis tikras patriotas, ir aš turėčiau jį mylėti ir gerbti.
 – Mano sūnau, jeigu jūsų sielą nutvieskė nauja šviesa, jeigu joje gimė svajonė apie didį darbą savo tautiečių gero-
 vei, viltis palengvinti pavergtųjų ir engiamųjų našta, pagalvokite, kaip jūs elgiatės su brangiausia viešpaties dovana. Jo
 dovanotas ir naujas jūsų gimimas. Jeigu radote kelią į pasiaukojimą, kelią į taiką, jeigu prisidėjote prie mylimų draugų,
 norėdamas atnešti laisvę tiems, kurie slapčia verkia ir liūdi, tai pasirūpinkite, kad jūsų siela būtų laisva nuo pavydo ir
 aistros, o jūsų širdis būtų altorius, kuriame amžinai dega šventoji ugnis. Šis pašaukimas – kaip kunigo pašaukimas; jo
 neturi lemti meilė moteriai ar trumpalaikės aistros akimirka. Jis – *vardan dievo ir tautos, dabar ir per amžius*.

E. L. Voinič, *Gylys*, Vilnius, 1982, p. 43–44.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kuriame amžiuje ir kokioje valstybėje vyko aprašomi įvykiai?
- Ką galite pasakyti apie šaltinyje minimą „Jaunąją Italiją“?
- Kuriam tikslui ši organizacija buvo įkurta?
- Ar „Jaunajai Italijai“ pavyko įgyvendinti užsibrėžtus tikslus?
- Su kokia profesija tėvas Kardin lygina pas jį atėjusio žmogaus veiklą? Ar pritariate tokiam palyginimui?

2. Pjemonto valstybės apibūdinimas:

Pjemontas patyrė daugelį šali alinusių karų. Pati šios antros pagal dydį Italijos karalystės geografinė padėtis nebuvo palanki riterių savybėms klestėti. Būdama tarp Austrijos ir Prancūzijos, ji nuolat virsdavo kautynių lauku, ir tokiais atvejais Savòjos rūmai parduodavo savo ginkluotą pagalbą tam, kuris brangiau mokėdavo, o vėliau pereidavo į nugalėtojo pusę. Rodos, nebuvo nė vieno karo, po kurio Pjemontas nebūtų įstengęs įsigyti svetimos teritorijos. Tačiau Sardinių valdovai išlikdavo dievobaimingi nepaperkami taikdariai. Kai kyla alternatyva – arba žaisti nesąžiningai, arba būti sunaikintam, koks gi politikas pasirinktų sąžiningumą?

Tautos charakterį ugdo jos istorija. Pjemontiečiai pasižymėjo atsargumu, tikslo siekimu ir kantriai kentė patriarchalinį karinį Savòjos rūmų absoliutizmą. Pjemonto biurokratija buvo sąžininga ir punktual, finansai buvo tvarkomi pavyzdmingai. Bet viskas, kas buvo susiję su politinėmis teisėmis ir socialine pažanga, buvo visiškai užmiršta. Asmenybė, nuosavybė ir garbė priklauso nuo policijos savivalės.

Pjemonto tvirtovė buvo kariuomenė. Jai išlaikyti reikėjo trijų ketvirtadalių valstybės biudžeto. Matyt, vyriausybė buvo tikrai įsitikinusi, kad kiekybė pereina į kokybę, nors visa Italija žinojo, kad Pjemonto generolai pikti kareivinėse ir nedrąsūs bei neryžtingi per kautynes. Apie Sardinių karalius sakydavo, kad jie feldfebeliai¹ ir pagal būtinumą, ir pagal savo potraukį.

Pjemonto dvasininkija, palyginti su kitomis karalystėmis, buvo labiau priklausoma nuo pasaulietinės valdžios – bažnyčių nuosavybė buvo apdedama mokesčiais, teismai siekė riboti dvasinę jurisdikciją, vyskopus skyrė karalius. Tačiau katalikų priespauda liaudžiai buvo tokia pat, kaip ir visoje Italijoje: Turine protestantų koplyčios galėjo būti tik ambasadose, mišrios santuokos nebuvo laikomos teisėtomis, ministrai, kad nebūtų pašalinti, turėjo griežtai laikytis pasninkų.

Grafas Kamilas Bensas di Kavuras pasninkų nesilaikė net būdamas Pjemonto žemdirbystės ministru. Parlamente jis visiškai pagrįstai tapo nuosaikiųjų partijos lyderiu. Jo žvaigždė kilo staigiai, ir jis nebijojo laikyti save aukštesniu nei įstatymas ir slapta viršesniu už karalių.

Pagal N. Atarovo, M. Dalcevos kn. *Džiuzepė Garibaldis*, Vilnius, 1987, p. 258–259.

*Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kokia buvo Pjemonto geografinė padėtis ir kokios įtakos tai turėjo šios valstybės sprendimams?
- Nurodykite ne mažiau kaip tris Pjemonto vidaus valdymo bruožus.
- Kaip buvo pasiskirsčiusi Pjemonto valstybės visuomenė?
- Kokiomis savybėmis pasižymėjo Pjemonto ministras pirmininkas K. B. di Kavuras? Kuo jis nusipelnė italų tautai?

¹ Feldfėbelis – vyresniojo puskarininkio laipsnis ir pareigybė Vokietijoje.

25. Tautiniai sąjūdžiai Vidurio ir Rytų Europoje

- Kodėl XIX a. viduryje Vidurio ir Rytų Europoje kilo tautiniai sąjūdžiai?
- Dėl kokios priežasties jų padariniai buvo skirtingi?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

DISKRIMINĀCIJA – TEISIŲ MAŽINIMAS ARBA ATĖMIMAS ASMENIMS DĖL RASINIŲ POŽYMIŲ, KALBOS, RELIGINIŲ IR POLITINIŲ ĮSITIKINIMŲ, TAUTINĖS AR SOCIALINĖS PRIKLAUSOMYBĖS, TURTINĖS PADĖTIES, GIMIMO VIETOS.

1. Tautos Austrijos imperijoje

2. Pirmasis graikų ir osmanų mūšis (dail. P. Zografas, apie 1830–1864 m.)

DAUGIATAUTĖS IMPERIJOS IR TAUTINĖ IR RELIGINĖ PRIESPAUDA.

Vidurio ir Rytų Europos teritorijas valdė trys daugiatautės imperijos – Osmānų, Rūsijos (apie Rūsijos valdžios tautinę politiką ir XIX a. lietuvių ir lenkų rengtus sukilimus prieš caro valdžią bus rašoma kituose skyriuose) ir Áustrijos (nuo XIX a. antrosios pusės – Áustrijos-Veňgrijos). Jose gyveno ne viena, bet kelios tautos. Dauguma mažų tautų šiose imperijose patyrė ekonominę, kultūrinę ir politinę priespaudą. Jos pobūdis skyrėsi, nes šios imperijos buvo labai skirtingos, nors kiekvienoje iš jų ir gyveno daug mažų tautų.

Antai Osmānų impèrijos valstybinė religija buvo islamas. Į krikščionis buvo žiūrima kaip į netikėlius, klaidatikius ir antrarūšius sultono pavaldinius. Kartu vyko tautinė **diskriminācija**. Ji buvo dar stipresnė dėl to, kad Osmānų impèrijai, kaip feodalinei atsilikusiai valstybei, buvo būdingas didelis jos valdininkų savivaliavimas ir neregėta korupcija, taigi au-

komis pirmiausia tapdavo krikščioniškų tautų atstovai. Jie Osmānų impèrijoje buvo izoliuoti, neturėjo jokių galimybių eiti kokių nors valstybės pareigų, apskritai neturėjo jokios įtakos valstybės valdymui. Musulmonų turkų ir krikščionių slavų tautos buvo taip aiškiai ir griežtai atskirtos, kad buvo akivaizdu, kas yra pagrindinis slavų tautų priešas ir koks turėtų būti svarbiausias politinis slavų tautų siekis.

PADĖTIS ÁUSTRIJOS IMPÈRIJOJE.

Áustrijoje jau XVIII a. pabaigoje pradėtos įgyvendinti gana pažangios valstybės valdymo reformos. Valdymo decentralizacija, vietos savivaldos skatinimas nuo 1849 m. buvo pagrindinės vidaus politikos kryptys. Áustrijos impèrija virto Áustrijos-Veňgrijos impèrija. Pagal sutartį, pasirašytą su vengrų politikais, buvo bendras valdovas, bendra gynybos ir užsienio politika. Tačiau daugybė kitų reikalų buvo sprendžiami atskirai Áustrijos arba Veňgrijos. Áustrija niekada nevykdė vokietinimo politikos: tai

Pärnu, tähtpäeval 1st Järg. 1857. a. pühapäev.

Postimeis ehk Nädalaleht.

Terre, armus! Seda! rühm!
Muna, Pernu Postimeis.
Kõikama vana pühapäev
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel

Ilmsel fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel

Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel

Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel

Sammunud ommalt maalt.

Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel

Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel
Kõik, mis fooris ilmsel

3. „Pernu paštininkas” – pirmasis savaitraštis, 1857 m. pradėtas leisti estų kalba; pirmame savaitraščio numeryje išspausdintas eilėraštis prasidėjo žodžiais: „Sveika, miela estų tauta”

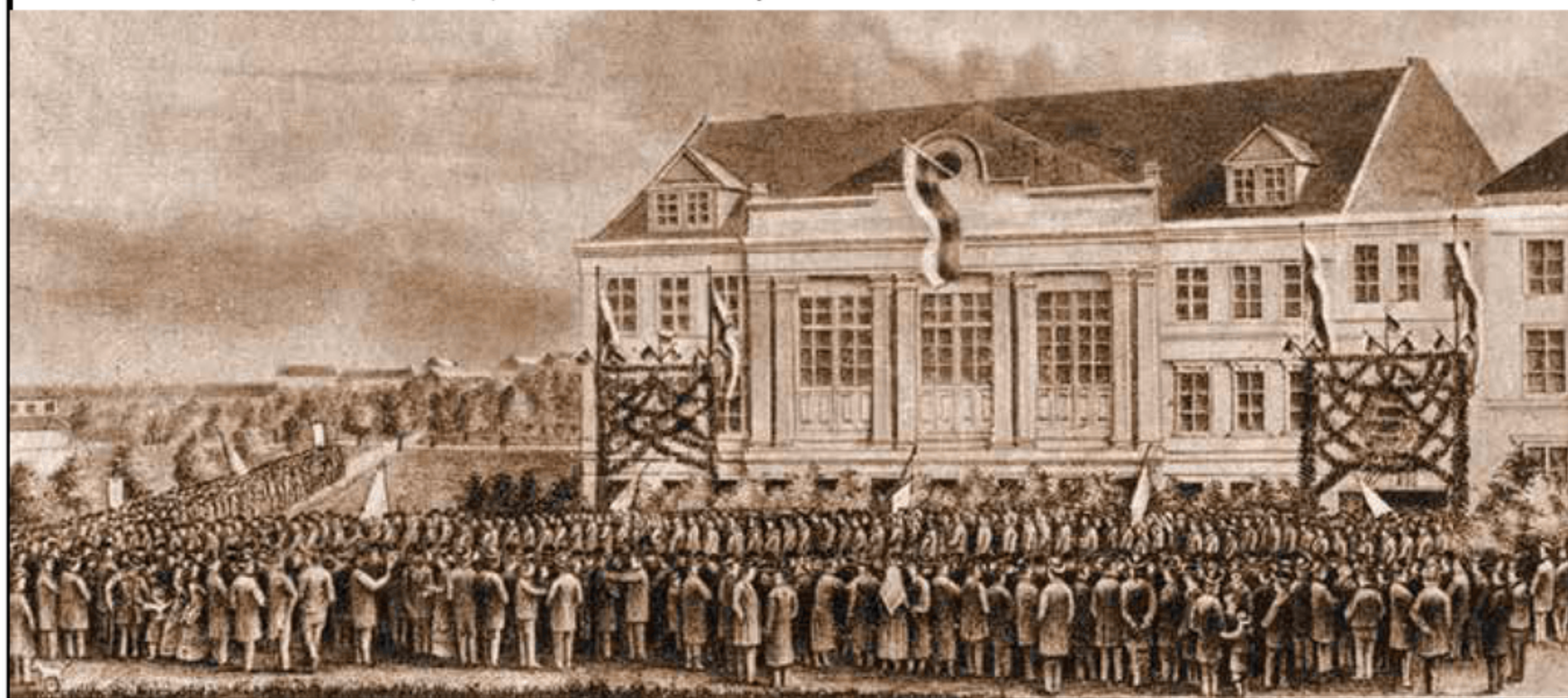
įgyvendinti buvo visiškai nerealu, nes Áustrijoje XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais vokiečių tautybės asmenys sudarė tik apie trečdalį visų gyventojų. Visi kiti buvo slavai. Būtent Áustrijos impėrijoje

geras sąlygas tautinei saviraiškai turėjo lenkai, čekai, slovėnai (1). Tačiau tautinė priespauda Áustrijos-Vėngrijos impėrijoje vis dėlto buvo, daugiausia Vėngrijoje, kuri imperijoje turėjo savivaldą. Vėngrų tautinę priespaudą patyrė ir jai priešinosi rumunai bei slovakai. Kroátijoje Vėngrijos politika buvo švelnesnė – ji turėjo tam tikrą autonomiją.

GRAIKŲ KOVA UŽ VALSTYBĖS NEPRIKLlausomybę.

1821 m. prasidėjo graikų sukilimas prieš osmanus Peloponese, Graikijos teritorijoje (2). Kitais metais sušauktas graikų tautos susirinkimas priėmė Graikijos konstituciją. Graikų tautinė išsivadavimo kova Vakarų Europoje iš visų tautinių sąjūdžių XIX a. pradžioje sulaukė daugiausia dėmesio, nes visi tuomečius graikus siejo su antikais ir jų kultūra, vertino antikais graikų kalbą ir kultūrą. 1823 m. Didžioji Britānija pripažino graikų sukilėlius kariaujančia puse ir suteikė paskolą. Tačiau graikų kova užtruko iki 1829 m., kai Didžiosios Britānijos ir Rūsijos spaudžiama Osmānų impėrija pripažino Graikiją nepriklausoma valstybe. Graikai buvo pirmoji iš pavergtų Osmānų impėrijos tautų, ginkluota kova nusikračiusių osmanų priespaudos ir sukūrusių savo tautinę valstybę. Ji parodė pavyzdį kitoms Osmānų impėrijos pavergtomis tautomis. Tiesa, kai kurios graikų gyvenamos teritorijos nepriklausė Graikijos karalystei. Pati Didžioji Britānija Jonijos salas Graikijai atidavė tik 1863 metais.

4. Pirmosios visuotinės latvių dainų šventės 1873 m. dalyviai

5. Ukrainos žemės XIX a. viduryje

PADĖTIS DABARTINĖS LĀTVIJOS IR ĒSTIJOS TERITORIJOSE.

Latvių ir estų tautiniai sąjūdžiai ilgą laiką buvo tik kultūrinio pobūdžio. Palankios sąlygos tautinei kultūrai formotis susidarė todėl, kad XIX a. į vadinamųjų Báltijos gubernijų vidaus gyvenimą Rūsijos valdžia beveik nesikišo. Báltijos gubernijas valdė vietos vokiečiai. Latvių ir estų žemės XIX a. nesudarė etniškai vientiso darinio, dauguma jų buvo išskaidytos į 3 gubernijas. Vietos vokiečiai Báltijos gubernijose buvo aiški gyventojų mažuma (nesudarė net dešimtadalio gyventojų), bet jie priklausė aukšties visuomenės sluoksniams – buvo dvarininkai ir liuteronų dvasininkai. Vokiečių kalba ir kultūra Báltijos gubernijose vyravo iki pat XIX a. pabaigos. Taigi latviai ir estai patyrė dvigubą tautinę priespaudą, kultūriškai jie išgyveno vokiečių kalbos ir kultūros viršenybę, politiškai – Rūsijos režimą. XIX a. latvių ir estų svarbiausias uždavinys buvo pasiekti kultūrinį savarankiškumą ir tapti kultūriškai lygiavertėmis tautomis vokiečiams. Nepaisant etninės kilmės ir kultūrinės terpės, kurioje buvo išau-

gę, vietos vokiečių dvasininkai turėjo didelę įtaką latvių ir estų tautiniams sąjūdžiams. Būtent jie pirmieji pradėjo domėtis latvių ir estų kalbomis, religine ir mokomąja literatūra, apskritai kultūra. Kai kurie vietos vokiečių dvasininkai tapo latvių ar estų tautinės savimonės žadintojais. Bene svarbiausias jų nuopelnas – didelis indėlis ugdant latvių ir estų inteligentią. Latvių ir estų tautinio sąjūdžio apraiškos brendė XIX a. viduryje sukurtose kultūrinėse organizacijose. Tautinę savimonę žadino nuo XIX a. pradžios leidžiama spauda gimtosiomis kalbomis (3). Viena iš socialinių sąlygų latvių ir estų inteligentijai formotis buvo ankstyvas baudžiavos panaikinimas (1816–1819 m.) dar esant Rūsijos imperijoje. Kultūriniai latvių (1) ir estų tautiniai sąjūdžiai labai aktyvūs buvo jau XIX a. 7–8-uoju dešimtmečiu. Kultūros draugijų veikla taip pat labai suaktyvėjo, latvių ir estų kalbomis buvo leidžiama vis daugiau periodinės spaudos. Tuo laikotarpiu buvo suorganizuotos pirmosios estų ir latvių dainų šventės (4). Šių kraštų tautinių sąjūdžių raidą pristabdė XIX a. 9-ąjį dešimtmetį prasidėjęs rusinimas, nors iš pradžių

Rūsijos valdžia skatino estų ir latvių tautinį sąjūdį, nes norėjo susilpninti vokiečių įtaką.

UKRAINIEČIŲ TAUTINIS SĄJŪDIS.

XIX a. ukrainiečių tautinis sąjūdis buvo labiau kultūrinio pobūdžio. Tam įtakos turėjo silpnos ukrainiečių kultūros ir valstybės tradicijos. Ukrainiečių tautybės gyventojai irgi buvo padalyti, tiesa, ne trims, bet dviem imperijoms – Rūsijai ir Áustrijai (5).

Ukrainiečių tautos formavimasis XIX a. buvo kur kas mažiau pažengęs, palyginti su lenkų. Geriausios sąlygos ukrainiečių kultūros plėtrai buvo Áustrijos impėrijai priklausančioje Galicijoje. Ukrainiečiai patyrė dvigubą tautinę priespaudą, nes dauguma Galicijos gyventojų (pirmiausia aukštuomenė – dvarininkai) buvo lenkų tautybės. Politiškai ukrainiečiai buvo priklausomi nuo Áustrijos impėrijos valdžios, kultūriškai – nuo lenkų. Vienu iš ukrainiečių sąjūdžio centrų tapo Lvovo miestas, kuris taip pat buvo ir Unitų bažnyčios metropolito rezidencijos vieta. Būtent Unitų bažnyčia padarė didžiulę įtaką, kad ukrainiečiai taptų atskira tauta, paskatino formotis tautinį tapatumą. Unitų bažnyčia globojo ir rėmė pirmuosius Galicijos ukrainiečių inteligentus. Ukrainiečių inteligentija formavosi ir Rūsijos impėrijoje. Kitas svarbus ukrainiečių sąjūdžio centras buvo Kijevas. 1845 m. čia buvo įkurta slapta Kirilo ir Metodijaus draugija. Jos narys buvo ir žymus ukrainiečių poetas Tarasas Ševčenka (6).

Kitas šios draugijos narys, istorikas ir Kijevo universiteto dėstytojas Nikolajus Kostomarovas apie savo tautinį „pabudimą“ rašė: „Užvaldė mane kažkoks potraukis viskam, kas tik mažrusiška, labai mane skaudino, kad nemokšos, kurių tada buvo daug, ironizuodami kalbėjo apie chocholus¹, o mažrusiška tarmė sukeldavo tik juoką.“ Kultūrinė

6. Taraso Ševčenkos skulptūra Lvove, Ukrainoje

ukrainiečių veikla tapo organizuotesnė. 1873 m. Lvove buvo įkurta T. Ševčenkos mokslo draugija, XIX a. paskutiniame dešimtmetyje Lvovo universitete buvo įkurta Ukrainos istorijos katedra, jos profesoriumi buvo Mychaila Hruševskis. Būtent jis pradėjo propaguoti žodžius „Ukrainà“ ir „ukrainietis“ vietoj ligi tol vyravusių „Rusià“ bei „rusinas“. 1917 m. Kijeve buvo sušauktas visų ukrainiečių suvažiavimas, kuris išrinko laikinąją Ukrainos parlamentą – Ukrainos centrinę radą. Rada 1918 m. sausio 25 d. paskelbė Ukrainos nepriklausomybę, tačiau ji nebuvo įtvirtinta dėl Rūsijos bolševikų paramos ukrainiečių bolševikams. Ukrainà XX a. pirmojoje pusėje tebebuvo padalyta, nes Vakarų Ukrainà pateko į Lėnkijos valstybę (iki 1939 m.).

¹ Chocholas – paniekinamas ukrainiečio įvardijimas.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl Osmānų impėrijos tautos jautė didesnę tautinę priespaudą negu Áustrijos impėrijos tautos?
2. Pagal veiklos pobūdį sugrupuokite tautinius sąjūdžius į dvi grupes. Nurodykite pagrindinį skirtumą.
3. Ko siekė Graikija jau gavusi valstybingumą?
4. Kuo buvo panaši ar skyrėsi latvių bei estų ir Galicijos ukrainiečių tautinė priespauda?
5. *Kodėl Vakarų Europos šalys labiausiai palaikė graikų išsivadavimo kovą?
6. **Dėl kokios priežasties estų ir latvių tautinis sąjūdis buvo ne politinio, bet kultūrinio pobūdžio?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Amžininkas apie latvių tautinį kultūrinį sąjūdį:

Kaip dar ir dabar sunku latvių jaunuoliams susipažinti su tautai parašytais knygomis, žinos kiekvienas, kas jaunystės dienas nugyveno kaime arba toli nuo didesnių mūsų miestų. O kas, kaip dauguma jaunuolių, neturi kišenėje pinigų, tas ir didesniuose miestuose negali prieiti prie didžiosios dalies knygų ir ten sau susirasti ir skaityti tai, prie ko ypač linksta jo protas. Todėl ypatingos knygų kaupyklos (bibliotekos) mūsų laikais tautai labai reikalingos, ir kuo daugiau tokių bibliotekų įsteigiama, tuo geriau jos atlieka savo didžią užduotį išlaisvinti ir lavinti tautos dvasią.

Latvių tauta per pastaruosius 10–20 metų žengė itin gerų žingsnių į priekį; laikraščių skaitytojų stipriai padaugėjo; patys laikraščiai darosi vis geresni; dainų šventės, mokyklos, laisvalaikis – viskas prie to prisidėjo; tautos ir tėvynės meilė, labiausiai jaunuolių širdyse, vis stipriau įsišaknija. Bet vis dar reikia gailėtis, kai matome, kad tik itin maža tautos dalis iki šiol galėjo dalyvauti vykstant šiai plėtrai.

Kuo mažiau yra tautos narių, tuo labiau reikia rūpintis tuo, kad visi dvasinėmis jėgomis apdovanoti jos nariai būtų lavinami. Tamsi tautos dalis kenkia ne vien sau, bet ir tiems, kurie labiau išsilavinę.

Todėl reikia rūpintis, kiek šiuo metu įmanoma, didesnei latvių tautos daliai, o labiausiai jų jaunuoliams, įkurti bibliotekas. Tai visiems išeis į didelę naudą ir palaimą.

Bet kaip tai padaryti, kaip įrengti bibliotekas ne vien miestuose, bet ir kaimuose, po vieną 5 000 arba 10 000 žmonių? (Tiek reikėtų įkurti.) Iš kur mums paimti tiek pinigų ir kas galėtų šį darbą atlikti? Į tai reikia atsakyti, kad reikiamą sumą pinigų galėtume surinkti ir kad miestuose ir kaimuose, dvaruose ir namie yra keletas rimtų tėvų žemės mylėtojų, kurie būtų pasirengę padaryti ką nors gera tautai, kai tik jiems būtų nurodytas kelias, kuriuo galima eiti. Tai ir yra tas didžiausias gėris, kad šie tėvų žemės mylėtojai tikrai gali iki galo atlikti šį reikalą, jeigu laikraščių redakcijos ateis jiems į pagalbą, kur jų pačių jėgų neužtenka.

Pagal str. K. Valdemārs, „Grāmatu krātuves kā tautas gara modinātājas“, *Mājas Viesis*, 1880, 11 oktobrī, nr. 41.

***Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:**

- Kokia pagrindinė problema išryškėja šaltinyje?
- Dėl kokios priežasties ta problema tapo ypač aktuali XIX amžiuje?
- Kodėl daug dėmesio skiriama bibliotekoms steigti?
- Kokiam latvių gyventojų skaičiui siūloma įsteigti 1 biblioteką?
- Įrodykite arba paneikite teiginį, kad XIX a. antrojoje pusėje plėtojosi latvių kultūrinis gyvenimas.
- Padarykite išvadą apie to meto latvių vidaus gyvenimą.

Atsakymus pagrįskite.

2. Remdamiesi paveikslu (2 iliustracija) ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Koks buvo iliustracijos autoriaus tikslas? Atsakymą pagrįskite.
- Kodėl nesutarė graikai ir osmanai?
- Kuri pusė ginkluotą konfliktą pradėjo pirmoji? Kodėl?
- Kuriais metais ir kaip baigėsi graikų bei osmanų konfliktas?

3. *Remdamiesi paveikslu ir nuotrauka (4, 6 iliustracijos), tekstu, žiniomis ir papildoma informacija (internetu, žinynais), atsakykite į klausimus:

- Kokiai temai nagrinėti skirtos šios iliustracijos?
- Pagalvokite, kodėl XIX a. antrojoje pusėje latviai pradėjo rengti dainų šventes. Kokia jų reikšmė?
- Pasidomėkite, kada lietuviai pirmą kartą surengė dainų šventę.
- Kuo ukrainiečiams svarbus T. Ševčenka?

Atsakymus pagrįskite.

26.

Antisemitizmas ir žydų siekis sukurti savo valstybę Palestinoje

- Kodėl tik XIX a. pasaulio žydai pradėjo kalbėti apie savo valstybės įkūrimą?
- Dėl kokios priežasties žydai siekė savo valstybę sukurti tik Palestinoje?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

ANTISEMITIZMAS – RELIGINIO, NACIONALINIO IR RASINIO NEPAKANTUMO ŽYDAMS FORMA, PRIEŠIŠKUMAS ŽYDAMS.

DREIFUSO BYLÀ – 1895 m. PRANCŪZIJOS KARIUOMENĖJE TARNAUJANTIS ŽYDŲ KILMĖS KARININKAS A. DREIFUSAS BUVO NETEISĖTAI APKALTINTAS ŠNIPINĖJIMU VOKIETIJOS NAUDAI; TIK PO DIDŽIULIŲ PRANCŪZIJOS BEI KITŲ ASMENŲ ILGAMEČIŲ PROTESTŲ IR TEISMUI NUSTAČIUS TIKRĄJĄ KALTININKĄ – PRANCŪZIJOS KARININKĄ IR ASMENIS, KLASTOJUSIUS BYLOS DUOMENIS, – 1911 m. NETEISĖTAI ĮKALINTAS ŽYDAS A. DREIFUSAS BUVO IŠTEISINTAS; JO BYLA TURĖJO DIDELĘ ĮTAKĄ SIONIZMUI ATsirasti.

EMANCIPACIJA – VIENOS KURIOS GRUPĖS (PVZ., MOTERŲ) AR TAUTOS (PVZ., ŽYDŲ) POLITINIŲ IR VISUOMENINIŲ TEISIŲ SULYGINIMAS SU KITOS GRUPĖS AR TAUTOS TEISĖMIS.

POGRŖMAS – KOKIOS NORS TAUTINĖS GRUPĖS GYVENTOJŲ UŽPUOLIMAS, ŽUDYMAS, JŲ TURTO NAIKINIMAS.

ŽYDŲ PADĖTIS EUROPOJE.

XIX a. žydų padėtis Europoje buvo gana sunki. Europiečiai priešiška žiūrėjo į judaizmą išpažįstančius žydus. Taigi žydų atsivertimas į krikščionybę buvo vienas iš būdų reaguoti į **emancipacijos** amžių. Krikštas, t. y. tapimas maranū (krikščionybę priėmusiu žydu), Europos žydams buvo išsigelbėjimas nuo persekiojimų, kurie XIX a. buvo gana dažni (1). Tokiomis aplinkybėmis krikštas žydui buvo „bi-lietas į Europos visuomenę“. Įvairiais duomenimis, XIX a. Vidurio ir Rytų Europoje žydų, priėmusių krikščionybę, buvo mažiausiai 250 tūkstančių. Krikščionybę priimti jie buvo verčiami (pvz., žydą vaiką krikštydavo) arba tai padarydavo savanoriš-

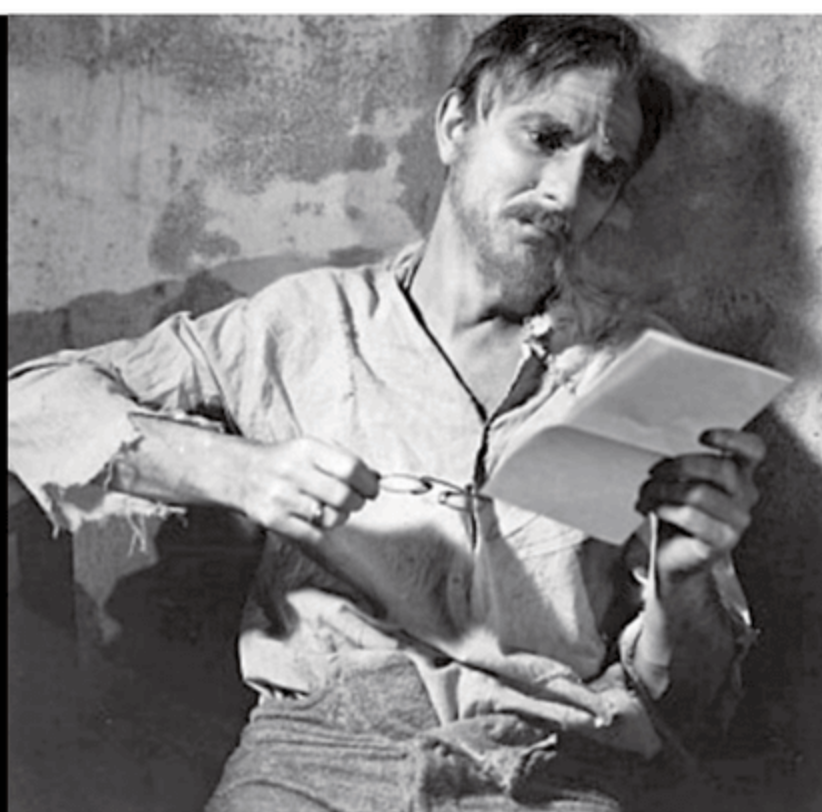
1. Kai kuriose Europos valstybėse ar teritorijose XIX a. žydai tapo teisiškai lygiaverčiai kitoms tautoms

METAI	VALSTYBĖ AR TERITORIJA
1831	Prancūzija
1867	Áustrija
1860	Vokiečių žemės
1848	Toskanà ir Sardìnija
1859	Mòdena, Lombàrdija ir Romanija
1860	Ùmbrija
1861	Sicìlija ir Neàpolis
1866	Venècija
1870	Romà

2. Žydų gyvenamoji riba Rūsijos impėrijos vakarinėje dalyje

3. Alfredas Dreifusas kalėjime (scena iš filmo „Emilio Zola gyvenimas“, 1937 m., rež. V. Dyterlė, A. Dreifusą vaidina Dž. Šildkrautas)

kai. Tik pasikrikštiję žydai Europoje galėjo padaryti karjerą ar išsaugoti savo materialinę gerovę. Nors judaizmą išpažįstančių žydų padėtis Vakarų ir Vidurio Europoje gerėjo (1), jiems taip ir nepavyko įsitraukti į kitų Europos tautų bendriją, Rytų Europoje žydai buvo toliau persekiojami.

ŽYDAI CARO RŪSIJOS IMPĖRIJOJE.

Nuosekliausiai ir žiauriausiai su žydais buvo elgiamasi caro Rūsijoje. Pirmiausia čia žydams buvo nustatyta sėslumo riba, kuri galutinai nusistovėjo 1812 metais (2). Nustatytą teritoriją sudarė 25 vakarinės provincijos nuo Baltijos iki Juodosios jūros.

4. Alfredui Dreifusui skelbiamas nuosprendis (graviūra, 1899 m.)

Be specialaus valdžios leidimo žydai neturėjo teisės keliauti, o juo labiau gyventi už tos ribos. Jau 1804 m. statute buvo nurodyta, kad žydai negali gyventi ar dirbti kaimuose ir pardavinėti alkoholio valstiečiams. Trečdalis žydų, kurie nuomojo kaimui žemę ar tvarkė kaimo viešbučius, neteko pragyvenimo šaltinio. Taip siekta atsikratyti žydų ar priversti juos pasikrikštyti. Minėti apribojimai šios tautybės žmones nuskurdino ir vertė ieškoti kitos gyvenamosios teritorijos, pirmiausia – keltis į nustatytoje teritorijoje esančius miestus.

Sėslumo įstatymai buvo tik nemalonumų pradžia. Rūsijos valdžia žydams apribojo daugelį kitų dalykų: pavyzdžiui, pagal 1827 m. išleistus „Kantoro įsakymus“ į kariuomenę buvo šaukiami visi vyriškosios lyties 12–25 metų žydai; jauni žydai šauktinių karo mokyklose buvo dažnai krikštijami prievarta. Žydams buvo draudžiama eiti valstybės pareigas Peterburge ir Maskvojė. Teoriškai žydas, turintis aukštąjį išsilavinimą, galėjo būti renkamas

į tam tikrus valstybės postus, tačiau nekrikštytam žydui buvo „neįmanoma atitikti išankstinių valstybės tarnautojui keliamų reikalavimų“. Tik krikštyti žydai galėjo išvengti diskriminacijos, bent jau teoriškai.

Žydai buvo diskriminuojami visoje Rūsijoje, prasidėjo žydų **pogròmai**. Nuo 1881 m. visuotinių pogromų pradžios (2) daug Rūsijos žydų buvo priversti emigruoti. 1905–1906 m. iš Rūsijos pasitraukė apie 200 tūkst. žydų (daugiausia į JAV). Tokia padėtis žydus vertė ieškoti naujų būdų išgyventi, prabilta apie galimybę turėti savo valstybę.

TEODORAS HERCLIS IR SIONIZMAS.

Ieškoti išeities žydus paskatino ir 1895 m. vykusį vadinamoji **Dreifuso bylà** (3) – Prancūzijos kariuomenėje tarnaujantis žydų kilmės karininkas Alfredas Dreifusas (*Dreyfus*) (3) buvo apkaltintas šnipinėjimu Vokietijos naudai. Nors A. Dreifusas kaltinimus neigė, jis buvo nuteistas kalėti iki gyvos galvos (4) ir išvežtas į Prancūzijos Gviānos (Pietų Amerika) Velnio salą. Tik po atkaklių ir ilgai trukusių Prancūzijos ir kitų šalių iškilių asmenybių protestų akcijų karo lauko teismas galiausiai bylą

5. Teodoras Herclis (1904 m.)

L'AGITATION ANTISÉMITTE A PARIS

6. Per Alfredo Dreifuso bylą kilusi antisemitizmo banga Parįžiuje (1898 m.)

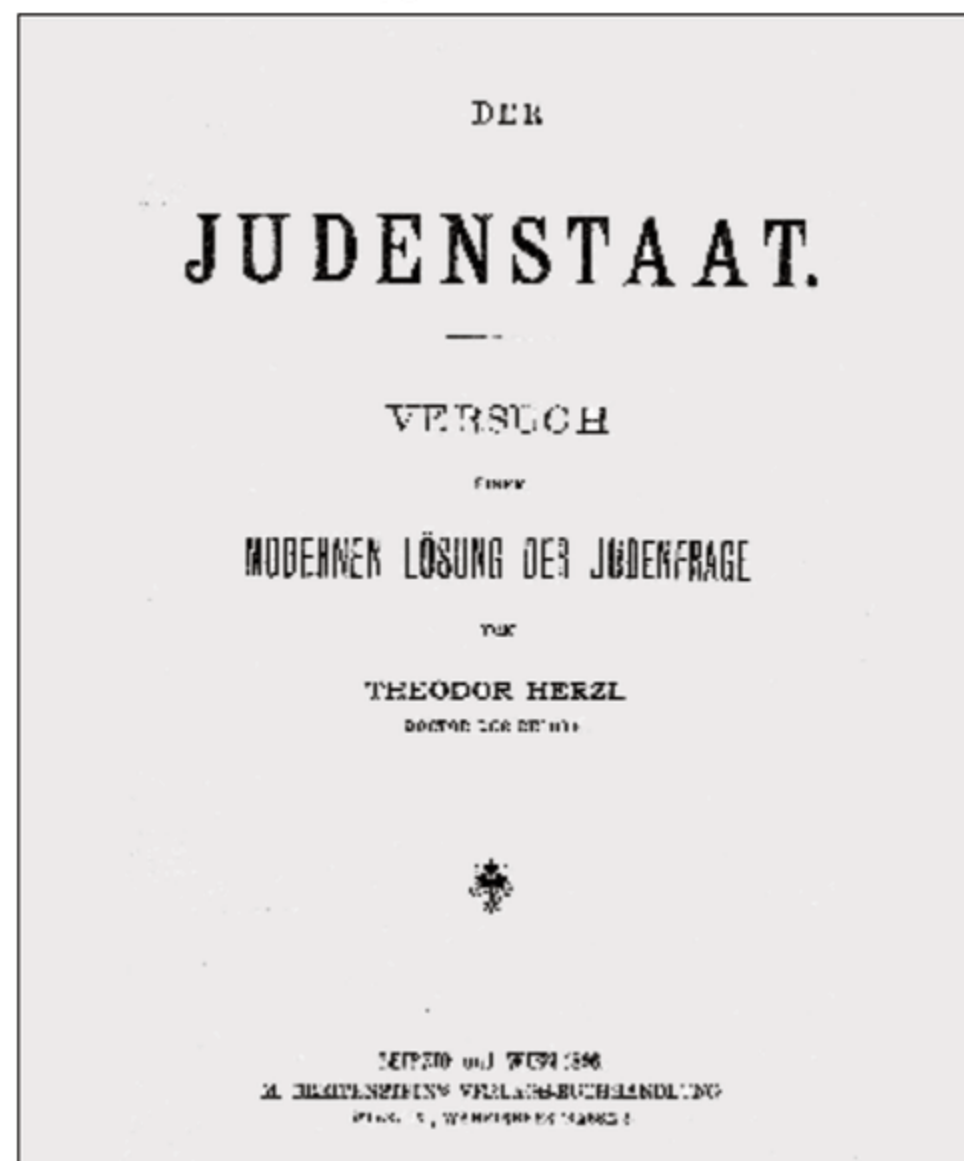
atnaujino ir rado tikrąjį šnipą (Prancūzijos karininką) bei asmenis, kurie klastojo bylos duomenis. Taigi 1911 m. neteisėtai įkalintas žydas A. Dreifusas buvo išteisintas.

Ši byla ir Prancūzijoje kilusi **antisemitizmo** banga parodė, kad mėginimas įtraukti žydus į Europos visuomenę buvo tik apsimestinis. Dėl kilusio sąmyšio žydai buvo priversti iš naujo įvertinti savo padėtį ir kurti naujus ateities planus. Beveik tuo pačiu metu kilo sionizmas – siekis sukurti žydų valstybę Palestinoje, istorinėje vietoje, kur daugiau kaip prieš du tūkstančius metų iki Kristaus gyveno Izraėlis (Sionas – istorinė kalva Jeruzalėje, šio miesto ir viso Izraelio simbolis). Sionizmo pradininkas buvo Teodoras Herclis (*Herzl*) (5). Jis buvo žurnalistas ir stebėjo A. Dreifuso bylos eigą. Iki tol žydų likimo reikalai T. Herclį mažai domino, tačiau jį sukrėtė tai, kad Prancūzijos karininkas A. Dreifusas buvo apkaltintas nesama išdavyste ir Parįžiuje nuteistas, kad išsilaisvinę žydai siekia

pritapti prie vietos gyventojų ir neišsiskirti, tačiau į juos vis tiek žiūrima priešišškai (6). Kokia išeitis? Juk žydai irgi tauta, tai kodėl jiems reikia tapti prancūzais, vokiečiais, lenkais? Dauguma Europos tautinių sąjūdžių kėlė tikslą sukurti tautines valstybes, taigi ir T. Herclis pradėjo galvoti apie žydų politinę valstybę. Iki to laiko žydai neturėjo bendros programos ar vadovybės. T. Herclio pastangomis buvo sukurta politinė programa, kuri pabrėžė, kad žydai turi teisę turėti savo valstybę ir kad jie yra pajėgūs tai padaryti. Tokią idėją T. Herclis iškėlė 1896 m. išleistoje knygoje „Žydų valstybė“ („Der Judenstaat“) (7). Knygos pradžioje autorius teigė, kad „niekas žydų ramybėje nepaliks“, todėl valdovai turi suteikti žydams plotą žemės, kurios pakaktų tautos reikmėms užtikrinti. Visu kitu pasirūpins patys žydai.

T. Herclio pastangomis 1897 m. rugpjūčio 29–31 d. Bazelyje (Šveicarijoje) įvyko pirmasis sionistų kongresas. Jame knygos „Žydų valstybė“ autorius perskaitė pranešimą, kuriame priėjo prie išvados: asimiliacija – tai ne sprendimas, nes žydai yra tauta, kuri kovoja dėl savo gyvenimo; „žydų klausimas“,

7. Teodoro Herclio knygos viršelis

8. Pirmojo sionistų kongreso priimtos programos pagrindiniai nuostatai

NUOSTATAS	
1.	Pagal priimtą planą apgyvendinti žydus – darbininkus, amatininkus, pramonininkus – Palestinoje.
2.	Vietos bendrose organizacijose žydus suvienyti pagal kiekvienos šalies įstatymus.
3.	Stiprinti viso pasaulio žydų tautinį jausmą, žadinti savimone.
4.	Imtis veiksmų, kad būtų gautas vyriausybių sutikimas įgyvendinti sionizmo tikslus.

kuris yra pirmiausia tautinio pobūdžio, tegali būti išspręstas tik atkūrus žydų valstybę ir perkėlus Europos žydus į ją. T. Hercliui pritarė kongreso dalyviai, jis buvo išrinktas pasaulio valstybių sionistų organizacijos prezidentu. Kongreso nariai priėmė programą (8), iš karto bandyta įgyvendinti pagrindinį sionizmo tikslą – įkurti žydų valstybę Palestinoje.

Šį tikslą pavyko įgyvendinti ne iš karto. Visų pirma Palestinoje nuo seno gyveno vietos gyventojai pales-

tiniečiai, kurių dauguma, kitaip nei žydai, išpažino islamo tikėjimą. Jie kitaip sutiko sionizmą. Panašiai elgėsi kitos islamą išpažįstančios valstybės. Siekdamos išlaikyti ramybę, Vakarų valstybės iš pradžių irgi gana priešišškai žiūrėjo į sionizmą. Nors žydai nuo XX a. pradžios ėmė supirkinėti žemę Palestinoje (į ją kėlėsi tūkstančiai žydų), galimo pavojaus baimė buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios Izraelio valstybė buvo įkurta tik po Antrojo pasaulinio karo.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kuo XIX a. buvo svarbus Vakarų Europos žydams?
2. Išvardykite pagrindines žydų emancipacijos ypatybes.
3. *Kuo žydų istorijai reikšminga A. Dreifuso byla?
4. Nurodykite pirmajame sionistų kongrese priimtos programos svarbiausią nuostatą (8 iliustracija). Pasirinkimą pagrįskite.
5. *Dėl kokios priežasties T. Herclis laikomas sionizmo pradininku?
6. **Kodėl žydams XIX a. nepavyko galutinai įsilieti į Europos tautų visuomenę?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Istorikas Solomonas Atamukas apie XIX a. Europoje atsiradusį antisemitizmą:

Įtakingos pasaulietinės ir bažnytinės jėgos įnirtingai priešinosi žydų emancipacijai – jų pilietiniam lygiateisiškumui ir įsitraukimui į vyraujančių tautų ekonominį, socialinį, intelektualinį, mokslinį ir visą dvasinį bei kultūrinį gyvenimą. Tos priešpriešos padariniai – aštuntajame XIX a. dešimtmetyje atsiradęs šiuolaikinis antisemitizmas, jo ideologinė bei politinė koncepcija ir atitinkamas tautinis, o paskui ir tarptautinis sąjūdis. Prie ankstesnių, labai senų kaltinimų, kad žydai – Jėzaus Kristaus žudikai, kad naudojo krikščionių vaikų kraują ritualiniams tikslams, prie pastangų paversti žydus atpirkimo ožiu socialiniam apačių nepasitenkinimui atitraukti nuo viešpataujančių sluoksnių prisidėjo naujos paskatos ir siekiai. Pirmiausia tai buvo laisvos konkurencijos baimė ir noras kuo lengviau pašalinti arba bent apriboti patyrusį konkurentą žydą. Antisemitizmui sklisti padėjo ir tokie motyvai – esą žydai siekia įsivyrauti ir viešpatauti visose tautinio gyvenimo srityse, apskritai visame pasaulyje. Šiuo atveju raginta išsaugoti savąjį – krikščioniškąjį ir tautinį – rasinį grynumą, žydai priskirti prie žemesnės, nevisavertės rasės. Šitaip antisemitizmo šerdis buvo perkelta iš religinės srities į tautinę ir rasinę sritį.

Pagal S. Atamuko kn. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a. iki XX a. pabaigos*, Vilnius, 1998, p. 80.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl įtakingos pasaulietinės ir bažnytinės jėgos įnirtingai priešinosi žydų emancipacijai?
- b) Nurodykite dvi antisemitizmo ypatybes.

- c) Kada galėjo atsirasti šaltinyje minimi kaltinimai žydams?
- d) Dėl kokios priežasties žydai laikomi nevisaverte rase?
- e) Paaiškinkite teiginį: „Antisemitizmo šerdis buvo perkelta iš religinės srities į tautinę ir rasinę sritį.“
Atsakymus pagrįskite.

2. Istorikas Polas Džonsonas (*Johnson*) apie žydų pogromą Odesoje 1871 m. ir žydų diskriminaciją Rūsijoje:

Po Aleksandro II nužudymo 1881 m. valstybė ėmė viršų ir „spyriai į užpakalį“ ėjo vienas paskui kitą. Didelius pogromus, kurie prasidėjo 1881 m. balandžio 29 d., kurstė, palaimino ar organizavo vidaus reikalų ministras Ignatjevas, uolus slavofilas. Tai išplito daugiau nei po šimtą centrų, truko beveik metus, ir kai kada juose dalyvaudavo daugybė žmonių. Juose dalyvavo ne tik vyriausybė, bet ir policija bei nesuskaičiuojamos etninės grupės. Žinoma, vyriausybė pirmiausia įkvėpdavo ir leisdavo veikti tamsiai miniai, o bendras režimo tikslas buvo atgauti smunkantį populiarumą užpuolant lengvai pažeidžiamą auką. Tad 1881–1911 m. – trisdešimtmetis – buvo ilga antisemitiškų išpuolių virtinė: 1882 m. Gegužės įstatymai; 1886–1889 m. – suvaržymai žydams užsiimti tam tikra profesine veikla ir sėslumo ribos teritorijos sumažinimas; 1891 m. – daugiau nei 10 000 žydų buvo išvaryti iš Maskvės; 1893–1895 m. – didžiuliai šalinimai iš daugybės teritorijų; 1894–1896 m. – alkoholio monopolis, ekonominė žydų katastrofa; nuo 1903 m. ištisa žydų pogromų seka, žydai buvo ne tik plėšiami, bet ir žudomi. 1905 m. Kišiniove buvo nužudyta penkiasdešimt žydų, o 500 buvo sužeista. 1905 m. Odesoje keturias dienas vykęs pogromas nusinešė daugiau kaip 400 žydų gyvybes. 1906 m. Balstogėje policija ir armija įsitraukė į pogromus. 1908–1911 m. buvo organizuojami dar didesnio masto išvarymai.

Pagal P. Johnsono kn. *Žydų istorija*, Vilnius, 1999, p. 536–537.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Koks buvo prieš žydus vykdytų pogromų tikslas?
- b) Dėl kokios priežasties Rūsijos valdžia skatino žydų pogromus?
- c) Kodėl žydų pogromuose dalyvaudavo ir daugybė kitų etninių grupių?
- d) Padarykite išvadą apie žydų padėtį caro Rūsijoje.
Atsakymus pagrįskite.

3. Alfredo Dreifuso bylos drama:

Šis įvykis¹ buvo viešas kapitono Alfredo Dreifuso pažeminimas; jis buvo vienintelis žydas, kuris tarnavo Prancūzijos armijos generaliniame štabe, ir jį apkaltino, teisė ir nuteisė – už paslapčių išdavimą vokiečiams. Vienas iš kelių žurnalistų, dalyvavusių šiame renginyje, buvo Teodoras Herclis (1860–1904 m.), Vienos liberalaus dienraščio „Neue Freie Press“ korespondentas Parįžiuje. Prieš dvi savaites jis lankėsi teisme ir girdėjo Dreifusui paskelbtą nuosprendį. Jis stovėjo šalia, kai Dreifusą nuvedė prie generolo Daraso, kuris sušuko: „Alfredai Dreifusai, jūs nevertas nešioti ginklo, Prancūzijos žmonių vardu aš perkeliu jus į žemesnes pareigas!“ Dreifusas iškart skardžiu balsu suriko: „Kareiviai! Žiūrėkit, kaip žemina nekaltą žmogų! Tegyvuoja Prancūzija, tegyvuoja armija!“ Vyresnysis seržantas nuplėšė Dreifuso karinius ženklus ir sagas. Jis ištraukė jo kardą ir, pasidėjęs ant kelio, jį sulaužė. Kalinys buvo vedamas aplink kiemą ir vis šaukė esąs nekaltas. Didžiulė ir sujaudinta gatvėje laukianti minia išgirdo šauksmus ir ėmė švilpti bei skanduoti šūkius. Hercliui išėjus iš pastato, ji pradėjo rėkti: „Mirtis Dreifusui! Mirtis žydams!“

Pagal P. Johnsono kn. *Žydų istorija*, Vilnius, 1999, p. 557–558.

*Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Pakomentuokite A. Dreifuso pasakytus žodžius ir seržanto veiksmus.
- b) Dėl kokios priežasties didžiulė minia buvo sujaudinta?
- c) Kodėl dauguma gatvėje esančių žmonių linkėjo A. Dreifusui mirties?
- d) Įvertinkite teismo paskelbto nuosprendžio A. Dreifusui teisingumą.

¹ A. Dreifuso teismas 1895 metais.

A P I B E N D R I N A M I E J I K L A U S I M A I

1. Ką iš esmės žmonių gyvenime pakeitė pramonės perversmas?
2. Kokie nauji socialiniai sluoksniai atsirado XIX amžiuje?
3. *Kodėl Napoleonas taip lengvai įveikdavo beveik visus savo priešininkus, išskyrus Didžiąją Britaniją?
4. Kurios Napoleono įvykdytos reformos Prancūzijoje turėjo išliekamąją vertę?
5. Kokius pagrindinius teritorinius pokyčius Europos politiniame žemėlapyje įtvirtino Vienos kongresas?
6. Kuriam tikslui buvo įkurta Šventoji sąjunga?
7. Kokių visuomenės sluoksnių interesus bei požiūrius išreiškė gimstančios šiuolaikinės politinės liberalizmo ir socializmo ideologijos?
8. Kuo konservatizmo politinė srovė Didžiojoje Britanijoje ir kitose Europos šalyse buvo artima socializmui?
9. Nurodykite 1830 m. revoliucijos Prancūzijoje padarinius.
10. *Kokie įvykiai buvo pavadinti Tautų pavasariu? Kodėl?
11. *Kodėl XIX a. Europos istorijoje dar vadinamas nacionalizmo amžiumi?
12. Kurių tautinių valstybių kūrimasis labiausiai pakeitė Europos politinį žemėlapią XIX amžiuje? Kodėl?
13. Kuriems politikams ir valstybės veikėjams teko reikšmingas vaidmuo vienijant Italiją bei Vokietiją?
14. Kurioje daugiatautėje imperijoje tautinė priespauda buvo švelniausia?
15. Kokie veiksniai lėmė, kad vieni tautiniai sąjūdžiai buvo revoliuciniai ir radikalūs, o kiti daugiau rėmėsi kultūrine veikla?
16. Kokie buvo pagrindiniai ukrainiečių sąjūdžio centrai? Kas jiems vadovavo?
17. *Nurodykite estų ir latvių tautinių sąjūdžių ypatybes.
18. Koks pagrindinis sionizmo tikslas?
19. *Kuo žydų tautai svarbi A. Dreifuso byla?
20. Kuo žydams nusipelnė T. Herclis?

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA

- Atamukas, S., *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*, Vilnius, 1998.
- Atarovas, N., Dalceva, M., *Džiuzepė Garibaldis*, Vilnius, 1987.
- di Scala, S. M., *Italija: nuo revoliucijos iki respublikos: nuo 1700-ųjų iki šių dienų*, Vilnius, 1998.
- Dundulis, B., *Lietuva Europos politikoje: 1795–1815*, Vilnius, 1998.
- Dundulis, B., *Napoleono imperijos žlugimas ir Lietuva (1813–1815 m.)*, Vilnius, 1989.
- Iješas, D., *Šandoras Petefš*, Vilnius, 1978.
- Johnson, P., *Žydų istorija*, Vilnius, 1999.
- Taylor, A. J. P., *Habsburgų monarchija 1809–1918*, Vilnius, 1999.
- Wairy, C., *Napoleono Bonaparto triumfas ir tragedija: nežinomos imperatoriaus rūmų dramos, papasakotos jo kamerdinerio Konstano*, Vilnius, 2004.
- Wandycz, P. S., *Laisvės kaina. Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*, Vilnius, 1997.

**Rak-
tas**

Istorijos vadovėlių serija „Raktas“ VII–X klasėms

(projekto vadovas – Mindaugas Tamošaitis)

ISTORIJOS VADOVĖLIS VII KL., I–II D.

Integruota Lietuvos ir pasaulio istorija nuo seniausių laikų iki V a. po Kr.
(autoriai – N. Kostinienė, M. Ščavinskas, M. Tamošaitis)

ISTORIJOS VADOVĖLIS VIII KL., I–II D.

Integruota Lietuvos ir pasaulio istorija nuo V a. iki XVII a. vidurio
(autoriai – D. Karvelis, N. Kostinienė, S. Lukšys, M. Ščavinskas, M. Vitkūnas)

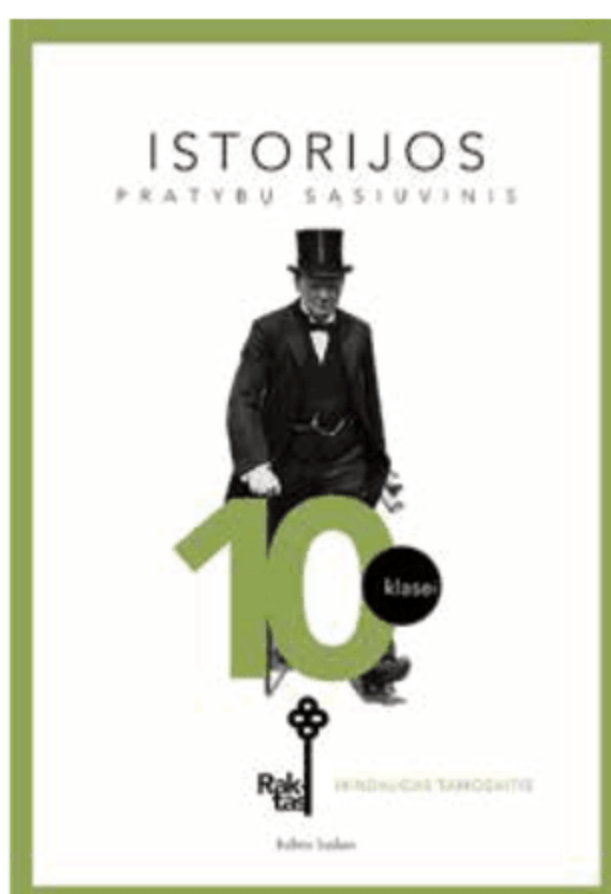
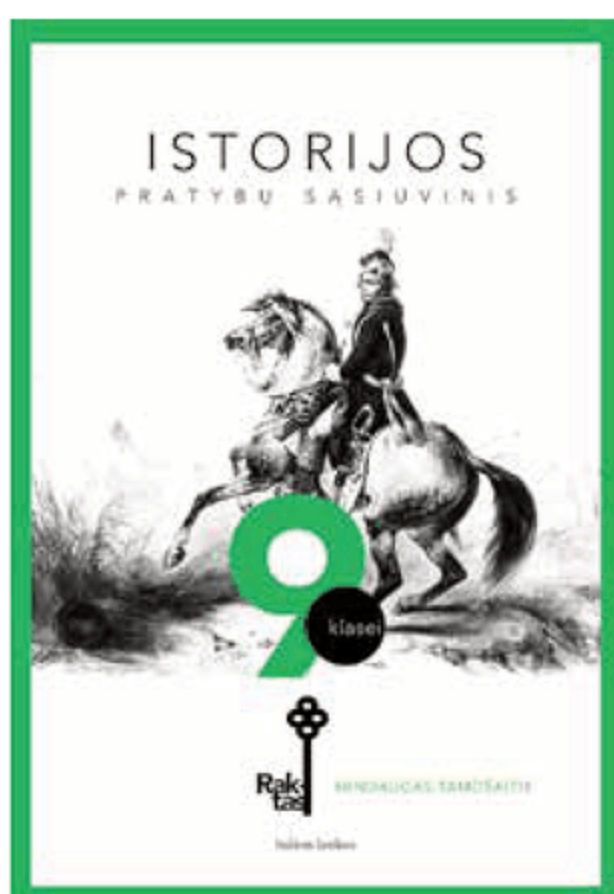
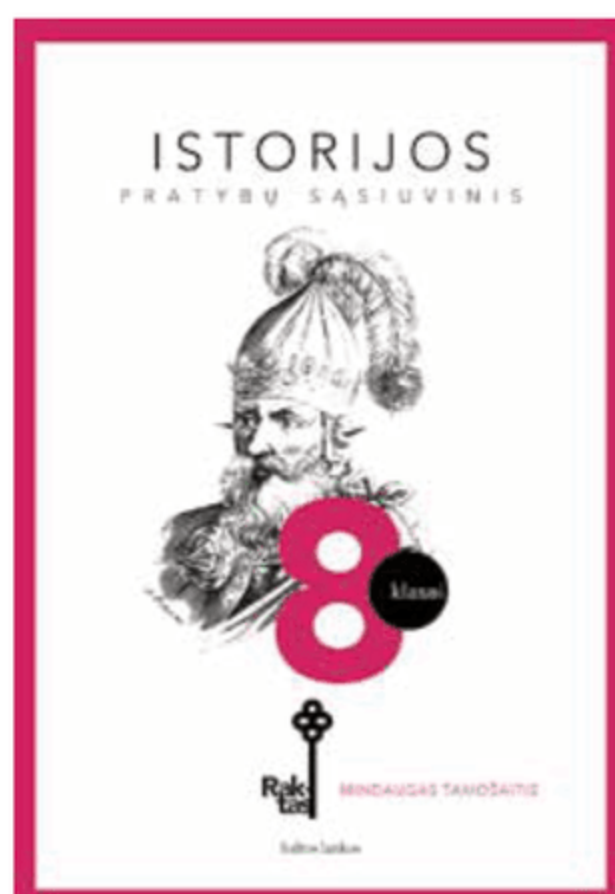
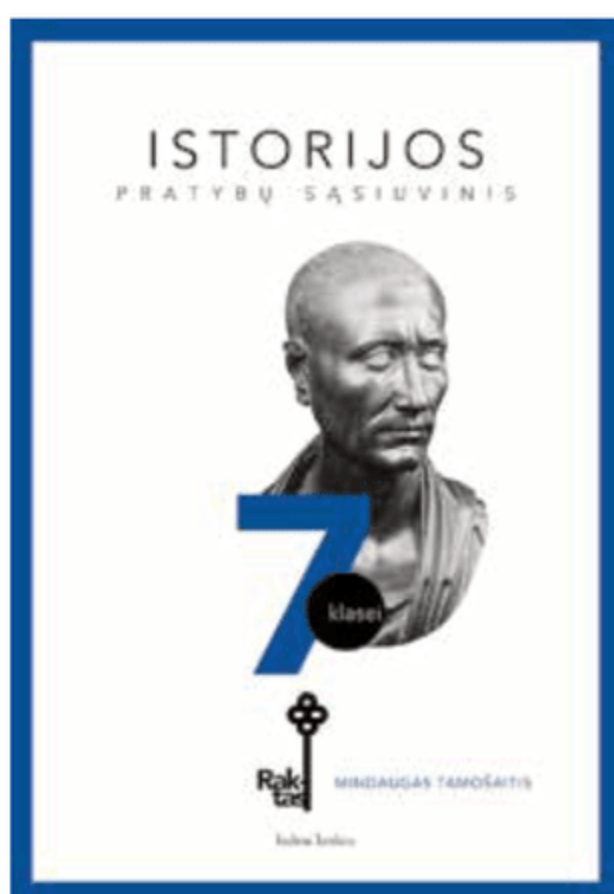
ISTORIJOS VADOVĖLIS IX KL., I–II D.

**Integruota Lietuvos ir pasaulio istorija nuo XVII a. vidurio
iki XX a. pirmosios pusės**
(autoriai – R. Butvilaitė, D. Karvelis, N. Kostinienė, S. Lukšys, S. Pivoras,
M. Tamošaitis)

ISTORIJOS VADOVĖLIS X KL., I–II D.

**Integruota Lietuvos ir pasaulio istorija nuo XX a. pirmosios pusės
iki šių dienų**
(autoriai – R. Kraujelis, A. Streikus, M. Tamošaitis)

Istorijos vadovėlių serijos RAKTAS pratybų sąsiuviniai VII–X klasėms skirti moksleivių žinioms ir gebėjimams įtvirtinti

Rasa Butvilaitė
Deimantas Karvelis
Nelija Kostinienė
Stasys Lukšys
Saulius Pivoras
Mindaugas Tamošaitis
Istorijos vadovėlis 9 klasei
I dalis

Išleido UAB „Baltų lankų“ vadovėliai“
Gedimino pr. 28, LT-01104 Vilnius
vadoveliai@elankos.lt
www.baltulankuvadoveliai.lt